PREFACE.

The present volume aspires to no higher dignity than to be useful. It has been prepared as a School and College edition of Vishnu Sárman's Hitopades'a, a work deservedly popular in India as elsewhere. The text alone was published for the same purpose at Bombay in 1851, but the issue has been exhausted, and the want of a new supply long urgently felt. In attempting to meet this want, it has been the desire of the Editor to improve upon the form of Indian class-books, and, at the same time, not to transcend those limits which circumstances set to the size and price of such a volume.

It claims remark as presenting the Native student with an English exposition of his country's classical language. Sanskrit must be learned and linked with English, if the land of the Mahábhárat is ever to produce a Sanskrit scholar. The philology and culture of the language has passed from Eastern into Western hands, and the students of India must be content to accept the advantage and the dishonour. At present a book-shop in London, or a single stall in Leipsic fair is better supplied with Sanskrit authors, and with Sanskrit grammars and dictionaries, than the whole city of Poona. As regards dictionaries the Indian student of Sanskrit has little choice between the Amar-kósh of Anunt Shastri Tallékur, and the expensive lexicon of Wilson, and the vocabulary appended to the present work, imperfect as it necessarily is, will, at least, replace a more imperfect mode of acquiring significations. The admirable productions of Western scholarship are too costly for general introduction, but their method must be united with Native traditionary knowledge and opportunities, to produce good results. The philologist in Oxford or Berlin lacks the perpetual comment of every day

Hindoo life, while laborious acquisition of Shlokes, and desultory ten-year sieges of the out-works of Sanskrit may furnish Shastris in plenty; but not scholars.

The Indian student is here presented with a revised text of the Bombay edition, and a vocabulary, condensed from that of Johnson's, of the words which occur in it, with significations in English and Murathi. It is necessary to point out that the exigencies of space have enforced a very concise enumeration of the meanings of each word, and rendered explanation impossible. The Murathi column is generally confined to a single equivalent; these, however, will have their use as obviating an occasional ignorance of the English synonyme, as well as an indirect one in furnishing a table of comparison with the Sanskrit. The Murathi is intended to represent the general or the primary sense of the original. Where no equivalent is given, the student is to conclude either that the word is equally a Murathi one, or that it is only translatable by means of periphrasis. A grammatical analysis is appended to each inflected word, and completes the design of the Vocabulary.

The credit of preparing the list of Murathi equivalents is due to Mr. Krishna Shastri Chiploonkur, and Mr. Rowji Godboley, Pundits in the Poona College, who also materially assisted in the task of revision.

For the advantage of unassisted students, Native or otherwise, the Sanskrit preface has been interlined with its English pronunciation, and a portion of the first book with a literal translation: a freer rendering being added at the foot of the page. Besides these, the compounded words have been resolved by the superposition of marks, as in the word हितोपदेशः, and under this mark the final letter of the preceding syllable, whether absorbed by [illegible] or standing separate, should be found. It is hoped that by these aids a student who has mastered his Williams' or Wilson's grammar, may read his Hitopades'a throughout, with little difficulty.

The long chain of tales which make up the Hitopades'a

For the son the sire is honoured; though the bow be bended true,
Let the strained string crack in using, and what service shall it do?

Nay! and faint not, idly sighing, "Destiny is mightiest!"
Sesamum holds oil in plenty, but it yieldeth none unpressed.

Ah! it is the coward's babble, "Fortune taketh, Fortune gave"!
Fortune!—Rate her like a master, and she serves thee like a slave.

Two-fold is the life we live in—Fate and Will together run:—
Two wheels bear life's chariot onward—will it move on only one?

Look! the clay dries into iron, but the potter moulds the clay;
Destiny to-day is master—man was master yesterday.

Worthy ends come not by wishing! Would'st thou?—Up! and win it then!
While the hungry lion slumbers, not a deer comes to his den.

Occasionally a lower voice speaks, as in these stanzas from the first book:—

Floating on his fearless pinions,—lost amid the noon-day skies,—
Even thence the eagle's vision kens the carcase where it lies;
But the hour that comes to all things comes unto the Lord of air,
And he rushes, madly blinded, to die tangled in the snare.

But this utterance is followed and corrected by expressions of trust and confidence in the good government of the world. Of such nature are these—

For thy bread be not o'er thoughtful, God for all hath taken thought;
When the babe is born the milk too to the mother's breast is brought.

He who gave the swan her silver, and the hawk her plumes of pride,
And his purples to the peacock, He will verily provide.

And Charity is finely taught in many passages like the following:—

Pity them who ask thy pity,—who art thou to stint thy hoard?
When the holy moon shines equal on the leper and the lord.

Vishnu Sárman is an orthodox Brahman, and maintains at every convenient season the comfortable doctrine, that

वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः

Still he can observe the growth of that love of wealth and worldly power which was to degrade Brahmanism; and in the second book, he puts into the mouth of the brother of king

Pingalaka the Tawny a couplet uncomplimentary enough to the priestly caste,

ब्राह्मणः क्षुधितो बन्धुर्नाधिकारं प्रमन्यते ।
ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कष्टेनापि न यच्छति ॥

However a Brahman student will find good reason to forgive him this, and to be not ungrateful for labour, whatever its shortcomings, which sets him in the seat of king Sudarsana's children, to hear the wise words of the sage Vishnu Sárman.

EDWIN ARNOLD.

POONA COLLEGE,
February 9th, 1859.

परमेश्वरो जयति ।

PARAMES'WARO JAYATI'.

अथ हितोपदेशः ।

ATHA HITOPADES'AH.

श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाटवं संस्कृतोक्तिषु ।
S'ruto hitopades'o 'yam, pát'avan Sanskritoktishu |
वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥
Váchán sarvvatra vaichitryan, níti-vidyán dadáti cha ||

अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थंच चिन्तयेत् ।
Ajarámaravat prágyo, vidyám arthancha chintayet |
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्म्ममाचरेत् ॥
Grihíta iva kes'eshu, mrityuná dharmmamácharet ||

सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमं ।
Sarvvadravyeshu vidyaiva, dravyamáhuranuttamam |
अहार्य्यत्वाद् अनर्घत्वाद् अक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥
Ahúryyatwád anarghatwád, akshyatwáchcha sarvvadá ||

संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
Sanyojayati vidyaiva, níchagápi naran sarit |
समुद्रमिव दुर्द्धर्षं नृपं भाग्यम् अतः परं ॥
Samudramiva durdharshan, nripam bhágyam atah param ||

विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम् ।
Vidyá dadáti vinayam, vinayád yáti pátratám |
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्म्मं ततः सुखं ॥
Pátratwád dhanamápnoti dhanád dharmman tatah sukham ||

विद्यात् शस्त्रंच शास्त्रंच द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
Vidyát s'astrancha s'ástrancha, dwe vidye pratipattaye |
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥
A'dyá hásyáya vriddhatwe dwitíyádriyate sadá ||

1

यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
Yannave bhájane lagnah, sanskáro nányathá bhavet |
कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥
Katháchhalena bálánán nítistadiha kathyate ||
मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः संधिरेव च ।
Mitralábhah suhrid-bhedo vigrahah sandhireva cha |
पंचतंत्रात् तथान्यस्माद् ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते ॥
Panchatantrát tathányasmád, granthád ákrishya likhyate ||

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरं, तत्र सर्व्व-
Asti bhágírathítíre pát'aliputranámadheyan nagaram, tatra Sarvva-
स्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा केनापि
swámigun'opetah sudars'ano náma narapatirásít | sa bhúpatirekadá kenápi
पठ्यमानं श्लोकद्वयं शुश्राव ।
pat'hyamánan s'lokadwayan s'us'ráva |

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकं ।
Anekasans'ayochchhedi paroksharthasya dars'akam |
सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यंध एव सः ॥
Sarvvasya lochanam s'ástram yasya nástyandha eva sah ||
यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता ।
Yauvanam dhanasampattih, prabhutwam avivekitá |
एकैकमप्यनर्थाय किमु तत्र चतुष्टयं ॥
Ekaikamapyanartháya, kimu tatra chatusht'ayam ||

इत्याकर्ण्य आत्मनः पुत्राणाम् अनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्ग-
Ityákarn'ya átmanah putrán'ám anadhigatas'ástrán'ám nityamunmárga-
गामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।
gáminám s'ástránanushthánenodwignamanáh sa rájá chintayámása |

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।
Ko'rthah putren'a játena yo na vidwán na dhármmikah |
काणेन चक्षुषा किंवा चक्षुः पीडैव केवलं ॥
Kán'ena chakshushá kimvá chakshuh píd'aiva kevalam ||
अज्ञातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।
Ajátamritamúrkhán'ám varamádyau na chántimah |
सकृद्दुःखकरावाद्या वंतिमस्तु पदे पदे ॥
Sakriddukhakarávádyá, vantimastu pade pade ||

किंच। वरं गर्भस्रावो वरमपि च नैवाभिगमनं।
Kincha | Varam garbhasrávo varamapi cha naivábhigamanam |

वरं जातः प्रेतो वरमपि च कन्यावजनिता ॥
Varam játah preto varamapi cha kanyávajanitá ||

वरं वंध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिः।
Varam vandhyá bháryá varamapi cha garbheshu vasatih |

न वाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तोपि तनयः॥
Na vávidwán rúpadravin'agun'ayuktopi tanayah ||

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिं।
Sa játo yena játena yáti vans'ah samunnatim |

परिवर्त्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते॥
Parivarttini sansáre mritah ko vá na jáyate ||

अन्यच्च। गुणिगणगणनारंभे न पतति कठिनी सुसंभ्रमाद्
Anyachcha | Gun'igan'agan'anárambhe na patati kat'hiní susambhramád

यस्य। तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वंध्या कीदृशी भवति॥
yasya | Tenámbá yadi sutiní vada bandhyá kídris'í bhavati ||

अपिच। दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यशः।
Apicha | Dáne tapasi s'aurye cha yasya na prathitam yas'ah |

विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः॥
Vidyáyámarthalábhe cha máturuchchára eva sah ||

अपरंच। वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि।
Aparancha | Varameko gun'í putro na cha múrkhas'atányapi |

एकश्चंद्रस्तमो हंति नहि तारागणोपि च॥
Ekas'chandrastamo hanti nahi táragan'opi cha ||

पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वाप्यतिदुष्करं।
Pun'yatírthe kritam yena tapah kwápyatidushkaram |

तस्य पुत्रो भवेद् वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः॥
Tasya putro bhaved vas'yah samriddho dhármmikah sudhíh ||

तथाचोक्तं। अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च। वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकेषु सुखानि राजन्॥
Tathá choktam | Arthágamo nityamarogitá cha priyá cha bháryyá priya-vádiní cha | Vas'yas'cha putro'rthakarí cha vidyá shad' jíva-lokeshu sukháni rájan ||

को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः।
Ko dhanyo bahubhih putraih kus'úlápúran'ádhakaih |

वरमेकः कुलालंबी यत्र विश्रूयते पिता॥
Varamekah kulálambí yatra vis'rúyate pitá ||

इदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रीयंन्तां।
Idánímete mama putrá gun'avantah kríyantám |

यतः। आहारनिद्राभयमैथुनंच सामान्यमेतत् पशुभि र्नराणां।
Yatah | A'háranidrábhayamaithunancha sámányametat pas'ubhih narán'ám |

धर्मोहि तेषामधिकोविशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः॥
Dharmmohi teshámadhikovis'eshodharmen'a hínáh pas'ubhih samánáh||

यतः। धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोपि न विद्यते।
Yatah | Dharmmárthakámamokshán'ám yasyaiko'pi na vidyate |

अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकं।
Ajágalastanasyeva tasya janma nirarthakam ||

यच्चोच्यते। आयुः कर्म च वित्तंच विद्या निधनमेव च।
Yachcho-'chyate | A'yuh karmma cha vittancha vidyá nidhanameva cha |

पंचैतान्यपि सृज्यंते गर्भस्थस्यैव देहिनः॥
Panchaitányapi srijyante garbhasthasyaiva dehinah ||

किंच। अवश्यंभाविनो भावा भवंति महतामपि।
Kincha | Avas'yambhávino bhává bhavanti mahatámapi |

नग्नत्वं नीलकंठस्य महाहिशयनं हरेः॥
Nagnatwan nílakant'hasya maháhis'ayanan hareh ||

अन्यच्च। यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा।
Anyachcha | Yadabhávi na tadbhávi bhávi chenna tadanyathá |

इति चिंताविषघ्नोऽयमगदः किन्न पीयते॥
Iti chintávishaghno'yamagadah kinna píyate ||

एतत् कार्याक्षमाणां केषांचित् आलस्यवचनं।
Etat káryyákshamán'án keshánchid álasyavachanam |

यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गति र्भवेत्।
Yathá hyekena chakren'a na rathasya gatir bhavet |

एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति॥
Evam purushakáren'a viná daivan na sidhyati ||

तथा च । पूर्वजन्मकृतं कर्म तद्दैवमिति कथ्यते ।
Tathá cha | Púrvvajanmakritang karmma taddaivamiti kathyate |

तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतंद्रितः ॥
Tasmát purushakáren'a yatnang kuryádatandritah ||

अन्यच्च । उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी दैवेन देयमिति
Anyachcha | Udyoginam purushasinhamupaiti lakshmír daivena deyamiti

कापुरुषा वदंति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
kápurushá vadanti | Daivam nihatya kuru paurushamátmas'aktyá

यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥
yatne krite yadi na sidhyati ko'tra doshah ||

यथा मृत्पिंडतः कर्त्ता कुरुते यद् यदिच्छति ।
Yathá mritpin'd'atah karttá kurute yad yadichchhati |

एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥
Evamátmakritang karmma mánavah pratipadyate ||

अपरंच । काकतालीयवत् प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।
Aparancha | Kákatáliyavat práptan drisht'wápi nidhimagratah |

न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥
Na swayan daivamádatte purushárthamapekshate ||

उद्यमेन हि सिध्यंति कार्याणि न मनोरथैः ।
Udyamena hi sidhyanti kúryyán'i na manorathaih |

नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशंति मुखे मृगाः ॥
Nahi suptasya singhasya pravis'anti mukhe mrigáh ||

तथा चोक्तं । माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ॥
Tathá choktam | Mátá s'atruh pitá vairí yena bálo na pát'hitah |

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥
Na s'obhate sabhámadhye hangsamadhye bako yathá ||

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः ।
Rúpayauvanasampanná vis'álakulasambhavah |

विद्याहीना न शोभंते निर्गंधा इव किंशुकाः ॥
Vidyáhíná na s'obhante nirgandhá iva kins'ukáh ||

अपरंच । पुस्तकेषु च नाधीतं नाधीतं गुरुसन्निधौ ।
Aparancha | Pustakeshu cha nághítam nághítam gurusannidhau |

न शोभते सभामध्ये जारगर्भ इव स्त्रियः ॥
na s'obhate sabhámadhye járagarbha iva striyah ||

एतच्चिंतयित्वा स राजा पंडितसभां कारितवान् । राजोवाच भो
Etachchintayitwá sa rájá pand'itasabhám káritaván | Rájovácha bho
भोः पंडिताः श्रूयतां मम वचनं । अस्ति कश्चिद् एवंभूतो
bhoh pan'd'itáh s'rúyatám mama vachanam | Asti kas'chid evambhúto
विद्वान् यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनाम् अनधिगतशास्त्राणां
vidwán yo mama putrán'án nityamunmárgagáminám anadhigatas'ástrán'ám
इदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थः ?
idánín nítis'ástropades'ena punarjanma kárayitum samarthah ?

यतः । काचः कांचनसंसर्गाद् धत्ते मारकतीर्द्युतीः ।
Yatah | Káchah kánchanasansargád dhatte márakatírdyutíh |
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणतां ॥
Tatthá satsannidhánena múrkho y'ati pravín'atám ||

उक्तंच । हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।
Uktancha | Híyate hi matistáta hínaih saha samágamát |
समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टतां ॥
Samais'cha samatámeti vis'isht'ais'cha vis'isht'atám ||

अत्रांतरे विष्णुशर्मनामा पंडितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो
Atrántare vishn'us'armanámá pand'itah sakalanítis'ástratattwagyo
बृहस्पतिरिवाब्रवीत् देव महाकुलसंभूता एते राजपुत्रास्तन्मया
brihaspatirivábravít deva mahákulasambhútá ete rájaputrástanmayá
नीतिं ग्राहयितुं शक्यंते ।
níting gráhayitum s'akyante |

यतः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।
Yatah | Nádravye nihitá káchit kriyá phalavatí bhavet |
न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वकः ॥
Na vyáparas'atenápi s'ukavat pát'hyate bakah ||

अन्यच्च । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यमुपजायते ।
Anyachcha | Asminstu nirgun'am gotre nápatyamupajáyate |
आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः ॥
A'kare padmarágán'án janma káchaman'eh kutah ||

अतोहं षण्मासाभ्यंतरे तव पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि ।
Atoham shan'másábhyantare tava putrán nítis'ástrábhigyán karishyámi |
राजा सविनयं पुनरुवाच ।
rájá savinayam punaruvácha |

कीटोपि सुमनः संगादारोहति सतां शिरः ।
Kí't'opi sumanah sanggádúrohati satán s'irah |

अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥
As'mápi yáti devatwam mahadbhih supratisht'hitah ||

अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।
Anyachcha | Yathodayagirau dravyan sannikarshen'a dípyate |

तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोपि दीप्यते ॥
Tathá satsannidhánena hínavarn'opi dípyate ||

तदेतेषामस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवंतः प्रमाणमित्युक्त्वा
Tadeteshámasmatputrán'án nítis'ástropades'áya bhavantah pramán'amityuktwá

तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान् समर्पितवान् ।
tasya Vishn'us'arman'o bahumánapurahsaram putrán samarpitaván |

अथ प्रासादपृष्ठे सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात्
Atha prásádaprisht'he sukhopavisht'ánám rájaputrán'án purastát

प्रस्तावक्रमेण स पंडितोऽब्रवीत् ।
prastávakramen'a sa pan'd'ito'bravít |

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमतां ।
Kávyas'ástravinodena kálo gachchhati dhímatám |

व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥
Vyasanena cha múrkhán'án nidrayá kalahena vá ||

तद्भवतां विनोदाय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि ।
Tadbhavatám vinodáya kákakúrmádínám vichitrám kathám kathayámi |

राजपुत्रैरुक्तं कथ्यतां । विष्णुशर्मोवाच यूयं शृणुत संप्रति
Rájaputrairuktam kathyatám | Vishn'us'armovácha yúyam s'rin'uta samprati,

मित्रलाभः प्रस्तूयते यस्यायमाद्यः श्लोकः ।
mitralábhah prastúyate yasyáyamádyah s'lokah |

I.

मित्रलाभः ।

OF FRIENDS' THE ACQUISITION.

असाधना वित्तहीना बुद्धिमंतः सुहृत्तमाः ।

Destitute' of means wealth' without the intelligent most friendly

साधयंत्याशु कार्याणि काककूर्ममृगाखुवत् ॥

They accomplish' soon objects crow' tortoise' deer' mouse'-like.

राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत् । सोऽब्रवीत् अस्ति गोदावरी-

Of the king' the sons said how' that? he relates there is of the Godâvery'

तीरे विशालः शाल्मलीतरुः, तत्र नाना दिग्देशा-

on the bank a large silk-cotton' tree There many regions' quarters from'

दागत्य रात्रौ पक्षिणो निवसंति । अथ कदाचिदवसन्नायां

having come by night birds dwell Now once on a time being ended

रात्रौ अस्ताचलचूडावलंबिनि भगवति कुमुदिनी-

the night the western mount' the crest' reclining his radiance of the white lotus'

नायके चंद्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धो द्वितीयं

the lover the moon light'-falling' by name a crow awake a second

कृतांतमिव अटंतं व्याधम् अपश्यत् । तमवलोक्याचिंतयत्, अद्य

Yama' like wandering a fowler saw him' having seen' he reflected now

प्रातरेवानिष्टदर्शनं जातं न जाने किमनभिमतं दर्श-

early' thus' unwished' appearing being not I know what' unpleasant he will

यिष्यति, इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः ।

produce thus' having said this' following up' by way of disturbed' moved about.

The Acquisition of Friends.

Destitute of means, and without wealth the intelligent are the best of friends.
They soon accomplish their ends, as did the crow, tortoise, deer, and mouse.

The king's sons said—"How was that?" He relates—"There is on the bank of the Godâvery a large silk-cotton tree. There, coming from many quarters and regions by night the birds do dwell, and once the night being spent and his radiance the moon, the lover of the lotus, declining on the crest of the western mount, a Crow, Light-of-foot by name, awaking saw to his wonder, like a second Yama, a fowler. Upon this sight he reflected "Now know I not what mischief this unwelcome sight that is appeared will produce; having said which he moved after him much disturbed by way of following it up. For

यतः। शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च।
For For sorrow' occasions' thousand for fear' occasions' hundred and
दिवसे दिवसे मूढमाविशंति न पंडितं॥
Day by day a fool' enter not a wise man.

अन्यच्च विषयिणामिदमवश्यं कर्तव्यं।
Again' and Of worldlings' this' inevitable to be done
उत्थायोत्थाय बोद्धव्य महद्भयमुपस्थितं।
Having arisen' having arisen must be considered great'fear' impending
मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति॥
Of death' sickness' sorrow which' to-day will fall.

अथ तेन व्याधेन तंडुलकणान् विकीर्य जालं विस्तीर्णं
Now by him the fowler grains of rice having spread a net fixed
स्वयंच प्रच्छन्नोभूत्वा स्थितः। अस्मिन्नेव काले चित्रग्रीव-
himself and concealed' becoming placed at that' indeed time fair' neck'
नामा कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पंस्तांस्तंडुलकणान्
by name of pigeons' king with' retinue in the sky gliding' those' grains of rice
अवलोकयामास। ततः कपोतराजस्तंडुलकणलुब्धान्
he looked down upon then the pigeon-king' of rice grains' greedy
कपोतान् प्रत्याह कुतोऽत्र निर्जने वने तंडुलकणानां संभवः?
of the pigeons asked whence here in a lonely wood of rice grains probability
तन्निरूप्यतां तावत्। भद्रमिदं न पश्यामि प्रायेणानेन
this' let it be examined' at any rate good' this not I see in likelihood as this
तंडुलकणलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यं।
of rice-grain' by desire' by us' indeed then it will have to be |

A thousand occasions of sorrow, a hundred occasions of fear,
Day by day possess the fool—not the wise man.

This must ever be done by men. And again

Every day must be considered the great impending fear—
Of death, of sickness, of sorrow, which will fall.

And now when the fowler, having spread grains of rice and fixed a net, had concealed himself; at that moment, Speckled-neck, king of the pigeons, gliding with his retinue in the sky, noticed the rice grains. Then asked the pigeon king of the pigeons greedy of rice, "Here in a lonely forest who would expect rice-grains: let it be examined a little, I do not see that it is good. By desire of rice-grains we indeed may become like as

कंकणस्य तु लोभेन मग्नः पंके सुदुस्तरे ।
Of bracelet (except) by desire sunk in the mire inextricable
वृद्धव्याघ्रेण संप्राप्तः पथिकः संमृतो यथा ॥
By the old' tiger caught the traveller he' died so.

कपोता ऊचुः कथमेतत्? सोऽब्रवीत् अहमेकदा दक्षिणारण्ये
The pigeons said how' that? he' relates I' once in the south' forest
चरन्नपश्यम्, एको वृद्धो व्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः
wandering' perceived an old tiger bathed with kusha-grass in his paws
सरस्तीरे, ब्रूते, भो भोः पांथा इदं सुवर्णकंकणं
of a lake' on the bank, he says Ho'! ho! travellers this golden' bracelet
गृह्यतां । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पांथेनालोचितं
let it be taken | Then by desire' attracted by a certain traveller' it was thought
भाग्येनैतत् संभवति किंत्वस्मिन्नात्मसंदेहे प्रवृत्ति र्न
by good luck' this happens but' to me' myself' with risk the attempt not
विधेया ।
is to be made.

यतः । अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गति र्जायते शुभा ।
As From undesirable' desired' gain verily not the issue is born prosperous
यत्रास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥
Where' is with poison in union' nectar that truly for death

किंतु सर्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः ससंदेहैव ।
But of all' wealth' in the gaining enterprise with risk' indeed.

तथाचोक्तं । न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
And so'is said Not doubt' having entertained a man good things observes
संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥
Doubt again' having entertained if he lives he observes.

The traveller sank in an inextricable slough by desire of the bracelet,
Was caught by the old tiger and so died."

The pigeons said "How was that?" He relates—"Once while wandering in the South Forest, I saw an old tiger on the edge of a lake, who, having bathed, with kusha-grass in his paw, was calling" Ho! ho! travellers, take this golden bracelet!" Whereon a traveller attracted by desire thought—this happens by good fortune, but the attempt must not be made at my own risk. As

From desired gain really undesirable a prosperous issue comes not.
Where it mingles with poison, nectar even tends to death.

But in acquiring all wealth the enterprise is attended with danger, so it has been said—

Putting aside his doubt a man sees good things.
Having on the contrary entertained it, if he lives, he sees them.

तन्निरूपयामि तावत् प्रकाशं ब्रुते, कुत्र तव कंकणं? व्याघ्रो
This' I will examine at least aloud he said where thy bracelet the tiger

हस्तं प्रसार्य्य दर्शयति। पांथोऽवदत् कथं मारात्मके त्वयि
his paw extended shows it the traveller' said how ferocious on thee

विश्वासः? व्याघ्र उवाच शृणु रे पांथ प्रागेव
confidence the tiger replied hearken oh! traveller before' indeed

यौवनदशायाम् अतिदुर्वृत्तोऽस्मि। अनेक गोमानुषाणां वधान्मे
in the young' season very' wicked' I am many cows' men by the slaughter

पुत्रा मृता दाराश्च वंशहीनश्चाहम्। ततः केनचिद्
my sons dead and wives a family without and I am afterwards by a certain

धार्मिकेनाहमादिष्टः। दानधर्मादिकमाचरतु भवान् तदुपदेशाद्
virtuous' I' counselled I giving' alms &c.' should observe thou by this' advice

इदानीमहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदंतो न
straightway' I a doer of ablutions giving old decayed' nails' teeth not

कथं विश्वासभूमिः?
how trustworthy.

यतः। इज्यांध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा।
For | Sacrifice' study' givings penance truth endurance patience

अलोभइति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः॥
Freedom from desire' thus the way' this of virtue' eight-fold recorded

तत्र पूर्व्वश्चतुर्वर्गो दंभार्थमपि सेव्यते।
There the first of four group for show' truly is observed

उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति॥
The last (expt.) of four' group in the magnanimous' indeed abides.

I will examine it a little: then said he aloud, Where is thy bracelet? The tiger having stretched out his paw showed it. The traveller said, How can trust be put in thee who art so fell. The tiger answered: Listen! oh traveller, formerly indeed, in the time of youth, I was very wicked. For the slaughter of many cows and men my sons and my wives are dead, and I am without a family. I was at last advised by a certain holy man to practise morality. By his counsel I am now a performer of ablutions, charitable; and being old my teeth and nails are worn out, how then should I not be trusted? For

Sacrifice, study, charity, penance, truth, endurance, patience,
Freedom from desire, thus the eight-fold way of virtue is delivered.
Now the first four are practised truly for sake of show even;
The last four live only in the magnanimous heart.

मम चैतावान् लोभविरहो येन स्वहस्तमपि सुवर्णकंकणं
Of me and' so much desire' free from therefore own' hand' indeed golden' bracelet

यस्मै कस्मैचिद् दातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुषं
to him to whomsoever to give' I wish nevertheless the tiger the man

खादतीति लोकापवादो दुर्निवारः ।
eats' thus the people's' saying hard' to be denied.

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीं ।
For The gone' going after people a procuress' advising

प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजं ॥
It makes authority not in religion as cow-killing' even twice-born

मया च धर्मशास्त्राण्यधीतानि शृणु ।
By me and of religion' scriptures' studied hear!

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
Life as' to onés self' desired of creatures' indeed those so

आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वंति साधवः ॥
To self from likeness to living beings pity practise the good.

अपरंच । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
Again' and By denying and giving and in joy' in pain in dear' and not dear

आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥
To self by likeness a man a standard' goes near to.

अन्यच्च । मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
Again' and Like a mother' on others' wives on others' goods like a clod

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पंडितः ॥
Like one self' on all creatures who looks he learned.

And so complete is my freedom from desire, that I wish to give to any one the gold bracelet here in my hand. Still the common saying "A tiger will eat a man" is hard to deny. For

The world, following past custom, holds not up a preaching bawd,
As it does even a cow-slaying Brahmin for a model of virtue.

I have studied the scriptures of religion; for hear,—

As life is dear to oneself, it is dear to other creatures.
The good show pity to all creatures, from their likeness to themselves,

And again

In giving and refusing, in pain and pleasure, in pleasing and displeasing
A man attains a standard by comparison with himself.

And again

He who looks on other men's wives as a mother, and others goods as a clod
And on all creatures as himself, is a wise man.

त्वंच अतीव दुर्गतस्तेन तत्तुभ्यं दातुं सयत्नोहं ।
Thou' and exceeding truly ill-going' therefore this to thee to give anxious' I

तथाचोक्तं । दरिद्रान् भर कौंतेय मा प्रयच्छेश्वरे धनं ।
So' it is said | The poor support son of Kunti not bestow' on the rich wealth

व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥
Of a sick man' medicine proper of a healthy what' medicine.

अन्यच्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
Again and | It is to be given' so what' given is given' to one not able to give

देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं
In place in time and to a proper and that' gift holy

विदुः ॥
they have declared.

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकंकणं गृहाण । ततो यावदसौ
Here upon in the lake wading golden' bracelet take then as soon as' he

तद्वचः प्रतीतो लोभात् सरसि स्नातुं प्रविशति
that' word trusting to thro' desire in the lake to wade he attempts

तावन्महापंके निमग्नः पलायितुमक्षमः । तं पंके पतितं दृष्ट्वा
directly' in deep' mud plunged to escape' unable him in mud fixed seeing

व्याघ्रोऽवदत्, अहह महापंके पतितोसि? अतस्त्वामहम्
the tiger said Ha! ha! in deep mud fallen' thou art then' thee' I

उत्थापयामि, इत्युक्त्वा शनैः शनैरुपगत्य तेन व्याघ्रेण धृतः
will lift out thus' saying slowly slowly' approaching by him the tiger seized

स पांथोऽचिंतयत् ।
he the traveller' reflected.

And thou indeed art exceedingly poor, so I am anxious to give thee this. As it is said—

> Help the poor, son of Kunti, give not wealth to the rich,
> For a sick man drugs are good, what have drugs to do with the he[illegible]

And again—

> As it is a duty to give, so what is given to one that cannot [illegible]
> In place, in time, to a proper person,—that is declared a g[illegible]

Therefore wade in the lake and take this bracelet. Then as soo[illegible] his word, the traveller in his anxiety begins to wade in the lak[illegible] he found himself plunged in mire and unable to escape. The ti[illegible] fixed in the mire, called out,—"Ha! ha! thou art fallen in[illegible] will lift thee out." So saying, he slowly came near, and th[illegible] seized by the tiger, reflected—

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि
Not the scriptures he reads' so reason not and' indeed

वेदाध्ययनं दुरात्मनः। स्वभावएवात्र
of the study of Vedá bad' minded The nature' even' here

तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः॥
so' excessive shows as by nature sweet of cows milk.

किंच। अवशेंद्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया।
And what | Unrestrained' sense' of minds elephant' bathing' like an act

दुर्भगाभरणंप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना॥
An ill-wife' pampering' like knowledge burden an act without.

तन्मया भद्रं न कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः।
This' by me lucky not done that' here to a fierce beast confidence put

तथा चोक्तं। शृंगिणां च नदीनां च नखिनां शस्त्रपाणिनां।
As it is said| Of horns and of rivers and of claws of weapons in hand

विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च॥
Trust not' indeed to be put in women in kings' families' and.

अपरं च। सर्वस्य हि परीक्ष्यंते स्वभावा नेतरे गुणाः।
Again and | Of every one truly are proved the natures not' the other qualities

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते।
Surpassing truly quality every nature at the head stays.

अन्यच्च। स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी,
Again and | He verily in sky' sporting sin' destruction' the maker

---

That he reads not the holy scriptures, or even the matter of the Veda is not the reason;
The nature only of the villain is predominant here,—as by nature the milk of cows is sweet.

Again—

A good deed done by those whose minds and senses are unrestrained, is like an elephant bathing.
Knowledge without practice is a burden, like an ill-wife pampered.

This was not well done by me to put trust here in a fierce beast, for it is said—

In things with horns and claws, in rivers, in men holding weapons,
In woman and kings' families, let not trust be placed.

Again—

Of every one the natural disposition, not the other qualities are manifested;
Nature passes over every quality, and appears on the top.

And again—

Even he who revels in the sky, the destroyer of sin,

दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
Ten' hundred' hands' having of the stars in midst' going
विधुरपि विधियोगान् ग्रस्यते राहुणासौ
The moon' verily by' destiny is devoured by Rahoo' he
लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥
Written' indeed on the forehead to escape who able.

इति चिंतयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च । अतोहं
Thus reflecting' truly' he by the tiger killed devoured' and then' I
ब्रवीमि कंकणस्यतु लोभेन इत्यादि । अतः सर्वथा
say of the bracelet' (expt.) by desire and so on then wholly
अविचारितं कर्म न कर्तव्यमिति ।
not' investigated an act not to be done' so.

यतः । सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री
For | Well-digested' food very clever offspring well-ordered wife
नृपतिः सुसेवितः । सुचिंत्य चोक्तं सुविचार्य
a king well' served Well-pondered speech well-weighed
यत्कृतं सुदीर्घकालेपि न याति विक्रियां ॥
what to be done for very' long' time indeed not attains change.

एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदर्पमाह आः किमेवमुच्यते ।
This discourse hearing a certain pigeon in pride' said Oh! what' this' is said
वृद्धस्य वचनं ग्राह्यमापत्काले ह्युपस्थिते ।
Of the old the speech to be taken' trouble' in time verily' impending
सर्वत्रैवं विचारेण भोजनेत्वप्रवर्तनं ॥
Always' truly with care in food' surely' no enterprisé.

Having ten hundred beams, and marching in the midst of the stars:
He the moon, is devoured by destiny of Rahoo.
Who can avoid the writing on the forehead.

Then reflecting, he was killed by the tiger and devoured. Therefore I say, "by desire of a bracelet, &c."—and thus a thing not thoroughly examined should not be done. For—

Well-digested food, a very wise son, a well-governed wife, a king well-obeyed,
A speech well-pondered, a course of action well weighed—these things for a long time escape change.

Hearing this discourse, a certain pigeon answered proudly:—

In time when trouble is impending, the counsel of the old should be always received with respect;
But in matters of food there is surely never any enterprise, to be conducted with caution.

यतः । शंकाभिः सर्वमाक्रांतमन्नं पानं च भूतले ।
For | With doubts all' surrounded' food drink and on the earth

प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नुवा ॥
Enterprise where to be made to be lived how or.

तथाचोक्तं । ईर्ष्यी घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो
So it is said | The spiteful the fault-finding the discontented the choleric

नित्यशंकितः । परभाग्योपजीवी च षडेते
the ever alarmed On others' fortune' subsisting and six' these

दुःखभागिनः ॥
have sorrow' for their share.

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तत्रोपविष्टाः ।
This' heard all pigeons' there' alighted.

यतः । सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयंतो बहुश्रुताः ।
For | Very great' indeed scriptures learned in deep-versed

छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यंते लोभमोहिताः ॥
Cutters down of doubts and suffer pain by greed' beguiled.

अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।
Again too | From desire anger arises from desire lust appears

लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणं ॥
From desire' ignorance' also ruin' and desire of sin is cause.

अनंतरं सर्वे जालनिबद्धा बभूवुः। ततो यस्य वचनात् तत्रावलं-
Presently all in a net' caught were then of whom by the word there' seized'

बितास्तं सर्वे तिरस्कुर्वंतिस्म ।
him all abuse' (sign of pret.)

For—

All over the earth meat and drink are surrounded with danger. (Did we fear them,)
How could an enterprise be attempted, or life lived.

So it is said—

The spiteful, the fault-finder, the discontented, the wrathful, the constantly suspicious,
And he who subsists on another's fortune—these six have pain for their portion.

Hearing this, all the pigeons alighted. For—

Very great men indeed, learned, and versed in scripture, and demolishers of doubt;
Even these come to grief when beguiled by desire.

And again—

From desire groweth anger, from desire cometh lust;
Ignorance cometh from desire, and ruin, and it is the cause of sin.

Presently all were caught in the net; then all began to abuse him, by whose advice they had been thus caught.

यतः । न गणस्याग्रतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलं।
For | Not of a flock' at the head should one go complete the work equal fruit
यदि कार्यविपत्तिः स्यात् मुखरस्तत्र हन्यते ॥
If made' misfortune should be the leader' there is killed.
तथाचोक्तं । आपदां कथितः पंथा इंद्रियाणामसंयमः ।
So it has been said } Of troubles the declared road of the senses' non-restraint
तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यतां ॥
In this' victory of success the road by which' wished by that let it be gone.
तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रग्रीव उवाच, नायम् अस्य दोषः ।
Of him the reproach hearing Speckled'-neck said not' this of him the fault.
यतः । आपदामापतंतीनां हितोप्यायाति हेतुतां ।
For | Of misfortunes' befalling a friend' even becomes an aggravation
मातृजंघा हि वत्सस्य स्तंभीभवति बंधने ॥
Of the mother' the leg truly of the calf a post' becomes for the tying.
अन्यच्च । स बंधुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।
Again' and | He a friend' who of the afflicted' for trouble' rescuing' able
नतु भीतपरित्राणवस्तूपालंभपंडितः ॥
Not' in danger' of protection' with the mode' at finding fault skilful.
विपत्काले विस्मयएव कापुरुषलक्षणं तदत्र धैर्यमव-
Of trouble' in time dismay' truly of a coward' the sign therefore on firmness
लंब्य प्रतीकारश्चिंत्यतां ।
relying a remedy' let be thought of.

For—

One should not go at the head of the tribe,—reward is equal if the work end well;
If mischance should befall, the leader is slain on the spot.

So it has been said—

Want of control of the senses is the admitted road to trouble:
In victory over them is that of success; go by which ever you will.

Speckled-neck hearing this reproach of him said—It is not his fault. For—

When calamity befalls, a friend even becomes an aggravation.
The leg of the mother is made (at milking time) a post for the tying of the calf.

And again—

He is a friend of the afflicted, who is powerful at rescuing from adversity;
Not one who is ready at finding fault with the mode of protection in danger.

In time of misfortune, dismay is the mark of a coward; relying therefore on firmness, let a remedy be devised.

यतः । विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि
For | In misfortune firmness' then' in prosperity mildness in council

वाक्पटुता युधि विक्रमः । यशसि चाभिरुचि र्व्यसनं
eloquence in war valour In fame and' ambition devotion

श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनां ॥
in study nature' perfect this truly of the noble-minded.

संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च
In success of whom no joy in trouble despondence in war and

धीरत्वं । तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी
steadfastness Him of worlds' three' the mark produces a mother

सुतं विरलं ॥
a son seldom.

अन्यच्च । षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
Again' also | Six faults by a man' here to be shunned success' seeking

निद्रा तंद्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥
Sleep sloth fear anger indolence tediousness.

इदानीमपि एवं क्रीयतां सर्वैरेकचित्तीभूय जालमादाय
Directly' indeed this let be done by all' with one mind the net' along with

उड्डीयतां ।
let it be flown.

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।
For | Of small' even things union the work' accomplishing

तृणैर्गुणत्वमापन्नै र्बध्यंते मत्तदंतिनः ॥
By grass' twisting' gained are bound mad' elephants.

For—

Firmness in trouble, and moderation in success, eloquence in council, and valour in war,
Ambition in matters of fame, and application in study of the Records—this is the perfect nature of the noble-minded.
That man who has no joy in success, no despondency in misfortune, and in war steadfastness,
Such a son, the bright spot of the three worlds, a mother but seldom brings forth.

And again—

Six faults in this life should be shunned by a man seeking advancement.
Sleep, sloth, fear, anger, indolence, and tediousness.

Let this be directly done by all with one mind, let us fly away with the net.

For—

The union of even little things will accomplish a work.
Mad elephants are bound with grass that has been twisted.

संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।
Union beneficial of men in own' families' small' even
तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहंति तंडुलाः ॥
By the husk' truly abandoned not put forth rice-grains.

इति विचिंत्य पक्षिणः सर्वे जालमादाय उत्पतिताः । अनंतरं
Thus having considered the birds all the net' along with flew up presently
स व्याधः सुदूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्
he the fowler from afar' the net' plundering' them' having seen after them
धावितोऽचिंतयत् ।
running' reflected.

संहतास्तु हरंतीमे जालं मम विहंगमाः ।
Combined' (expl) they bear off these the net of me travellers in air
यदा तु निपतिष्यंति वशमेष्यंति मे तदा ॥
When but they alight in power' they will come of me then.

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिक्रांतेषु पक्षिषु स व्याधो
Afterwards' by them of the eye' the range' having passed the birds he the fowler
निवृत्तः । अथ लुब्धकं निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता ऊचुः किमिदानीं
re-turned then the hunter returning seeing the pigeons said what' now
कर्तुमुचितं ? चित्रग्रीव उवाच ।
to do' proper? Speckled'-neck said—

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं हितं ।
The mother a friend the father and' thus by nature three friendly
कार्यकारणतश्चान्ये भवंति हितबुद्धयः ॥
From given' cause' and' others become friendly' minded.

Union is good for men in their own families, though small.
Rice sifted of its husk will never grow.

Having considered this, the birds all flew up with the net. Presently the fowler seeing them from afar carrying off his net, ran after them reflecting—

These travellers in air, combined, are bearing off my net;
But when they alight they will come into my power.

Afterwards, the birds having passed beyond range of his eye, the fowler returned. Then the pigeons, seeing the hunter returning, said—"What is now best to do?" Speckled-neck said—

The mother, the friend, and the father, these three are friendly from disposition;
And others from causes arising become friendly-minded.

तदस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषकराजो गंडकी-
Thus' of us a friend Hiranyaka by name of the mice' king of the Gandaki'

तीरे चित्रवने निवसति, सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति, इत्या-
on the bank in a fair-wood dwells he' of us the bond' will cut. These things'

लोच्य सर्वे हिरण्यकविवरसमीपं गताः। हिरण्यकश्च सर्वदा-
considering all Hiranyaka's' hole' near went Hiranyaka' and always'

पायशंकया शतद्वारं विवरं कृत्वा निवसति, ततो हिरण्यकः
danger' fearing hundred' doors hole having made dwelt in there Hiranyaka

कपोतावपातभयाच्चकितस्तूष्णीं स्थितः। चित्रग्रीव उवाच, सखे
of pigeons' descent' by fear' alarmed silent stood Speckled'-neck said friend!

हिरण्यक कथमस्मान्न संभाषसे? ततो हिरण्यकस्तद्वचनं
Hiranyaka why' us' not dost thou address then Hiranyaka' this' word

प्रत्यभिज्ञाय ससंभ्रमं वहिर्निःसृत्याब्रवीत्, आः पुण्यवानस्मि
recognising with' haste outside' rushing' exclaimed, Ah! happy' I!

प्रियसुहृन्मे चित्रग्रीवः समायातः
a dear' friend' to me Chitragriva arrived.

यस्य मित्रेण संभाषो यस्य मित्रेण संस्थितिः।
Of whom with a friend converse of whom with a friend intercourse

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान्॥
Of whom with a friend talk then not' is' here happier.

अथ पाशबद्धांश्चैतान् दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच,
Then in snare' fastened' them seeing with' dismay a minute staying he said

सखे किमेतत्? चित्रग्रीव उवाच, सखेऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः
friend! how' this! Chitragriva said friend' of us finished' life' of conduct

फलमेतत्।
fruit' this.

So there is our friend Hiranyaka, king of the mice—he lives in a beautiful wood, on the banks of Gandaki—he will sever our bonds. Resolving upon this all went near Hiranyaka's hole. Now, Hiranyaka, constantly fearing danger, had made a hole with a hundred outlets, and lived in it. Alarmed at first by the descent of the pigeons he stood silent. Speckled-neck said—"Friend, Hiranyaka, why do you not accost us!" Then Hiranyaka recognising his voice, rushed out in haste, exclaiming "Ah! happy I! my dear friend is come, Chitragriva."

Whoever has a friend to converse with, and keep company with,
And to chat with,—no man on earth is happier.

Then observing them fast in the net, he stood a moment in dismay, and asked "Friend how is this?" Speckled-neck said—"Friend, this is the fruit of our actions in a finished life."

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च
From what and by what and in what and when and what like and
यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च
as far and where and good' not good' own' act From that and
तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च
by that and in that and then and that like and so far and
तत्र च विधातृवशादुपैति ॥
there and of Brahma' by the will comes.
रोगशोकपरीतापबंधनव्यसनानि च ।
Sickness' sorrow' extreme pain' bonds' afflictions and
आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनां ॥
Our own' offence' of trees fruits' these of embodied creatures.
मूषकश्चित्रग्रीवस्य बंधनं छेत्तुं सत्वरमुपसर्पति । चित्रग्रीव
The mouse' of Chitragriva the bond to cut directly' approaches Speckled-neck
उवाच, मित्र मैवं कुरु किंत्वस्मदाश्रितानामेषां तावत् पाशांश्छिंधि
says friend not' so do but' of my' followers' these just the net' cut
तदा मम पाशं पश्चाच्छेत्स्यसि, हिरण्यकोऽप्याह, अहमल्पशक्ति
then of me the net afterwards' thou shalt cut Hiranyaka' replied I little strength
दंताश्च मे कोमलास्तदेतेषां पाशांश्छेत्तुं कथं समर्थः? तत्
teeth' and of me weak' therefore of these the bonds' to cut how able? so
यावन्मे दंता न त्रुट्यंति तावत् तव पाशं छिनद्मि,
far as' of me teeth not are broken thus far thy bond I will cut
अनंतरमप्येषां बंधनं यावच्छक्यं छेत्स्यामि । चित्रग्रीव
afterwards' of the others the bond as far as' possible I will cut Speckled-neck

From what, by what, in what, at what, of what, to what, and where our own acts good or bad be done;
From that, by that, in that, at that, of that, to that, and there by the will of Brahma comes consequence—
Sickness, sorrow, extreme pain, bonds and afflictions.
These are the fruit of the trees of their own offences, committed by embodied creatures.

The mouse at once approaches to cut the bond of Chitragriva, but he said—"Friend, do not so, first cut the net from these my followers, then afterwards thou shall cut the net from me!" Hiranyaka answered—"I have but little strength, and my teeth are weak, how then can I cut their bonds? as long as my teeth are not broken, so long I will cut at thy bond, afterwards, as far as possible, I will cut the bonds of the others." Speckled-neck

उवाच, अस्त्वेवं तथापि यथाशक्ति बंधनमेतेषां खंडय । हिरण्यकेन
said be so' this so far' truly as' strength bond' of these break by Hiranyaka

उक्तं ? आत्मपरित्यागेन यदाश्रितानां परिरक्षणं तन्न
it is replied oneself' by abandoning what 'of dependents preservation this not

नीतिविदां संमतं ।
of wise moralists sanctioned.

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद् दारान् रक्षेद्
For | For misfortune wealth one should guard, wife one should guard

धनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्
with wealth' indeed Himself always one should guard

दारैरपि धनैरपि ॥
with wife' even with wealth' even.

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः ।
Again too | Religion' wealth' desire' salvation lives continuance' causes

तान्निघ्नता किन्न हतं रक्षता
Them' by one destroying what' not destroyed by one saving

किन्न रक्षितं ॥
what' not saved.

चित्रग्रीव उवाच, सखे नीतिस्तावदीदृश्येव किंत्वहमस्मदा-
Speckled-neck said O friend of morals' thus' the rule' truly but' I' of my'

श्रितानां दुःखं सोढुं सर्वथाऽसमर्थस्तेनेदं ब्रवीमि ।
followers the distress to bear entirely' unable' therefore' this I say

---

said—"Be it thus, so far indeed as thy strength goes cut the bonds of these." Hiranyaka replied—"The preservation of dependents by abandoning oneself, this is not sanctioned by wise moralists. For—

> A man should guard his wealth for misfortune, and his wife with his wealth;
> But himself he should protect at expense even of wife and wealth.

And again—

> Our lives are the causes of the continuance of religion, wealth, desire, salvation;
> By destroying them, what is not ruined, by saving them, what not saved?

Speckled-neck said—"Friend, this truly is the rule of morality, but I am entirely unable to bear the distress of my followers; therefore this I say—

यतः । धनानि जीवितंचैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
As | Riches life also even for others sake a wise man should give up
तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥
For this' reason best abandonment death decreed being.
अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।
This' another' not common reason.

जातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह ।
Of birth' riches' strength and equal' of these to me with
मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किंतद्भविष्यति ॥
Of my' pre-eminence the fruit say when what' this' will be.
अन्यच्च । विना वर्तनमेवैते न त्यजंति ममांतिकं ।
Again too | Without subsistence' tho' these not they renounce on me' attendance
तन्मेप्राणव्ययेनापि जीवयैतान्ममाश्रितान् ॥
Therefore' of me' life by expending' even preserve alive' these' of me' companions.
किंच । मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते च कलेवरे ।
Moreover | Flesh' urine' ordure' bone' fashioned and a body
विनश्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्र मे ॥
Corruptible forsaking' thought fame preserve friend my.
पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना ।
Observe | If lasting' by fleeting unsullied by filth' bearing
यशः कायेन लभ्येत तदा लब्धं भवेन्न किं ॥
Fame by the body may be won then obtained would be' not. what?

A wise man should give up riches and life even, for another's sake.
Abandonment for such a cause is well, since death is certainly coming.
This is another excellent argument—
Of birth, wealth, and strength, these are all one with me.
Tell me what, and when will be the fruit of my pre-eminence.
And again—
Although without subsistence, these renounce not attendance on me;
Therefore even at expense of my life preserve these my companions.
Moreover—
Forsaking respect for a body fashioned of flesh, urine, ordure, and bone,
And one that is corruptible, preserve my reputation, oh! my friend.
Observe—
If lasting unsullied fame may be won with a fleeting filth-bearing body
What would not be the gain?

यतः। शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यंतमंतरं।
For | Of the body of the qualities and distant' excessively' interval
शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पांतस्थायिनो गुणाः ॥
The body in a moment' perishing till a kalpa' lasting excellences.

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्नब्रवीत्,
Thus' hearing Hiranyaka delighted' in mind with fur erect addressed him
साधु मित्र साधु, अनेनाश्रितवात्सल्येन त्रैलोक्यस्यापि
nobly friend nobly, with this' of followers' tenderness of the three worlds' even
प्रभुत्वं त्वयि युज्यते, एवमुक्त्वा तेन सर्वेषां बंधनानि
the sovereignty for thee is suited this' having said by him. of all the bonds
छिन्नानि। ततो हिरण्यकः सर्वान् सादरं संपूज्याह, सखे
cut (were) then Hiranyaka all courteously having saluted' said O friend
चित्रग्रीव सर्वथा अत्र जालबंधनविधौ दोषमा-
Chitragriva altogether here of the net' entanglement' by method a fault
शंक्य आत्मन्यवज्ञा न कर्तव्या।
suspecting yourself' disparaging not to be made.

यतः। योऽधिकात् योजनशतात् पश्यतीहामिषं
For | Which' exceeding four koss' a hundred (from) sees' here' food
खगः। सएव प्राप्तकालस्तु पाशबंधं न पश्यति ॥
bird He too reached time' (expt.) the snare not perceives.

अपरंच। शशिदिवाकरयो ग्रहपीडनं गजभुजंगमयो-
Again too | Of the moon' day-maker (and) the eclipse of elephant dragon'

For

The qualities of the mind are at a long interval from the body:
Those of the body perish in a moment; the others endure eternally.

Hiranyaka hearing this, was delighted in mind, and with fur erect from pleasure, addressed him—"Nobly, friend, nobly spoken! With this affection for thy followers, the lordship of the three worlds is suited to thee." Thus having said, the bonds of all were cut by him. Then Hiranyaka courteously saluting them all said—"Friend Speckled-neck, this capture in the net here was altogether by destiny, you must not blame yourselves, and suspect a fault. For—

That bird who sees his prey from farther than four hundred koss,
He too, having reached his time, sees not the snare.

And again—

Observing the obscuration of the moon and sun, the capture of the elephant and dragon, and the poverty of the intelligent,

इति बंधनं । मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां
Indeed the bond of the intelligent and observing poverty
विधिरहो बलवानिति मे मतिः
destiny' ah! strong' so of me mind.
अन्यच्च । व्योमैकान्तविहारिणोपि विहगाः संप्राप्नुवंत्यापदं ।
Again too | In the sky' lonely' wanderers' even the birds meet with' misfortune
बध्यंते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥
Are caught by clever' in deep' water fishes from the sea' even.
दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थान-
Ill-conduct what' here' is what good conduct what in getting a
लाभे गुणः । कालोहि व्यसनप्रसारितकरो गृण्हाति
station good ? Yama truly for calamity' stretching the hand seizes
दूरादपि ॥
from far' even.

इति प्रबोध्यातिथ्यं कृत्वालिंग्य च संप्रेषित-
Thus having explained hospitality having done' embracing and dismissed
श्चित्रग्रीवोपि सपरिवारो यथेष्टदेशान् ययौ ।
Chitragriva indeed truly with' his train as' desire' countries went
हिरण्यकोपि स्वविवरं प्रविष्टः ।
Hiranyaka' also his hole re-entered.

यानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि शतानि च ।
Any soever even friends are to be made hundreds and
पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबंधनाः ॥
Observe by a mouse' friendly the pigeons released from bonds.

My mind inclines (to say) "How strong is destiny."
And again—
Even the birds, lonely wanderers in the sky, meet with misfortune,
And fishes too are taken from the sea by clever men, even in the deep water.
What avail is good conduct and what ill-conduct, and what advantage is it to gain position.
Yama stretching his hand to strike, seizes even from afar.

Having so enlightened them, he embraced and dismissed them, and Chitragriva indeed with his train went to what district he pleased. Hiranyaka also re-entered his hole.

Friends are to be made, whoever they be, and in hundreds.
See how the pigeons were released from bonds by the mouse.

अथ लघुपतनकनामा काकः सर्ववृत्तांतदर्शी साश्चर्यमि-
Now Light-of-wing by name the crow all' transaction' spectator with wonder

दमाह, अहो हिरण्यक श्लाघ्योऽसि, अतोऽहमपि
this said ah! Hiranyaka praiseworthy' thou art therefore' I truly

त्वया सह मैत्रीमिच्छामि, मां मैत्र्येणानुग्रहीतुमर्हसि ।
thee with friendship' desire, me with friendship' to favour' thou oughtest

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकोऽपि विवराभ्यंतरादाह, कस्त्वं ?
that' hearing Hiranyaka' then of his hole' from the inside' said who' thou?

स ब्रूते, लघुपतनकनामा वायसोऽहं । हिरण्यको विहस्य आह,
he said Light-of-wing by name the crow' I Hiranyaka laughing said

का त्वया सह मैत्री ?
what thee with friendship?

यतः । यद् येन युज्यते लोके बुधस्तत् तेन योजयेत् ।
For | What with what agrees on earth the wise' that with that should unite.

अहमन्नम् भवान् भोक्ता कथं प्रीति र्भविष्यति ॥
I' food your worship eater how affection will exist.

अपरंच ॥ भक्ष्यभक्षकयोः प्रीति र्विपत्तेः कारणं यतः ।
Moreover || Of food' and feeder' what affection for misfortune a cause surely

शृगालात् पाशबद्धोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥
By a jackal in snare caught' he the deer by a crow rescued.

वायसोऽब्रवीत् कथमेतत् ? हिरण्यकः कथयति, अस्ति मगधदेशे
The crow' said how' that? Hiranyaka relates. There is Magadha' in country

---

Now the crow, Light-of-wing by name, was spectator of all the transaction, and exclaimed with wonder—"Ah! Hiranyaka, thou dost merit praise! therefore I desire now friendship with thee, and thou shouldest favour me with thy friendship." Then Hiranyaka, hearing this, said from within his hole—"Who art thou?" He said, "I am the crow called Light-of-wing." Hiranyaka answered with a laugh, "What friendship can I have with thee? For—

The wise man on earth will unite together only what agree in union.
I am the food, and you, sir, the feeder—how can love be between us?"

Moreover—

What friendship exists, between food and feeder, is surely a cause for misfortune.
The deer was caught in a snare by a jackal, and rescued by a crow.

The crow said "How was that?" Hiranyaka relates. "In the land of Magadha

चंपकवतीनामारण्यानी तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ
Champaka-Vati' by name' a forest therein long' great in love deer' crow

निवसतः । स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् हृष्टपुष्टांगः
lived. He and the deer at his own' will roaming happy' fat' body

केनचित् शृगालेनावलोकितः । तं दृष्ट्वा शृगालोऽचिंतयत्, आः
by a certain jackal' perceived him seeing the jackal' reflected, Ah!

कथमेतत् मांसं सुललितं भक्षयामि । भवतु विश्वासं तावदु-
how' this flesh soft shall I eat? it may be confidence only'

त्पादयामि, इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत्, मित्र कुशलं
if I can obtain thus' having reflected' drawing near' said, friend prosperity

ते । मृगेणोक्तं कस्त्वं ? स ब्रूते क्षुद्रबुद्धिनामा
to thee by the deer' replied who' thou? he replied Small'-sense' by name

जंबुकोऽहं, अत्रारण्ये बंधुहीनो मृतवन्निवसामि, इदानीं त्वां
jackal' I here' in the wood relation without like the dead' I dwell now thee

मित्रमासाद्य पुनः सबंधुः जीवलोकं प्रविष्टोऽस्मि ।
a friend' having met again with relation of the living the land entered' I am

अधुना तवानुचरेण मया सर्वथा भवितव्यमिति ।
at once of thee' by attendant by me altogether it shall be become

मृगेणोक्तं, एवमस्तु । ततः पश्चादस्तं गते सवितरि
by the deer' replied, so' be it then afterwards' setting being gone the sun

भगवति मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं
his highness of light' wearing a crown they two of the deer to the abode

गतौ । तत्र चंपकवृक्षशाखायां सुबुद्धिनामा काको
went there of a Champak' tree' on the bough Good'-wit' by name a crow

---

there is a forest called Champakavati, therein had long lived in much affection a deer and crow. As he the deer was roaming at will, happy and fat, he was descried by a certain jackal. The jackal on seeing him reflected :—"Ah! how shall I contrive to get this soft meat to devour ?—it may well be, if I can but obtain his confidence." Having thus reflected he drew near, saying—"Ah! my friend, prosperity to thee!" The deer replied, "Who art thou ? He answered "Small-wit the jackal. I live in the wood here without a friend, like the dead; but now that I have met a friend like thee, I am rich in relations, and have re-entered the land of the living. I will at once become thy attendant." The deer replied, "So be it." Then afterwards, His godhead the Sun, he who wears the crown of light, being gone to his setting, they two went to the abode of the deer. There dwelt on the bough of a Champak-tree

मृगस्य चिरमित्रं निवसति। तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत् सखे
of the deer of old' a friend dwelt them two seeing the crow' said oh! friend

कोऽयं द्वितीयः? मृगो ब्रूते जंबूकोऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः।
who this second? the deer said a jackal' this' of us' friendship' desiring' come

काको ब्रूते, मित्र अकस्मादागंतुना सह मैत्री
the crow said friend without a why' a stranger with friendship

न युक्ता।
not proper.

तयाचोक्तं। आज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित्।
So' it is said! Unknown' family' disposition habitation to be given not of any one

मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः
Of a cat truly by the fault killed the vulture Jaradgava.

तावाहतुः कथमेतत्? काकः कथयति, अस्ति भागीरथीतीरे
They two' said how' that the crow relates there is of Bha'girathi' on the bank

गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान् पर्कटीवृक्षः। तस्य
Vulture-crag' by name on a mountain great wave-leaved' fig-tree of it

कोटरे दैवदुर्विपाकात् गलितनखनयनो जरद्गवनामा
in the hollow of fortune' by hardness decayed' nails' eyes Jaradgava' by name

गृध्रः प्रतिवसति। अथ कृपया तज्जीवनाय तद्वृक्षवासिनः
the vulture dwelt now for pity him' for support that' tree' tenanting

पक्षिणः स्वाहारात् किंचित् किंचिदुद्धृत्य ददति,।
the birds own' from food some little some little having taken give

तेनासौ जीवति। अथ कदाचिद् दीर्घकर्णनामा मार्जारः
by which' he lives now on a certain day Long-ear' by name the cat

---

the crow, Good-wit, an old friend of the deer. Seeing these two the crow said, "Friend who is this second one?" The deer said, "This is a jackal, who comes desiring our friendship." The crow said, "Friend, friendship with a stranger without reason is not well." So it is said—

> To any one of unknown house and disposition shelter should not be given.
> The vulture Jaradgava was slain by the fault of a cat.

The two said—"How was that?" The crow relates: "On the banks of the Bhagirathi, on a hill named Eagle-crag, there is a large wave-leaved fig-tree. In the hollow of it, with eyes and talons gone through hardness of fortune, dwelt Jaradgava the vulture. And for pity the birds roosting in that tree gave for his support a little from their own store, whereby he lived. Now once the cat, Long-ears,

पक्षिशावकान् भक्षितुं तत्रागतः । ततस्तमयातं दृष्ट्वा
the young' birds to eat thither' came presently' him' approaching seeing

पक्षिशावकैः भयार्तैः कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरद्गवेन
by the nestlings alarmed an outcry made this hearing by Jaradgava

उक्तं कोऽयमायाति? दीर्घकर्णो गृध्रमवलोक्य सभयमाह
cried who' this' approaches ! Long'-ear the vulture' perceiving with' fear' said

हा हतोऽस्मि ।
ah! ruined' am I.

यतः । तावद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतं ।
For | So much' of danger to be dreaded as much as danger' is not come

आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्यात् यथोचितं ॥
Being arrived and danger beholding a man should act as' proper.

तत्राधुना सन्निधाने पलायितुमक्षमः तद् यथा भवितव्यं तद्
Then' now by nearness to escape' unable therefore as it is to be this

भवतु, तावद्विश्वासमुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि, इत्यालोच्य
let be, so long as' confidence' existing' of him near I will go close, thus planning

उपसृत्याब्रवीत्, आर्य्य, त्वामभिवंदे । गृध्रोऽवदत्, कस्त्वं?
going close' he said Sir! thee' I salute the vulture' said who' thou ?

सोऽवदत्, मार्जारोऽहं गृध्रो ब्रूते दूरमपसर न चेत्
he' answered the cat' I the vulture says far off' go not if

हंतव्योऽसि मया । मार्जारोऽवदत्, श्रूयतां तावद् अस्म-
to be killed' thou art by me the cat said let be heard thus far of my'

द्वचनं ततो यद्यहं वध्यस्तदा हंतव्यः ।
the speech then if' I worthy of death' then to be killed.

---

came there to eat the young birds. Presently seeing him an outcry was raised by the alarmed nestlings. Hearing this Jaradgava cried, "Who is this approaching?" Long-ear perceiving the vulture said with fear, "Alas! I am ruined. For—

Danger is so long to be dreaded as long as it is not arrived.
Being arrived and beholding danger, a man should do what is fitting.

By reason of proximity therefore I am not now able to escape, so let be what must be, I will go near him, if I may but arouse his confidence." So determining, and going close, he said—"Sir! I salute thee." The vulture answered—"Who art thou?" He replied, "A cat." The vulture said, "Go away, if thou wilt not be slain by me." The cat said, "Only let what I have to say be heard, then if I be worthy of death, let me die.

यतः । जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् ।
For | For birth' only what any one' is killed is honoured any where.

व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥
Conduct having fully known to be killed to be honoured or it may be.

गृध्रो ब्रूते ब्रूहि किमर्थमागतोऽसि ? सोऽवदत् अहमत्र
The vulture said speak what' cause' come' art thou ? he' replied I' here

गंगातीरे नित्यस्नायी निरामिषाशी ब्रम्हचारी
of Ganges' on the bank constantly' bathing without flesh eating as a Brahmacha'ri

चांद्रायणंव्रतमाचरंस्तिष्ठामि । यूयं धर्मज्ञान-
the moon-penance' the vow' practising' I continue your honour the law' fond of

रता विश्वासभूमयः इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाग्रे
knowing of trust' worthy so the birds all constantly of me' in presence

प्रस्तुवंति, अतो भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः
extol, then from your honour learning' years' old the law to hear hither come

भवंतश्चैतादृशा धर्मज्ञाः यन्मामतिथिं
art thou' and' so' of hospitality the duty' understanding as' me a guest

हंतुमुद्यताः ? गृहस्थधर्मश्चैषः ।
to kill ready ? of a house-holder' duty and' this.

अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।
To a foe' even' proper should be made' hospitality at the house' arrived

छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥
Of the cutter on the side' going shade not' withdraws the tree.

For—

From accident of birth where is any one killed or honoured.
Knowing his conduct one knows whether he should be killed or honoured.

The vulture said—"Explain wherefore art thou come ?" He answered—"I dwell constantly on the Ganges bank, bathing and eating no flesh, and practising the vow of the moon-penance like a Brahmachári ; in my presence the birds so constantly praised your Highness as given to the study of the law and worthy of confidence, that I came hither to hear law from you sir, so old in learning and in years, and dost thou thus understand the virtue of hospitality as to be ready to kill me a guest ? Now this is the duty of a householder.

Fitting welcome should be made to a foe even, when arrived at the house.
The tree withdraws not its protecting shade from the woodsman.

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसाप्यतिथिः
If or wealth is not then with kind' word' at least a guest
पूज्यत एव ।
to be honoured truly.

यतः । तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता ।
For | Grass ground' water speech fourthly and pleasant
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यंते कदाचन ॥
These' indeed of the good in house not' are cut off at any time.
अपरंच । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वंति साधवः ।
Again' too | To worthless' even beings pity exercise the good
नहि संहरते ज्योत्स्ना चंद्रश्चांडालवेश्मनि ॥
Not withholds light the moon' of the out-cast' from the hut.
अन्यच्च । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राम्हणो गुरुः ।
Moreover | Guru'Agni of the twice-born of castes the Brahmin guru
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥
The husband' one guru of women everywhere the guest a guru.
अन्यच्च । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
Moreover | A guest of whom disappointed from the home turns away
स तस्मै दुष्कृतं दत्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥
He to him offence having given merit' taking departs.
अन्यच्च । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोपि गृहमागतः ।
Again' too | Of highest' even caste low' even to the house' come
पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥
To be honoured as' proper of all' the gods' made up a guest.

And if means fail, a guest should truly be honoured with kind words at least. For—

Grass, room, water, and fourthly, kind speech—
These indeed are denied at no time in the habitation of the good.

And again—

Even to worthless creatures the good show pity.
The moon withholds not her light from the hut of the outcaste.

Moreover—

Fire is the superior of the Brahmin, the Brahmin of other castes.
The husband alone of his wives, but the guest is the superior of all.

Moreover—

From whose house a guest turns disappointed away,
He departs, transferring to its owner his sins, and taking his merits.

And again—

When one of low caste is come to the home of one of the highest even,
Let him be duly respected. A guest is made up of all gods.

गृध्रोऽवदत्, मार्जारो हि मांसरुचिः पक्षिशावकाश्चात्र
The vulture' said a cat truly of flesh' fond the young birds and here

निवसंति, तेनाहम् एवं ब्रवीमि। तत् श्रुत्वा मार्जारो भूमिं स्पृष्ट्वा
dwell, therefore I this say this hearing the cat the ground touching

कर्णौ स्पृशति कृष्णकृष्ण ब्रूते च मया धर्मशास्त्रं श्रुत्वा
ears touched calling Krishna says and by me sacred scripture heard

वीतरागेण इदं दुष्करं व्रतं चांद्रायणमध्यवसितं। यतः
free from passion this hard vow the moon penance' attempted for

परस्परं विवदमानानामपि धर्मशास्त्राणामहिंसा परमो धर्म
one with other contending indeed of holy writings' non-injury first duty

इत्यत्रैकमत्यं।
so' here' oneness of mind.

यतः। सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये।
For | From all' injury' abstaining who men all' bearing' and who

सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥
Of all' asylum' becoming those men to heaven' going.

अन्यच्च। एकएव सुहृद्धर्मो निधनेप्यनुयाति यः।
Moreover | The one' truly friend' virtue in death' even' follows who

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति॥
with the body along to ruin all' else goes.

किंच। योऽत्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतांतरं।
And what | Who' eats of whom when the flesh' of both observe' difference

एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते॥
Of one for an instant pleasure' other by life' is abandoned.

The vulture said—"A cat still is fond of meat, and young birds live here, therefore say I so." The cat hearing this replied, touching the ground, and then his ears, and invoking Krishna. "I who am free from passion, and have practised the difficult penance of the moon, am also versed in scriptural traditions, thus while the sacred writings contend much, yet here in abstinence from injury as the primal duty there is unanimity.

For—

> Those who shun injury, and bear all things,
> And become an asylum for all—those men are going heaven-wards.

Moreover—

> Virtue is the one friend who follows us even in death;
> All beside goes to destruction along with the body.

And what—

> If one eats another's flesh, observe the difference:
> One has an instant's pleasure, the other is deprived of existence.

अपिच । मर्त्तव्यमिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।
And indeed! About to die' so what pain of a man' arises.
शक्यते नानुमानेन परेण परि वर्णितुं ॥
It is possible not' by inference from another to describe.
शृणु पुनः । स्वच्छंदवनजातेन शाकेनापि मपूर्यते ।
Hear again! With spontaneous' in wood' growing herb' even is satiated
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं महत् ॥
Of this burned' belly' for sake of who could commit crime great.
एवं विश्वास्य स मार्जारः तरुकोटरे स्थितः । ततो दिनेषु
Thus winning confidence he the cat tree' in hollow lived then the days
गच्छत्सु पक्षिशावकानाक्रम्य कोटरमानीय मत्यहं खादति ।
passing away the younglings' assailing to the hollow' bringing daily devours
येषामपत्यानि खादितानि तैः शोकार्त्तैर्विलपद्भिरितस्ततो
of whom' nestlings eaten by these sorrow-struck' complaining' here' there
जिज्ञासा समारब्धा । तत्परिज्ञाय स मार्जारः कोटरान्निः
enquiry was commenced this' discovering he the cat the hollow' having
सृत्य वहिः पलायितः । पश्चात् पक्षिभिरितस्ततो
slipped out outside escaped afterwards by the birds' here' there
निरूपयद्भिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि ।
closely looking' there tree' in hollow of of the young' birds the bones were found
अनंतरम् अनेनैव जरद्गवेनास्माकं शावकाः खादिताः इति सर्वैः
Presently by him' truly Jaradgava' our young ones eaten so by all

---

Besides—

What anguish is felt by a man actually about to die,
It is not possible to tell by judging from another.

Hear this—

When it is satisfied with herbs growing self-sown in the forest;
Who for a hungry belly's sake would commit a great crime?

Thus winning confidence, he the cat abode in the hollow of the tree. Then as the days passed he attacked the young birds, and bringing some daily to the hollow, devoured them. An enquiry in all quarters was commenced by the old birds whose nestlings had been eaten, which the cat discovering slipped out from the hollow and escaped. Afterwards when the birds looked closely there, the bones of the nestlings were found in the hollow, consequently all the birds thus concluded:—Our young ones have been eaten by Jaradgava most surely,

यतः। न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः।
For | Not any one of any one' friend not any of any' the foe.

व्यवहारेण मित्राणि जायंते रिपवस्तथा ॥
By deportment friends are made enemies' likewise.

काकेनोक्तमेवमस्तु। अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतदेशं
By the crow' said' this' be so then early all as' desired' to the district

गताः। एकदा निभृतं शृगालो ब्रूते सखे अस्मिन् वनैकदेशे
went once privately the jackal says Oh deer in this wood one' region

शस्यपूर्णक्षेत्रमस्ति तदहं त्वां नीत्वा दर्शयामि। तथा कृते
of young' grass full' a field' is this I thee leading will show so it done

सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं खादति। अथ
being the deer daily there having gone the grass devours now

क्षेत्रपतिना क्षेत्रं दृष्ट्वा पाशो योजितः। अनंतरं
of the field' by the owner the field watching a snare fitted presently

पुनरागतो मृगः पाशै बद्धोऽचिंतयत् को मामितः
again' going the deer in the snare caught' reflected who me' from this

कालपाशादिव व्याधपाशात् त्रातुं समर्थो
of death' from this' as snare hunters' from snare to draw able a

मित्रादन्यः? अनंतरं जंबूकस्तत्रागत्य उपस्थि-
than a friend' another? presently the jackal' there' coming standing

तोऽचिंतयत् तावदस्माकं कपटप्रबंधेन मनोरथसिद्धि
still' reflected thus far' of us in the plot' deep set my wish accomplished

---

No one is any one's friend, and no one is any one's foe.
Friends are made "like enemies" by behaviour.

The crow said—"Be it so." Then all went early to whatever part pleased them. One day the jackal said privately—"Friend deer, in one quarter of this wood there is a field full of young wheat, I will take and show you this." This being done, the deer went daily thither and eat the green corn, so a snare was set by the owner who watched the field; and the deer shortly going again was caught in it and there reflected—"Who except a friend can take me from this hunter's net, so like the net of death." Presently the jackal came, and standing still, reflected—"Thus far then my desire in laying this deep plot is accomplished.

जाता। एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृगलिप्तानि अस्थीनि
is come out of him' cut up the flesh' blood besmeared the bones

मयावश्यं प्राप्तव्यानि तानि बाहुल्येन भोजनानि भविष्यंति।
by me' surely to be obtained those in plenty meals will be

मृगस्तं दृष्ट्वोल्लसितो ब्रूते, सखे छिंधि तावन्मम बंधनं
the deer' him seeing' delighted says Oh friend cut only' of me the bond

सत्वरं त्रायस्व मां।
quickly deliver me.

यतः। आपत्सु मित्रं जानीयाद् युद्धे शूरमृणे
For! In calamity a friend one may know in war a hero' in debt

शुचिं। भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बांधवान्॥
an honest man A wife in narrowed means in afflictions and kinsmen.

अपरंच। उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे।
Moreover! In joy in sorrow and' even in famine of the land' in invasion.

राजद्वारे स्मशानेच यस्तिष्ठति स बांधवः॥
At the king's' gate in the cemetery' and who' sticks fast he a relation.

जंबूकः पाशं विलोक्य मुहुरचिंतयत्, दृढस्तावदयं
The jackal snare having inspected again' reflected firm' thus far' this

बंधः, ब्रूते च सखे, स्नायुनिर्मितपाशास्तदद्य
bond says and Oh friend! of sinew' fashioned' the net' thus' to-day

भट्टारकवारे कथमेतान् दंतैः स्पृशामि, मित्र यदि
of the sun' on the day how' this with teeth shall I touch' my friend if

चित्तेनान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत् त्वया
in mind not' otherwise thou wilt think, thee at dawn what by thee

---

When he is cut up, his bones all smeared with blood and flesh, will certainly fall to my share, and those will be meals in plenty." The deer delighted at seeing him, said"—Friend! do but cut this bond of mine and quickly set me free. For—

One may prove a friend in calamity, a hero in war, an honest man in debt.
A wife in lowered fortunes, and in afflictions kinsmen.

Moreover—

He who sticks close in joy as in sorrow, in famine and invasion of the land.
At the king's gate, and the burial-ground—that man is a kinsman.

The jackal having examined the snare again, reflected—"The net holds firm so far." Then he said—"My friend, these cords are made of sinew, so that how to-day, being Sunday, can I touch them with my teeth; at dawn, if you are

वक्तव्यं तत् कर्तव्यमिति । अनंतरं स काकः प्रदोषकाले
Is spoken that I will do presently he the crow In evening' time

मृगमनागतम् अवलोक्य इतस्ततोऽन्विष्य तथा-
the deer' not returned perceiving here and there' having sought so'

विधं दृष्ट्वोवाच, सखे किमेतत्? मृगेणोक्तं
condition seeing said friend! how' this? by the deer' replied

अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् ।
despised' friends' advice fruit' this.

तथाचोक्तं । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितं ।
And so it is said { Of friends well meaning who listens not the speech.

विपत् सन्निहिता तस्य स नरः शत्रुनंदनः ॥
Misfortune is nigh of him, he a man to his enemy pleasure

काको ब्रूते, स वंचकः क्वास्ते? मृगेणोक्तं,
The crow says he the rogue where' is he? by the deer' replied

मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव । काको ब्रूते, उक्तमेव मया पूर्वं
my' flesh' for he remains' there still the crow says, said' indeed by me before.

अपराधो न मेऽस्तीति नैतद् विश्वासकारणं ।
The fault not to me' is' so not' this for trust' reason

विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥
Exists truly from the bad danger of the good' indeed.

---

still so minded, I will do whatever you bid me." Shortly afterwards the crow, observing that the deer was not returned at evening, found him after seeking here and there, and seeing his condition, said—"Friend, how is this?" The deer replied—"This is the fruit of despising a friend's advice."

As it is said—

> He who hears not the speech of well-intentioned friends,
> His misfortune is near at hand; he is a delight to his enemy.

The crow said—"Where is the traitor?" The deer replied—"He is waiting there still, to get my flesh." The crow answered—"I told you before.

> "Such a fault is not mine"—that profession is no ground for confidence.
> To the good there is always a risk of danger from the bad.

मित्रलाभः ।
Of Friends' the Acquisition.

दीपनिर्वाणगंधं च सुहृद्वाक्यमरुंधतीं ।
Of a lamp' extinct' the smell and of a friend' the speech' a star.
न जिघ्रंति न शृण्वंति न पश्यंति गतायुषः ॥
Not they smell not they hear not they see on the point of death.
परोक्षे कार्यहंतारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनं ।
Out of sight a business' spoiler In sight sweetly' speaking
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुंभं पयोमुखं ॥
One should shun such like friend a poison' cup milk' faced.
ततः काको दीर्घं निश्वस्य, अरे वंचक किं त्वया पापकर्मणा कृतं ।
Then the crow deep breathing Ah! traitor what by thee of sin' doer done.
यतः । संलापितानां मधुरैर्वचोभिर् मिथ्योपचारैश्च
For | Of those over-talked with honied words with false' services' and
वशीकृतानां । आशावतां श्रद्दधतां च लोके
in power' brought Of those hoping faith' putting and in the world
किमर्थिनां वंचयितव्यमस्ति ॥
what' of askers to deceive' is it.
अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापं ।
Again | On a benefactor unsuspecting pure' hearted who practices evil
तं जनमसत्यसंधं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥
That man' deceitful oh! goddess earth! how dost thou bear.
दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न
A bad man with friendship acquaintance and even not

They who are to die smell not the extinguished lamp;
Hear not the speech of a friend, see not their evil star.
Behind the back marring your plans, before your face speaking sweetly.
Shun such a one for friend—he is a poison-cup brimmed with milk.

Then said the crow, sighing deeply—"Traitor! what an ill deed has that evil doer done?" For—

What glory is the deceiving of expectants, talked over with honied words,
Won round by show of service, hoping and trusting in all men?

Again—

Who practices evil upon an unsuspicious and simple-hearted benefactor.
How canst thou, O goddess Earth! bear on thee so false a wretch!
Form no friendship, no acquaintance even with a bad man.

कारयेत् । उष्णो दहति चांगारः शीतः कृष्णायते करं ॥
one should form Hot burns charcoal cold, it blackens the hand.
अथवा स्थितिरियं दुर्जनानां ।
But fixed' this of the bad.

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं
First at your foot he falls he bites of your back' the flesh
कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रं । छिद्रं
in your ear a tune some he sings softly charming A hole
निरूप्य सहसा प्रविशत्यशंकः सर्वं खलस्य
discovering quickly he enters' fearless every of the bad
चरितं मशकः करोति ॥
act a gnat does.

दुर्जनः प्रियवादी च नैतत् विश्वासकारणं ।
A bad man sweet' spoken and not' so for trust' reason
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषं ॥
Honey stands on tongue' tip in heart deadly venom.

अथ प्रभाते क्षेत्रपालो लगुडहस्तस्तत्प्रदेशं गच्छन् काकेना-
So at dawn the farmer club'in hand'that' spot visiting by the crow
वलोकितः । तमालोक्य काकेनोक्तं, सखे मृग त्वमात्मानं
perceived him' seeing by the crow' said, friend deer thou thyself
मृतवत् संदर्श्य वातेनोदरं पूरयित्वा पादां स्तब्धीकृत्य
as one dead making appear with wind' thy belly filling legs stiffened' making
तिष्ठ, अहं तव चक्षुषी चंच्वा लिखामि, यदाहं शब्दं
remain, I of thee in the eyes with beak will peck when' I a noise

---

Charcoal being hot, burns; and being cold, blackens the hand.
But this is the constant habit of the bad:

He falls at your feet, but bites your back. In your ear he hums
gently a pleasing tune;
Very soon discovering an entrance he assails you fearlessly;
A gnat imitates each action of the bad man.

That a bad man is sweet-spoken is no reason for confidence;
Honey is upon his tongue-tip, but in his heart deadly venom.

At dawn the owner of the field, visiting the spot with his club, was descried by the crow. Perceiving him, he said—"Friend deer! make thyself appear like one dead, fill thy belly with wind, stiffen thy legs, and so remain;—I will make a show of pecking thine eyes with my beak, and when I utter a noise,

करोमि तदा त्वमुत्थाय सत्वरं पलायिष्यसि । मृगस्तथैव
make then thee' uplifting quickly thou wilt run off the deer' so truly

काकवचनेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना हर्षो-
of the crow' by suggestion lay down then by the farmer with joy

त्फुल्ललोचनेन तथाविधो मृग आलोकितः । ततः स आः
expanded' by the eye in such condition the deer was seen then he "Ah!

स्वयं मृतोऽसि, इत्युक्त्वा मृगं बन्धनात् मोचयित्वा
of thyself dead' thou art," so' saying the deer from the snare releasing

पाशान् गृहीतुं सत्वरो बभूव । ततः काकशब्दं श्रुत्वा
the net to gather up hurrying he was then of the' crow a noise hearing

मृगः सत्वरमुत्थाय पलायितः । तमुद्दिश्य तेन
the deer quickly' springing up ran away him' aiming at by him

क्षेत्रपालेन क्षिप्तेन लगुडेन शृगालो हतः ।
the owner of the' field thrown by the club the jackal killed.

तथा चोक्तं । त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
Thus it is said. } In three years in three months in three fortnights in three days

अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते ॥
For excessive bad' good' here truly fruit' one reaps.

अतोऽहं ब्रवीमि भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

त्वयि जीवति जीवामि चित्रग्रीव इवानघ ॥

---

then thou shalt rise quickly and run off. The deer of course lay down according to the crow's suggestion. In this condition the deer was espied by the owner of the field—his eyes expanding with joy at the sight. Then reflected he—"Aha, he has died of himself,"—and so saying, and releasing the deer from the snare, he was hastening to gather up his nets. At that moment the deer hearing the signal of the crow, sprang up and quickly ran away, while by the club which the owner of the field flung at him, the jackal was killed.

Thus it is said—

In three years, in three months, in three fortnights, or in three days,
One certainly reaps the fruit of an action, be it very good or bad.

Wherefore I – tween the feeder and the food &c.

rship eaten I should make no great breakfast;
live, I live, innocent as Chitragriva.

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुण्यैककर्मणां ।
सतां हि साधुशीलत्वात् त्वच्चित्रग्रीवयोरिव ॥
किंच । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियां ।
नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ॥
हिरण्यको ब्रूते, चपलस्त्वं चपलेन सह मैत्री सर्वथा न कर्तव्या ।
तथाचोक्तं । मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा ।
विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥
किंचान्यत् शत्रुपक्षो भवानस्माकं ।
उक्तंचैतत् । शत्रुणा न हि संदध्यात् सुश्लिष्टेनापि संधिना ।
सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकं ॥
दुर्ज्जनः परिहर्त्तव्यो विद्ययालंकृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥
यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।
नोदके शकटं याति न च नौ गच्छति स्थले ॥

And again—
In creatures whose deeds are good, confidence is exhibited;
By reason of the innate virtue of those who, like you and Chitragriva, are upright.

Moreover—
A good man's mind, though he be angered, is not changed:
You cannot heat the waters of the ocean with a torch of grass.

Hiranyaka said—"Thou art changeable, and with the changeable friendship should not be formed." As it is said—
A cat, a buffalo, a ram, and crow, and also a bad man,
Through confidence get the upper hand—confidence in them is bad.

Beside another point—
Your honour is of the party of our enemies.

And it is said—
One should not make alliance with an enemy, even though by a close cemented union;
Water, though ever so hot, extinguishes fire.
A bad man should be shunned, though he have the ornament of knowledge;
The serpent is decked with a jewel,—is he not therefore terrible?
What is impossible is not to be tried: what is possible that should be attempted;
A waggon wends not on the water, nor goes a ship on dry ground.

अपरंच । महतोऽप्यर्थसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।
भार्यासु च विरक्तासु तदंतं तस्य जीवनं ॥

लघुपतनको ब्रूते, श्रुतं मया सर्वं तथापि मम चैतावान् संकल्पः, त्वया स
सौहृद्यमवश्यं करणीयमिति नोचेदनाहारेणात्मानं व्यापादयिष्यामि ।

तथाहि । मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु संधेयः ॥

किंच । द्रवत्वात् सर्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणां ।
भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां संगतं दर्शनात् सतां ॥

किंच । नारिकेलसमाकारा दृश्यंतेऽपि हि सज्जनाः ।
अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥

अन्यच्च । स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायांति विक्रियां ।
भंगेनापि मृणालानामनुबध्नंति तंतवः ॥

अन्यच्च । शुचित्वं त्यागिता शौर्यं समानं सुखदुःखयोः ।
दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥

Moreover—

He who relying on the might of his wealth trusts himself to enemies,
Or to wives that love him not—there ends that man's life.

Light-of-wing said—"I have heard all, and yet my resolve is thus, I must absolutely make friendship with thee; if not, I shall slay myself with fasting, as truly—

A bad man, like an earthen water-vessel, is easy to break and hard to join;
But a good man, like a bowl of gold, is hard to be broken and quickly re-united.

Moreover—

The union of metals is from their ductility; of beasts and birds from their instinct;
Of fools, from fear and avarice; but of the good from character.

As—

Like the cocoa-nut in form, so truly appear the virtuous;
Other men are like the fruit of the jujube, taking the fancy by their outside.

Moreover—

Though friendship be broken, the sentiments of the good suffer no change;
In the snapping of the lotus-stalk, its fibres hold firmly together.

Moreover—

Purity, generosity, heroic conduct, and fellowship in pain and pleasure,
Honesty, affection, and truthfulness—these be the virtues of a friend.

एतैर्गुणैर्युक्तो भवदन्यो मया कः पुमान् प्राप्तव्यः? इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य हिरण्यको बहिर्निःसृत्याह आप्यायितोऽहं भवतामनेन वचनामृतेन । तथाचोक्तं । घर्मार्त्तं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावलि र्न श्रीखंडविले-

पनं सुखयति प्रत्यंगमप्यर्पितं ।
प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसि ।
सद्युक्त्या न पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमंत्रोपमं ॥

अन्यच्च । रहस्य भेदो याच्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ।
क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणं ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

यतः । पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ।
अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥

अपरंच । अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत् स्वच्छांतरात्मनः ।
प्रवर्त्ततेऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥
मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्ये चान्यद् दुरात्मनां ।
मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥

And what other friend than your honour, endued with these virtues, is to be found by me?" Hearing this speech and more, Hiranyaka came forth and said—"I am revived by the nectar of your worship's discourse, as truly it is said—

For one oppressed with heat, not bathing in ice-cold water, not a pearl neck-lace,
Not oil of sandalwood applied to the whole body delights so generally,
As the converse of the good, embellished with good sense,
and (sweet as) a mystic charm,
Is powerful for the gratification of the mind of the virtuous.

And again—

Disclosure of a secret, importunity, severity, change of mind,
Anger, falsehood, dicing,—this list is the destruction of a friend.

Of this order of names, verily not one is found in thee. For—

Talent and truth-speaking is discovered by conversation.
Fickleness or firmness is known at sight.

Moreover—

Of one kind will be the friendship of him whose inmost soul is shown clearly;
In another direction goes the speech of him whose mind is infected with deceit.
There is one thing in the mind, another in the speech, another in the deed of the vile-hearted.
In the mind, in the speech, in the deed of the noble-hearted the thing is one.

तदेवस्तु भवतो ऽभिमतमिति, इत्युक्त्वा हिरण्यको ऽपि वायसं संतोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसो ऽपि स्वस्थानं गतः । ततः प्रभृति तयोरन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्विश्रम्भालापैश्च कालो ऽतिवर्तते । एकदा लघुपतनको हिरण्यकमाह, सखे, कष्टतरलभ्याहारम् इदं स्थानं परित्यज्य स्थानांतरं गंतुमिच्छामि । हिरण्यको ब्रूते मित्र क्व गंतव्यं?

तथाचोक्तं। चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।
मा समीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥

वायसो ब्रूते, अस्ति सुनिरूपितं स्थानं। हिरण्यको ऽवदत् किंतत्? वायसो ब्रूते, अस्ति दंडकारण्ये कर्पूरगौराभिधानं सरः, तत्र चिरकालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मंथराभिधानः कच्छपो धार्मिकः प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे पांडित्यं सर्वेषां सुकरं नृणां।
धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित् सुमहात्मनः ॥

स च भोजनविशेषै मां संवर्द्धयिष्यति । हिरण्यको ऽप्याह तत्किमत्रावस्थाय मया कर्तव्यं ।

Wherefore let you worship's wish be done." Having thus said, Hiranyaka, after establishing a friendship and gratifying the crow with the choicest dainties entered his hole. The crow of course went to his own haunt. Thenceforward the time was spent between the two in making presents of food to one another, and in enquiries after health, as well as free discourse. Once Light-of-wing said to Hiranyaka—"My friend, this spot is one where dinner is hard to get; I should like it, having left it, to go to another station."—Hiranyaka said "And whither should we go my friend?" As it is said—

A wise man goes with one foot, and with one foot stays;
He should not leave his old home till he has well examined the new.

The crow said—"There is a spot well-examined." Hiranyaka answered—"Which is that?" The crow replies—"In the forest of Dandaka there is a pool, by name 'White-water,' there dwells a dear, and long ago acquired friend of mine Slow-foot by name, a virtuous tortoise. For—

In the instruction of others wisdom is the easy gift of all men;
But observance of one's own duty in morality is the mark of him only that is high-minded.

Now he will regale me with choice food." Hiranyaka then said.—"And what am I to do, remaining here?

यतः । यस्मिंदेशे न सन्मानो न वृत्ति नै च बांधवः ।
न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्जयेत् ॥
अपरंच । लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
पंच यत्र न विद्यंते न कुर्यात् तत्र संस्थितिः ॥
अन्यच्च । तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयं ।
ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी ॥
ततो मामपि तत्र नय । अथ वायसस्तेन मित्रेण सह विचित्रालापैः सुखेन तस्य सरसः समीपं ययौ । ततो मंथरो दूरादवलोक्य लघुपतनकस्य यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्यातिथिसत्कारं चकार ।
यतः । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।
तस्य पूजा विधातव्या सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥
अपरंच । गुरुरग्नि द्विजातीनां वर्णानां ब्राम्हणो गुरुः ।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥
अपरंच । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ।
पूजनीयो यथायोग्यं सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥

For—

In the land where there is no honour for the upright, no employment, no friends,
And no advancement of learning—let a man leave that land.

Moreover—

Barter, fear, modesty, honesty, and liberality,
Where these five are not, let none make a long stay.

And again—

There, oh my friend, it is not well to live—when these four be not—
A payer of debts, and a leech, and a learned Brahmin, and a river of sweet water.

Therefore take me there too." Thus the crow, along with his friend, happy in agreeable conversation, went near to that pool. Then Slow-foot, espying Light-of-wing afar off, did him the rites of hospitality, and made guest-reception for the mouse also. For—

If a boy, or an old man, or a young man, come to the house,
Reverence must be paid him. Every where the newcomer is a superior.

And again—

Fire is the Brahmin's master, and the Brahmin is the master of all castes;
The husband alone is master of his wives—but the newly-arrived guest is master of all.

And again—

If a man of low birth even, be come to the house of one of noble family,
Let him be venerated as is fitting: everywhere the guest is master."

वायसोऽवदत्, सखे, मंथर सविशेषपूजामस्मै विधेहि यतोऽयं पुण्यकर्मणां धुरीणः कारुण्यरत्नाकरो हिरण्यकनामा मूषिकराजः, एतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रद्वयेनापि यदि सर्पराजः कदाचित् कथयितुं समर्थः स्यादित्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानं वर्णितवान्। मंथरः सादरं हिरण्यकं संपूज्याह भद्र आत्मनो निर्जनवनागमनकारणमाख्यातुमर्हसि। हिरण्यकोऽवदत् कथयामि श्रूयतां। अस्ति चंपकाभिधानायां नगर्यां परिव्राजकानां वसतिः, तत्र चूडाकर्णो नाम परिव्राट् प्रतिवसति, स च भोजनावशिष्टभिक्षान्नसहितं भिक्षापात्रं नागदंतकेऽवस्थाप्य स्वपिति; अहं च तदन्नम् उत्प्लुत्य प्रत्यहं भक्षयामि। अनंतरं तस्य प्रियसुहृद् वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः समायातः, स तेन सह कथाप्रसंगावस्थितो मम त्रासार्थं जर्जरवंशखंडेन भूमिमताडयत्। वीणाकर्ण उवाच सखे किमिति मम कथाविरक्तोऽन्यासक्तो भवान्? चूडाकर्णेन उक्तं, मित्र नाहं विरक्तः किंतु पश्यायं मूषिको ममापकारी सदा पात्रस्थं भिक्षान्नम् ,उत्प्लुत्य भक्षयति। वीणाकर्णो नागदंतकं विलोक्याह, कथं मूषिकः स्वल्पबलोऽप्येतावद् दूरमुत्पतति तदत्र केनापि कारणेन भवितव्यं? विचिन्त्य परिव्राजकेनोक्तं कारणं चात्र बाहुल्याद् धनमेव भविष्यतीति।

The crow said—"Friend Slow-foot, pay this stranger especial attention, for he is burdened with virtuous deeds—a jewel-mine of kindness. His name is Hiranyaka, king of the mice. I doubt if the lord of the serpents, with his twice one thousand tongues would be nearly competent to relate the catalogue of his virtues." Thus having said, he narrated the story of Chitragriva. Slow-foot, respectfully saluting Hiranyaka, said—"Worthy sir, now shouldest thou tell us the reason for thy going into an unfrequented wood." Hiranyaka answered—"I will tell you, and do you attend. There is in a town called Champaka, a residence for religious mendicants. There dwelt the mendicant Chudakarna, and when he has placed on the bracket his beggar's dish containing the remnant of the food given to him for alms, he goes to sleep, and I used daily to leap up and devour that food. Shortly after, a great friend of his, one Vinakarna, a mendicant also, came to see him, and while sitting with him in various converse, he kept hitting the ground with a bit of split bamboo to frighten me away. Vinakarna said. 'My friend, why are you thus inattentive to me and busy with something else?' 'Chudakarna replied, 'My friend, I am not inattentive, but observe this mouse, my foe, he is always leaping up to eat the food procured by my begging, which is kept in this dish. Vinakarna examined the bracket, and said—'How can so little a mouse forsooth leap so far? it must be by some cause'; 'and the reason,' observed the mendicant after a very little reflection, seems here to be—abundance.

यतः । धनवान् बलवान् लोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥

ततः खनित्रमादाय तेन विवरं खनित्वा चिरसंचितं मम धनं गृहीतं । ततः प्रभृति निजशक्तिहीनः सत्वोत्साहरहितः स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः संत्रासं मंदं मंद.मुपसर्पन् चूडाकर्णेनाहमवलोकितः ।

ततस्तेनोक्तं । धनेन बलवान् लोको धनाद् भवति पंडितः ।
पश्यैनं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतं ॥

किंच । अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
क्रियाः सर्वा विनश्यति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥

अपरंच । यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बांधवाः ।
यस्यार्थाः स पुमान् लोके यस्यार्थाः स हि पंडितः ॥

अन्यच्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।
मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥

For—

In this world the wealthy man is everywhere, at all times, and always the strong man,
Even the pre-eminence of kings arises from the foundation of wealth.

Then was my long-gathered wealth seized by the mendicant who took a spade and opened my hole. Afterwards, daily losing my strength, abandoned by my energy, unable to obtain my own meals, timidly and very slowly creeping about, I was observed by Chudakarna. He said at once—

In this world a man is strong by wealth, and by wealth becomes learned:
Look at this sinful mouse! he is come down to the level of his own kind.

Moreover—

Of a man of small wit, who is deprived of his wealth
All the deeds die, like a shallow brook in summer.

And again—

He who has wealth has friends, he who has riches has relations,
He who has store is a man with the world, and a learned sage forsooth.

Moreover—

The house of the childless is empty, and so is his who has no real friend,
The quarters of the earth are empty for a fool: poverty is universal emptiness.

अन्यच्च । तानींद्रियाण्यविकलानि तदेव नाम सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः क्षणेन सोप्यन्य एव भवतीति विचित्रमेतत् ॥

एतत् सर्वमाकर्ण्य मयालोचितं ममात्रावस्थानं मयुक्तं, इदानीं चान्यस्मै एतत् वृत्तांतकथनं तदप्यनुचितं ।

यतः । अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।
वंचनं चापमानंच मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥

तथाचोक्तं । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मंत्रमैथुनभेषजं ।
तपो दानापमानंच नव गोप्यानि यत्नतः ॥

तथाचोक्तं । अत्यंतविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखं ॥

अन्यच्च । मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति ।
अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीततां ॥

किंच । कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः ।
सर्वेषां मूर्ध्नि वा तिष्ठेद् विशीर्येतथ वा वने ॥

And again—

His senses are still uninjured—the man is the same—his intellect is unweakened, and his name remains unaltered;
But when a man is deprived of the (vital) glow of wealth, he verily becomes in a moment another man. That is marvellous!

Having heard all this I considered—my staying here is now uncalled for, and to give an account of my condition to another is improper. For—

Loss of wealth, disturbance of mind, ill deeds in the house,
A cheat suffered or a disgrace, a wise man will not publish.

As it is said—

Age, riches, domestic plans, advice, conjugal rites, medicine,
Penance, charity, and a disgrace are nine things to be carefully concealed.

So it is said—

Fortune averting ever her face, and human struggles being also useless,
Whence except from the wilderness, can the happiness of the poor, but sensitive, come?

Moreover—

The sensitive man dies willingly, but endures not the approach of poverty;
Fire suffers extinction, but it will not submit to be cooled.

Again—

Like as of a nosegay of flowers, the states of the sensitive should be two,
He should be placed at the head of all, or wither away in the forest.

यच्चात्र याच्ञया जीवनं तदतीवगर्हितं । यतः । वरं विभवहीनेन प्राणैः संतर्पितोऽनलः ।
नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थ्यते जनः ॥
अन्यच्च । दारिद्र्याद्ध्रियमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते,
निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते ।
निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते,
निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदं ॥
किंच । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं,
वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनं ।
वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः,
वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखं ॥
वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभः,
वरं वेश्या पत्नी न पुनरविनीता कुलवधूः ।
वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे,
वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥

As for living here by begging, that were exceedingly contemptible. For—

Better that the fire were fed by the life of him who has lost his wealth,
Than that a mean wretch, void of kindness, should be solicited.

Again, too—

He from poverty comes to shame, overcome by shame he sinks from equanimity;
Without equanimity he gets despised, and by contempt he comes to self-disparagement.
Self-disparaged he drops into despondency, and seized by sorrow he is forsaken by sense;
Without sense he hurries, alas! to ruin. Poverty is the home of all woes.

Moreover—

Better is silence kept, than a lying word spoken;
Better impotency for men than the going in to another's wife;
Better to leave life than to delight in the tale of a slanderer;
Better to live on alms than the joy of feasting upon another's wealth;
Better an empty cow-shed than a vicious ox;
Better a harlot for a wife than a woman of good family disobedient;
Better residence in the forest than in the city of a thoughtless king;
Better the loss of life than following the feet of the base.

अपिच । सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यं ।
हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥
इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं पोषयामि ।
कष्टं भोस्तदपि द्वितीयं मृत्युद्वारं ।

यतः । पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनं ।
भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥
अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥
इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमकरवं
तथा चोक्तं । लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषां ।
तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥
ततोऽहं मंदं मंदमुपसर्पंस्तेन वीणाकर्णेन जर्जरवंशखंडेन ताडितश्चाचिंतयं
लुब्धो ह्यसंतुष्टो नियतमात्मद्रोही भवति ।

Moreover—

As slavery destroys all nobleness, as moonlight darkness, as old age loveliness,
As discourse of Hari and Hara sin—so does beggary destroy a hundred good qualities.

Thus considering, how then could I sustain myself on the cakes of another? Alas! that truly were a second door of death. For—

Learning gathered twig by twig, and pleasure gained by payment,
And food eaten by another's leave, are the three miseries of men.

And again—

The sick man, the man long an exile, the man who eats another's food, and sleeps in another's house,—
Such an one's life is a death, such an one's death is his rest.

And though I thus reflected, yet from avarice I again made an effort to get his food. As it is said—

Through avarice the reason totters, avarice produces insatiability;
The insatiable man tastes misery both here and hereafter.

Thereupon, as I was slowly approaching, I was struck by that Vinakarna with the bit of split bamboo, and I reflected—The soul and organs of the covetous and discontented are not kept in subjection.

तथा च । सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसं ।
उपानद्गूढपादस्य सर्वा चर्मावृतेव भूः ॥
अपरं च । संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शांतचेतसां ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावतां ॥
किंच । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितं ।
येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलंबितं ॥
अपिच । असेवितेश्वरद्वारं अदृष्टविरहव्यथं ।
अनुक्तक्लीबवचनं धन्यं कस्यापि जीवनं ॥
यतः । न योजनशतं दूरं बाध्यमानस्य तृष्णया ।
संतुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥
तदत्रावस्थोचितकार्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।
उक्तंच । को धर्मो भूतदया किं सौख्यं नित्यमरोगिता जगति ।
जंतोः कः स्नेहः सद्भावः किं पांडित्यं परिच्छेदः ॥
तथाच । परिच्छेदो हि पांडित्यं यदापन्ना विपत्तयः ।
अपरिच्छेदकर्तॄणां विपदः स्युः पदे पदे ॥

So—

All fortunes are his whose mind is well content,
To him whose foot is inserted in a shoe is not the earth covered with leather?

Moreover—

The happiness of the quiet-minded who are filled with the nectar of contentment,
How can it be their's who run to and fro, lusting for wealth?

Again—

All has been read by him, all heard, all obeyed,
Who thrusts hope behind, and leans no more upon expectation.

Moreover—

Of him who has never waited at the great man's gate, or borne the pain of separation,
Or spoken words in vain, fortunate indeed has been the life.

For—

Four hundred miles is not far for the man who is impelled in mind by avarice,
While with the contented man there is no care for wealth held in the hand.

तथा हि । त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे स्वात्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥
अपरंच । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरं ।
विचार्य खलु पश्यामि तत् सुखं यत्र निर्वृतिः ॥
इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः ।
यतः । वरं वनं व्याघ्रगजेंद्रसेवितं द्रुमालयः पत्रफलांबुभोजनं ।
तृणानि शय्या परिधानवल्कलं न बंधुमध्ये धनहीनजीवनं ॥
ततोऽस्मत् पुण्यवलोदयाद् अनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्या अनुगृहीतः अधुना पुण्यवलोदयात् भवदाश्रयः स्वर्गएव मया प्राप्तः ।
यतः । संसारविषवृक्षस्य द्वे एव रसवत् फले ।
काव्यामृतरसास्वादः संगमः सुजनैः सह ॥
मंथर उवाच ।

अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं ।
आयुष्यं जललोलबिंदुचपलं फेनोपमं जीवितं ॥
धर्मं यो न करोति निश्चितमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं ।
पश्चात्तापयुतो जरापरिगतः शोकाग्निना दह्यते ॥
युष्माभिरतिसंचयः कृतस्तस्यायं दोषः ।
शृणु । उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणं ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवांभसां ॥
अन्यच्च । यदधोधः क्षितौ वित्तं निचखान मितं पचः ।
तदधो निलयं गंतुं चक्रे पंथानमग्रतः ॥
अन्यच्च । निजसौख्यं निरुंधानो यो धनार्जनमिच्छति ।
परार्थभारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनं ॥

अपरं च । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।
भवामः किमु तेनैव धनेन धनिनो वयं ॥
अन्यच्च । असंभोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ।
अस्येदमिति संबंधो हानौ दुःखेन गम्यते ॥
तथा चोक्तं । दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यं ।
वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्लभमेतच्चतुष्टयं लोके ॥
उक्तं च । कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नातिसंचयः ।
पश्य संचयशीलोऽसौ धनुषा जंबुको हतः ॥

तावाहतुः कथमेतत् । मंथरः कथयति, अस्ति कल्याणकटके वास्तव्यो भैरवो नाम्ना व्याधः स चैकदा मृगमन्विष्यन् विंध्याटवीं गतवान्; ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो दृष्टः तेन व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेणाहतः । शूकरेणापि घनघोरगर्जनं कृत्वा व्याधो हतः; व्याधः छिन्नद्रुम इव भूमौ निपपात ।

यतः । जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधिः पतनं गिरेः ।
निमित्तं किंचिदासाद्य देही प्राणान् विमुंचति ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोपि मृतः । अथानंतरं दीर्घरवो नाम जंबुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् अचिंतयच्च अहो अद्य महत् भोज्यं मे समुपस्थितं ।

अथवा । अचिंतितानि दुःखानि यथैवायांति देहिनां ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥
तद्भवतु, एषां मांसै मासत्रयं मे सुखेन गमिष्यति ।
उक्तं च । मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।
अहिरेकं दिनं यातु अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदंडलग्नं स्नायुबंधनं खादामि, इत्युक्त्वा

तथाकृते सति छिन्ने स्नायुबंधने उत्पतितेन धनुषा हृदि निर्भिन्नः स दीर्घरावः पंचत्वंगागतः। अतोऽहं ब्रवीमि कर्तव्यः संचयो नित्यमित्यादि।
तथा च। यद् ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनं।
अन्ये मृतस्य क्रीडंति दारैरपि धनैरपि॥
किंच। यद् ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने।
तद् ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि॥
यातु किमिदानीमतिक्रांतोपवर्णनेन।
यतः। नांमाप्यमभिवांछंति नष्टं नेच्छंति शोचितुं।
आपत्स्वपि न मुह्यंति नराः पंडितबुद्धयः॥
तत् सखे सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यं।
यतः शास्त्राण्यधीत्यापि भवंति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान्।
सुचिंतितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगं।
अन्यच्च। न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधि र्गुणं हि।
अंधस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः।
तदत्र सखे दशाविशेषे शांतिः करणीया, एतदप्यतिकष्टं त्वया न मंतव्यं।
यतः। राजा कुलवधू र्विप्रा मंत्रिणश्च पयोधराः।
स्थानभ्रष्टा न शोभंते दंताः केशा नरा नखाः॥
इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत्, कापुरुषवचनमेतत्।
यतः। स्थानमुत्सृज्य गच्छंति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः।
तत्रैव निधनं यांति काकाः कापुरुषा मृगाः॥
तथा चोक्तं को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः कोवा विदेशस्तथा,
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितं।
यद् दंष्ट्रानखलांगुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते,
तस्मिन्नेव हतद्विपेंद्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः॥

अपरंच। निपानमिव मंडूकाः सरः पूर्णमिवांडजाः।
सोद्योगं नरमायांति विवशाः सर्वसंपदः॥
अन्यच्च। सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा।
चक्रवत् परिवर्तंते दुःखानि च सुखानि च॥
अन्यच्च। उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तं।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः॥
विशेषतश्च। विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं,
समायुक्तोप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः।
स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां,
द्युतिं सैंहीं किं श्वा धृतकनकमालोपि लभते॥
किंच। धनवानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयामि।
करनिहितकंदुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणां॥
अपरं च। अभ्रच्छाया खलप्रीति र्नवशस्यानि योषिताः।
किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च॥
अन्यच्च। वृत्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता।
गर्भादुत्पातिते जंतौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ॥
अपिच सखे। येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः।
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति॥
अपरं च। सतां रहस्यं शृणु मित्र।
जनयंत्यर्जने दुःखं तापयंति विपत्तिषु।
मोहयंति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः॥
अपरं च। धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता।
प्रक्षालनाद्धि पंकस्य दूरादस्पर्शनं वरं॥
यतः। यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदै र्भुवि।
भक्ष्यते सलिले नक्रैस्तथा सर्वत्र वित्तवान्॥

अन्यच्च। राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि ।
भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥
तथाहि। जन्मनि क्लेशबहुले किंनु दुःखमतः परं ।
इच्छासंपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥
अन्यच्च। भ्रातः शृणु। धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण रक्षति ।
लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिंतयेत् ॥
तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः ।
तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितं ॥
अपरं च। यद्यदेव हि वांछेत ततो वांछा प्रवर्तते ।
प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थस्ततो वांछा निवर्तते ॥
किं बहुना मम पक्षपातेन मयैव सहात्र कालो नीयतां ।
यतः। आमरणांताः प्रणयाः कोपास्तत् क्षणभंगुराः ।
परित्यागाश्च निःसंगा भवंति हि महात्मनां ॥
इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते धन्योऽसि मंथर सर्वथा श्लाघ्यगुणोऽसि ।
यतः। संत एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।
गजानां पंकमग्नानां गजाएव धुरंधराः ॥
श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभंगा विमुखाः प्रयांति ॥

अथ तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः संतुष्टाः सुखं निवसंति । अथ चित्रांगनामा मृगः केनापि त्रासितस्तत्रागत्य मिलितः । तत् पश्चादायांतं मृगमवलोक्य भयं संचिंत्य मंथरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गतः काकोऽपि उड्डीय वृक्षमारूढस्ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य भयहेतुर्न कोऽप्यायातीत्यालोचितं । पश्चात् तद्वचनादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वा तत्रैवोपविष्टाः । मंथरेणोक्तं, भद्र मृग स्वागतं स्वेच्छया उदकाद्याहारोऽनुभूयतां अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथी क्रियतां । चित्रांगो ब्रूते लुब्धकत्रासितोऽहं

भवतां शरणमागतः, भवद्भिः सह सख्यमिच्छामि। हिरण्यकोऽवदत् मित्र तावदस्माभिः सह भवता यत्नेन मिलितं।

यतः। औरसं कृतसंबंधं तथा वंशक्रमागतं।
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधं ॥१॥

तदत्र भवता स्वगृहनिर्विशेषं स्थीयतां। तच्छ्रुत्वा मृगः सानंदो भूत्वा स्वेच्छाहारं कृत्वा पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुच्छायायामुपविष्टः। अथ मंथरेणोक्तं, सखे मृग एतस्मिन् निर्जने वने केन त्वं त्रासितः? कदाचित् किं व्याधाः संचरंति? मृगेणोक्तं, अस्ति कलिंगविषये रुक्मांगदो नाम नरपति र्दिग्विजयव्यापारक्रमेणागत्य चंद्रभागानदीतीरे समावासितकटको वर्त्तते। प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरःसमीपे भवितव्यमिति व्याधानां मुखात् किंवदंती श्रूयते तदत्रापि प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथावसरं कार्यमारभ्यतां। तच्छ्रुत्वा कूर्मः सभयमाह जलाशयांतरं गच्छामि। काकमृगावपि उक्तवंतावेवमस्तु। ततो हिरण्यको विहस्याह जलाशयांतरे प्राप्ते मंथरस्य कुशलं स्थले गच्छतः कः प्रतीकारः।

यतः। अंभांसि जलजंतूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनां।
स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मंत्री परं बलं ॥१॥
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पंकवर्त्मना।
भविष्यसि तथैव त्वं प्रयास्यन् स्थलवर्त्मना ॥२॥

ततो मंथरेणोक्तं कथमेतत्। हिरण्यकः कथयति, अस्ति ब्रम्हारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती, तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिंतयंतिस्म यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियेत तदास्माकमेतद् देहेन मासचतुष्टयस्य भोजनं भविष्यति। तत्र एकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातं मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयितव्यम्। अनंतरं स वंचकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टांगपातं प्रणम्य उवाच देव दृष्टिप्रसादं कुरु। हस्ती ब्रूते, कस्त्वं? कुतः समायातः? सोऽवदत् जंबुकोहं सर्वैर्वनवासिभिः पशुभि र्मिलित्वा

भवत्सकाशं प्रस्थापितः भवद्विना राजा आवयोर्न गुणो । [illegible]
राज्ये अभिषेक्तुं भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः ।
यतः । यः कुलाभिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥
अपरंच पश्य। राजानं प्रथमं विंदेत् ततो भार्यां ततो धनं ।
राजन्यसति लोकेऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनं ॥
अन्यच्च । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥
नियतविषयवर्ती प्रायशो दंडयोगाज्जगति परवशेऽस्मिन् दुर्लभः
साधुवृत्तः । कृशमपि विकलं वा व्याधितं वा धनं वा पतिमपि
कुलनारी दंडभीत्याभ्युपैति ॥
तद् यथा लग्नवेला न विचलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन ।
इत्युक्त्वा उत्थाय चलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगाल-
वर्त्मना धावन् महापंके निमग्नः । ततस्तेन हस्तिना उक्तं, सखे शृगाल किं अधुना
विधेयं? पंके निपतितोऽहं म्रिये परावृत्य पश्य । शृगालेन विहस्योक्तं, देव
मम पुच्छकावलंबनं कृत्वा उत्तिष्ठ ; यस्य मद्विधस्य वचसि त्वया प्रत्ययः
कृतः तदनुभूयतामशरणं दुःखमिति ।
तथा चोक्तं। यदि सत्संगनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
तथा सज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥
ततो माहापंके निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अतोऽहं ब्रवीमि शृगालेन
हतो हस्तीत्यादि । तद्धितवचनमवधीर्य महता भयेन विमुग्धइव तज्जलाश-
यमुत्सृज्य मंथरश्चलितः, तेऽपि हिरण्यकादयः स्नेहादनिष्टं शंकमाना मंथरमनु-
गच्छंति । ततः स्थले गच्छन् केनापि व्याधेन काननं पर्यटता मंथरः प्राप्तः ।
प्राप्य च तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बध्वा भ्रमन् क्लेशात् क्षुत्पिपासाकुलः स्व-
गृहाभिमुख चलितः । अथ मृगवायसमूषिकाः परं विषादं गच्छंतस्तमनुजग्मुः
ततः हिरण्यको विलपति ।

एकस्य दुःखस्य न यावदंतं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनार्था बहुला भवंति ॥

स्वाभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।
तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्वपि न मुंचति ॥
न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मनि ।
विश्वासस्तादृशः पुंसां यावन्मित्रे स्वभावजे ॥

इति मुहुर्विचिंत्य अहो दुर्दैवं ।

यतः स्वकर्मसंतापविचेष्टितानि कालांतरावर्त्ति शुभाशुभानि ।
इहैव दृष्टानि मयैव तानि जन्मांतराणीव दशांतराणि ॥

अथवा इत्थमेवैतत् ।

कायः सन्निहितापायः संपदः पदमापदां ।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि भंगुरं ॥

पुनर्विमृष्याह ।

शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविश्रंभभाजनं ।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयं ॥

किंच । मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानंदनं चेतसः,
पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेन् मित्रेण तद् दुर्लभं ।
ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलाः,
ते सर्वत्र मिलंति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥

इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्रांगलघुपतनकावाह, । यावदयं व्याधो वनान्न निःसरति तावन् मंथरं मोचयितुं यत्नः क्रियतां । तावूचतुः सत्वरं कार्यमुच्यतां । हिरण्यको ब्रूते, चित्रांगो जलसमीपं गत्वा मृतमिव आत्मानं दर्शयतु । काकश्च तस्योपरि स्थित्वा चंच्वा किमपि विलिखतु, नूनमनेन

लुब्धकेन तत्र कच्छपं परित्यज्य मृगमांसार्थिना सत्वरं गंतव्यं, तदाहं मंथरस्य बंधनं छेत्स्यामि. संनिहिते लुब्धके भवद्भ्यां पलायितव्यं । चित्रांगलघुपतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति स व्याधः श्रांतः पानीयं पीत्वा तरोरधस्तादुपविष्टः तथाविधं मृगमपश्यत् । ततः कर्त्तरिकामादाय प्रहृष्टमना मृगांतिकं चलितः । तत्रांतरे हिरण्यकेनागत्य मंथरस्य बंधनं छिन्नं स कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्रविवेश, स मृग आसन्नं तं व्याधं विलोक्य उत्थाय पलायितः । प्रत्यावृत्य लुब्धको यावत् तरुतलमायाति तावत् कूर्ममपश्यन्नचिंतयत्, उचितमेवैतत् ममासमीक्ष्यकारिणः ।

यतः । यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यंति अध्रुवं नष्टमेव हि ॥

ततोसौ स्वकर्मवशात् निराशकटकं प्रविष्टः ।

कर्त्तव्याणि च मित्राणि दुर्गमानि वनानि च ।
पश्य कूर्मपति बद्धो मूषिकेन विमोचितः ॥

मंथरादयः सर्वे त्यक्तापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः । अथ राजपुत्रैः सानंदचेतोभिः सर्वं तत् श्रुतं । सर्वे ते सुखिनः संपन्नास्तस्मात् सिद्धं नः समीहितं । विष्णुशर्मोवाच एतावता भवतामभिलषितं संपन्नं. अपरमपीदमस्तु.

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदै र्लक्ष्मीः समालंब्यतां ।
भूपालाः परिपालयंतु वसुधां शश्वत् स्वधर्मे स्थिताः ।
आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीति र्नवोढेव वः ।
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चंद्रार्धचूडामणिः ॥

इति हितोपदेशे मित्रलाभो नाम प्रथमःकथासंग्रहः समाप्तः ॥

अथ द्वितीयभागो सुहृद्भेदः

अथ राजपुत्रा ऊचुः, आर्य मित्रलाभः श्रुतस्तावदस्माभिरिदानीं वयं सुहृद्भेदं श्रोतुमिच्छामः । विष्णुशर्मोवाच, सुहृद्भेदं तावत् शृणुत यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वर्द्धमानो महास्नेहो मृगेंद्रवृषयो वने ।
पिशुनेनातिलुब्धेन जंबुकेन विनाशितः ॥

राजपुत्रैरुक्तं, कथमेतत्? विष्णुशर्मा कथयति, अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णवती नाम नगरी, तत्र वर्धमानोनाम वणिक् निवसति । तस्य प्रचुरेऽपि वित्ते अपरान् बंधूनतिसमृद्धान् समीक्ष्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मति र्बभूव ।

यतः । अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते ।
उपर्युपरि पश्यंतः सर्व एव दरिद्रति ॥

अपरंच । ब्रम्हहापि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनं ।
शशिनस्तुल्यवंशोपि निर्द्धनः परिभूयते ॥

अन्यच्च । अव्यवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीनं ।
प्रमदेव वृद्धपतिं नेच्छत्युपग्रहीतुं लक्ष्मीः ॥

किंच । आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यं ।
संतोषोतिभीरुत्वं षड्व्याघाता महत्त्वस्य ॥

यतः । संपदा सुस्थितं मन्यो भवति स्वल्पयापि यः ।
कृतकृत्यो विधि र्मन्ये न वर्द्धयति तस्य तां ॥

अपरंच । निरुत्साहं निरानंदं निर्वीर्यमरिनंदनं ।
मास्म सीमंतिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशं ॥

तथा चोक्तं । अलब्धंचैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदवक्षयात् ।
रक्षितं वर्द्धयेत् सम्यक् वृद्धं तीर्थेषु निःक्षिपेत् ॥

यतः। अलब्धमिच्छतोऽर्थं योगादर्थस्य प्राप्तिरेव।
लब्धस्याप्यरक्षितस्य निधेरपि स्वयं विनाशः॥
अपिच। अवर्द्धमानश्चार्थः काले स्वल्पभोगोऽप्यंजनवत् क्षयमेति।
अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव सः॥
तथा चोक्तं। धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते,
बलेन किं यश्च रिपुं न बाधते।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्,
किमात्मना यो न जितेंद्रियो भवेत्॥
यतः। जलबिंदुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः।
स हेतुः सर्वविद्यायां धर्मस्य च धनस्य च॥
दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यांति वै।
स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति॥

इति संचित्य नंदकसंजीवकनामानौ वृषभौ धुरि नियुज्य शकटं नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणिज्येन गतः काश्मीरं प्रति।

अन्यच्च। अंजनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य च संचयं।
अवंध्यं दिवसं कुर्याद् दानाध्ययनकर्मसु॥
यतः। कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनां।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनां॥

अथ गच्छतस्तस्य सुदुर्गनाम्नि महारण्ये संजीवको भग्नजानु र्निपतितः; तमालोक्य वर्द्धमानोऽचिंतयत्।

करोतु नामनीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः
फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधे र्मनसि स्थितं॥
किंतु। विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणां।
तस्माद् विस्मयमुत्सृज्य साध्ये सिद्धि र्विधीयतां॥

इति संचित्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्द्धमानः पुनः स्वयं धर्मपुरं नाम नगरं

गत्वा महाकायमन्यवृषभमेकं समानीय धुरि नियोज्य चलितः। ततः संजीवकोपि कथं कथमपि खुरत्रये भरं कृत्वोत्थितः।

यतः। निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात् पतितस्य च।
तक्षकेणापि दष्टस्य आयु र्मर्माणि रक्षति ॥
नाकाले म्रियते जंतु र्विद्धः शरशतैरपि।
कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति।
अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति।
जीवत्यनाथोपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोपि गृहे न जीवति।

ततो दिनेषु गच्छत्सु संजीवकः स्वेच्छाहारविहारं कृत्वा अरण्यं भ्राम्यन् हृष्टपुष्टांगो बलवान् ननाद। तस्मिन् वने पिंगलकनामा सिंहः स्वभुजोपार्जितराज्यसुखमनुभवन् निवसति।

तथा चोक्तं। नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः।
विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेंद्रता ॥

स चैकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छमगच्छत्, तेन च तत्र सिंहेनाननुभूतमकालघनगर्जितमिव संजीवकनर्दितमश्रावि, तच्छ्रुत्वा पानीयमपीत्वा सचकितः परिवृत्य स्वस्थानमागत्य किमिदमित्यालोचयन् तूष्णीं स्थितः। स च तथाविधः करटकदमनकाभ्यामस्य मंत्रिपुत्राभ्यां शृगालाभ्यां दृष्टः, तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः करटकमाह, सखे करटक किमित्ययं उदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा सचकितो मंदं मंदमवतिष्ठते। करटको ब्रूते, मित्र दमनकास्मन्मतेनास्य सेवैव न क्रियते, यदि तथा भवति तर्हि किमनेन स्वामिचेष्टानिरूपणेनास्माकं? यतश्चानेन राज्ञा विनाऽपराधेन चिरदिवसम् अवधीरिताभ्यामावाभ्यां महद् दुःखमनुभूतं।

अपरंच पश्य। सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत् कृतं।
स्वातंत्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितं ॥
अपरंच। शीतवातातपक्लेशान् सहंते यान् पराश्रिताः।
तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥

अन्यच्च । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।
ये पराधीनतां याता स्ते वै जीवंति के मृताः ॥

अपरंच । एहि गच्छ पतोत्तिष्ट वद मौनं समाचर ।
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडंति धनिनोऽर्थिभिः ॥

किंच । अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयं ।
आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥

किंच । या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
स्वामिनो बहु मन्यंते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥

अपरंच । मौनान् मूर्खः प्रवचनपटु र्वातुलो जल्पको वा,
क्षांत्या भीरु र्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः ॥
धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः,
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥

विशेषतश्च। प्रणमत्युन्नतिहेतो र्जीवितहेतो र्विमुंचति प्राणान् ।
दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥

दमनको ब्रूते, मित्र सर्वदा मनसापि नैतत् कर्त्तव्यं ।

यतः । कथं नाम न सेव्यंते यत्नतः परमेश्वराः ।
अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयंति मनोरथान् ॥

अन्यच्च पश्य। कुतः सेवाविहीनानां चामरोत्धृतसंपदः ।
उद्दंडधवलछत्रवाजिवारणवाहिनी ॥

करटको ब्रूते, तथापि किमनेनास्माकं व्यापारेण? यतः अव्यापारेषु व्यापारः सर्वथा परिहरणीयः ।

पश्य । अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्त्तुमिच्छति ।
स भूमौ निहतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥

दमनकः पृच्छति कथमेतत्? करटकः कथयति, अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसन्निहितवसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थः, तेन विहारः कर्त्तुमारब्धः तत्र करपत्रदार्य्यमाणैकस्तंभस्य कियद् दूरस्फाटितस्य काष्ठखंडद्वयमध्ये कीलकं निधाय

सूत्रधारेण धृतं। तत्र बलवान् वानरयूथात् क्रीडन्नेको वानरः कालप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः। तत्र तस्य लांगूलं लंबमानं काष्ठखंडद्वयाभ्यंतरे प्रविष्टं। अनंतरं स च सहजचपलतया महता प्रयत्नेन तं कीलकं आकृष्टवान्, आकृष्टे च कीलके धृतलांगूलो व्यापादितश्च। अतोऽहं ब्रवीमि अव्यापारेषु व्यापारमित्यादि। दमनको ब्रूते, तथापि स्वामिचेष्टानिरूपणं सेवकेनावश्यं करणीयं। करटको ब्रूते, सर्वस्मिन्नधिकारे य एव नियुक्तः प्रधानमंत्री स करोतु यतोऽनुजीविना पराधिकारचर्चा सर्वथा न कर्त्तव्या।

पश्य। पराधिकारचर्चां यः कुर्यात् स्वामिहितेच्छया।
स विषीदति चीत्काराद् गर्द्दभस्ताडितो यथा॥

दमनकः पृच्छति कथमेतत्? करटको ब्रूते, अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटको नाम रजकः स चाभिनववयस्कया वध्वा सह निर्भरमालिंग्य प्रसुप्तः। तदनंतरं तद्गृहद्रव्याणि हर्त्तुं चौरः प्रविष्टः तस्य प्रांगणे गर्द्दभो बद्धस्तिष्ठति, कुक्कुरश्चोपविष्टोऽस्ति। अथ गर्द्दभः श्वानमाह, सखे भवतस्तावदयं व्यापारस्तत् किमिति? त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं न जागरयसि? कुक्कुरो ब्रूते, भद्र मम नियोगस्य चर्चा त्वया न कर्त्तव्या त्वमेव किं न जानासि यथा तस्याहर्निशं गृहरक्षां करोमि यतोऽयं चिरान्निर्वृतो ममोपयोगं न जानाति? तेनाधुनापि ममाहारदाने मंदादरः, यतोविना विधुरदर्शनं स्वामिन उपजीविषु मंदादरा भवंति। गर्द्दभो ब्रूते शृणु रे वर्वर।

याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत्।
अकार्यकार्यकर्त्ता यस्त्वनादिष्टोप्यसौ सुहृत्।

कुक्कुरो ब्रूते, "भृत्यान् संभाषयेद् यस्तु कार्यकाले स किं प्रभुः"।

यतः। आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मसेवने।
पुत्रस्योत्पादने चैव न संति प्रतिहस्तकाः॥

ततो गर्द्दभः सकोपमाह, अरे दुष्टमते पापीयांस्त्वं यद् विपत्तौ स्वामिकार्यउपेक्षां करोषि भवतु तावत् यथा स्वामी जागरिष्यति तन्मया कर्त्तव्यं।

यतः । पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनं ।
स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया ॥

इत्युक्त्वा अतीव चीत्कारशब्दं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चीत्कारेण प्रबुद्धो निद्राभंगकोपादुत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास, तेनासौ पंचत्वमगमत् । अतोहं ब्रवीमि, पराधिकारचर्चामित्यादि । पश्य पशूनामन्वेषणमेवास्मन्नियोगः स्वनियोगचर्चा क्रियतां । विमृश्य । किन्त्वद्य तया चर्चया न प्रयोजनं । यत आवयो र्भक्षितशेषाहारः प्रचुरोस्ति । दमनकः सरोषमाह, कथमाहारार्थी भवान् केवलं राजानं सेवते? एतदयुक्तं तव ।

यतः । सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधै र्जठरं को न बिभर्ति केवलं ॥
जीविते यस्य जीवंति विप्रा मित्राणि बांधवाः
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥

अपिच । यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
काकोपि किं न कुरुते चंच्वा स्वोदरपूरणं ॥

पश्य । पंचभि र्याति दासत्वं पुराणैः कोपि मानवः ।
कोपि लक्षैः कृती कोपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥

अन्यच्च । मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितं ।
प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥

तथा चोक्तं । वाजिवारणलौहानां काष्ठपाषाणवाससां ।
नारीपुरुषतोयानामंतरं महदंतरं ॥

तथाहि स्वल्पमप्यतिरिच्यते ।

स्वल्पस्नायुवशावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं,
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न भवेत् तस्य क्षुधः शांतये ।
सिंहो जंबुकमंकमागतमपि त्यक्त्वा निहंति द्विपं,
सर्वः कृच्छ्रगतोपि वांछति जनः सत्वानुरूपं फलं ॥

अपरंच सेव्यसेवकयोरंतरं पश्य।

लांगूलचालनमधश्चरणावपातं,
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनंच।
श्वा पिंडदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु,
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुंक्ते॥

किंच। यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैः,
विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानं।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदंति तज्ज्ञाः,
काकोपि जीवति चिराय बलिंच भुंक्ते॥

अपरंच। यो नात्मनो न च गुरौ न च भृत्यवर्गे,
दीने दयां न कुरुते न च बंधुवर्गे।
किं तस्य जीवितफलेन मनुष्यलोके,
काकोपि जीवति चिरंच बलिंच भुंक्ते।

अपरमपि। अहितहितविचारशून्यबुद्धेः,
श्रुतिसमयै र्बहुभिस्तिरस्कृतस्य।
उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः,
पुरुषपशोः पशोश्च को विशेषः॥

करटको ब्रूते, आवां तावदप्रधानौ तदाप्यावयोः किमनया विचारणया? दमनको ब्रूते, कियता कालेनामात्याः प्रधानतामप्रधानतां वा लभंते।

यतः। न कस्यचित् कश्चिदिहस्वभावाद्भवत्युदारोभिमतः खलो वा।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयंति॥

किंच। आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः॥

यात्यधोधो व्रजत्युच्चै र्नरः स्वैरेव कर्मभिः।
कूपस्य खनिता यद्वत् प्राकारस्येव कारकः॥

तद् भद्र स्वयमागतो गम्यतां सर्वथा। करटको ब्रूते, अथ भवान् किं ब्रवीति? स आह, अयं तावत् स्वामी पिङ्गलकः कुतोऽपि कारणात् सचकितः परिवृत्योपविष्टः? करटको ब्रूते, किं तत् त्वं जानासि? दमनको ब्रूते, किमत्राविदितमस्ति।

उक्तंच। उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते,
हयाश्च नागाश्च वहंति देशिताः।
अनुक्तमप्यूहति पंडितो जनः,
परेंगितज्ञानफला हि बुद्धयः॥
आकारैरिंगितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः॥

अत्र भयप्रस्तावे प्रज्ञाबलेनाहमेनं स्वामिनमात्मीयं करिष्यामि।

यतः। प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियं।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पंडितः॥

करटको ब्रूते, सखे, त्वं सेवानभिज्ञः?

पश्य। अनाहूतो विशेद् यस्तु अपृष्टो बहु भाषते।
आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः॥

दमनको ब्रूते, भद्र, कथमहं सेवानभिज्ञः।

पश्य। किमप्यस्ति स्वभावेन सुंदरं वाप्यसुंदरं।
यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत् तस्य सुंदरं॥
यतः। यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरं।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत्॥
अन्यच्च। कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादेशयेति च।
आज्ञामवितथां कुर्यात् यथाशक्ति महीपतेः॥
अपरंच। अल्पेच्छु र्धृतिमान् मानच्छायेवानुगतः सदा
आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतौ वसेत्॥

करटको ब्रूते, कदाचित् त्वामनवसरप्रवेशाद् अवमन्यते स्वामी। सचाह, अस्त्वेवं तथाप्यनुजीविना स्वामिसान्निध्यमवश्यं करणीयं।

यतः। दोषभीतेरनारंभस्तत् कापुरुषलक्षणं।
कैरजीर्णभयात् भात भोजनं परिहीयते॥

पश्य। आसन्नमेव नृपति र्भजते मनुष्यं,
विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं वा।
प्रायेण भूमिपतयः प्रमदालताश्च,
यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयंति॥

करटको ब्रूते, अथ तत्र, गत्वा किं वक्ष्यति भवान्? स आह, शृणु, किमनुरक्तो विरक्तो वा मयि स्वामीति ज्ञास्यामि। करटको ब्रूते, किं तद्ज्ञानलक्षणं? दमनको ब्रूते, शृणु।

दूरादवेक्षणं हासः संप्रश्ने चादरो भृशं।
परोक्षेपि गुणश्लाघा स्मरणं प्रियवस्तुषु॥

तदेव। असेवके चानुरक्ति र्दानं सप्रियभाषणं।
अनुरक्तस्य चिन्हानि दोषेपि गुणसंग्रहः॥

अन्यच्च। कालयापनमासानां वर्द्धनं फलखंडनं।
विरक्तेश्वरचिन्हानि जानीयान् मतिमान् नरः॥

एतद् ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तथा करिष्यामि।

यतः। अपायसंदर्शनजां विपत्तिम् उपायसंदर्शनजांच सिद्धिं।
मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरंतीमिव दर्शयंति॥

करटको ब्रूते, तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि।

यतः। अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन्।
प्राप्नुयाद् बुद्ध्यवज्ञानमपमानंच शाश्वतं॥

दमनको ब्रूते, मित्र मा भैषी र्नाहमप्राप्तावसरं वचनं वदिष्यामि।

यतः। आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमिच्छता॥

यदि च प्राणसंशयेनापि मया मंत्रो न वक्तव्यस्तदा भृत्यत्वेन ममानुचितं ।

यतः । कल्पयति येन वृत्तिं येन च लोके प्रशंस्यते सद्भिः ।
स गुणस्तेन च गुणिना संरक्ष्यः संवर्द्धनीयश्च ॥

तद् भद्रानुजानीहि मां, गच्छामि । करटको ब्रूते, शुभमस्तु शिवास्ते पंथानो यथाभिलषितमनुष्ठीयतामिति । ततो दमनको विस्मित इव पिंगलकसमीपं गतः । अथ दूरादेव सादरं राज्ञा प्रवेशितः साष्टांगप्रणिपातं प्रणिपत्योपविष्टः । राजाह, चिराद् दृष्टोसि । दमनको ब्रूते, यद्यपि मया सेवकेन श्रीमद्देवपादानां न किंचित् प्रयोजनमस्ति तथापि प्राप्तकालमनुजीविना सान्निध्यमवश्यं कर्तव्यमित्यागतोस्मि ।

किंच । दंतस्य निर्घर्षणकेन राजन् कर्णस्य कंडूयनकेन वापि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमंगवाक्पाणिमता नरेण ॥

यद्यपि चिरेणावधीरितस्य देवपादे मे बुद्धिनाशः शंक्यते तदपि न शंकनीयं

यतः । कदर्थितस्यापि च धैर्यवृत्ते र्बुद्धे र्विनाशो नहि शंकनीयः ।
अधःकृतस्यापि तनूनपातो नाधःशिखा याति कदाचिदेव ॥

देव तत् सर्वथा विशेषज्ञेन स्वामिना भवितव्यं ।

यतः । मणि र्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ।
यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणि र्मणिः ॥

अन्यच्च । निर्विशेषो यदा राजा समं सर्वेषु वर्त्तते ।
तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥

किंच । त्रिविधाः पुरुषा राजन् उत्तमाधममध्यमाः ।
नियोजयेत् तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥

यतः । स्थानएव नियोज्यंते भृत्याश्चाभरणानि च ।
न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते ॥

अपि च । कनकभूषणसंग्रहणोचितो,
यदिमणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते ।

न स विरौति न चापि हि शोभते,
भवति योजयितुर्वचनीयता ॥
अन्यच्च। मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः।
न हि दोषो मणेरस्ति किंतु साधोरविज्ञता ॥
पश्य। बुद्धिमाननुरक्तोयमयं शूर इतो भयं।
इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैरापूर्य्यते नृपः ॥
तथा हि। अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारि च।
पुरुषविशेषं प्राप्य भवंति योग्या अयोग्याश्च ॥
अन्यच्च। किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा।
भक्तं शक्तंच मां राजन् नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥
यतः। अवज्ञानात् राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनः,
ततस्तत् प्रामाण्यात् भवति न समीपे बुधजनः।
बुधैस्त्यक्ते राज्ये नहि भवति नीति र्गुणवती,
विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥
अपरंच। जनं जनपदा नित्यमर्च्चयंति नृपार्च्चितं।
नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥
किंच। बालादपि ग्रहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः।
रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनं ॥

पिंगलकोऽवदत्, भद्र दमनक किमेतत्? त्वमस्मदीयप्रधानामात्यपुत्र इयत्कालं यावत् कुतोपि खलवाक्यात् नागतोऽसि? इदानीं यथाभिमतं ब्रूहि। दमनको ब्रूते, देव पृच्छामि, किंचिदुच्यतां; उदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा किमिति विस्मितइव तिष्ठति। पिंगलकोऽवदत्, भद्रमुक्तं त्वया किंतु एतद् रहस्यं वक्तुं काचित् विश्वासभूमि र्नास्ति, तथापि निभृतं कृत्वा कथयामि शृणु, संप्रति वनमिदमपूर्व्वसत्वाधिष्ठितं; अतोऽस्माकं त्याज्यं अनेन हेतुना विस्मितोऽस्मि तथा च श्रुतो मयापि महानपूर्व्वशब्दः शब्दानुरूपेणास्य प्राणिनो महता बलेन भवितव्यं। दमनको ब्रूते, देव, अस्ति तावदयं महान् भयहेतुः स शब्दोस्माभिरप्याकर्णितः किंतु स किं मंत्री यः प्रथमं भूमित्यागं पश्चात् युद्धं चोपदिशति। अपरंच, अस्मिन् कार्यसंदेहे भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः।

यतः । बंधुस्त्री भृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्वस्य चात्मनः ।
आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारतां ॥

सिंहो ब्रूते, भद्र महती शंका मां बाधते । दमनकः पुनराह, स्वगतं, अन्यथा राज्यसुखं परित्यज्य स्थानांतरं गंतुं मां संभाषसे. प्रकाशं ब्रूते, देव यावदहं जीवामि तावत् भयं न कर्तव्यं । किंतु करटकादयो प्याश्वास्यंतां यस्मादापद्-प्रतीकारकाले दुर्लभः पुरुषसमवायः । ततस्तौ दमनककरटकौ राज्ञा सर्वस्वेनापि पूजितौ भयप्रतीकारं प्रतिज्ञाय चलितौ । करटको गच्छन् दमनकमाह सखे, किं शक्यप्रतीकरो भयहेतुरशक्यप्रतीकारो वेति? न ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथमयं महाप्रसादो गृहीतः? यतोनुपकुर्वाणो न कस्यापि उपायनं गृण्हीयात् विशेषतो राज्ञः ।

पश्य । यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे ।
मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥

तथा हि । बालोपि नावमंतव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवताह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥

दमनको विहस्याह, मित्र तूष्णीमास्यतां, ज्ञातं मया भयकारणं, बलीवर्देन नर्दितं तत् वृषभाश्चास्माकमपि भक्ष्याः किं पुनः सिंहस्य । करटको ब्रूते, यद्येवं तदा किं पुनः स्वामित्रासः तत्रैव किमिति नापनीतः? दमनको ब्रूते, यदि स्वामित्रासस्तत्रैव मुच्यते तदा कथमयं महाप्रसादलाभः स्यात्?

अपरंच । निरपेक्षो न कर्त्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद् दधिकर्णवत् ॥

करटकः पृच्छति कथमेतत्? दमनकः कथयति, अस्त्युत्तरापथे अर्बुदशिखर-नाम्नि पर्वते दुर्दांतो नाम महाविक्रमः सिंहः, तस्य पर्वतकंदरमधिशयानस्य केसराग्रं कश्चिन्मूषिकः प्रत्यहं छिनत्ति । ततः केसराग्रं लूनं दृष्ट्वा कुपितो विवरांतर्गतं मूषिकमलभमानोऽचिंतयत् ।

क्षुद्रशत्रु र्भवेद् यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।
तमाहंतुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा विश्वासं कृत्वा दधिकर्णनामा विडालो यत्नेनानीय मांसाहारं दत्वा स्वकंदरे स्थापितः । अनंतरं तद्भयात् मूषिकोपि बिलान् न निःसरति, तेनासौ सिंहोऽक्षतकेसरः सुखं स्वपिति; मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति मांसाहारदानेन तं विडालं संवर्द्धयति । अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः संचरन् विडालेन प्राप्तो व्यापादितश्च । अनंतरं स सिंहोऽनेककालं यावन् मूषिकं न पश्यति तत् कृतरवमपि न शृणोति तदा तस्यानुपयोगाद् विडालस्याप्याहारदाने मंदादरो बभूव । ततोसावाहारविरहात् दुर्बलो दधिकर्णोऽवसन्नो बभूव । अतोऽहं ब्रवीमि, निरपेक्षो न कर्त्तव्य इत्यादि । ततो दमनककरटकौ संजीवकसमीपं गतौ तत्र करटकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः । दमनकः संजीवकसमीपं गत्वाब्रवीत्, अरे वृषभ एष राज्ञा पिंगलकेनारण्यरक्षार्थं नियुक्तः सेनापतिः । करटकः समाज्ञापयति सत्वरमागच्छ, न चेदस्मादरण्याद् दूरमपसर, अन्यथा ते विरुद्धं फलं भविष्यति; न जाने क्रुद्धः स्वामी किं विधास्यति, तच्छ्रुत्वा संजीवकश्चायात् ।

आज्ञाभंगो नरेंद्राणां ब्राम्हणानामनादरः ।
पृथक् शय्या च नारीणामशस्त्रविहितो वधः ।।

ततो देशव्यवहारानभिज्ञः संजीवकः सभयमुपसृत्य साष्टांगपातं करटकं प्रणतवान् ।

तथा चोक्तं । मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा ।
इति घोषयतीव डिंडिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् ।।

अथ संजीवकः सशंकमाह । सेनापते किं मया कर्त्तव्यं ? तदभिधीयतां । करटको ब्रूते, वृषभ अत्र कानने तिष्ठसि, अस्मद्देवपदारविंदं प्रणम । संजीवको ब्रूते, तदभयवाचं मे यच्छ, आगच्छामि । करटको ब्रूते शृणु रे बलीवर्द्ध, अलमनया शंकया ।

यतः । प्रतिवाचमदत्त केशवः शपमानाय न चेदिभूभुजे ।
अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी ।।

अन्यच्च। तृणानि नोन्मूलयति प्रभंजनो,
मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।
समुच्छ्रितानेव तरून् प्रबाधते,
महान् महत्येव करोति विक्रमं ॥

ततस्तौ संजीवकं कियद् दूरे संस्थाप्य पिंगलकसमीपं गतौ, ततो राज्ञा सादरमालोकितौ प्रणम्योपविष्टौ । राजाह, त्वया स दृष्टः । दमनको ब्रूते, देव दृष्टः किन्तु यद्देवेन ज्ञातं तत् तथा महानेवासौ देवं द्रष्टुमिच्छति किन्तु महाबलोऽसौ । ततः सज्जीभूयोपविश्य दृश्यतां, शब्दमात्रादेव न भेतव्यं ।

तथा चोक्तं। शब्दमात्रान् न भेतव्यमज्ञात्वा शब्दकारणं ।
शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टिनी गौरवं गता ॥

राजाह, कथमेतत्? दमनकः कथयति अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रम्हपुराख्यं नगरं, तच्छिखरप्रदेशे घंटाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः श्रूयते । एकदा घंटामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण व्यापादितः । तत्पाणिपतिता घंटा वानरैः प्राप्ता वानरस्तां घंटाम् अनुक्षणं वादयति ततो नगरजनैः समनुष्यः खादितो दृष्टः प्रतिक्षणं घंटारवश्च श्रूयते । अनंतरं घंटाकर्णः कुपितो मनुष्यान् खादति घंटांच वादयति इत्युक्त्वा सर्वे जना नगरात् पलायिताः । ततः कराला नाम्ना कुट्टिन्या विमृश्य, अनवसरोयं घंटावादः । तत् किं मर्कटा घंटां वादयंति? इति स्वयं विज्ञाय राजा विज्ञापितः: देव, यदि कियद् धनोपक्षयः क्रियते तदाहमेनं घंटाकर्णं साधयामि । ततो राज्ञा तस्यै धनं दत्तं, कुट्टिन्या च मंडलं कृत्वा तत्र गणेशादिपूजागौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि । ततो घंटां परित्यज्य वानराः फलासक्ताबभूवुः; कुट्टिनी च घंटां गृहीत्वा नगरमागता सर्वजनपूज्याऽभवत् । अतोहं ब्रवीमि शब्दमात्रान्न भेतव्यमित्यादि । ततः संजीवकं आनीय दर्शनं कारितवन्तौ। पश्चात् तत्रैवाश्रिते वृषे तावन्योन्यं परमप्रीत्या चिरं निवसतः। अथ कदाचित् तस्य सिंहस्य भ्राता स्तब्धकर्णनामा सिंहः समागतः । तस्यातिथ्यं कृत्वा समुपविश्य पिंगलकस्तदाहाराय पशुं हंतुं चलितः । अत्रांतरे संजीवको वदति, देव, अद्य हतमृगाणां मांसानि क? राजाह, दमनककरटकौ जानीतः ।

सजीवको ब्रूते, ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा? सिंहो विमृश्याह, नास्त्येव तत् । संजीवको ब्रूते, कथमेतावन्मांसं ताभ्यां खादितं? राजाह, खादितं व्ययितं अवधीरितंच मत्यहमेष क्रमः । संजीवको ब्रूते, कथं श्रीमद्देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते? राजाह, मदीयागोचरेणैव क्रियते । अथ संजीवको ब्रूते, नैतदुचितं ।

तथा चोक्तं । नानिवेद्य मकुर्वीत भर्त्तुः किंचिदपि स्वयं ।
कार्य्यमापत्मतीकारादन्यत्र जगतीपते ॥

अन्यच्च । कमंडलूपमो ऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः ।
नृपते किंक्षणो मूर्खो दरिद्रः किं वराटकः ॥
स ह्यमात्यः सदा श्रेयान् काकिनीं यः मवर्द्धयेत् ।
कोषः कोषवतः माणाः माणाः माणा न भूपतेः ॥
किंचान्यै र्न कुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः ।
धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किं पुनः परैः ॥

एतच्च राज्ञः मधानं दूषणं ।

अतिव्ययो ऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मतः ।
मोक्षणं दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥

यतः । क्षिममायमनालोच्य व्ययानश्च स्ववांछया ।
परिक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥

स्तब्धकर्णो ब्रूते, शृणु, भ्रातश्चिराश्रितावेतौ दमनककरटकौ संधिविग्रहकार्याधिकारिणौ च कदाचिदर्थाधिकारे न नियोक्तव्यौ । अपरंच नियोगमस्तावे यन्मया श्रुतं तत् कथ्यते ।

ब्राम्हणः क्षत्रियो बंधु र्नाधिकारे मशस्यते ।
ब्राम्हणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥
नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खंड्गं दर्शयते ध्रुवं ।
सर्वस्वं ग्रसते बंधुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥

अपराधेऽपि निःशंको नियोगी चिरसेवकः ।
स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥

उपकर्त्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते ।
उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुंपति ॥

उपांशुक्रीडितोऽमात्यः स्वयं राजायते यतः ।
अवज्ञा क्रियते तेन सदा परिचयात् ध्रुवं ॥

अंतर्दुष्टः क्षमायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।
शकुनिः शकटारश्च दृष्टांतावत्र भूपते ॥

सदामात्यो न साध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ।
सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥

प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरीवर्तोऽनुरोधनं ।
उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणं ॥

नियोग्यार्थग्रहोपायो राज्ञां नित्यपरीक्षणं ।
प्रतिपत्तिप्रदानंच तथा कर्मविपर्ययः ॥

निपीडिता वमंत्युच्चैरंतःसारं महीपते ।
दुष्टव्रणा इव प्रायो भवंति हि नियोगिनः ॥

मुहु नियोगिनो बोध्या वसुधारा महीपते ।
सकृत् किं पीडितंस्नानवस्त्रं मुंचेत् घृतंपयः ॥

एतत् सर्वं यथावसरं ज्ञात्वा व्यवहर्त्तव्यं । सिंहो ब्रूते, अस्ति तावदेवं किंतु एतौ सर्वथा न मम वचनकारिणौ । स्तब्धकर्णो ब्रूते, एतत् सर्वमनुचितं सर्वथा ।

यतः । आज्ञाभंगकरान् राजा न क्षाम्येत् स्वसुतानपि ।
विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च ।
स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री,
नष्टेंद्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं,
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥

अपरंच । तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ।
नृपति र्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत् पितेव हि ॥

भ्रातः सर्वथास्मद्वचनं क्रियतां, व्यवहारोप्यस्माभिः कृत एव अयं संजीवकः शस्यभक्षको ऽर्थाधिकारे नियुज्यतां, एतद्वचनार्थानुष्ठिते सति तदारभ्य पिंगलकसंजीवकयोः सर्वबंधुपरित्यागेन महता स्नेहेन कालोऽतिवर्त्तते। ततोऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद् दमनककरटकावन्योन्यं चिंतयतः। तदाह दमनकः। करटक मित्र किं कर्त्तव्यम्? आत्मकृतोऽयं दोषः स्वयं कृतेऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितं। करटको ब्रूते, अस्त्येवं किंत्वनयो र्महानन्योन्यनिसर्गोपजातस्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः? दमनको ब्रूते, उपायः क्रियतां।

तथाचोक्तं। उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो निपातितः ॥

करटकः पृच्छति, कथमेतत्? दमनकः कथयति, कस्मिंश्चित् तरौ वायसदंपती निवसतः, तयोश्चापत्यानि तत्कोटरावस्थितकृष्णसर्पेण खादितानि । ततः पुनर्गर्भवती वायसी वायसम् आह नाथ, त्यज्यतामयं तरुः, अत्रावस्थितकृष्ण-सर्पेणावयोः संततिः सततं भक्ष्यते ।

यतः । दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥

वायसो ब्रूते, प्रिये न भेतव्यं, वारं वारं मयैतस्य महापराधः सोढः, इदानीं पुन र्न क्षंतव्यः । वायस्याह कथमेतेन बलवता सार्द्धं भवान् विग्रहितुं समर्थः? वायसो ब्रूते, अलमनया शंकया ।

यतः । बुद्धि र्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलं ।
पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥

वायसी विहस्याह कथमेतत्? वायसः कथयति, अस्ति मंदरनाम्नि पर्वते दुर्दांतोनाम सिंहः स च सर्वदा पशूनां वधं कुर्वन्नास्ते । ततः सर्वैः पशुभिर्मि-

लित्वा स सिंहो विज्ञप्तः मृगेंद्र किमर्थमेकदा बहुपशुघातः क्रियते? यदि प्रसादो भवति तदा वयमेव भवदाहाराय प्रत्यहमेकैकं पशुमुपढौकयामः । ततः सिंहेनोक्तं यद्येतदभिमतं भवतां तर्हि भवतु तत् । ततः प्रभृति एकैकं पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते । अथ कदाचित् वृद्धशशकस्य वारः समायातः सोऽचिंतयत् ।

त्रासहेतो विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया ।
पंचत्वं चेद् गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥

तन्मंदं मंदं गच्छामि । ततः सिंहोपि क्षुधापीडितः कोपात् तमुवाच, कुतस्त्वं विलंब्य समागतोसि? शशको ब्रवीत् देव, नाहमपराधी, आगच्छन् पथि सिंहांतरेण बलाद्धृतः तस्याग्रे पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुं अत्रागतोस्मि । सिंहः सकोपमाह सत्वरं गत्वा दुरात्मानं दर्शय, क्व स दुरात्मा तिष्ठति ! ततः शशकस्तं गृहीत्वा गभीरकूपं दर्शयितुं गतः तत्रागत्य स्वयमेव पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा तस्मिन् कूपजले तस्य सिंहस्यैव प्रतिबिंबं दर्शितवान् । ततोऽसौ प्रकटितदंष्ट्रानखप्रकरकंपितस्तब्धके सरः क्रोधात् तस्योपरि आत्मानं निःक्षिप्य पंचत्वं गतः । अतोहं ब्रवीमि बुद्धि यस्येत्यादि । वायस्याह श्रुतं मया सर्वं संप्रति यथा कर्त्तव्यं तद् ब्रूहि । वायसोऽवदत्, अत्रासन्ने सरसि राजपुत्रः प्रत्यहमागत्य स्नाति स्नानसमये तदंगाद् अवतारिततीर्थशिलानिहितकनकसूत्रं चंच्वा विधृत्यानीयास्मिन् कोटरे धारयिष्यसि । अथ कदाचित् स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितं । अथ कनकसूत्रानुसरणप्रवृत्ते राजपुरुषैस्तत्र तरुकोटरे कृष्णसर्पोदृष्टो व्यापादितश्च । अतोऽहं ब्रवीमि उपायेनहि यच्छक्यमित्यादि । करटको ब्रूते, यद्येवं तर्हि गच्छतु भवान् शिवास्ते संतु पंथानः । ततो दमनकः पिंगलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच, देव, आत्ययिकं किमपि महाभयकारिकार्यं मन्यमानः समागतोस्मि ।

यतः । आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोपि हितो नरः ॥

अन्यच्च । भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनं ।
राजकार्यपरिध्वंसी मंत्री दोषेण लिप्यते ॥

तथाहि पश्य अमात्यानामेष क्रमः ।

वरं प्राणपरित्यागः शिरसोवापि कर्त्तनं ।
न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणं ॥

पिंगलकः सादरमाह, भवान् किं वक्तु मिच्छति । दमनको ब्रूते, देव, संजीवकस्तवोपरि असदृशव्यवहारीव लक्ष्यते तथा चास्मत्सन्निधाने श्रीमद्देवपादानां शक्तित्रयनिंदां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति । एतच्छ्रुत्वा पिंगलकः सभयमाश्चर्यं मत्वा तुष्णीं स्थितः । दमनकः पुनराह, देव, सर्वामात्यपरित्यागं कृत्वा एक एवायं यस्त्वया सर्वाधिकारी कृतः स एव दोषः ।

यतः । अत्युच्छ्रियते मंत्रिणि पार्थिवे च,
विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्री स्वभावादसहा भरस्य,
तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥

अपरंच । एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रमाणं यदा,
तं मोहाच्छ्रयते मदः सच मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतंत्रस्पृहा,
स्वातंत्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणांतिकं द्रुह्यति ॥

अन्यच्च । विषदिग्धस्य भक्तस्य दंतस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखं ॥

किंच । यः कुर्यात् सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सोंधवज्जगतीपालः सीदेत् संचारकै विना ॥

विशेषतश्च । सदामात्यो न साध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ।
सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥

सर्वकार्येषु स्वेच्छातः प्रवर्त्तते तदत्र प्रमाणं स्वामी । एतच्च जानाति ।
न सोस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियं ।
परस्य युवतीं रम्यां सादरं नेक्षतेऽत्र कः ॥

सिंहो विमृश्याह, भद्र यद्यपि एवं तथापि संजीवकेन सह मम महान् स्नेहः।

पश्य। कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रियएव सः।
अशेषदोषदुष्टोपि कायः कस्य न वल्लभः॥

अन्यच्च। अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रियएव सः।
दग्धमंदिरसारेपि कस्य वन्हावनादरः॥

दमनकः पुनरेवाह, देव, स एवातिदोषः।

यतः। यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोहयति पार्थिवः।
सुतेऽमात्येऽप्युदासीने स लक्ष्म्या श्रीयते जनः॥

शृणु देव। अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमंते तत्र संपदः॥

त्वया च मूलभृत्यान् अपास्यायमागंतुकः पुरस्कृतः एतच्चानुचितं कृतं।

यतः। मूलभृत्यान् परित्यज्य नागंतून् प्रतिपालयेत्।
नातःपरतरो दोषो राज्यभेदकरो यतः॥

सिंहो ब्रूते, किमाश्चर्य? मया यदभयवाचं दत्वा नीतः संवर्द्धितश्च तत् कथं मह्यं द्रुह्यति। दमनको ब्रूते, देव।

दुर्जनो नार्ज्जवं याति सेव्यमानोपि नित्यशः।
स्वेदनाभ्यंजनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितं॥

अपरंच। स्वेदितो मर्द्दितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः।
मुक्तो द्वादशभि र्वर्षैः श्वपुच्छः प्रकृतिं गतः॥

अन्यच्च। वर्द्धयन् वाथ सन्मानं खलानां प्रीतये कुतः।
फलंत्यमृतसेकेपि न पथ्यानि विषद्रुमाः॥

अतोऽहं ब्रवीमि।

अपृष्टोपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवं।
एष एव सतां धर्मो विपरीतमतोऽन्यथा॥

तथाचोक्तं । स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं,
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।
सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते,
तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेंद्रियैः ॥

यदि संजीवकव्यसनार्दितो विज्ञापितोपि स्वामी न निवर्त्तते तदा भृत्यस्य न दोषः ।

तथा च । नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं,
यथेष्टं स्वच्छंदः प्रविचरति मत्तोगजइव ।
ततो मानध्मातः स पतति यदा शोकगहने,
तदा भृत्ये दोषान् क्षिपति न निजं वेत्यविनयं ॥

पिंगलकः स्वगतं ।

न परस्यापराधेन परेषां दंडमाचरेत् ।
आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेच्च वा ॥

तथाचोक्तं । गुणदोषावनिश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे ।
स्वनाशाय यथान्यस्तो दर्पात् सर्पमुखे करः ॥

प्रकाशं ब्रूते, तदा संजीवकः किं प्रत्यादिश्यतां । दमनकः ससंभ्रममाह देव मैवमेतावता मंत्रभेदो जायते ।

तथा ह्युक्तं । मंत्रबीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा ।
मनागपि न भिद्येत तद्भिन्नं न प्ररोहति ॥

किंच । आदेयस्य प्रदेयस्य कर्त्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसं ॥

तदवश्यं समारब्धो महता प्रयत्नेन संपादनीयः ।

किंच । मंत्रो योध इवाधीरः सर्वांगैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशंकया ॥

यद्यसौ दृष्टदोषोपि दोषान्निवर्त्य संधातव्यस्तदतीवानुचितं ।

यतः । सकृद्दुष्टं तु यन्मित्रं पुनः संधातुमिच्छति ।
स मृत्युमेव गृण्हाति गर्भमश्वतरी यथा ॥

किंच । अंतर्दुष्टक्षमायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।
शकुनिः शकटारश्च दृष्टांतावत्र भूपते ॥

सिंहो ब्रूते, ज्ञायतां तावत् किमस्माकमसौ कर्त्तुं समर्थः । दमनक आह, देव।

अंगांगिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ।
पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥

सिंहः पृच्छति, कथमेतत् ? दमनकः कथयति, दक्षिणसमुद्रतीरे टिट्टिभदंपती निवसतः; तत्र चासन्नप्रसवा टिट्टिभी भर्त्तारमाह, नाथ, प्रसवयोग्यस्थानं निभृतमनुसंधीयतां । टिट्टिभोऽवदत् , भार्ये, इदमेव स्थानं प्रसूतियोग्यं । सा ब्रूते, समुद्रवेलया व्याप्यते स्थानमेतत् । टिट्टिभो ऽवदत्, किमहं निर्बलः समुद्रेण निग्रहीतव्यः । टिट्टिभी विहस्याह, स्वामिंस्त्वया समुद्रेण च महदंतरं ।

अथवा । पराभवं परिछेत्तुमेव योग्यायोग्यं न वेत्ति यः ।
अस्तीह यस्य विज्ञानं कृच्छ्रेणापि न सीदति ॥

अपिच । अनुचितकर्म्मारंभः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्द्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्यो र्द्वाराणि चत्वारि ॥

ततः स्वामिवचनात् सा कृच्छ्रेण तत्रैव प्रसूता । एतत् सर्वं श्रुत्वा समुद्रेणापि तच्छक्तिज्ञानार्थं तदंडान्यपहृतानि । ततः टिट्टिभी शोकार्त्ता भर्त्तारमाह, नाथ, कष्टमापतितं, तान्यंडानि मे नष्टानि। टिट्टिभोऽवदत् , प्रिये, मा भैषीः, इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य समीपं गतः । तत्र गत्वा सकलवृत्तांतः टिट्टिभेन भगवतो गरुडस्य पुरतो निवेदितः देव समुद्रेणाहं स्वगृहावस्थितो विनापराधेनैव निगृहीतः । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य गरुत्मता प्रभु र्भगवान् नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतु विज्ञप्तः; स समुद्रम् अंडदानाया-

दिदेश । ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रेण तान्यंडानि टिट्टिभाय समर्पितानि । अतोऽहं ब्रवीमि, अंगांगिभावमज्ञात्वा इत्यादि ।

शास्त्रातिक्रममज्ञात्वा वैरमारभते द्विषः ।
स पराभवमाप्नोति समुद्रइव टिट्टिभात् ॥

राजाह, कथमसौ ज्ञातव्यो द्रोहबुद्धिरिति ? दमनको ब्रूते, यदासौ सदर्पः शृंगाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकितइव आगच्छति । तदा ज्ञास्यति स्वामी एवमुक्त्वा संजीवकसमीपं गतः, तत्र गतश्च मंदंमंदमुपसर्पन् विस्मितमिवात्मानमदर्शयत् । संजीवकेन सादरमुक्तं, भद्र, कुशलं ते ? दमनको ब्रूते, अनुजीविनां कुतः कुशलं ?

यतः । संपत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतं ।
स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥

अन्यच्च । कोऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिनः कस्या पदोऽस्तं गताः,
स्त्रीभिः कस्य न खंडितं भुवि मनः को वास्ति राज्ञां प्रियः ।
कः कालस्य भुजांतरं न च गतः कोर्थी गतो गौरवं,
को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥

संजिवकेनोक्तं, सखे, ब्रूहि किमेतत् ? दमनक आह, किं ब्रवीमि मंदभाग्यः ।

पश्य । यथा समुद्रे निमग्नो लब्ध्वा सर्पावलंबनं ।
न मुंचति न चाधत्ते तथा मुग्धो ऽस्मि संप्रति ॥

यतः । एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बांधवः ।
किं करोमि क्व गच्छामि पतितो दुःखसागरे ॥

इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः । संजीवको ब्रूते, भवान् अस्मत्कृतज्ञः, तथापि मित्र सुविस्तरं मनोगतमुच्यतां । दमनकः सुनिभृतमाह, यद्यपि राजविश्वासो न कथनीयस्तथापि भवानस्मदीयप्रत्ययादागतः स्थितश्च तन्मयात्र परलोकार्थिनावश्यं तव हितमाख्येयं । शृणु, अयं स्वामी तवोपरि विकृतबुद्धीरहस्युक्तवान्, संजीवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि ।

एतच्छ्रुत्वा संजीवकः परं विषादमगमत् । दमनक पुनराह, अलं विषादेन प्राप्तकालकार्यं मनुष्ठीयतां । संजीवकः क्षणं विमृश्याह, निश्चितमिद मुक्तं ।

यतः । दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणापात्रभृद् भवति राजा ।
कृपणानुसारि च धनं देवो गिरिजलधिवर्षी च ।

स्वगतं किं वा दुर्जनचेष्टितं न वेद्मि तद् व्यवहारो निर्णेतुं न शक्यते ।

यतः । कश्चिदाश्रयसौंदर्याद् धत्ते शोभामसज्जनः ।
प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवांजनं ॥

तत्र विचिंत्योक्तं कष्टं किमिदमापतितं ।

यतः । आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्नात् ,
न तोषमायाति किमत्र चित्रं ।
अयं त्वपूर्वप्रतिमाविशेषो,
यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥

तदयमशक्यप्रयत्नः ।

यतः । निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति,
ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य,
कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥

किं मयापकृतं राज्ञः? अथवा निर्निमित्तापकारिणश्च भवंति राजानः। दमनको ब्रूते, एवमेवैतत् शृणु ।

विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कश्चित्,
साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां,
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥

अन्यच्च । सुकृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुद्धेषु ।
वचनशतमवचनकरेषु बुद्धिशतमचेतनेषु नष्टं ॥

किंच। चंदनतरुषु भुजंगा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः।
गुणघातिनश्च खला भोगेषु अलं सुखान्यविघ्नानि ॥

अन्यच्च। मूलं भुजंगैः कुसुमानि भृंगैः,
शाखा प्लवंगैः शिखराणि भल्लैः।
नास्त्येव तच्चंदनपादपस्य,
यन्नाश्रितं दुष्टतरैश्च हिंस्रैः ॥

दमनको ब्रूते, अयं तावत् स्वामी वाचि मधुरो विषहृदयो ज्ञातः।

यतः। दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्द्धासनो,
गाढालिंगनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः।
अंतर्भूतविषो वहि र्मधुमयश्चातीव मायापटुः,
कोनामायमपूर्वनाटकविधि र्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥

तथाहि। पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोऽधकारागमे,
निर्वाते व्यजनं मदान्धकरिणां दर्पोपशांत्यैशृणिः।
इत्थं तद् भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिंता कृता,
मन्ये दुर्जन चित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः ॥

संजीवकः पुनर्निश्वस्य कष्टं भोः कथमहं शस्यभक्षकः सिंहेन निपातितव्यः।

यतः। द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं वल।
तयो र्विवादो मंतव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥

पुनर्विचिन्त्य केनायं राजा ममोपरि विकारितः, न जाने भेदमुपगतात् राज्ञः सदा भेतव्यं।

यतः। मंत्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित्।
वलयं स्फटिकस्येव कोहि संधातुमीश्वरः ॥

अन्यच्च। वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणं।
एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत् समंततः ॥

ततः संग्रामे मृत्युरेव वरमिदानीं तदाज्ञानुवर्त्तनमयुक्तं ।

यतः । मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा ।
उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥

युद्धकालश्चायं ।

यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्यु र्युद्धे जीवितसंशयः ॥
तमेव कालं युद्धस्य प्रवदंति मनीषिणः ॥

यतः । अयुद्धे हि यदा पश्येन् न किंचिद्धितमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणासह ॥
जये च लभते लक्ष्मीं मृतेचापि सुरांगनां ।
क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिंता मरणे रणे ॥

एतच्चिंतयित्वा संजीवक आह, भो मित्र, कथम् असौ मां जिघांसु र्ज्ञातव्यः । दमनको ब्रूते, यदा स स्तब्धकर्णः समुन्नतलांगूल उन्नतचरणो विकृतास्यस्त्वां पश्यति तदा त्वमेव स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि ।

यतः । बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदं ।
निःशंकं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदं ॥

किंतु सर्वमेतत् सुगुप्तमनुष्ठातव्यं नो चेन्न त्वं नाहमित्युक्त्वा दमनकः करटकसमीपं गतः । करटकेनोक्तं, किं निष्पन्नं? दमनकेनोक्तं, निष्पन्नोऽसावन्योन्यभेदः । करटको ब्रूते, कोत्र संदेहः ।

यतः । बंधुः को नाम दुष्टानां कुप्येत् को नातियाचितः ।
को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पंडितः ॥
अन्यच्च । दुर्वृत्तः क्रियते धूर्त्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये ।
किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥

ततो दमनकः पिंगलकसमीपं गत्वा देव समागतोसौ पापाशयः; ततः सज्जीभूय स्थीयतामित्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास । संजीवकोप्यागत्य

तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं विक्रमं चकार । ततस्तयोर्युद्धे संजीवकः सिंहेन व्यापादितः । अथ संजीवकं सेवकं पिंगलको व्यापाद्य विश्रांतः सशोक इव तिष्ठति ब्रूते च किं मया दारुणं कर्म कृतं ।

यतः । परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनं ।
धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥

अपरंच । भूम्येकदेशस्य गणान्वितस्य भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशः ।
भृत्यप्रणाशो मरणं नृपाणां नष्टापि भूमिः सुलभा न भृत्याः ॥

दमनको ब्रूते, स्वामिन् कोयं नूतनो न्यायः यदरातिं हत्वा संतापः क्रियते ।

तथाचोक्तं। पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ।
प्राणच्छेदकरा राज्ञा हंतव्या भूतिमिच्छता ॥

अपिच। धर्मार्थकामतत्वज्ञो नैकांतकरुणो भवेत् ।
न हि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान् भक्षितुं क्षमः ॥

किंच । क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणं ।
अपराधिषु सत्वेषु नृपाणां सैव दूषणं ॥

अपरंच । राज्यलोभादहंकारादिच्छतः स्वामिनः पदं ।
प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरं ॥

अन्यच्च। राजा घृणी ब्राम्हणः सर्वभक्षः,
स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सहायः।
प्रेष्यः प्रतीपोऽधिकृतः प्रमादी,
त्याज्या इमे सप्त कृतं न वेत्ति ॥

विशेषतश्च। सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च,
हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्यया प्रचुररत्नधनागमा च,
वारांगनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥

इति दमनकेन संतोषितः पिंगलकः स्वां प्रकृतिमापन्नः सिंहासने समुपविष्टः

दमनकः प्रहृष्टमना विजयतां महाराज शुभमस्तु सर्वजगतामित्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः । विष्णुशर्मोवाच, सुहृद्भेदः श्रुतस्तावद् भवद्भिः । राजपुत्रा ऊचुः, भवत्प्रसादात् श्रुतः, सुखिनो भूता वयं । विष्णुशर्माब्रवीत् । अपरमपीदमस्तु ।

सुहृद्भेदस्तावद् भवतु भवतां शत्रुनिलये,
खलः कालकूटः प्रलयमुपसर्पत्वहरहः ।
जनो नित्यं भूयात् सकलसुखसंपत्तिवसतिः,
कथारंभे रम्ये सततमिह बालोपि रमतां ॥

इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम द्वितीयकथासंग्रहः समाप्तः ।

अथ तृतीय भागो विग्रहः।

पुनः कथारंभकाले राजपुत्रा ऊचुः, आर्य, राजपुत्रा, वयं, तद् विग्रहं श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति। विष्णुशर्मणोक्तं यदेवं भवद्भ्यो रोचते कथयामि श्रूयतां, यस्यायमाद्यः श्लोकः।

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे।
विश्वास्य वंचिता हंसाः काकैः स्थित्वारिमंदिरे॥

राजपुत्रा ऊचुः, कथमेतत्? विष्णुशर्मा कथयति, अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलि नामधेयं सरः, तत्र हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति। स च सर्वै र्जलचर पक्षिभि र्मिलित्वा पक्षिराज्ये ऽभिषिक्तः।

यतः। यदि न स्यान् नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजाः।
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव॥

अपरंच। प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्द्धयति पार्थिवं।
वर्द्धनाद् रक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत्॥

एकदा असौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यंके सुखासीनः परिवारपरिवृतस्तिष्ठति। ततः कुतश्चित् देशादागत्य दीर्घमुखोनाम बकः प्रणम्योपविष्टः। राजोवाच दीर्घमुख, देशांतरादागतोसि वार्त्तां कथय। स ब्रूते, देव, अस्ति महती वार्ता तां वक्तुं सत्वरमागतोहं श्रूयतां। अस्ति जंबुद्वीपे विंध्योनाम गिरिः, तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति, तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिभिरहं दग्धारण्यमध्ये चरन्नवलोकितः पृष्टश्च कस्त्वं? कुतः समागतोसि? तदा मयोक्तं कर्पूर द्वीपस्य राजचक्रवर्त्तिनो हिरण्यगर्भस्य राजहंसस्यानुचरोहं कौतुकाद् देशांतरं द्रष्टुमागतोस्मि। एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तं अनयोर्देशयोः को देशो

भद्रतरो राजा च । मयोक्तं आः किमेवम् उच्यते महदंतरं यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्गएव राजहंसश्च द्वितीयः स्वर्गपतिः, अत्र मरुस्थले पतिता यूयं किंकुरुथ ? अस्मद्देशे गम्यतां । ततोऽस्मद्वचनमाकर्ण्य सर्वे सकोपा बभूवुः ।

तथा चोक्तं। पयः पानं भुजंगानां केवलं विषवर्द्धनं ।
उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शांतये ॥
अन्यच्च। विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन ।
वानरानुपदिश्याथ स्थानभ्रष्टा ययुः खगाः ॥

राजोवाच, कथमेतत् । दीर्घमुखः कथयति, अस्ति नर्मदातीरे विशालः शाल्मलीतरुः, तत्र निजचंचुनिर्मितनीडक्रोडे पक्षिणो वर्षास्वपि सुखं निवसंति । अथैकदा वर्षासु नीलपटलैरावृते नभस्थले धारासारै र्महती वृष्टि र्बभूव । ततो वानरांश्च तरुतलेऽवस्थितान् शीताकुलान् कंपमानान् अवलोक्य कृपया पक्षिभिरुक्तं भो भो वानराः शृणुत ।

अस्माभि र्निर्मिता नीडाश्चंचुमात्राहृतै स्तृणैः ।
हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमिति सीदथ ॥

तत् श्रुत्वा वानरै र्जातामर्षैरालोचितं, अहो निर्वातनीडगर्भावस्थिताः सुखिनः पक्षिणोऽस्मान् निंदंति भवतु तावद् वृष्टेरुपशमः । अनंतरं शांते पानीयवर्षणे तै र्वानरै र्वृक्षमारुह्य सर्वे नीडा भग्नास्तेषाम् अंडानि चाधः पातितानि । अतोहं ब्रवीमि विद्वानेवोपदेष्टव्य इत्यादि । राजोवाच ततस्तैः किं कृतं ? बकः कथयति ततस्तैः पक्षिभिः कोपादुक्तं, केनासौ राजहंसो राजा कृतः । ततो मयोपजातकोपेनोक्तं, युष्मदीयमयूरः केन राजा कृतः। एतच्छ्रुत्वा ते सर्वे मां हंतुमुद्यताः ततो मयापि स्वविक्रमो दर्शितः ।

यतः । अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषितां ।
पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥

राजा विहस्याह ।

आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलं ।
अंतरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥

अन्यच्च । सुचिरं हि चरन् नित्यं क्षेत्रे शस्यमबुद्धिमान् ।
द्वीपिचर्मपरिछन्नो वाग्दोषाद् गर्द्दभो हतः ॥

बकः पृच्छति कथमेतत्? राजा कथयति, अस्ति हास्तिनपुरे विलासो नाम रजकः, तस्य गर्द्दभोऽतिवाहनाद् दुर्बलो मुमूर्षुरिवाभवत् । ततस्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे शस्य क्षेत्रे नियुक्तः । ततो दूरात् तमवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायंते । अथैकदा केनापि शस्यरक्षकेन धूसरकंबलकृततनुत्राणेन धनुःकांडं सज्जीकृत्यानतकायेनैकांतेस्थितं, तं च दूराद् दृष्ट्वा गर्द्दभः पुष्टांगो यथेष्टशस्य भक्षणजातबलः गर्द्दभीयमिति मत्वा उच्चैः शब्दं कुर्वाणस्तमभिमुखं स धावितः शस्य रक्षकेन गर्द्दभोऽयमिति चित्कारशब्दान्निश्चित्य लीलयैव व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि सुचिरं हि चरन् नित्यमित्यादि । दीर्घमुखो ब्रूते, ततः पक्षिभिरुक्तं, अरे पाप दुष्ट बक, अस्माकं भूमौ चरन्नस्माकं स्वामिनमधिक्षिपसि, तन्न क्षंतव्यमिदानीमित्युक्त्वा सर्वे मां चंचुभि र्हत्वा सकोपा ऊचुः पश्य रे मूर्ख, स हंसस्तव राजा सर्वथामृदुः, तस्य राज्याधिकारो नास्ति । यत एकांतमृदुः करतलस्थमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः स कथं पृथिवीं शास्ति? राज्यं वा तस्य किं? किंतु त्वंच कूपमंडूकः, तेन तदाश्रयमुपदिशसि शृणु ।

सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥

अन्यच्च । हीनसेवा न कर्त्तव्या कर्त्तव्यो महदाश्रयः ।
पयोपि शौंडिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥

अन्यच्च । महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।
आधाराधेयभावेन गजेंद्र इव दर्पणे ॥

विशेषतश्च। व्यपदेशेऽपि सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे ।
शशिनोव्यपदेशेन शशकाः सुखमासते ॥

मयोक्तं कथमेतत्? पक्षिणः कथयंति, कदाचिदपि वर्षासु वृष्टेरभावात् तृषार्त्तो गजयूथो यूथपतिमाह, नाथ, कोऽभ्युपायोऽस्माकं जीवनाय? नास्ति क्षुद्रजंतूनां निमज्जनस्थानं वयंच निमज्जनस्थानाभावान् मृताहा इव किं कुर्मः? क्व यामः? ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान् । ततो दिनेषु गच्छत्सु तत्तीरावस्थिता गजपादाहतिभिश्चूर्णिताः क्षुद्रशशकाः । अनंतरं शिलीमुखोनाम शशकश्चिंतयामास । अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागंतव्यं । अतो विनश्यत्यस्मत्कुलं । ततो विजयो नाम वृद्धशशको ऽवदत्, मा विषीदत, मयात्रप्रतीकारः कर्त्तव्यः । ततोसौ प्रतिज्ञाय चलितः । गच्छता च तेनालोचितं कथं गजयूथसमीपे स्थित्वावक्तव्यं ।

यतः । स्पृशन्नपि गजो हंति जिघ्रन्नपि भुजंगमः ।
पलायन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्जनः ॥

अतोहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथं संवादयामि । तथानुष्ठिते यूथनाथ उवाच, कस्त्वं? कुतः समायातः स ब्रूते, शशकोहं भगवता चंद्रेण भवदंतिकं प्रेषितः । यूथपतिराह, कार्यमुच्यतां । विजयो ब्रूते ।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ।
सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि, शृणु, यदेते चंद्रसरोरक्षकाः शशकास्त्वया निःसारिताः, तदनुचितं कृतं । ते शशकाश्चिरमस्मद्रक्षिताः । अतएव मे शशांकइति प्रसिद्धिः, एवमुक्तवति दूते यूथपति र्भयादिदमाह । देव इदमज्ञानतःकृतं पुन र्न कर्त्तव्यं । दूत उवाच यद्येवं तदत्र सरसि कोपात् कंपमानं भगवंतं शशांकं प्रणम्य प्रसाद्य गच्छ; ततो रात्रौ यूथपतिं गृहीत्वा जले चंचलं चंद्रबिंबं दर्शयित्वा यूथपतिः प्रणामं कारितः, उक्तंच तेन देव अज्ञानादनेनापराधः कृतः ततः क्षम्यतां, नैवं वारांतरं विधास्यते इत्युक्त्वा प्रस्थापितः । अतोऽहं ब्रवीमि व्यपदेशेपि सिद्धिः स्यादिति । ततो मयोक्तं सएवास्मत्प्रभूराजहंसः महाप्रतापोऽतिसमर्थः, त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते किं पुनाराज्यमिति । तदाहं तैः पक्षिभिर्दुष्टः कथमस्मद्भूमौ

चरसि? इत्यभिधाय राज्ञश्चित्रवर्णस्य समीपं नीतः । ततो राज्ञः पुरो मां प्रदर्श्य तैः प्रणम्य उक्तं, देव, अवधीयतां, एष दुष्टो बकः यद् अस्मद्देशे चरन्नपि देवपादानधिक्षिपति । राजाह, कोऽयं? कुतः समायातः? ते ऊचु हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः । अथाहं गृध्रेण मंत्रिणा पृष्टः, कस्तत्र मुख्यो मंत्रीति । मयोक्तं सर्व शास्त्रार्थपारगः सर्वज्ञो नाम चक्रवाकः । गृध्रो ब्रूते, युज्यते स्वदेशजोऽसौ ।

यतः । स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा शुचिं ।
मंत्रज्ञमव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितं ॥
अधीतव्यवहारज्ञं मौलं ख्यातं विपश्चितं ।
अर्थस्योत्पादकंचैव विदध्यान्मंत्रिणं नृपः ।

अत्रांतरे शुकेनोक्तं, देव, कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपाजंबुद्वीपांतर्गताएव । तत्रापि देवपादानामेवाधिपत्यं ततोराज्ञाप्युक्तं एवमेव ।

यतः । राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वितः ।
अप्राप्यमभिवांछंति किं पुन र्लभ्यतेऽपि यत् ॥

ततो मयोक्तं, यदि वचनमात्रेणैवाधिपत्यं सिद्धयति तदा जंबुद्वीपेप्यस्मत्प्रभोः हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति । शुको ब्रूते, कथमत्र निर्णयः? मयोक्तं संग्रामएव । राज्ञा विहस्योक्तं स्वस्वामिनं गत्वा सज्जीकुरु । तदा मयोक्तं स्वदूतोपि प्रस्थाप्यतां । राजोवाच, कः प्रयास्यति? दौत्येन यत एवंभूतो दूतः कार्यः ।

भक्तो गुणी शुचि र्दक्षः प्रगल्भो ऽव्यसनी क्षमी ।
ब्राम्हणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात् प्रतिभाववान् ॥

गृध्रो वदति, सत्येवम्भूता बहवः किंतु ब्राम्हण एव कर्त्तव्यः ।

यतः । प्रसादं कुरुते पत्युः संपत्तिं नाभिवांछति ।
कालिमा कालकूटस्य नापैतीश्वरसंगमात् ॥

राजाह, ततः शुक एव व्रजतु; शुक त्वमेवानेन सह गत्वा अस्मदभिलषितं ब्रूहि । शुको ब्रूते यथाज्ञापयति देवः, किंत्वयं दुर्जनो बकः, तदनेन सह न गच्छामि ।

तथाचोक्तं । खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ।
दशाननोऽहरत् सीतां बंधनं स्यान् महोदधेः ॥
अपरंच । न स्थातव्यं न गंतव्यं दुर्ज्जनेन समं क्वचित् ।
काकसंगाद्धतो हंसस्तिष्ठन् गच्छंश्च वर्त्तकः ॥

राजोवाच, कथमेतत्? शुकः कथयति, अस्त्युज्जयिनीवर्त्मप्रांतरे प्लक्षतरुः, तत्र हंसकाकौ निवसतः, कदाचित् ग्रीष्मसमये परिश्रांतः कश्चित् पथिकस्तत्र तरुतले धनुःकांडं सन्निधाय सुप्तः । तत्र क्षणांतरे तन्मुखात् वृक्षच्छाया अपगता । ततः सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य तद्वृक्षस्थितेन हंसेन कृपया पक्षौ प्रसार्य पुनस्तन्मुखे छाया कृता । ततो निर्भरनिद्रासुखिना तेन मुखव्यादानं कृतं; अथ सुखमसहिष्णुः स्वभावदौर्ज्जन्येन स काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः । ततो यावदसौ पांथ उत्थाय ऊर्द्ध्वं निरीक्षते तावत् तेनावलोकितो हंसः कांडेन हतो व्यापादितः ।

वर्त्तककथामपि कथयामि, एकदा भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसंगेन सर्वे पक्षिणः समुद्रतीरं गताः । ततः काकेन सह वर्त्तकश्चलितः । अथ गोपालस्य गच्छतो दधिभांडाद् वारंवारं तेन काकेन दधि खाद्यते; ततो यावदसौ दधिभांडं भूमौ निधाय ऊर्द्ध्वं मवलोकते तावत् तेन काकवर्त्तकौ दृष्टौ । ततस्तेन खेदितः काकः पलायितः । वर्त्तकः स्वभावनिरपराधो मंदगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः । अतोहं ब्रवीमि न स्थातव्यं न गंतव्यम् इत्यादि । ततो मयोक्तं भ्रातः शुक किमेवं ब्रवीषि, मांप्रति यथा श्रीमद्देवस्तथा भवानपि । शुकेनोक्तम् अस्त्येवं. ।

किंच । दुर्ज्जनैरुच्यमानानि संमतानि प्रियाण्यपि ।
अकालकुसुमानीव भयं संजनयंति हि ॥

दुर्जनत्वंच भवतो वाक्यादेव ज्ञातं यदनयो र्भूपालयो र्विग्रहे भवद्वचनमेव निदानं । पश्य, प्रत्यक्षेपि कृते दोषे मूर्खः सांत्वेन तुष्यति । ततोऽहं तेन राज्ञा यथा व्यवहारं संपूज्य प्रस्थापितः; शुकोपि मम पश्चादागच्छन्नास्ते । एतत् सर्वं परिज्ञाय यथा कर्त्तव्यमनुसंधीयतां । चक्रवाको विहस्याह, देव,

बकेन तावद् देशांतरमपि गत्वा यथाशक्ति राजकार्यमनुष्ठितं किंतु देव स्वभावएष मूर्खाणां ।

यतः । शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य संमतं ।
विना हेतुमपि द्वंद्व मेतन्मूर्खस्य लक्षणं ॥

राजाह, किमतीतोपालंभनेन, प्रस्तुतमनुसंधीयतां । चक्रो ब्रूते, देव, विजने ब्रवीमि ।

यतः । वर्णाकारप्रतिध्वानै नेत्रवक्त्रविकारतः ।
अप्यूहंति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मंत्रयेत् ॥

अन्यच्च । आकारै रिंगितै र्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकाराभ्यां ज्ञायतेऽतर्गतं मनः ॥

राजा मंत्री च तत्र स्थितः; अन्ये अन्यत्र गताः । चक्रो ब्रूते, देवाहमेवं जानामि कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणया बकेनेदमनुष्ठितं ।

यतः । वैद्यानामातुरः श्रेयान् व्यसनी यो नियोगिनां ।
विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वर्णो जीवनं सतां ॥

राजाब्रवीत्, भवतु कारणमत्र पश्चान्निरूपणीयं संप्रति यत् कर्त्तव्यं तन्निरूप्यतां । चक्रवाको ब्रूते, देव प्रणिधिस्तावत् प्रहीयतां । ततस्तदनुष्ठानं बलाबलंच जानीमः ।

तथा हि । भवेत् स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने ।
चारचक्षु र्महीभर्त्तु र्यस्य नास्त्यंधएव सः ॥

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय तत्रत्यमंत्रकार्यं सुनिभृतं निश्चित्य द्वितीयं निगद्य प्रस्थापयति ।

तथा चोक्तं । तीर्थाश्रमे सुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।
तपस्वीव्यंजनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति ततोऽसावेव बको नियुज्यतान् । एतादृश एव कश्चिद् बको द्वितीयत्वेन प्रयातु तद्गृहलोकाश्च राजद्वारे तिष्ठंतु किंतु देव एतदपि सुगुप्तमनुष्ठातव्यं ।

यतः । षट्कर्णो भिद्यते मंत्रस्तथा प्राप्तश्च वार्त्तया ।
इत्यात्मना द्वितीयेन मंत्रः कार्यो महीभृता ॥

पश्य । मंत्रभेदेपि ये दोषा भवंति पृथिवीपतेः ।
न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतं ॥

राजा विमृश्योवाच प्राप्तस्तावत् मयोत्तमः प्रणिधिः । मंत्री ब्रूते, तदा संग्रामविजयोऽपि प्राप्तः । अत्रांतरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच देव जंबुद्वीपादागतो द्वारि शुकस्तिष्ठति ; राजा चक्रवाकमालोकते । चक्रवाकेणोक्तं तावद्गत्वावासे तिष्ठतु पश्चादानीय द्रष्टव्यः प्रतीहारस्तमावासस्थानं नीत्वा गतः । राजाह विग्रहस्तावत् समुपस्थितः । चक्रो ब्रूते देव प्रागेव विग्रहो न विधिः ।

यतः । सचिवः किं स मंत्री वा य आदावेव भूपतिं ।
युद्धोद्योगं स्वभूत्यागं निर्दिशत्यविचारितं ॥

अपरंच । विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ।
अनित्यो विजयो यस्माद् दृश्यते युध्यमानयोः ॥

अन्यच्च । साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
साधितुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ॥

अपरंच । सर्व एव जनः शूरो ह्यनासादितविग्रहः ।
अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन् नहि ॥

किंच । न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिभि र्दारुणायथा ।
अल्पोपायान् महासिद्धिरेतन् मंत्रफलं महत् ॥

किंतु विग्रहमुपस्थितं विलोक्य व्यवह्रीयतां ।

यतः । यथा कालकृतोद्योगात् कृषिः फलवती भवेत् ।
तद्वन्नीतिरियं देव चिरात् फलति न क्षणात् ॥

अपरंच । महतो दूरभीरुत्वमासन्ने शूरतागुणः ।
विपत्तौ च महाल्लोको धीरतामनुगच्छति ॥
अन्यच्च । प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल ।
अतिशीतलमप्यंभः किं भिनत्ति न भूभृतः ॥
विशेषतश्च महाबलोऽसौ चित्रवर्णो राजा ।
यतः । बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं ।
तद् युद्धं हस्तिना सार्द्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥
अन्यच्च । स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्त्तरि वर्त्तते ।
कलि र्बलवता सार्द्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥
किंच । कौर्मं संकोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत् ।
प्राप्तकाले तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत् क्रूरसर्पवत् ॥
महत्यल्पेप्युपायज्ञः सममेव भवेत् क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षान् तृणानीव नदीरयः ॥
अतस्तद्दूतोप्याश्वास्य तावद् ध्रियतां यावद् दुर्गः सज्जीक्रियते ।
यतः । एकः शतं योधयति प्राकरस्थो धनुर्द्धरः ।
शतं शतसहस्राणि तस्मात् दुर्गं विशिष्यते ॥
किंच । अदुर्गो विषयः कस्य नारेः परिभवास्पदं ।
अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥
दुर्गं कुर्यात् महाखातमुच्चप्राकारसंयुतं ।
सयंत्रं सजलं शैलसरिन्मरुवनाश्रयं ॥
विस्तीर्णं चातिविषमं धनधान्यरसान्वितं ।
प्रवेशमसारंच नवैता दुर्गसंपदः ॥
स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषा राष्ट्रदुर्गबलानि च ।
परस्परोपकारित्वात् राज्यं सप्तांगमुच्यते ॥
दुर्गाध्यक्षो बलाध्यक्षो धनाध्यक्षश्च भूपतिः ।
दूतः पुरोधा दैवज्ञो भिषजो मंत्रिणो मताः ॥

राजाह, दुर्गानुसंधाने को नियुज्यतां । चक्रो ब्रूते ।

यो यत्र कुशलः कार्य्ये तं तत्र विनियोजयेत् ।
कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥

तदाहूयतां सारसः, तथानुष्ठिते सति आगतं सारसमालोक्य राजोवाच, भोः सारस त्वं सत्वरं दुर्गमनुसंधेहि । सारसः प्रणम्योवाच, देव, दुर्गं तावदिदमेव चिरात् सुनिरूपितमास्ते महत् सरः किंत्वत्र मध्यवर्त्तिद्वीपे द्रव्यसंग्रहः क्रियतां ।

यतः । धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् ।
निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात् प्राणधारणं ॥

किंच । ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ।
गृहीतंच विना तेन व्यंजनं गोमयायते ॥

राजाह, सत्वरं गत्वा सर्व्वमनुतिष्ठ । पुनः प्रविश्य प्रतीहारोब्रूते, देव, सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णोनाम वायसः सपरिवारो द्वारि तिष्ठति, देवपादं द्रष्टुमिच्छति । राजाह, काकाः पुनः सर्वज्ञा बहुद्रष्टारश्च, तद्भवति संग्राह्य इत्यनुमीयते । चक्रो ब्रूते, देव, अस्त्येवं किंतु काकः स्थलचरः तेनास्मद्विपक्षे नियुक्तः कथं संग्राह्यः ।

तथा चोक्तं । आत्मपक्षं परित्यज्य परपक्षेषु यो रतः ।
स परै र्हन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत् ॥

राजोवाच, कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्त्यरण्ये कश्चित् शृगालः स्वेच्छया नगरोपांते भ्राम्यन् नीलीभांडे पतितः; पश्चात् तत उत्थातुमसमर्थः; प्रातरात्मानं मृतवत् संदर्श्य स्थितः । अथ नीलीभांडस्वामिना मृत इति ज्ञात्वा तस्मात् समुत्थाप्य दूरे नीत्वा अपसारितः, तस्मात् पलायितः । ततोऽसौ वनं गत्वा स्वकीयमात्मानं नीलवर्णमवलोक्याचिंतयत्, अहमिदानीमुत्तमवर्णः, तदाहं स्वकीयोत्कर्षं किं न साधयामि? इत्यालोच्य शृगालानाहूय तेनोक्तं, अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वौषधिरसेनाभिषिक्तः, तदद्यारभ्यारण्येऽस्मदाज्ञया व्यवहारः कार्यः । शृगालाश्च तं विशिष्टवर्णमव-

लोक्य साष्टांगपातं प्रणम्योचुः, यथा ज्ञापयसे, देव, इत्यनेनैव क्रमेण सर्वेष्वरण्यवासिष्वाधिपत्यं तस्य बभूव । ततस्तेन स्वज्ञातिभिरावृतेनाधिकप्रभुत्वं साधितं । ततस्तेन व्याघ्रसिंहादीनुत्तमपरिजनान् प्राप्य सदसि शृगालानवलोक्य लज्जमानेनावज्ञया स्वज्ञातयः सर्वे दूरीकृताः ततोविषण्णान् शृगालानवलोक्य केनचित्वृद्धशृगालेनैतत् प्रतिज्ञातं, मा विषीदत । यदनेनानभिज्ञेन नीतिविदो मर्मज्ञा वयं स्वसमीपात् दूरीकृताः तद्यथा ऽयं नश्यति तथा विधेयं; ततो ऽमी व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः शृगालमज्ञात्वा राजानमिमं मन्यंते । तद् यथायं परिचितो भवति तथा कुरुत, तत्र चैवमनुष्ठेयं । अद्य सर्वे संध्यासमये संनिधाने महारवमेकदैव करिष्यथ; ततस्तं शब्दमाकर्ण्य जातिस्वभावात् तेनापि शब्दः कर्त्तव्यः । ततस्तथानुष्ठितेसति तद्वृत्तं ।

यतः । यः स्वभावोहि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः ।
श्वा यदि क्रियते राजा तत् किं नाश्नात्युपानहं ॥

ततः शब्दादभिज्ञाय स व्याघ्रेण हतः ।

तथा चोक्तं।छिद्रं मर्म च वीर्यंच सर्वं वेत्ति निजो रिपुः ।
दहत्यंतर्गतश्चैव शुष्कं वृक्षमिवानलः ॥

अतोऽहं ब्रवीमि, आत्मपक्षं परित्यज्येत्यादि । राजाह, यद्येवं तथापि दृश्यतां तावदयं दूरादागतः तत्संग्रहे विचारः कार्यः । चक्रो ब्रूते, देव, प्रणिधिः प्रहितो दुर्गंच सज्जीकृतं; अतः शुकोप्यानीय प्रस्थाप्यतां ।

यतः । जघान नंदं चानक्यं तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ।
तद् दूरांतरितं दूतं पश्येद् धीरसमन्वितः ॥

ततः सभां कृत्वाहूतः शुकः काकश्च । शुकः किंचिदुन्नतशिरा दत्तासने उपविश्य ब्रूते, भो हिरण्यगर्भ महाराजाधिराजः श्रीमच्चित्रवर्णस्त्वां समाज्ञापयति यदि जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरमागत्यास्मच्चरणौ प्रणम, न चेदवस्थातुं स्थानांतरं चिंतय । राजा सकोपमाह, आः कोप्यस्माकं पुरतो नास्ति? एनं गलहस्तयतु । उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते, देवाज्ञापय हंन्मि दुष्टं शुकं । सर्वज्ञो राजानं काकंच शांतयन् ब्रूते, शृणु तावत् ।

न सा सभा यत्र न संति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदंति धर्मं ।
धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं न तद् यच्छलमभ्युपैति ॥

यतो धर्मश्चैषः ।

दूतो म्लेच्छोप्यवध्यः स्यात् राजा दूतमुखो यतः ।
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ॥

किंच । स्वापकर्षं परोत्कर्षं दूतोक्तैर्मन्यते तु कः ।
सदैवावध्यभावेन दूतः सर्वं हि जल्पति ॥

ततो राजा काकश्च स्वां प्रकृतिमापन्नः शुकोप्युत्थाय चलितः । पश्चाच्चक्रवाकेनानीय प्रबोध्य कनकालंकारादिकं दत्त्वा संप्रेषितो ययौ । शुकोपि विंध्याचले राजानं प्रणतवान् । राजोवाच, शुक का वार्त्ता? कीदृशोऽसौ देशः? शुको ब्रूते देव, संक्षेपादियं वार्त्ता, संप्रति युद्धोद्योगः क्रियतां, देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशः राजा च द्वितीयः स्वर्गपतिः कथं वर्णयितुं शक्यते । ततः सर्वान् शिष्टानाहूय राजा मंत्रयितुमुपविष्टः आह च, संप्रति कर्त्तव्यविग्रहे यथा कर्त्तव्यं तथोपदिशत, विग्रहः पुनरवश्यं कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तं । असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्च महीभुजः ।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥

दूरदर्शी नाम गृध्रो ब्रूते, देव, व्यसनितया विग्रहो न विधिः ।

यतः । मित्रामात्यसुहृद्वर्गा यदा स्युर्दृढभक्तयः ।
शत्रूणां विपरीताश्च कर्त्तव्यो विग्रहस्तदा ॥

अन्यच्च । भूमिर्मित्रं हिरण्यंच विग्रहस्य फलं त्रयं ।
यदैतन् निश्चितं भावि कर्त्तव्यो विग्रहस्तदा ॥

राजाह, मद्बलं तावदवलोकयतु मंत्री, तदैतेषां उपयोगो ज्ञायतामेवमाहूयतां मौहूर्तिकः, निर्णीय शुभलग्नं ददातु । मंत्री ब्रूते, तथापि सहसा यात्राकरणमनुचितं ।

यतः । विशंति सहसा मूढा येऽविचार्य द्विषद्बलं ।
खड्गधारापरिष्वंगं लभंते ते सुनिश्चितं ॥

राजाह, मंत्रिन् ममोत्साहभंगं सर्वथा माकृथाः, विजिगीषु र्यथा परभूमिमाक्रामति तथा कथय । गृध्रो ब्रूते तत् कथयामि किंतु तदनुष्ठितमेव फलप्रदं ।

तथाचोक्तं। किं मंत्रेणाननुष्ठाने शास्त्रवित्पृथिवीपतेः ।
न ह्यौषधपरिज्ञानाद् व्याधेः शांतिः क्वचिद् भवेत् ।

राजादेशश्चानतिक्रमणीयः यथा श्रुतं तन्निवेदयामि शृणु ।

नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृप ।
तत्र तत्र च सेनानी र्यायाद् व्यूहीकृतै र्बलैः ॥
बलाध्यक्षः पुरो यायात् प्रवीरपुरुषान्वितः ।
मध्ये कलत्रं स्वामी च कोशः फल्गु च यद्बलं ॥
पार्श्वयोरुभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वतो रथाः ।
रथानां पार्श्वयो र्नागा नागानांच पदातयः ॥
पश्चात् सेनापति र्यायात् खिन्नानाश्वासयन् शनैः ।
मंत्रिभिः सुभटै र्युक्तः प्रतिगृह्य बल नृपः ॥
समेयाद् विषमं नागै र्जलाढ्यं स महीधरं ।
सममश्वै र्जलं नौभिः सर्वत्रैव पदातिभिः ॥
हस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ।
तदन्यत्र तुरंगाणां पत्तीनां सर्वदैव हि ॥
शैलेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणं ।
स्वयोधै रक्षितस्यापि शयनं योगनिद्रया ॥
नाशयेत् कर्षयेच्छत्रून् दुर्गकंटकमर्द्दकैः ।
परदेशप्रवेशे च कुर्यादाटविकान् पुरः ॥
यत्र राजा ततः कोशो विना कोशान्न राजता ।
स्वभृत्येभ्यस्ततो दद्यात् कोहि दातु र्न युध्यते ॥

यतः । न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते ।
गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबंधनं ॥
अभेदेन च युध्येत रक्षेच्चैव परस्परं ।
फल्गुसैन्यंच यत् किंचिन् मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ॥
पदातिंच महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् ।
उपरुध्यारिमासीनो राष्ट्रंचास्योपपीडयेत् ॥
स्यंदनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौ द्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेंधनं ।
भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखांस्तथा ॥
बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथान्यो महीपते ।
निजैरवयवैरेव मातंगोऽष्टायुधः स्मृतः ॥
बलमश्वस्य सैन्यानां प्राकारो जंगमो यतः ।
तस्मादश्वाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥

तथा चोक्तं। युध्यमाना हयारूढा देवानामपि दुर्ज्जयाः ।
अपि दूरस्थितास्तेषां वैरिणो हस्तवर्त्तिनः ॥
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनं ।
दिग्मार्गयोधशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्ष्यते ॥
स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमं ।
प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥
यथा प्रभुकृतान्मानाद् युध्यंते भुवि मानवाः ।
न तथा बहुभि र्दत्तै र्द्रविणैरपि भूपते ॥

तथाप्यसारसारः क्रियतां ।

यतः । वरमल्पबलं सारं न कुर्यान् मुंडमंडलीं ।
कुर्यादसारभंगोहि सारभंगमपि स्फुटं ॥

अप्रसादो ऽनधिष्ठानं देशांशहरणंच यत् ।
कालयापो ऽप्रतीकारस्तद् वैराग्यस्य कारणं ॥
आपीडयन् बलं शत्रो र्जिगीषुरतिपीडयेत् ।
सुखसाध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घप्रयाणपीडितं ॥
दायादादपरो मंत्रो नास्ति भेदकरो द्विषां ।
तस्मादुत्थापयेद् यत्नाद् दायादं तस्य विद्विषः ॥
संधाय युवराजेन यदि वा मुख्यमंत्रिणा ।
अंतःप्रकोपनं कार्य्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः ॥
क्रूरं मित्रं रणे चापि भंगं दत्वा विघातयेत् ।
अथवा गोग्रहाकृष्टात् तल्लक्ष्याश्रितबंधनात् ॥
स्वराष्ट्रं वासयेद् राजा परदेशावगाहनात् ।
अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत् ॥

राजाह, आः किं बहुनोदितेन ।

आत्मोदयपरग्लानि र्द्वयं नीतिरितीयती ।
तदूरीकृत्य कृतिभि र्वाचस्पत्यं प्रतायते ॥

मंत्रिणा विहस्योच्यते सर्वमेतत् विशेषतश्च उच्यते ।

किंतु । अन्यदुच्छृंखलं सत्वमन्यच्छास्त्रनियंत्रितं ।
सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥

तत उत्थाय राजा मौहूर्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः । अथ प्रहितप्रणिधिर्हिरण्यगर्भ्भ आगत्य उवाच, देव, समागतप्रायोराजा चित्रवर्णः संप्रति मलयपर्वताधित्यकायां समावासितकटको ऽनुवर्त्तते, दुर्गशोधनं प्रतिक्षणमनुसंधातव्यं । यतोसौ गृध्रो महामंत्री किंच केनचित् सह तस्य विश्वासकथाप्रसंगेणैव तदिंगितमवगतं मया यदनेन कोप्यस्मद्दुर्गे प्रागेव नियुक्तः । चक्रो ब्रूते, देव काकएवासौ संभवति । राजाह, न कदाचिदेतत् यद्येवं तदा कथं तेन शुकस्याभिभवोद्योगः कृतः? अपरंच शुकस्यागमनात् तस्य विग्रहोत्साहः सचिरादत्रास्ते । मंत्री ब्रूते तथाप्यागंतुः शंकनीयः । राजाह आगंतुका हि कदाचिदुपकारका दृश्यंते ।

शृणु । परोऽपि हितवान् बंधु र्बंधुरप्यहितः परः ।
अहितो देहजो व्याधि र्हितमारण्यमौषधं ॥

अपरंच । आसीद् वीरवरो नाम शूद्रकस्य महीभृतः ।
सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः ॥

चक्रः पृच्छति कथमेतत्? राजा कथयति, अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्यां कर्पूरमंजर्यां महानुरागवानभवं, तत्र वीरवरो नाम महाराजपुत्रः कुतश्चिद् देशादागत्य राजद्वारमुपगम्य प्रतीहार मुवाच, अहं तावद् वेतनार्थी राजपुत्रो राजदर्शनं कारय । ततस्तेनासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते, देव, यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद् वर्त्तनं क्रियतां । शूद्रक उवाच किं ते वर्त्तनं? वीरवरो ब्रूते, प्रत्यहं सुवर्णपंचशतानि देहि । राजाह, का ते सामग्री? वीरवरो ब्रूते, द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः । राजाह नैतच्छक्यं; तच्छ्रुत्वा वीरवरश्चलितः । अथ मंत्रिभिरुक्तं देव दिनचतुष्टयस्य वर्त्तनं दत्वा ज्ञायतामस्य स्वरूपं किमुपयुक्तो ऽयं एतावद् वर्त्तनं गृण्हात्यनुपयुक्तो वेति । ततो मंत्रिवचनादाहूय वीरवराय तांबूलं दत्वा पंचशतानि सुवर्णानि दत्तानि । तद्दचनं तद्विनियोगश्च राजा सुनिभृतं निरूपितः, तदर्द्धं वीरवरेण देवेभ्यो ब्राम्हणेभ्यो दत्तं स्थितस्यार्द्धं दुःखितेभ्यः, तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन, एतत् सर्वं नित्यकृत्यं कृत्वा राजद्वारमहर्निशं खड्गपाणिः शेते; यदा च राजा स्वयं समादिशति, तदा स्वगृहमपि याति । अथैकदा कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ राजा सकरुणं क्रंदनध्वनिं शुश्राव, शूद्रक उवाच, कःकोऽत्र द्वारि? तेनोक्तं देवाहं वीरवरः । राजोवाच, क्रंदनानुसरणं क्रियतां; वीरवरो यथाज्ञापयति देव इत्युक्त्वा चलितः । राज्ञा च चिंतितं नैतदुचितम् अयम् एकाकी राजपुत्रो मया सूचीभेद्ये तमसि प्रेरितः, तदनुगत्वा किमेतदिति निरूपयामि । ततो राजापि खड्गमादाय तदनुसरणक्रमेण नगराद् बहि र्निर्ज्जगाम; गत्वा च वीरवरेण सा रुदती रूपयौवनसंपन्ना सर्वालंकारभूषिता काचित् स्त्री दृष्टा पृष्टा च का त्वं किमर्थं रोदिषि? स्त्रियोक्तं, अहमेतस्य शूद्रकस्य राजलक्ष्मीश्चिरादेतस्य भुजच्छायायां महता सुखेन विश्रांता इदानीमन्यत्र गमिष्यामि । वीरवरो ब्रूते, यत्रापायः संभवति तत्रोपायोऽप्यस्ति तत् कथंस्यात् पुनरिहावलंबनं भवत्याः? लक्ष्मीरुवाच यदि त्वमात्मनः

पुत्रं शक्तिधरं द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतं भगवत्याः सर्वमंगलाया उपहारीं करोषि, तदाहं पुनरत्र सुचिरं निवसामीत्युक्त्वाऽदृश्याभवत् । ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रायमाणा स्ववधूः प्रबोधिता पुत्रश्च तौ निद्रां परित्यज्य उत्थाय उपविष्टौ वीरवरस्तत् सर्वं लक्ष्मीवचनम् उक्तवान् । तच्छ्रुत्वा सानंदः शक्तिधरो ब्रूते, धन्योऽहमेवंभूतः स्वामिराज्यरक्षार्थं यन्ममोपयोगः श्लाघ्यः, तत् कोऽधुना विलम्बस्य हेतुः? एवं विधे कर्मणि देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः ।

यतः । धनानि जीवितंचैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥

शक्तिधरमातोवाच, यद्येतन् न कर्त्तव्यं तत् केनाप्यन्येन कर्मणा मुख्यस्य महावर्त्तनस्य निष्क्रयो भविष्यति? इत्यालोच्य सर्वे सर्वमंगलायाः स्थानं गताः । तत्र सर्वमंगलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते, देवि प्रसीद विजयतां विजयतां शूद्रको महाराजः गृह्यतामुपहारइत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद । ततो वीरवर श्चिंतयामास, गृहीतराजवर्त्तनस्य निस्तारः कृतः ; अधुना निष्पुत्रस्य जीवनमलम् इत्यालोच्यात्मनः शिरच्छेदः कृतः । ततः स्त्रियापि स्वामिपुत्रशोकार्त्तया तदनुष्ठितं तत्सर्वं दृष्ट्वा राजा साश्चर्यं चिंतयामास ।

जीवंति च म्रियंते च मद्विधाः क्षुद्रजंतवः ।
अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥

तदेतेन परित्यक्तेन मम राज्येनापि अप्रयोजनं, ततः शूद्रकेणापि स्वशिरश्छेत्तुं खड्गः समुत्थापितः । अथ भगवत्या सर्वमंगलया राजहस्तो धृत उक्तश्च, पुत्र प्रसन्नास्मि ते एतावता साहसेन अलं, जीवनांतेपि तव राज्यभंगो नास्ति । राजा च सांष्टांगपातं प्रणम्योवाच, देवि किं मे राज्येन जीवितेन वा किं प्रयोजनं, यद्यहमनुकंपनीयस्तदा ममायुःशेषेण, अयं सदारपुत्रोवीरवरो जीवतु, अन्यथाहं यथाप्राप्तिं गतिं गच्छामि । भगवत्युवाच, पुत्र अनेन ते सत्योत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च तव तुष्टास्मि, गच्छ, विजयीभव, अयमपि सपरिवारो राजपुत्रो जीवतु, इत्युक्त्वा देव्यदृश्याभवत् । ततो वीरवरः सपुत्रदारो गृहं गतः ; राजापि तैरलक्षितः सत्वरमंतःपुरं प्रविष्टः । अथ प्रभाते वीरवरो

द्वारस्थः पुनर्भूपालेन पृष्टः सन् आह, देव सा रुदती स्त्री मामवलोक्यादृश्याभवत्, न काप्यन्यावार्त्ता विद्यते । तद्वचनमाकर्ण्य राजाऽचिंतयत्, कथमयं श्लाघ्यो महासत्वः ।

यतः । प्रियं कुर्यादकृपणः शूरः स्यादविकत्थनः ।
दाता नापात्रवर्षी च प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः ॥

एतन्महापुरुषलक्षणं एतस्मिन् सर्वमस्ति । ततः सराजा प्रातः शिष्टसभां कृत्वा सर्ववृत्तांतं प्रस्तुत्य प्रसादात् तस्मै कर्णाटराज्यं ददौ । तत् किमागंतुको जातिमात्राद् दुष्टः? तत्रापि उत्तमाधममध्यमाः संति । चक्रवाको ब्रूते,

योऽकार्यं कार्यवत् शास्ति स किं मंत्री नृपेच्छया ॥
वरं स्वामिमनोदुःखं तन् न शासेदकार्यतः ॥
वैद्यो गुरुश्च मंत्री च यस्य राज्ञः प्रियः सदा ।
शरीरधर्मकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ।

शृणु देव ।

पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन् ममापि भविष्यति ।
हत्वा भिक्षुं महालोभान् निध्यर्थी नापितो यथा ॥

राजा पृच्छति कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्त्ययोध्यायां चूडामणि र्नाम क्षत्रियः; तेन धनार्थिना महता क्लेशेन भगवांश्चंद्रार्द्धचूडामणिश्चिरमाराधितः। ततः क्षीणपापोऽसौ स्वप्ने दर्शनं दत्वा भगवदादेशाद् यक्षेश्वरेणादिष्टः यत् त्वमद्य प्रातः क्षौरं कृत्वा लगुडं हस्ते कृत्वा गृहे निभृतं स्थास्यसि, ततोऽस्मिन्नेवांगणे समागतं भिक्षुं पश्यसि, तन्निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि, ततः सुवर्णकलशो भविष्यति, तेन त्वया यावज्जीवं सुखिना भवितव्यं । ततस्तथानुष्ठिते तद्वृत्तं तत्र क्षौरकरणाय आनीतेन नापितेनालोक्य चिंतितं, अये निधिप्राप्तेरयमुपायः, अहमप्येवं किं न करोमि? ततः प्रभृति नापितः प्रत्यहं तथाविधो लगुडहस्तः सुनिभृतं भिक्षोरागमनं प्रतीक्षते । एकदा तेन प्राप्तो भिक्षु र्लगुडेन व्यापादितः, तस्मादपराधात् सोपि नापितः राजपुरुषै र्व्यापादितः। अतोऽहं ब्रवीमि पुण्याल्लब्धं यदेकेनेत्यादि । राजाह,

पुरावृत्तकथोद्गारैः कथं निर्णीयते परः ।
स्यान्निष्कारणबंधुर्वा किं वा विश्वासघातकः ॥

यातु प्रस्तुतमनुसंधीयतां मलयाधित्यकायां चेत् चित्रवर्णस्तदधुना किं विधेयं? मंत्री वदति, देव आगतप्रणिधिमुखान् मया श्रुतं तन्महामंत्रिणोगृध्रस्य उपदेशे चित्रवर्णेनानादरः कृतः ततोऽसौ मूढो जेतुं शक्यः ।

तथा चोक्तं । लुब्धः क्रूरोऽलसोऽसत्यः प्रमादिभिरवस्थितः ।
मूढो योधावमंता च सुखच्छेद्यो रिपुः स्मृतः ॥

ततोऽसौ यावदस्मद्दुर्गद्वाररोधं न करोति तावन्नद्यद्रिवनवर्त्मसु तद्बलानि हंतुं सारसादयः सेनापतयो नियुज्यंतां ।

तथा च । दीर्घवर्त्मपरिश्रांतं नद्यद्रिवनसंकुलं ।
घोराग्निभयसंत्रस्तं क्षुत्पिपासार्दितं तथा ॥
प्रमत्तं भोजनव्यग्रं व्याधिदुर्भिक्षपीडितं ।
असंस्थितमभूयिष्टं वृष्टिवातसमाकुलं ॥
पंकपांशुजलाच्छन्नं सुव्यस्तं दस्युविद्रुतं ।
एवं भूतं महीपालः परसैन्यं विघातयेत् ॥

अन्यच्च । अवस्कंदभयाद् राजा प्रजागरकृतश्रमं ।
दिवासुप्तं समाहन्यान् निद्राव्याकुलसैनिकं ॥

अतस्तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं दिवानिशं घ्नंत्वस्मत्सेनापतयः । तथानुष्ठिते चित्रवर्णस्य सैनिकाः सेनापतयश्च बहवो निहताः । ततश्चित्रवर्णो विषण्णः स्वमंत्रिणं दूरदर्शिनमाह, तात किमित्यस्मदुपेक्षा क्रियते? किंक्वापि अविनयो ममास्ति?

तथा चोक्तं । न राज्यं प्राप्तमित्येव वर्त्तितव्यमसांप्रतं ।
श्रियं ह्यविनयो हंति जरा रूपमिवोत्तमं ॥

अपि च । दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्पतां सुखमरोगी च ।
उद्युक्तोविद्यांतं धर्मार्थयशांसि विनीतः ॥

गृध्रोऽवदत् देव शृणु ।

अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।
परां छायामवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥

अन्यच्च । पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च ।
वाग्दंडयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजां ॥

किंच । न साहसैकांतरसानुवर्त्तिना,
न चाप्युपायोपहतांतरात्मना ।
विभूतयः शक्यमवाप्तु मूर्ज्जिताः
नये च शौर्य्ये च वसंति संपदः ॥

त्वया स्वबलोत्साहमवलोक्य साहसैकवासिना मयोपन्यस्तेष्वपि मंत्रेष्वनवधानं
वाक्पारुष्यंच कृतं, अतो दुर्नीतेः फलमिदमनुभूयते ।

तथा चोक्तं । दुर्मंत्रिणं कमुपयांति न नीतिदोषाः ।
संतापयंति कमपथ्यभुजं न रोगाः ॥
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहंति मृत्युः ।
कं स्त्रीकृता न विषयाः परितापयंति ॥

अपरंच । मुदं विषादः शरदं हिमागमः,
तमो विवस्वान् सुकृतं कृतघ्नता ।
प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः,
श्रियः समृद्धा अपि हंति दुर्नयः ॥

इत्युक्त्वा तेन मंत्रिणालोचितं प्रज्ञाहीनोऽयं राजा नोचेत् कथं नीतिशास्त्र
कथाकौमुदीं वागुल्काभिस्तिमिरयति ।

यतः । यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किं ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥

इत्यालोच्य तूष्णींस्थितः । अथ राजा बद्धांजलिराह, तात अस्त्ययं ममापराधः
इदानीं यथावशिष्टबलसहितं प्रत्यावृत्य विंध्याचलं गच्छामि तत्रोपदिश
गृध्रः स्वगतं चिंतयति, क्रियतामत्र प्रतीकारः ।

यतः । देवतासु गुरौ गोपु राजसु ब्राम्हणेषु च ।
नियंतव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥

मंत्री महस्य ब्रूते देव मा भैपीः समाश्वसिहि शृणु देव ।

मंत्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सन्निपातके ।
कर्मणि प्रेक्ष्यते प्रज्ञा सुस्थे को वा न पंडितः ॥

अपरंच । आरभंते ऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवंति च ।
महारंभाः कृतधियस्तिष्ठंति च निराकुलाः ॥

तदत्र भवत्प्रतापादेव दुर्गं भंङ्क्त्वा कीर्तिप्रतापसहितं त्वामचिरेण कालेन विंध्याचलं नेष्यामि । राजाह, कथमधुना स्वल्पबलेन तत् संपद्यते? गृध्रो वदति, देव सर्वं भविष्यति, यतः विजिगीषो दीर्घसूत्रता विजयसिद्धेरवश्यंभावि लक्षणं तत् सहसैव दुर्गावरोधः क्रियतां । प्रहितप्रणिधिना बकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य तत् कथितं, देव स्वल्पबलएवायं राजा चित्रवर्णो गृध्रस्य मंत्रावष्टंभेन दुर्गावरोधं करिष्यति । राजाह, सर्वज्ञ किमधुना विधेयं । चक्रो ब्रूते, स्वबले सारासारविचारः क्रियतां तज्ज्ञात्वा सुवर्णवस्त्रादिकं यथार्हं प्रसादप्रदानं क्रियतां ।

यतः । यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन् निष्कसहस्रतुल्यां ।
कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ।

अन्यच्च । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये,
यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ।
प्रियासु नारीषु नरेषु बांधवे,
ष्वतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥

यतः । मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात् सर्व्वनाशं करोति हि ।
कः सुधीः संत्यजेद् भांडं शुल्कस्येवातिसाद्धसात् ॥

राजाह, कथमिह समये अतिव्ययो युज्यते उक्तंच आपदर्थे धनं रक्षेदिति । मंत्री ब्रूते, श्रीमतः कथमापदः? राजाह, कदाचिच्चलते लक्ष्मीः । मंत्री ब्रूते,

संचितार्थो विनश्यति । तदेव कार्पण्यं विमुच्य दानमानाभ्यां स्वभटाः पुरस्क्रियन्तां ।

तथा चोक्तं । परस्परज्ञाः संहृष्टास्त्यक्तुं प्राणान् सुनिश्चिताः ।
कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयंते द्विषद्बलं ॥

अपरंच । स्वभटाः शीलसंपन्नाः संहताः कृतनिश्चयाः ।
अपि पंचशतं शूरा निघ्नंति रिपुवाहिनीं ॥

किंच । शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनायकः ।
त्यज्यते किं पुनर्नान्यै र्यश्चाप्यात्मंभरि र्नरः ॥

यतः । सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः ।
एभि र्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यतां ॥

ईदृशि प्रस्तावे अमात्यास्तावदेव पुरस्कर्त्तव्याः

तथा चोक्तं । यो येन प्रतिबुद्धः स्यात् सह तेनोदयी व्ययी ।
सुविश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥

यतः । धूर्त्तः स्त्री वा शिशु र्यस्य मंत्रिणः स्यु र्महीपतेः ।
अनीतिपवनक्षिप्तः कार्याब्धौ स निमज्जति ॥

शृणु देव ।

हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययस्तथा ।
नित्यं भृत्यानपेक्षा च यस्य स्याद् धनदा धरा ॥
येषां राज्ञा सह स्यातामुपचयापचयौ ध्रुवं ।
आमात्या इति तान् राजा नावमन्येत् कदाचन ॥

यतः । महीभुजो मदांधस्य संकीर्णस्येव दंतिनः ।
स्खलतो हि करालंबः सुहृत्सचिरचेष्टितं ॥

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते, देव दृष्टिप्रसादं कुरु, इदानीं विपक्षो दुर्गद्वारि वर्त्तते, तद्देवपादादेशाद् बहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि तेन देवपादानामानृण्यमुपगच्छामि । चक्रो ब्रूते, मैवं यदि बहिर्निःसृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणमेव निष्प्रयोजनं ।

अपरंच । विषमोऽपि यथा नक्रः सलिलान् निर्गतोऽवशः ।
वनाद् विनिर्गतः शूरः सिंहोऽपि स्यात् शृगालवत् ॥

देव स्वयं गत्वा दृश्यतां युद्धं ।

यतः । पुरस्कृत्य बलं राजा योधयेदवलोकयन् ।
स्वामिनाधिष्ठितः श्वापि किं न सिंहायते ध्रुवं ॥

अथ ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहवं कृतवंतः अपरेद्युश्चित्रवर्णो राजा गृध्रमुवाच, तात स्वप्रतिज्ञातमधुना निर्वाहय । गृध्रो ब्रूते, देव शृणु तावत् ।

अकालसहमत्यल्पंमूर्खव्यसनिनायकं ।
अगुप्तं भीरुयोधंच दुर्गव्यसनमुच्यते ॥

तत्तावदत्रनास्ति ।

उपजापश्चिरारोधो अवस्कंदस्तीव्रपौरुषः ।
दुर्गस्य लंघनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥

अत्र यथाशक्ति क्रियते यत्नः कर्णे कथयति । एवमेव ततोऽनुदितएव भास्करे चतुर्ष्वपि दुर्गद्वारेषु वृत्ते युद्धे दुर्गाभ्यंतरगृहेष्वेकदा काकैरग्निर्निक्षिप्तः, ततो गृहीतं गृहीतं दुर्गमिति कोलाहलं श्रुत्वा सर्वतः प्रदीप्ताग्निमवलोक्य राजहंससैनिका दुर्गवासिनश्च सत्वरं ह्रदं प्रविष्टाः ।

यतः । सुमंत्रितं सुविक्रांतं सुयुद्धं सुपलायितं ।
कार्यकाले यथाशक्ति कुर्यान् न तु विचारयेत् ॥

राजहंसः स्वभावान् मंदगतिः सारसद्वितीयश्च चित्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः । हिरण्यगर्भः सारसमाह, सारस सेनापते ममानुरोधादात्मानं कथं व्यापादयिष्यसि? त्वमधुना गंतुं शक्तः, तत् कृत्वा जलं प्रविश्यात्मानं परिरक्ष, अस्मत्पुत्रं चूडामणिनामानं सर्वज्ञसंमत्या राजानं करिष्यसि । सारसो ब्रूते, देव न वक्तव्यमेवं दुःसहं वचः, यावत् चंद्रार्कौ दिवि तिष्ठतः, तावत् विजयतां, देव अहं देवदुर्गाधिकारी मन्मांसासृग्विलिप्तेन द्वारवर्त्मना

प्रविशतु शत्रुः । अपरंच दाता क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते । राजाह, सत्यमेवैतत् किंतु, शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योपि दुर्लभः । सारसो ब्रूते, शृणु देव ।

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्यो,
र्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुं ।
अथ-मरणमवश्यमेव जंतोः,
किमिति मुधा मलिनं यशः करोति ॥

अन्यच्च । भवेऽस्मिन् पवनोद्भ्रांतवीचिविभ्रमभंगुरे ।
जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितव्ययः ॥
स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रंच दुर्गं कोशो वलं सुहृत् ।
राज्यांगानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोपि च ॥

देव त्वंच स्वामी सर्वथा रक्षणीयः ।

यतः । प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समृद्धापि न जीवति ।
अपि धन्वंतरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि ॥
अपरंच । नरेशे जीवलोकोऽयं निमीलति निमीलति ।
उदेत्युदीयमाने च, रवाविव सरोरुहं ॥

अथ कुक्कुटेनागत्य राजहंसस्य शरीरे खरतरनखाघातः कृतः । तदा सत्वरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहांतरितो राजा जले क्षिप्तः । अथ कुक्कुटैर्नखप्रहारजर्ज्जरीकृतेन सारसेन कुक्कुटसेना वहुशो हताः पश्चात् सारसोपि चंचुप्रहारेण विभिद्य व्यापादितः । अथ चित्रवर्णो दुर्गं प्रविश्य दुर्गावस्थितं द्रव्यं ग्राहयित्वा वंदिभिर्जयशब्दैरानंदितः स्वस्कंधावारं जगाम । अथ राजपुत्रैरुक्तं तस्मिन् राजवले स पुण्यवान् सारस एव येन स्वदेहत्यागेन स्वामी रक्षितः ।

उक्तंचैतत् । जनयंति सुतान् गावः सर्व एव गवाकृतीन् ।
विषाणोल्लिखितस्कंधं काचिदेव गवां पतिं ॥

विष्णुशर्मोवाच, सतानन्द्विद्याधरी परिजनः स्वर्गसुखमनुभवतु महासत्त्वः । तथा चोक्तं। आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः ।
भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
अक्षयान् लभते लोकान् यदि क्लैव्यं न गच्छति ॥

अपरमप्येवमस्तु ।

विग्रहः करितुरंगपत्तिभि र्नो कदापि भवतां महीभुजां ।
नीतिमंत्रपवनैः समाहताः संश्रयंतु गिरिगव्हरं द्विषः ॥

इति हितोपदेशे नीतिशास्त्रे विग्रहो नाम तृतीयः परिच्छेदः ॥

अथ चतुर्थभागः संधिः।

पुनः कथारंभकाले राजपुत्रैरुक्तं, आर्य, विग्रहः श्रुतोऽस्माभिः संधिरधुनाभिधीयतां। विष्णुशर्मणोक्तं श्रूयतां, संधिमपि कथयामि यस्यायमाद्यः श्लोकः।

वृत्ते महति संग्रामे राज्ञो र्निहतसेनयोः।
स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा संधिः कृतः क्षणात् ॥

राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत्? विष्णुशर्मा कथयति, ततस्तेन राजहंसेनोक्तं, केनास्मद्दुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः किं पारक्येन किंवास्माद्दुर्गवासिना केनापि विपक्षप्रयुक्तेन? चक्रो ब्रूते, देव भवतो निष्कारणबंधुरसौ मेघवर्णः सपरिवारो न दृश्यते तन् मन्ये तस्यैव विचेष्टितमिदं। राजा क्षणं विचिंत्याह, अस्ति तावदेव मम दुर्दैवमेतत्।

तथाचोक्तं। अपराधः स देवस्य न पुन र्मंत्रिणामयं।
कार्यं सुचरितं क्वापि दैवयोगात् विनश्यति ॥

मंत्री ब्रूते, उक्तमेवैतत्।

विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः।
आत्मनः कर्मदोषांश्च नैव जानात्यपंडितः ॥

अपरंच। सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनंदति।
सकूर्मइव दुर्बुद्धिः काष्ठाद् भ्रष्टो विनश्यति ॥

अन्यच्च। रक्षितव्यं सदा वाक्यं वाक्याद् भवति नाशनं।
हंसाभ्यां नीयमानाभ्यां कूर्मस्य पतनं यथा ॥

राजाह, कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः, तत्र चिरं संकटविकटनामानौ हंसौ निवसतः, तयो र्मित्रं कंबुग्रीवनामा कूर्मश्च प्रतिवसति। अथ एकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तं, यदत्र अस्माभिर-

योऽस्मिन्ना मात मत्स्यकूर्मादयोऽव्यापादयितव्याः; तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह, सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरालापः अधुना किं मया कर्त्तव्यं? हंसावाहतु ज्ञायतां, पुनस्तावत् मात यदुचितं तत् कर्त्तव्यं कूर्मो ब्रूते मैवं यतो दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र ।

तथा चोक्तं। अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।
द्वावेतौ सुखमेधेते यद् भविष्यो विनश्यति ॥

तावाहतुः कथमेतत्? कूर्मः कथयति, पुरास्मिन्नेव सरसि एवं विधेषु धीवरेषु उपस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितं । तत्रानागतविधाता नामैकोमत्स्यः, तेनालोचितं अहं तावत् जलाशयांतरं गच्छामीत्युक्त्वा ह्रदांतरं गतः । अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिहितं भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र मया गंतव्यं? तदुत्पन्न यथाकार्य तदनुष्टेयं, ततो यद्भविष्येणोक्तं ।

यदभावि न तद्भावि भावि चेन् न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नोयमगदः किं न पीयते ॥

ततः मात जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर्मृतवदात्मानं संदर्श्य स्थितः; ततो-जालादपसारितो यथाशक्त्युत्प्लुत्य गभीरं नीरं प्रविष्टः; यद्भविष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः । अतोहं ब्रवीमि, अनागतविधातेत्यादि । तद्यथाहमन्यन्ह्रदं प्राप्नोमि तथा क्रियतां । हंसावाहतुः, जलाशयांतरे प्राप्ते तव कुशलं, स्थले गच्छतस्ते को विधिः? कूर्मः आह यथाहं भवद्भ्यांसह आकाशवर्त्मना यामि तथा विधीयतां । हंसौ ब्रूतः कथमुपायः संभवति? कच्छपो वदति, युवाभ्यां चंचुधृतं काष्ठखंडमेकं मया मुखेनावलम्ब्य गंतव्यं, युवयोः पक्षबलेन मयापि सुखेन गंतव्य । हंसौ ब्रूतः संभवत्येष उपायः किंतु ।

उपायं चिंतयन् प्राज्ञो ह्यपायमपि चिंतयेत् ।
पश्यतो बकमूर्खस्य नकुलै र्भक्षिताः प्रजाः ॥

कूर्मः पृच्छति कथमेतत्? तौ कथयतः, अस्त्युत्तरपथे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान् पिप्पलवृक्षः तत्रानेकबका निवसंति, तस्य वृक्षस्याधस्थविवरे सर्पो बालापत्यानि खादति । अथ शोकार्त्तानां बकानां विलापं श्रुत्वा केनचिद्

बकेनाभिहितं, एवं न कुरुत यूयं मत्स्यमांसमादाय नकुलविवरादारभ्य सर्पविवरं यावत् पंक्तिक्रमेण विकिरत। ततस्तदाहारलुब्धै र्नकुलैरागत्य सर्पो दृष्टस्तैः स्वभावद्वेषाद् व्यापादयितव्यश्च, तथानुष्ठिते तद्वृत्तं। ततस्तत्र वृक्षे नकुलै र्बकशावकरावः श्रुतः पश्चात् ते वृक्षमारुह्य बकशावकान् खादितवन्तः। अत आवां ब्रूमः उपायं चिंतयन्नित्यादि। आवाभ्यां नीयमानं त्वामवलोक्य लोकैः किंचिद् वक्तव्यमेव। तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं दास्यसि तदा त्वन्मरणं तत् सर्वथात्रैव स्थीयतां। कूर्मो वदति, किमहमप्राज्ञः? नाहमुत्तरं दास्यामि किमपि न वक्तव्यं। तथानुष्ठिते तथाविधं कूर्ममालोक्य सर्वे गोरक्षकाः पश्चाद् धावंति वदंति च। कश्चिद् वदति यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादितव्यः; कश्चित् वदति अत्रैव दग्ध्वा खादितव्योऽयं; कश्चिद् वदति गृहं नीत्वा भक्षणीय इति तद्वचनं श्रुत्वा स कूर्मः कोपाविष्टो विस्मृतपूर्वसंस्कारः प्राह, युष्माभि र्भस्म भक्षितव्यमितिवदन्नेव पतितस्तै र्व्यापादितश्च; अतोऽहं ब्रवीमि, सुहृदां हितकामानामित्यादि। अथ प्रणिधि र्बकस्तत्रागत्य उवाच, देव प्रागेव मया निगदितं, दुर्गशोधनं हि प्रतिक्षणं कर्त्तव्यमिति तच्च युष्माभि र्न कृतं; तदनवधानस्य फलमनुभूतमिति दुर्गदाहो मेघवर्णेन वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः। राजा निश्वस्याह।

प्रणयादुपकाराद् वा यो विश्वसिति शत्रुषु।
स सुप्तइव वृक्षाग्रात् पतितः प्रतिबुध्यते॥

प्रणिधिरुवाच, इतो दुर्गदाहं विधाय यदागतो मेघवर्ण स्तदा चित्रवर्णेन प्रसादितेनोक्तं अयं मेघवर्णोऽत्र कर्पूरद्वीपराज्येऽभिषिच्यतां।

तथा चोक्तं। कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत्।
फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत्॥

चक्रवाको ब्रूते, ततस्ततः प्रणिधिरुवाच। ततः प्रधानमंत्रिणा गृध्रेणाभिहितं देव नेदमुचितं प्रसादांतरं किमपि क्रियतां।

यतः। अविचारयतो युक्तिकथनं तुषखंडनं।
नीचेषूपकृतं राजन् वालुकास्विव मूत्रितं॥

महतामास्पदं नीचः कदापि न कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तं। नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हंतुमिच्छति ।
मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हंतुं गतो यथा ॥

चित्रवर्णः पृच्छति कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्ति गौतमस्य महर्षेस्तपोवने महातपानाम मुनिस्तत्र तेन मुनिना काकेन नीयमानो मूषिकशावको दृष्टः। ततः स्वभावदयात्मना तस्मान्मोचयित्वा नीवारकणैःसंवर्द्धितः ततोविडालस्तं मूषिकं खादितुमनुधावति तमवलोक्य मूषिकस्तस्य मुनेः क्रोडे प्रविवेश। ततोमुनिनोक्तं? मूषिक त्वं मार्जारो भव। ततः स विडालः कुक्कुरं दृष्ट्वा पलायते। ततोमुनिनोक्तं, कुक्कुराद् बिभेषि त्वमेव कुक्कुरो भव स च कुक्कुरो व्याघ्राद् बिभेति। ततस्तेन मुनिना कुक्कुरो व्याघ्रः कृतः। अथ तं व्याघ्रं मुनि र्मूषिकोऽय मिति पश्यति। अथ तं मुनिं दृष्ट्वा व्याघ्रंच सर्वे वदंति, अनेन मुनिना मूषिको व्याघ्रतां नीतः। एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रो ऽचिंतयत्, यावदनेन मुनिना स्थातव्यं तावदिदं मे स्वरूपाख्यानमकीर्तिकरं न पलायिष्यते, मूषिक इत्यालोच्य तं मुनिं हंतुं गतः। ततो मुनिना तज्ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भव इत्युक्त्वा मूषिक एव कृतः। अतोऽहं ब्रवीमि, नीचः श्लाघ्यपदमित्यादि। अपरंच सुकरमिदमिति न मंतव्यं।

शृणु। भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् उत्तमाधममध्यमान् ।
अतिलोभाद् बकः पश्चात् मृतः कर्कटकग्रहात् ॥

चित्रवर्णः पृच्छति कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्ति मालवदेशे पद्मगर्भनामधेयं सरः, तत्रैको वृद्धो बकः सामर्थ्यहीन उद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितः। स च केनचित् कुलीरेण दृष्टः पृष्टश्च किमिति भवानत्राहारत्यागेन तिष्ठति? बकेनोक्तं, मत्स्या मम जीवनहेतवः ते कैवर्तैरागत्य व्यापादितव्या इति वार्त्ता नगरोपांते मया श्रुता; अतो वर्त्तनाभावादेवास्मन्मरणमुपस्थितमिति ज्ञात्वा आहारेप्यनादरः कृतः। ततो मत्स्यै रालोचितं, इह समये तावदुपकारकएवायं लक्ष्यते तदयमेव, यथा कर्त्तव्यं पृच्छतां।

तथा चोक्तं। उपकर्त्रारिणा संधिं न मित्रेणापकारिणा।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः॥

मत्स्या ऊचुः। भो बक कोऽत्र रक्षणोपायः? बको ब्रूते, अस्ति रक्षणोपायः, जलाशयांतराश्रयणं तत्राहमेकैकशो युष्मान् नयामि। मत्स्या आहुरेवमस्तु, ततोऽसौ बकस्तान् मत्स्यानेकैकशो नीत्वा खादति। अनंतरं कुलीरस्तमुवाच भो बक मामपि तत्र नय; ततो बकोऽप्यपूर्वकुलीरमांसार्थी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान्। कुलीरोऽपि मत्स्यकंटककीर्णं तत् स्थलमालोक्याचिंतयत्, हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः भवतु इदानीं समयोचितं व्यवहरिष्यामि।

यतः। तावद् भयाद् विभेतव्यं यावद् भयमनागतं।
आगतं तु भयं वीक्ष्य महर्तव्यमभीतवत्॥
अपरंच। अभियुक्तो यदा पश्येन्न किंचिद्धितमात्मनः।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह॥
अन्यच्च। यत्रायुद्धे ध्रुवो मृत्यु युद्धे जीवितसंशयः।
तं कालमेकं युद्धस्य प्रवदंति मनीषिणः॥

इत्यालोच्य कुलीरस्तस्य ग्रीवां चिच्छेद, स बकः पंचत्वं गतः। अतोहं ब्रवीमि भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानित्यादि। शृणु ततश्चित्रवर्णोऽवदत् मंत्रिन् तावत् मयैतदालोचितमस्ति, अत्रावस्थितेन मेघवर्णेन राजा यावंति वस्तूनि कर्पूरद्वीपस्योत्तमानि तावंत्यस्माकमुपनेतव्यानि तेनास्माभि र्महासुखेन विंध्याचले स्थातव्यं। दूरदर्शी विहस्याह देव।

अनागतवतीं चिंतां कृत्वा यस्तु महृष्यति।
स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभांडो द्विजो यथा॥

राजाह, कथमेतत्? मंत्री कथयति, अस्ति देवीकोटरनाम्नि नगरे देवशर्मा नाम ब्राम्हणः, तेन महाविषुवसंक्रांत्यां सक्तुपूर्णशरावएकः प्राप्तः, तमादायासौ कुंभकारस्य भांडपूर्णमंडपैकदेशे रौद्रेणाकुलितः सुप्तः। ततः सक्तुरक्षार्थं हस्ते दंडैकम् आदायाचिंतयत्, यद्यहं सक्तुशरावं विक्रीय।

दशकपर्दकान् प्राप्स्यामि, तदानैव तैः कपर्दकैः घटशरावादिकमुपक्रीय अनेकधा वृद्धैस्तद्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रादिकमुपक्रीय विक्रीय लक्षसंख्यानि धनानि कृत्वा विवाहचतुष्टयं करिष्यामि । अनंतरं तासु पत्नीषु रूपयौवनवती या तस्यामधिकानुरागं करिष्यामि, सपत्न्यो यदा द्वंद्वं करिष्यंति तदा कोपाकुलोऽहं तां लगुडेन ताडयिष्यामीत्यभिधाय लगुडः क्षिप्तः तेन सक्तुशरावश्चूर्णितो भांडानि च बहूनि भग्नानि । ततस्तेन शब्देनागतेन कुंभकारेण तथाविधानि भांडान्यवलोक्य ब्राम्हण स्तिरस्कृतो मंडपाद् वहिष्कृतश्च । अतोऽहं ब्रवीमि, अनागतवतीं चिंतामित्यादि । ततोराजा रहसि गृध्रमुवाच, तात यथाकर्त्तव्यं तथोपदिश गृध्रो ब्रूते ।

मदोद्धतस्य नृपतेः संकीर्णस्येव दंतिनः ।
गच्छंत्युन्मार्गयातस्य नेतारः खलु वाच्यतां ॥

शृणु देव किमस्माभि र्बलदर्पाद्दुर्गं भग्नं न किंतु तव प्रतापाधिष्ठितेन उपायेन । राजाह भवतामुपायेन । गृध्रो ब्रूते, यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा स्वदेशे गम्यतां, अन्यथा वर्षाकाले प्राप्ते पुनर्विग्रहे सत्यस्माकंपरभूमिष्ठानां स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति सुखशोभार्थं संधाय गम्यतां दुर्गं भग्नं कीर्त्तिश्च लब्धैव मम संमतं तावदेतत् ।

यतः । योहि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्त्तुः प्रियाप्रिये ।
अप्रियाण्याह तथ्यानि तेन ताजा सहायवान् ॥
अन्यच्च । सुहृद् बलं तथा राज्यमात्मानं कीर्त्तिमेवच ।
युधि संदेहदोलास्थं कोहि कुर्यादबालिशः ॥
अपरंच । संधिमिच्छेत् समेनापि संदिग्धो विजयो युधि ।
सुंदोपसुंदावन्योन्यौ नष्टौ तुल्यबलौ न किं ॥

राजोवाच कथमेतत्? मंत्री कथयति पुरा दैत्यौ महोदारौ सुंदोपसुंदनामानौ महता क्लेशेन त्रैलोक्यकामनया चिराच्चंद्रशेखरमाराधितवंतौ । ततस्तयो र्भगवान् परितुष्टो वरं वृणोथामित्युवाच । अनंतरं तयोः समाधिष्ठितया सरस्वत्या तावन्यद्वक्तुकामौ अन्यदभिहितौ यद्यावयो र्भवान् परितुष्टस्तदा स्वप्रियां

पार्वती परमेश्वरो ददातु । अथ भगवता क्रुद्धेन वरदानस्यावश्यकतया विचारमूढयोः पार्वत्याइव निर्मायान्या स्त्री प्रदायि । ततस्तस्या अनुरूपलावण्यलुब्धाभ्यां जगद्घातिभ्यां मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिराभ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरुषः कश्चित् पृच्छतामिति मतौ कृतायां । सएव भट्टारको वृद्धद्विजरूपः समागत्य तत्रोपस्थितः । अनंतरम् आवाभ्यामियं स्वबललब्धा कस्येयमावयो र्भवति ब्राम्हणमपृच्छतां । ब्राम्हणो ब्रूते ।

वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियोबलवानपि ।
धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥

तत् युवां क्षत्रधर्मानुगौ, युद्धएव युवयोर्नियमः इत्यभिहिते सति साधूक्तमनेनेति कृत्वा अन्योन्यतुल्यवीर्यौ समकालमन्योन्यघातेन विनाशमुपगतौ । अतोऽहं ब्रवीमि संधिमिच्छेत् समेनापीत्यादि । राजाह, प्रागेव किं नोक्तं भवद्भिः? मंत्री ब्रूते मद्वचनं किमवसानपर्यंतं श्रुतं भवद्भिः? तथापि मम संमत्या नायं विग्रहारंभः साधुगुणयुक्तोयं हिरण्यगर्भः न विग्राह्यः ।

तथाचोक्तं।सत्यार्यौ धार्मिकोऽनार्यो भ्रातृसंघातवान् बली ।
अनेकयुद्धविजयी संधेयाः सप्त कीर्तिताः ॥
सत्योनुपालयेत् सत्यं संधितो नैति विक्रियां ।
प्राणबाधेपि सुव्यक्तमार्यो नायात्यनार्य्यतां ॥
धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्वएव हि पूज्यते ।
प्रजानुरागाद् धर्माच्च दुःखोच्छेद्यो हि धार्मिकः ॥
संधिः कार्योप्यनार्येण विनाशे समुपस्थिते ।
विना तस्याश्रयेणान्यः कुर्यात् न कालयापनं ॥
संहतत्वाद् यथा वेणु र्निबिडः कंटकै र्वृतः ।
न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसंघातवांस्तथा ॥
बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं ।
प्रतिवातं नहि घनः कदाचिदुपसर्पति ॥
जमदग्नेः सुतस्येव सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते ॥

अनेकयुद्धविजयी संधानं यस्य गच्छति ।
तत् प्रतापेन तस्याशु वशमायाति शत्रवः ॥

तत्र तावद् बहुभि र्गुणैरुपेतः संधेयोऽयं राजा । चक्रवाकोऽवदत् , प्रणिधे सर्वत्र व्रज, गत्वा पुनरागमिष्यसि । राजा चक्रवाकं पृष्टवान् मंत्रिन् असंधेयाः कति? तान् श्रोतुमिच्छामि । मंत्री ब्रूते, देव कथयामि शृणु ।

बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमंत्रस्तु देवब्राम्हणनिंदकः ॥
दैवोपहतकश्चैव तथा दैवपरायणः ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बहुव्यसनसंकुलः ॥
अदेशस्थो बहुरिपु र्युक्तः कालेन यश्च न ॥
सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥
एतैः संधिं न कुर्वीत विगृह्हीयात् तु केवलं ।
एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यांति रिपो र्वशं ॥
बालस्याल्पप्रभावत्वान् न लोको योद्धुमिच्छति ।
युद्धायुद्धफलं यस्मात् ज्ञातुं शक्तो न बालिशः ॥
उत्साहशक्तिहीनत्वाद् वृद्धो दीर्घामयस्तथा ।
स्वैरेव परिभूयेते द्वावप्येतावसंशयं ॥
सुखोच्छेद्यो हि भवति सर्वज्ञातिबहिष्कृतः ।
तं ज्ञातयो विनिघ्नंति ज्ञातयस्त्वात्मसात् कृताः ॥
भीरु र्युद्धपरित्यागात् स्वयमेव प्रणश्यति ।
भीरुको भीरुपुरुषैः संग्रामे तै र्विमुच्यते ॥
लुब्धस्यासंविभागित्वान् न युध्यंते ऽनुयायिनः ॥
लुब्धानुजीविभिस्तैरेव दानभिन्नै र्निहन्यते ॥
संत्यज्यते प्रकृतिभि र्विरक्तप्रकृति र्युधि ।
सुखाभियोज्यो भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ॥

अनेकचित्तमंत्रस्तु भेद्यो भवति मंत्रिणा।
अनवस्थितचित्तत्वात् कार्यतः स उपेक्ष्यते॥
संपत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणं।
इतिदैवपरोध्यायन् नात्मानमपि चेष्टते॥
दुर्भिक्षव्यसनी चैव स्वयमेव विषीदति।
वहुव्यसनयुक्तस्य मंत्रशक्ति र्न जायते॥
सदाऽधर्मवलीयस्त्वाद् देवब्राम्हण निंदकः।
विशीर्यते स्वयं ह्येष दैवोपहतकस्तथा॥
अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते।
ग्राहोल्पीयानपि जले गजेंद्रमपि कर्षति॥
वहुशत्रुस्तु संत्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत्।
येनैव गच्छति पथा तेनैवाशु विपद्यते॥
अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना॥
कौशिकेन हतज्योति निंशीथ इव वायसः।
सत्यधर्मव्यपेतेन संदध्यान् न कदाचन।
ससंधितोप्यसाधुत्वादचिराद् याति विक्रियां॥

अपरमपि कथयामि संधिविग्रहयानासनसंश्रयद्वैधीभावाः षाड्गुण्यं कर्मणामारंभोपायः। पुरुषस्वे द्रव्यसंपद् देशकालविभागोऽरिनिपातः प्रतीकारः कार्यसिद्धिश्च पंचांगोमंत्रः। सामदानभेददंडाश्चत्वार उपायाः उत्साहशक्ति-मंत्रशक्तिप्रभुशक्तिश्च इति शक्तित्रयं। एतत् सर्वमालोच्य नित्यविजिगीषवो भवंति महांतः।

या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते।
सा श्री नीतिविदां पश्य चंचलापि प्रधावति॥

तथा चोक्तं। वित्तं यदा सस्य समं विभक्तं,
गूढश्चरः संनिभृतश्च मंत्रः।
न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति,
स सागरांतां पृथिवीं प्रशास्ति॥

किंतु यद्यपि महामंत्रिणा गृध्रेण संधानमुपन्यस्तं तथापि भूतजयदर्पान्नावमंतव्यं । देव तदेवं क्रियतां सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम सारसो राजास्मन्मित्रं जंबुद्वीपे पश्चात् कोपं जनयतु ।

यतः । सुगुप्तमाधाय सुसंहतेन बलेन वीरो विचरन्नरातिं ।
सन्तापयेद् येन समं सुतप्तस्तप्तेन संधानमुपैति तप्तः ॥

राजा एवमस्तु इति निगद्य विचित्रनामबकः सुगुप्तलेखं दत्वा सिंहलद्वीपं प्रहितः । अथ प्रणिधिरागत्य उवाच देव श्रूयतां तत्रत्यप्रस्तावः एवं तत्र गृध्रेणोक्तं । यद्देव मेघवर्णस्तत्रचिरमुषितः स वेत्ति किं संधेयगुणयुक्तो हिरण्यगर्भो नवेति । ततोऽसौ राज्ञा समाहूय पृष्टः वायस कीदृशोऽसौ हिरण्यगर्भश्चक्रवाको मंत्री वा कीदृशः । वायस उवाच देव हिरण्यगर्भो राजा युधिष्ठिरसमो महाशयः चक्रवाकसमो मंत्री न क्वाप्यवलोक्यते । राजाह यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वंचितः? विहस्य मेघवर्णः प्राह देव ।

विश्वासप्रतिपन्नानां वंचने का विदग्धता ।
अंकमारुह्य सुप्तंहि हत्वा किं नाम पौरुषं ॥

शृणु देव तेन मंत्रिणाहं प्रथमदर्शन एव ज्ञातः किंतु महाशयोऽसौ राजा तेन मया विप्रलब्धः ।

तथा चोक्तं । आत्मौपम्येन यो वेत्ति दुर्ज्जनं सत्यवादिनं ।
स तथा वंच्यते धूर्तै र्ब्राम्हणश्छागलो यथा ॥

राजोवाच कथमेतत्? मेघवर्णः कथयति । अस्ति गौतमस्यारण्ये प्रस्तुतयज्ञः कश्चित् ब्राम्हणः स च यज्ञार्थं ग्रामांतराच्छागम् उपक्रीय स्कंधे नीत्वा गच्छन् धूर्त्तत्रयेणावलोकितः । ततस्ते धूर्ताः यद्येष छागः केनाप्युपायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवति समालोच्य वृक्षत्रयतले क्रोशांतरेण तस्य ब्राम्हणस्यागमनं प्रतीक्ष्य पथि स्थिताः । तत्रैकेन धूर्त्तेन गच्छन् स ब्राम्हणोऽभिहितः भो ब्राम्हण किमिति कुक्कुरः स्कंधेन उह्यते? विप्रेणोक्तं नायं श्वा किंतु यज्ञच्छागः । अथानंतरं स्थितेनान्येन धूर्तेन तथैवोक्तं तदाकर्ण्य ब्राम्हणश्छागं भूमौ निधाय मुहुर्निरीक्ष्य पुनः स्कंधे कृत्वा दोलायमानमतिश्चलितः ।

यतः। मति र्दोलायते सत्यं सतामपि खलोक्तिभिः।
त्रिभि र्विश्वासितश्चासौ म्रियते चित्रकर्णवत् ॥

राजाह कथमेतत्? स कथयति, अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः, तस्य सेवकास्त्रयः काकोव्याघ्रो जंबुकश्च अथ ते भ्रमद्भिः कश्चिदुष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च कुतोभवानागतः सार्थाद् भ्रष्टः? स चात्मवृत्तांतमकथयत्। ततस्तै र्नीत्वा सिंहेऽसौ समर्पितः। तेनाभयवाचं दत्त्वा चित्रकर्ण इति नाम कृत्वा स्थापितः। अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवैकल्यात् भूरिवृष्टिकारणात् चाहारम् अलभमानास्ते व्यग्रा बभूवुः। ततस्तैरालोचितं चित्रकर्णमेव यथा स्वामी व्यापादयति तथानुष्ठीयतां किमनेन कंटकभुजा? व्याघ्र उवाच स्वामिनाभयवाचं दत्त्वा अनुगृहीतस्तत् कथमेवं संभवति। काको ब्रूते, इहसमये परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति।

यतः। त्यजेत् क्षुधार्त्तो महिला स्वपुत्रं,
खादेत् क्षुधार्त्ता भुजगी स्वमंडं।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं,
क्षीणा नरा निष्करुणा भवंति ॥

अन्यच्च। मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्तः श्रांतः क्रुद्धो बुभुक्षितः।
लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥

इति संचिंत्य सर्वे सिंहांतिकं जग्मुः। सिंहेनोक्तं आहारार्थं किंचित् प्राप्तं? तैरुक्तं यत्नादपि न प्राप्तं किंचित्। सिंहेनोक्तं कोऽधुना जीवनोपायः? काको वदति देव स्वाधीनाहारपरित्यागात् सर्वनाशोऽयमुपस्थितः। सिंहेनोक्तं अत्राहारः कः स्वाधीनः? काकः कर्णे कथयति चित्रकर्ण इति। सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति, अभयवाचं दत्त्वा धृतोऽयमस्माभिः? तत् कथमेवं संभवति?

तथा च। न भूप्रदानं न सुवर्णदानं न गोप्रदानं न तथान्नदानं।
यथा वदंतीह महाप्रदानं सर्वेषु दानेष्वभयप्रदानं ॥

अन्यच्च। सर्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत् फलं।
तत् फलं लभते सम्यक् रक्षिते शरणागते ॥

काको ब्रूते, नासौ स्वामिना व्यापादयितव्यः किंत्वस्माभिरेव तथा कर्त्तव्यं यथासोस्वदेहदानमंगीकरोति । सिंहस्तत् श्रुत्वा तूष्णीं स्थितः । ततो लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्वानादाय सिंहांतिकं गतः । अथ काकेनोक्तं देव यत्नादप्याहारो न प्राप्तः अनेकोपवासखिन्नः स्वामी तदिदानीं मदीय-मांसमुपभुज्यतां ।

यतः । प्रकृतिः स्वामिना त्यक्ता समृद्धापि न जीवति ।
अपि धन्वंतरि र्वैद्यः किं करोति गतायुषः ॥
किंच । स्वामिमूला भवंत्येव सर्वाः प्रकृतयः खलु ।
समूलेष्वपि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणां ॥

सिंहेनोक्तं वरं प्राणपरित्यागो न पुनरीदृशि कर्मणि प्रवृत्तिः । जंबुकेनापि तथोक्तं । ततः सिंहेनोक्तं मैवं । अथ व्याघ्रेणोक्तं मद्देहेन जीवतु स्वामी । सिंहेनोक्तं न कदाचिदेवमुचितं । अथ चित्रकर्णोपि जातविश्वासस्तथैवात्मा-नमाह तत स्तद्वचनात् तेन व्याघ्रेणासौकुक्षिं विदार्य व्यापादितः सर्वैर्भक्षितश्च । अतोऽहंब्रवीमि मतिर्दोलायते सत्यमित्यादि । ततः तृतीयधूर्त्तवचनं श्रुत्वा स्वमतिभ्रमं निश्चित्य छागं त्यक्त्वा ब्राम्हणः स्नात्वा गृहं ययौ । स छागस्तै धूर्त्तै र्नीत्वा भक्षितः । अतोहं ब्रवीमि आत्मौपम्येन यो वेत्तीत्यादि । राजाह, मेघवर्ण कथं शत्रुमध्ये त्वया चिरमुषितं? कथं वा तेषामनुनयः कृतः? मेघवर्ण उवाच देव स्वामिकार्यार्थिना स्वप्रयोजनवशाद्वा किं न क्रियते?

पश्य । लोको वहति किं राजन् शिरसा दग्धुमिंधनं ।
क्षालयन्नपि वृक्षांघ्रिं नदी वेला निकृंतति ॥
तथा चोक्तं। स्कंधेनापि वहेत् शत्रून् कार्यमासाद्य बुद्धिमान् ।
यथा वृद्धेन सर्पेण मंडूका विनिपातिताः ॥

राजाह, कथमेतत्? मेघवर्णः कथयति, अस्ति जीर्णोद्याने मंदविषनामा सर्पः सोतिजीर्णतया आहारमप्यन्वेष्टुमक्षमः सरस्तीरे पतित्वा स्थितः । ततो दूरादेव केनचित् मंडूकेन दृष्टः पृष्टश्च किमिति त्वमाहारंनान्विच्छसि? सर्पोऽवदत् गच्छ, भद्र मम मंदभाग्यस्य प्रश्नेन किं? ततः संजातकौतुकः स च भेकः

सर्वथा कथ्यतामित्याह । सर्पोप्याह भद्र ब्रम्हपुरवासिनः श्रोत्रियस्य कौंडिन्यस्य पुत्रो विंशतिवर्षीयः सर्वगुणसंपन्नः दुर्दैवात् मम नृशंसस्वभावात् मया दष्टः । तं पुत्रं सुशीलनामानं मृतमालोक्य मूर्च्छितः कौंडिन्यः पृथिव्यां लुलोठ । अनंतरं ब्रम्हपुरवासिनः सर्वे बांधवास्तत्रागत्य उपविष्टाः ।

तथाचोक्तं। उत्सवे व्यसने युद्धे दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
राजद्वारे श्मशानेच यस्तिष्टति स बांधवः ॥

तत्र कपिलोनाम स्नातकोऽवदत्, अरे कौंडिन्य मूढोसि तेनैवं विलपसि ?

शृणु । क्रोडी करोति प्रथमं यथा जातमनित्यता ।
धात्रीव जननी पश्चात् तथा शोकस्य कः क्रमः ॥
तथा । क्व गताः पृथिवीपालाः सामात्यबलवाहनाः ।
वियोगसाक्षिणी येषां भूमिरद्यापि तिष्टति ॥
अपरंच । कायः सन्निहितापायः संपदः पदमापदां ।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्यादि भंगुरं ॥
प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ॥
आमकुंभइवांभस्थो विशीर्णः सन् विभाव्यते ॥
आसन्नतरतामेति मृत्यु र्जंतो र्दिने दिने ।
आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ॥
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ।
ऐश्वर्यं प्रियसंभाषो मुह्येत् तत्र न पंडितः ॥
यथा काष्ठंच काष्ठंच समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वत् भूतसमागमः ॥
यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ।
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्वत् भूतसमागमः ॥
अन्यच्च। पंचभि र्निर्मिते देहे पंचत्वंच पुनर्गते ।
स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिवेदना ॥
यावतः कुरुते जंतुः संबंधान् मनसः प्रियान् ।

तावंतोऽपि विलिख्यंते हृदये शोकशंकवः ॥
नायमत्यंतसंवासो लभ्यते येन केनचित् ।
अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥

अपिच । संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति संभवं ।
अनतिक्रमणीयस्य जन्ममृत्योरिवागमं ॥
आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ॥
अपथ्यानामिवान्नानां परिणामोऽतिदारुणः ॥

अपरंच । व्रजंति न निवर्त्तंते स्रोतांसि सरितां यथा ।
आयुरादाय मर्त्यानां तथा रात्र्यहनी सदा ॥
सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः ।
सवियोगावसानत्वात् दुःखानां धुरि युज्यते ॥
अतएव हि नेच्छंति साधवः सत्समागमं ।
यद् वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजं ॥
सुकृतान्यपि कर्माणि राजभिः सगरादिभिः ।
अथ तान्येव कर्माणि तेचापि प्रलयं गताः ।
संचिंत्य संचिंत्य तमुग्रदंडं मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणस्य ।
वर्षांबुसिक्ता इव चर्मबंधाः सर्वप्रयत्नाः शिथिलीभवंति ॥
यामेव रात्रिं प्रथमा मुपैति गर्भे निवासी नरवीरलोकः ।
ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयासः स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥

अतः संसारं विचारय शोकोऽयमज्ञानस्य प्रपंचः ।

पश्य । अज्ञानं कारणं न स्याद् वियोगो यदि कारणं ।
शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्द्धतामपयाति किं ॥

तदत्रात्मानम् अनुसंधेहि शोकचर्चां परिहर ।

यतः । अकांडपातजातानामस्त्राणां मर्मभेदिनां ।
गाढशोकप्रहाराणामचिंतैव महौषधं ॥

ततस्तद् वचनं निशम्य प्रबुद्ध इव कौंडिन्य उत्थायाब्रवीत् तदलमिदानीं गृहनरकवासेन वनमेव गच्छामि कपिलः पुनराह ।

वनेपि दोषाः प्रभवंति रागिणां,
गृहेऽपि पंचेंद्रियनिग्रहस्तपः ।
अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्त्तते,
निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनं ॥

यतः । दुःखितोपि चरेद् धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः ।
समः सर्वेषु भूतेषु न लिंगं धर्मकारणं ॥

उक्तंच । वृत्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थंच मैथुनं ।
वाक् सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यपि तरंति ते ॥

तथाहि । आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था,
सत्योदका शीलतटादयोर्मिः,
तत्राभिषेकं कुरु पांडुपुत्र,
न वारिणा शुद्ध्यति चांतरात्मा ॥

विशेषतश्च। जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरुपद्रुतं ।
संसारमिदमुत्पन्नमसारं त्यजतः सुखं ॥

यतः । दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात् तदुपलक्ष्यते ।
दुःखार्त्तस्य प्रतीकारे सुखसंज्ञा विधीयते ॥

कौडिन्यो ब्रूते, एवमेव । ततोऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राम्हणेन शप्तः यदद्यारभ्य मंडूकानां वाहनं भविष्यसीति । कपिलो ब्रूते संप्रत्युपदेशासहिष्णुर्भवान् शोकाविष्टं ते हृदयं तथापि कार्यं शृणु ।

संगः सर्वात्मना त्याज्यः स च त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्तव्यः सतां संगोहि भेषजं ॥

अन्यच्च। कामः सर्वात्मना हेयः स चेद्धातुं न शक्यते ।
स्वभार्यां प्रति कर्त्तव्यः सैव तस्य हि भेषजं ॥

एतच्छ्रुत्वा स कौंडिन्यः कपिलोपदेशामृतप्रशांतशोकानलो यथाविधि दंडग्रहणं कृतवान्। अतो ब्राम्हणशापात् मंडूकान् वोढुमत्र तिष्ठामि। अनंतरं तेन मंडूकेन गत्वा मंडूकनाथस्य जनपदनाम्नोऽग्रे तत् कथितं; ततोसावागत्य मंडूकनाथस्तस्य सर्पस्य पृष्टमारूढवान्, स च सर्पस्तं पृष्टे कृत्वा चित्रपदक्रमं बभ्राम। परेद्युश्चलितुमसमर्थं तं मंडूकनाथोऽवदत्, किमद्य भवान् मंदगतिः? सर्पो ब्रूते, देव आहारविरहादसमर्थोस्मि। मंडूकनाथोऽवदत् अस्मदाज्ञया मंडूकान् भक्षय, ततोगृहीतोऽयं महाप्रसाद इत्युक्त्वा क्रमशो मंडूकान् खादितवान्। अथ निर्मंडूकं सरो विलोक्य मंडूकनाथोऽपि तेन खादितः। अतोऽहं ब्रवीमि स्कंधेनापि वहेच्छत्रूनित्यादि। देव यात्विदानीं पुरावृत्ताख्यानकथनं; सर्वथा संधेयोऽयं हिरण्यगर्भो राजा संधीयतामिति मे मतिः। राजोवाच, कोऽयं भवतोविचारः? यतो जितस्तावदयमस्माभिः ततो यद्यस्मत्सेवया वसति, तदास्तां नोचेद् विगृह्यतां। अत्रांतरे जंबुद्वीपादागत्य शुकेनोक्तं देव सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा संप्रति जंबुद्वीपमाक्रम्यावतिष्ठते। राजा ससंभ्रमं ब्रूते किं किं? शुकः पूर्वोक्तं कथयति। गृध्रः स्वगतमुवाच साधु रे चक्रवाक मंत्रिन् सर्वज्ञ साधु साधु। राजा सकोपमाह आस्तां तावदयं, गत्वा तमेव समूलमुन्मूलयामि। दूरदर्शी विहस्याह।

न शरन्मेघवत् कार्यं वृथैव घनगर्जितं।
परस्यार्थमनर्थंवा प्रकाशयति नो महान्।

अपरंच। एकदा न विगृह्णीयात् बहून् राजाभिघातिनः।
सदर्पोप्युरगः कीटै र्बहुभि र्नाश्यते ध्रुवं॥

देव किमिति विना संधानं गमनमस्ति? यतस्तदास्मत् पश्चात् प्रकोपोऽनेन कर्त्तव्यः।

अपरंच। योऽर्थतत्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः।
स तथा तप्यते मूढो ब्राम्हणो नकुलाद् यथा।

राजाह कथमेतत्? दूरदर्शी कथयति, अस्त्युज्जयिन्यां माधवो नाम विप्रः, तस्य ब्राम्हणी प्रसूताबालापत्यस्य रक्षार्थं ब्राम्हणमवस्थाप्य स्नातुं गता।

अथ ब्राम्हणाय राज्ञः पार्वणश्राद्धं दातुमाव्हानमागतं, तच्छ्रुत्वा ब्राम्हणः सहजदारिद्रादचिंतयत् यदि सत्वरं न गच्छामि तदान्यः कश्चित् श्रुत्वा श्राद्धं ग्रहिष्यति ।

यतः । आदानस्य प्रदानस्य कर्त्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसं ॥

किंतु बालकस्यात्र रक्षको नास्ति, तत् किं करोमि यत्तु चिरकालपालितमिमं नकुलं पुत्रनिर्विशेषं बालकरक्षायां व्यवस्थाप्य गच्छामि; तथा कृत्वा गतः । ततस्तेन नकुलेन बालकसमीपमागच्छन् कृष्णसर्पोदृष्ट्वा व्यापाद्य कोपात् खंड खंडं कृत्वा खादितः । ततोऽसौ नकुलो ब्राम्हणमायांतम् अवलोक्य रक्तविलिप्तमुखपादः सत्वरमुपागम्य तच्चरणयो र्लुलोठ । ततः स विप्रस्तथाविधं तं दृष्ट्वा बालकोऽनेन खादित इत्यवधार्य नकुलं व्यापादितवान् । अनंतरं यावदुपसृत्यापत्यं पश्यति ब्राम्हणः, तावद् बालकः सुस्थः सर्पश्च व्यापादितस्तिष्ठति । ततस्तमुपकारकं नकुलं निरीक्ष्य भावितचेताः संतप्तः स परं विषादं अगमत् अतोहं ब्रवीमि योऽर्थतत्वमविज्ञाय इत्यादि ।

अपरंच । कामः क्रोधस्तथा मोहो लोभो मानो मदस्तथा ।
षड्वर्गमुत्सृजेदेनम् अस्मिंस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥

राजाह मंत्रिन् एष ते निश्चयः? मंत्री ब्रूते एवमेव ।

यतः । स्मृतिश्च परमार्थेषु वितर्कौ ज्ञाननिश्चयः ।
दृढता मंत्रगुप्तिश्च मंत्रिणः परमो गुणः ॥

तथा च । सहसाविदधीत न क्रियाम् अविवेकः परमापदां पदं ।
वृणते हि विमृश्य कारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥

तद्देव यदीदानीम् अस्मद् वचनं क्रियते तदा संधाय गम्यतां ।

यतः । यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्दिष्टाः साध्यसाधने ।
संख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता ॥

राजाह कथमेवं संभवति ? मंत्री ब्रूते देव सत्वरं भविष्यति ।

यतः । मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशुसंधेयः ॥

अपरंच । अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रम्हापि तं नरं न रंजयति ॥

विशेषतश्चायं धर्मज्ञो राजा सर्वज्ञो मंत्री च । ज्ञातमेतन् मया पूर्वं मेघवर्णवचनात् तत् कृतकार्यसंदर्शनाच्च ।

यतः । कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षे गुणवृत्तयः ।
तस्मात् परोक्षवृत्तानां फलैः कर्मानुभाव्यते ॥

राजाह, अलमुत्तरोत्तरेण यथाभिप्रेतमनुष्ठीयतां । एतन्मंत्रयित्वा गृध्रो महामंत्री तत्र यथार्हं कर्त्तव्यमित्युक्त्वा दुर्गाभ्यंतरं चलितः । ततः प्रणिधिबकेनागत्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्य निवेदितं, देव संधिं कर्तुं महामंत्री गृध्रोऽस्मत् समीपमागच्छति । राजहंसो ब्रूते मंत्रिन् पुनः संधिना केनचिदत्रागंतव्यं । सर्वज्ञो विहस्याह देव न शंकास्पदमेतत् , यतोसौ महाशयो दूरदर्शी अथवा स्थितिरियं मंदमतीनां कदाचित् शंकैव न क्रियते ।

तथा हि । सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात् परिवंचितः ।
कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः ॥
न दशति पुनस्ताराशंकी दिवापि सितोत्पलं ।
कुहकचकितोलोकः सत्येप्यपायमपेक्षते ॥
दुर्ज्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।
बालः पायसदग्धो दध्यपि फूत्कृतं भुंक्ते ॥

तद् देव यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादि सामग्री सुसज्जीक्रियतां, तथानुष्ठिते सति स गृध्रोमंत्री दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेण उपगम्य सत्कृत्यानीय राजदर्शनं कारितो दत्तासने चोपविष्टः । चक्रवाक उवाच युष्मदायत्तं सर्वं स्वेच्छयोपभुज्यतामिदं राज्यं । राजहंसो ब्रूते, एवमेवं । दूरदर्शी कथयति एवमेवैतत् किन्त्विदानीं बहु प्रपंचवचनं निष्प्रयोजनं ।

यतः । [illegible] ।
[illegible] ॥
अन्यच्च । [illegible] ।
[illegible] ॥

तदिदानीं संधानं [illegible] । [illegible] संधानकार्यं [illegible] । [illegible] ब्रूते कति प्रकाराः संधीनां संभवन्ति ? गृध्रो ब्रूते कथयामि श्रूयताम् ।

बलीयसाभियुक्तस्तु नृपो नान्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः संधिमन्विच्छेत् कुर्वाणः कालयापनं ॥
कपाल उपहारश्च संतानः संगतस्तथा ।
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः ॥
अदृष्टनर आदिष्ट आत्मादिष्ट उपग्रहः ।
परिक्रमस्तथोच्छिन्नस्तथा च परभूषणः ॥
स्कंधोपनेयः संधिश्च षोडशैते प्रकीर्तिताः ।
इति षोडशकं प्राहुः संधिं संधिविचक्षणाः ॥
कपालसंधि र्विज्ञेयः केवलं समसंधितः ।
संप्रदानाद् भवति य उपहारः स उच्यते ॥
संतानसंधि र्विज्ञेयो दारिकादानपूर्वकः ।
सद्भिस्तु संगतः संधि र्मैत्रीपूर्व उदाहृतः ॥
यावदायुःप्रमाणस्तु समानार्थप्रयोजनं ।
संपत्तौ वा विपत्तौ वा कारणै र्यो न भिद्यते ॥
गतः संधिरेवायं प्रकृष्टत्वात् सुवर्णवत् ।
तथान्यैः संधिकुशलैः कांचनः स उदाहृतः ॥
द्रव्यात्मकार्यं सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः ।
स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः ॥
मयास्योपकृतं पूर्वं ममाप्येष करिष्यति ।
इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते ॥

अन्यच्च। उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति।
अयंचापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव॥
एकार्थां सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति।
समं हि तत्प्रमाणेन स च संयोग उच्यते॥
आवयो र्योधमुख्यैस्तु मदर्थः साध्यतामिति।
यस्मिन् पणस्तु क्रियते स संधिः पुरुषांतरः॥
त्वयैकेन मदीयोऽर्थः संप्रसाध्यस्त्वसाविति।
यत्र शत्रुः पणं कुर्यात् सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः॥
यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुर्वर्जितः।
संधीयते संधिविद्भिः सचादिष्ट उदाहृतः॥
स्वसैन्येन तु संधानमात्मादिष्ट उदाहृतः।
क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः॥
कोशांशेनार्द्धकोशेन सर्वकोशेन वा पुनः।
शिष्टस्य प्रतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः॥
भुवां सारवतीनांतु दानादुच्छन्न उच्यते।
भूम्युत्थफलदानेन सर्वेण परभूषणः॥
परिच्छिन्नं फलं यत्र प्रतिस्कंधेन दीयते।
स्कंधोपनेयं तं प्राहुः संधिं संधिविचक्षणाः॥
परस्परोपकारस्तु मैत्री संबंधकस्तथा।
उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव संधयः॥
एक एवोपहारस्तु संधिरेव मतो मम।
उपहारविभेदास्तु सर्वे मैत्रविवर्जिताः॥
अभियोक्ता बलीयस्त्वादलब्ध्वा न निवर्त्तते।
उपहारादृते तस्मात् संधिरन्यो न विद्यते॥

चक्रवाक उवाच।

अयं निजः परोवेति गणना लघुचेतसां।
उदारचरितानांतु वसुधैव कुटुंबकं॥
अपरंच। मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ट्रवत्।
आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पंडितः॥

राजाह भवंतो महांतः पंडिताश्च तदत्रास्माकं यथाकार्यमुपदिश्यतां। मंत्री ब्रूते आः किमेवमुच्यते।

आधिव्याधिपरीतापाद् अद्य श्वो वा विनाशिने।
कोहि नाम शरीराय धर्मापेतं समाचरेत्॥
जलांतश्चंद्रचपलं जीवितं खलु देहिनां।
तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत् कल्याणमाचरेत्॥
मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभंगुरं।
सज्जनैः संगतं कुर्यात् धर्माय च सुखाय च॥

तन्मम संमतेन तदेव क्रियतां।

यतः। अश्वमेधसहस्राणि सत्यंच तुलया धृतं।
अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवातिरिच्यते॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरः सरयोरप्यनयोर्भूपालयोः कांचनाभिधानसंधि र्विधीयतां। सर्वज्ञो ब्रूते एवमस्तु। ततो राजहंसेन राज्ञा वस्त्रालंकारोपहारैः समंत्री दूरदर्शी पूजितः प्रहृष्टमनाश्चक्रवाकं गृहीत्वा राज्ञो मयूरस्य सन्निधानं गतः। तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञगृध्रवचनाद् बहुमानदानपुरःसरं संभाषितः तथाविधं संधिं स्वीकृत्य राजहंससमीपं प्रस्थापितश्च। दूरदर्शी ब्रूते, देव सिद्धं नः समीहितमिदानीं स्वस्थानमेव विंध्याचलं व्यावृत्य प्रतिगम्यतां। अथ सर्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोभिलषितं फलं प्रापुरन्निति। विष्णुशर्मणोक्तम् अपरं किं कथयामि कथ्यतां? राजपुत्रा ऊचुस्तव प्रसादाद् राज्यव्यवहारांगं ज्ञातं। ततः सुखिनो भूता वयं। विष्णुशर्मोवाच यद्यप्येवं तथापि अपरमपीदमस्तु।

सन्धिः सर्वमहीभुजां विनिनियामस्तु प्रमोदः सदा,
संतः संतु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्द्धतां।
नीति र्वारविलासिनीव सततं वक्षःस्थले संस्थिता,
वक्त्रं चुंबतु मंत्रिणाम् अहरहो भूयात् महानुत्सवः॥

इति हितोपदेशे संधिर्नाम चतुर्थकथासंग्रहः समाप्तः॥

ABBREVIATIONS EXPLAINED.

nom	nominative case.
gen.	genitive case.
acc.	accusative case.
ins.	instrumental case.
dat.	dative case.
abl.	ablative case.
loc.	locative case.
s.	substantive.
adj.	adjective.
pron.	pronoun.
du.	dual.
pl.	plural.
m.	masculine.
f.	feminine.
n.	neuter.
vb.	verb.
caus.	causal verb.
pres. or pr.	present tense.
pot.	potential mode.
imp.	imperative.
pret.	preterite.
fut.	future.
inf.	infinitive.
pass.	passive.
part.	participle.
agt.	agent.
prep.	preposition.
comp.	compounded.
ind. or indecl.	indeclinable.
abs.	abstract.
compar.	comparative.
superl.	superlative.

VOCABULARY—SANSKRIT, ENGLISH, AND MURATHI.

अ

Sanskrit. English. Murathi.

अ No, not. *A privative prefix.*
अंश *s. m.* A share, portion. अंशेन *ins. sing.*
अकथयत् *3rd per. sing. 1st pret. of vb.* कथ. Tell, relate.
अकरवं *1st. per. sing. 1st pret. of vb.* कृ. Do, make.
अकर्णधारा Without a helmsman. *nom. sing. f.*
अकस्मात् *ind.* Without a why, unexpectedly.
अकारण *s. n.* Absence of cause.
अकार्य *fut pass.part. of vb.* कृ, *with* अ. Not to be done.
अकार्यतम् *ind.* By doing what is not to be done.
अकाल *adj.* Unseasonable.—*s. m.* An ill season.
अकालकुसुम *s.* A flower budding out of season.
अकालसह *agt.* Unable to resist for long.
अकीर्तिकर *agt.* Shameful.
अकुत्सित *pass. part. of vb.* कुत्स Despise, *with* अ. Unreproached.
अकुल *adj.* Of no family, low.
अकुलीन *adj.* Of mean origin, low.
अकुशल *adj.* Unlucky.
अकृत्रिम *adj* Unfeigned, natural.
अकृपण *adj.* Generous, unmiserly.
अक्रियमाण *part.pr.pas. of vb.* कृ, *with* अ. Not beingdone.
अक्षत *pass. part. of vb.* क्षण kill, *with* अ. Unhurt.
अक्षम *adj.* Unable.
अक्षय *adj.* Imperishable.
अक्षयत्वात् *abl. sing. s. n.* यत्व. Indestructibility.
अक्षयलोक *s. m.* Heaven, the eternal world.
अक्षर *s. n.* A letter, or syllable.
अखिल *adj.* All, entire.
अगद *s. m.* A medicine.

निषेध, नाहीं.
वांटा, विभाग.
सांगितलें.
मीं केलें.
एकाएकीं.
निष्कारण.
न करावयाचें तें.
अवकाळ.
अवकाळी फुल.
न टिकणारा.
बदलौकिकाचें.
निंदारहित.
नीच.
नीचवंशांतला.
अकल्याण सूचक.
स्वभाविक.
उदार.
जें कांहीं न करावयाचें.
निरुपद्रव.
असमर्थ.
शाश्वत, नित्य.
नित्यत्वानें.
स्वर्ग.
अविनाशी.
सर्व.
औषध.

Sanskrit.	English.	Muratha.
अगमत्	*3rd sing. 3rd pret. of vb.* गम go. अगम्यः Unattainable.	गेला.
अगर्व	*adj.* Modest, without pride.	नम्र.
अगाध	*adj.* Very deep, bottomless.	फारखोल.
अगुण	*s. m.* Absence of merit, defect.	अवगुण.
अगुणशील	*adj.* Worthless in disposition.	दुर्गुणाचा.
अगुप्त	*pass. part. of vb.* गुप conceal, *with* अ. Unguarded.	उघडा.
अगोचर	*s. n.* Non-concurrence, non-consciousness.	अज्ञाणअसें नाहीं.
अग्नि	*s. m.* Fire.	विस्तव.
अग्निसाक्षिकमर्याद्	*nom. s. m.* Who has received a vow of fidelity witnessed by the fire.	
अग्र	*s. n.* The front, point, or extremity.—*ind.* In presence of.	टोंक, पुढें.
अग्रतस्	*ind.* Before, at the head.	पुढें, समोर.
अघातयत्	*3rd sing. 1st pret. of* घाति (*caus. of vb.* घन slay.) He caused to be killed.	मारविलें.
अङ्क	*s. n.* The flank or lap. An embrace.	आंग, मांडी.
अङ्ग	*s. n.* A limb, the body; a branch; the mind.	अवयव, शरीर.
अङ्गवाक्पाणिमत्	*adj.* Having mind, speech, and hand.	
अङ्गस्पर्श	*s. m.* Bodily contact.	
अङ्गाङ्गि	*ind.* Body and body, *i. e.* co-operation.	
अङ्गार	*s. m.* Charcoal.	कोळसा.
अङ्गीकरोति	*3rd per. sing. pres.* He promises or assents.	पत्करतो.
अङ्घ्रि	The root of a tree.	पाळ, मूळ, पाय.
अचलः	*s. m.* A mountain.	डोंगर.
अचापल्यम्	*s. n.* Non-fickleness, firmness, consistency.	सुस्ती.
अचिन्तयम्	*1st per. sing. 1st pret. of vb.* चिन्त. Think, consider.	विचार केला.
अचिन्ता	*s. f.* Disregard, carelessness.	दुर्लक्ष.
अचिन्तितानि	*n. pl. n. pas. part.* अचिन्तित. Unthought of.	विचार न केलेलीं
अचिर	*adj.* Brief, momentary.—रेण *adv.* Without delay.	लौकर.
अचेतन	*adj.* Insensible, without reason.	जडपदार्थ.
अजः	*s. m.* A goat.	बोकड.
अजरामरवत्	*ind. from* अजर undying, अमर immortal, and वत् like.	शाश्वत.
अजा	*s. f.* A she-goat.	बकरी.
अजातमृतमूर्खाणां	*comp. s. pl. pr.* अजात unborn, मृत dead, and मूर्ख a fool.	
अजित	*pass. part. of. vb.* जि, with अ. Unconquered.	न जिंकलेला.
अजितेंद्रियः	*nom. m.* With unrestrained senses.	इंद्रियाधीन.

Sanskrit. English.	Murathi.
अजीर्णे *loc. sing. s. n* —र्ण. Indigestion.	
अज्ञ *adj.* Ignorant, foolish.	आडाणी.
अज्ञातकुलशीलस्य *gen. sing. m. comp.* of अज्ञात unknown, कुळ family, *and* शील disposition.	ज्याचें कुळ व चाल माहित नाहीं.
अज्ञातशीलः *n. sing. m.* Unknown as to character.	स्वभाव माहित नाहीं.
अज्ञात्वा *ind. pret. past. of. vb.* ज्ञा know, *with* अ. Not knowing.	न समजून.
अज्ञान *s. n.* Ignorance ; as *adj.* Ignorant.	
अज्ञानतस् *ind.* Ignorantly.	मूर्खत्वाने.
अञ्चल *s. m.* The end or border of a cloth or shawl.	कांठ ; पदर.
अञ्जन *s. n.* A collyrium, soorma, &c.	काजळ.
अञ्जनवत् *ind.* Like soorma.	
अञ्जलि *s. m.* The cavity of the palms in salutation.	ओंजळ.
अञ्जलिकर्मन् *s. n.* A making of submission ; civility.	
अटनम् *nom. sing. s. n.* A roving about.	फिरणें.
अटनी *s. f.* The notched end of the bow.	
अटवी *s. f.* A forest.	रान, वन.
अण्ड *s. n.* An egg ; a testicle.	आंडें, आंड.
अण्डजाः *n. pl. s. m.* Egg-born, *i. e.* fish or birds.	मासे, पक्षी इ०
अतएव *ind.* On this account.	म्हणूनच.
अतथ्य *adj.* Untrue, unreal.	खोटें.
अतन्द्रितः *adj. nom. sing. m.* Sprightly, not slothful.	चपल, हुशार, [सावध.
अतस् *ind.* From or than this, hence, hereafter.	यावरून इ०
अताडयत् *3rd sing. 1st pret. of vb.* तड. Strike, beat.	मारिलें.
अति *prep.* Much, very, beyond measure.	फार, पुष्काळ इ०
अतिक्रम *s. m.* A transgression.—क्रमतस् *adv.*	उल्लंघन.
अतिक्रान्त *pass. part. of vb.* क्रम, *with* अति. Passed beyond, extended.	सोडुन.
अतिजीर्णता *s. f.* Extreme old age.	पराकाष्ठेचें म्हातारपण
अतिथिः *s. m.* A guest.	पाहुणा.
अतिभार *s. m.* An exceeding great burden.	मोटें ओझें.
अतिरिच्यते *3rd sing. pres. of vb.* -रिच flow. Becomes excessive, increases in value.	अधिक होतें.
अतिवर्तते *3rd sing. pres. of vb.* -वृत be. Passes, elapses.	आहे.
अतिव्यय *s. m.* Prodigality, wasteful expense.	उधळेपणा.
अतिसक्तिमत् *adj.* Over-attached.	फारच नादावलेला.
अतिसञ्चयः *nom. sing. s. m.* An excessive hoard.	मोटा सांटा.
अतीतं *pass. part. of vb.* इ go. Passed, gone beyond.	गेलेला.
अतीत्य *ind. pret. part. of vb.* इ go. Having surpassed, got beyond.	मागें टाकून.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अतीव	*ind.* Much, beyond measure.	पुष्काळच, फारच.
अतुष्टि	*s. f.* Displeasure, discontent.	असंतोष.
अत्ति	*3rd sing. pres. of vb.* अद् Eat.	खातो.
अत्यन्त	*ind.* Much, excessive, excessively.	फार.
अत्यय	*s. m.* A passing by, an escape.	
अत्यल्प	*adj.* Very little.	फार थोडें.
अत्याहित	*s. n.* A desperate or portentous deed.	शौर्य, धिटपणा.
अत्युत्कटैः	*ins. pl. n. adj.* Extreme, great.	फारच मोटा.
अत्र	*ind.* Here, in this world.	एथें.
अत्रान्तरे	*ind.* Meanwhile, thereupon.	इतक्यांत.
अत्रैव	*ind.* On this very spot.	एथेंच.
अथ	*p.* After, then, now, and, but.	नंतर.
अथवा	*ind.* Or, moreover, but.	किंवा.
अदत्त	*3rd per. sing. 1st pret. of vb.* दा give.—*Ind. pret. part.* त्वा.	न दिलेला.
अदर्शयत्	*3rd per. sing. 1st pret. caus. vb.* दर्शि. He made to appear.	दाखविलें.
अदीर्घसूत्रता	*s. f.* Despatch.	जलदी.
अदीर्घसूत्रम्	*acc. sing. m. adj.* Prompt.	
अदुर्गः	*nom. sing. m.* Without a fortress.	किल्याशिवाय.
अदुर्गविषयः	*n. s. m.* An unfortified country.	
अदृश्य	*fut. pass. part. of vb.* दृश् see, *with* अ. Invisible.	लपलेला.
अदृष्टः	*pass. part. of do.* Unseen.	न पाहिलेला.
अदृष्टकर्मा	*n. sing. m.* Not witnessed practice.	
अदृष्टपरसामर्थ्यः	*n. sing. m.* Not witnessed an enemy's power.	शत्रुशक्ति न जाणता.
अदृष्टपुरुषः	*n. sin. m.* A treaty where no mediator appears.	
अदृष्टविरहव्यथम्	*nom. sing. n. of comp.* अदृष्ट unseen, विरह separation, and व्यथा *s. f.* Pain.	
अदेशस्थ	*agt.* An absentee from his country.	दुसऱ्यादेशाचा.
अद्य	*ind.* To-day.	आज.
अद्ययावत्	*ind.* Till now, till to-day.	आजपर्यंत.
अद्यारभ्य	*ind.* From to-day.	आजपासुन.
अद्रव्ये	*loc. sin. s. n.* A thing of nought.	धनरहित.
अद्रि	*s. m.* A mountain.	पर्वत, पाहाड.
अधःकृत	*pass. part.* Thrown or put down.	खालीं केलेलें.
अधन	*adj.* Without means, poor.	गरीब.
अधमानाम्	*gen. pl. adj.* Low, vile.	दुष्टांचा, नीचांचा.
अधर्मतस्	*ind.* Unrighteously.	अधर्मानें.
अधस्त	*ind.* Down, downwards, beneath.	खालीं.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अधस्तात्	*ind.* Beneath, at the bottom.	खालीं, तळीं.
अधि	*prep.* Over, above, upon.	वर, वरतीं.
अधिक	*nom. s. m. adj.* Exceeding, more, superior.	श्रेष्ठ, ज्यास्ति.
अधिकम्	*ind.* Exceedingly.	फार, पुष्कळ.
अधिकार	*s. m.* Management, authority; an office or post.	देखरेख, हुद्दा.
अधिकाराढ्यः	*nom. s. m.* Invested with authority.	हुद्देदार.
अधिकारिन्	*s. m.* A superintendent or director.	अंमलदार.
अधिकृत	*pass. part. of vb.* कृ, *with* अधि. Set over, a director.	हुद्देदार.
अधिक्षिपसि	*2nd sing. pres. vb.* क्षिप cast, *with* अधि. Reproach, taunt.	निंदतोस.
अधिगच्छति	*3rd sing. pres. vb.* गम go, *with* अधि. Goes over, reads, acquires.	संपादितो, जातो.
अधितिष्ठति	*3rd sing. pres. vb.* स्था stand, *with* अधि. Governs.	उभा राहतो.
अधित्यका	*s. f.* Uplands.	पर्वतावरील जमीन.
अधिशयानः	*pres. part. vb.* शी lie down, *with* अधि. Inhabit.	निजतअसणारा.
अधिष्ठित	*pass. part. vb.* स्था stand, *with* अधि. Overlooked, presided over.—*indef. pass. part.* स्थितवत् He sat upon.	उभा राहिलेला.
अधीत	*pass.part. vb.* इ go, *with* अधि. Gone over, read, instructed.	पढीक.
अधीत्य	*ind. pret. part. vb.* इ go, *with* अधि. Having read.	शिकून.
अधीर	*adj.* Unsteadfast, timid.	भित्रा.
अधुना	*ind.* Now, at present.	आतां.
अधो, अधस्	*ind.* Down, always down, deep.	खालीं, खोल.
अध्ययन	*s. n.* Study of the sacred books.	शिकणें.
अध्यवसाय	*s. m.* Effort, perseverance.	श्रम.
अध्यवसायिनम्	*adj. nom. sin. n.* Undertaken, attempted.	
अध्रुवाणि	*n. & acc. pl. adj.* Uncertain.	अनिश्चित.
अन्	*ind. particle.* No, not, *prefixed in a privative, prohibitive, or diminutive sense.*	निषेध, नाहीं.
अनघः	*nom. sin. m. adj.* Sinless.	निष्पाप.
अनङ्ग	*s. m.* A name of Káma, whose body was burned to ashes by the eye of Shiva.	काम, रति.
अनतिक्रमणीय	*fut., pass. part. of vb.* क्रम step, *with* अति and अन्. Not to be avoided, or transgressed.	

Sanskrit.	English.	Marathi.
अनधिगतशास्त्राणाम्	*pl. m. comp.* अनधिगत unread, *and* शास्त्र *s. n.* A book or science.	अविद्वानांचा.
अनधिष्ठान	*s. n.* Want of superintendance.	आधारावांचुन.
अननुभूत	*pass. part. vb.* भू, be, *with prep.* अनु, *and* अन्. Unperceived.	अनुभवाचा नव्हे.
अननुष्ठान	*s. n.* Non-performance, neglect.	न करणें.
अनंतरम्	*ind.* Immediately, presently, afterwards.	नंतर, पश्चात्.
अनन्यप्रतिक्रियः	*nom. sin. m.* Unable to resist longer.	असाध्य.
अनपेक्षा	*s. f.* Carelessness, disregard.	उपेक्षा.
अनभिज्ञ	*adj.* Ignorant, unskilled.	मूर्ख.
अनभिमतम्	*acc. sin. pass. part. vb.* मत desire, with अभि *and* अन्. Not liked, unpleasant.	अनिष्ट.
अनभ्यास	*s. m.* Want of practice, neglect.	अभ्यास न करणें.
अनया	*instr. sin. f* इदम्. This.	हिणें.
अनर्घत्वात्	*abl. sin. s. n.* Absence of value, invaluableness, from *vb.* अर्घ cost.	अयोग्य म्हणुन, मोल नाहीं म्हणुन.
अनर्थकर	*agt.* Unprofitable.	अनर्थकारक.
अनर्थ	*s. m.* A misfortune, poverty, ruin.	नाश, दुर्दैव.
अनलः	*s. m.* Fire.	विस्तव.
अनवधान	*s. n.* Inattention, neglect.	अलक्ष्य.
अनवसर	*adj.* Unreasonable.	अकाल.
अनवस्थितचित्तत्व	*abs. s. n.* Unsteady mindedness.	गेंदीपणा.
अनागत	*pass. part. vb.* गम. Not arrived, future.	न आलेला.
अनागतविधाता	*s.* Future-fate ; name of a fish.	दैववादी.
अनाथ	*adj.* Without a friend—orphan.	
अनादर	*s. m.* Disrespect, a slight.	
अनायत्त	*adj.* Uncontrolled.	स्वतंत्र.
अनारंभ	*s. m.* Non-commencement.	आरंभाभाव.
अनारुह्य	*ind. pret. part. vb.* रुह mount, *with* आ *and* अन्. Not having surmounted.	न वसून.
अनार्य	*adj.* Disreputable.	हलका.
अनार्यता	*s. f.* Disreputable conduct.	नीचपणा.
अनालोच्य	*ind. pret. part. vb.* लोच see, *with* आ *and* अन्. Not having seen, or regarded.	न पाहतां.
अनाश्रयः	*nom. sin. m.* Destitute of asylum or defence.	
अनासादित	*pass. part. vb.* पद go, *with* आ *and* अन्. Not met or obtained.	न मिळालेला.
अनासादितविग्रहः	*nom. sin. m.* Unused to war.	
अनाहारेण	*ins. sin. s. n.* Fasting, starvation.	उपासानें.
अनाहूत	*pass. part. vb.* ह्वे call, *with* आ to, *and* अन्. Not summoned.	आगंतुक.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अनित्य	*adj.* Transient, inconstant, uncertain.	अशाश्वत.
अनित्यता	*s. f.* Transient existence—*compared to a nurse or foster-mother.*	खचितपणा नाहीं.
अनियतात्मा	*nom. sin. m. comp.* अनियत unsubdued, *and* आत्मन् soul.	स्वछंदी.
अनियमः	*nom. sin. s. m.* Absence of restraint, unrestrained conduct.	कायदा नाहीं.
अनिष्टी	*adj.* Ill at ease.—वेदि Make to know.	दुःखी.
अनिवेद्य	*ind. pret. part. vb. with* नि *and* अ. Not having informed.	न कळवुन.
अनिलः	*s. m.* Wind.	वायु, वारा.
अनिश्चित्य	*ind. pret. part. vb.* चि gather, *with* निर *and* अ. Not having ascertained.	खचित न करून.
अनिष्ट	*pass. part. vb.* इष wish, *with* अन. Unwished, bad, unauspicious.	शत्रु अनिच्छित.
अनिष्ठुर	*adj.* Not insulting.	कोमल.
अनीक	*s. m.* or *n.*. An army.	फौज, लष्कर.
अनीति	*s. f.* Bad policy, imprudence.	गैरचाल.
अनीतिज्ञ	*agt.* Imprudent, silly.	मूर्ख.
अनु	*prep.* After, along with, according to.	बरोबर, सह.
अनुकम्पा	*s. f.* Compassion.	कृपा, दया.
अनुकीर्तनम्	*nom. sin. s. n.* A proclaiming abroad.	जाहीर करणे.
अनुक्त	*pass. part. vb.* वच speak, *with* अन्. Not spoken.	न बोललेलें.
अनुक्तक्लीववचनम्	*nom. sin. n. comp.* अनुक्त not spoken, क्लीव vain, *and* वचन *s. n.* a word.	
अनुक्षणम्	*ind.* Every instant.	क्षणोक्षणी.
अनुगच्छति	*3rd sin. pret. vb.* गम, *with* अनु. After, follows.	बरोबर जातो.
अनुगत	*pass. part. vb.* गम, *with* अनु. Following, a follower.	मिळाला. गेला.
अनुगतिक	*Nom. sin. m. adj.* Following, imitating.	दुसऱ्या प्रमाणें [करणारा.
अनुगृहीतः	*nom. sin. m. pass. part. vb.* ग्रह, *with* अनु. Favoured.	आवडता, प्रीतीचा.
अनुचर	*s. m.* A companion or follower.	चाकर.
अनुचितम्	*nom. sin. n. adj.* Improper, unfit.	अयोग्य.
अनुजग्मुः	*3rd pl. 2nd pret.* गम, *with* अनु. They followed.	बरोबर गेले.
अनुजानीहि	*2nd sin. imp. vb.* ज्ञा know, *with* अन. Permit.	परवानगी दे.
अनुजीविक	*s. m.* A follower.	पाठिमागुन जाणारा.
अनुजीविन्	*agt.* Following, or follower.	परतंत्र, पराधीन.

Sanskrit. English. Marathi.

अनुत्तमम् *nom. or acc.sin.n.adj*. Best, having no better. फार चांगला.

अनुदित *pass.part.vb*. इ, *with* उत् *and* अन्. Not risen. न उगवलेलें.

अनुद्योगेन *ins. sin. s. m*. Absence of exertion. आळसानें.

अनुधावन् *nom. sin. m. pres. part. vb*. धाव run, *with* अनु. *Pursuing. पाठीमागें धावणारा.

अनुनय *s. m*. Civility, respect. नंम्रता.

अनुपकारिणे *dat. sin. m. agt*. Not assisting, helpless. उपयोगीं न पडणारा त्यास.

अनुपकुर्वाणा *pres. part. vb*. कृ, *with* उप *and* अनु. Not assisting. उपयोगीं न पडणारा.

अनुपपन्न *pass. part. vb*. पद् go, *with* उप *and* अन्. Unproved, unaccomplished. असिद्ध.

अनुपभुज्यमान *pres. pass. part. vb*. भुज eat, *with* उप *and* अन्. Not being enjoyed. न भोगलेला.

अनुपयुक्त *adj*. Unserviceable. निरुपयोगी.

अनुपालयन् *nom. sin. m. pres. part. vb*. पा, *with* अनु. Keeping, maintaining. पोसणारा.

अनुप्रविश्य *ind. pret. part. vb*. विश् enter, *with* प्र *and* अनु. Having entered. आंत जाऊन.

अनुप्राप्त *pass. part. vb*. आप obtain, *with* प्र *and* अनु. Reached, arrived, found. आलेला.

अनुबध्नन्ति *3rd per. pl. pres. vb*. बध्न Bind अनु. Follow, to be fixed to. बांधितात.

अनुभवन्ति *3rd pl. pres. vb*. भु, *with* अनु. Enjoy, experience. उपभोगितात.

अनुभूत *pass. part. of same*. Felt, ensued, ensuing. भोगलेलें.

अनुभूयते *3rd sin. pres. pass. of same*. Is felt, results. भोगलें जातें.

अनुमत *s. n*. Consent. रुकार.

अनुमरण *s. n*. Following in death, as opposed to सहगमन, the burning of a Hindu widow. सतीसरण.

अनुमानेन *ins. sin. s. n*. Inference, conclusion. तर्कानें.

अनुमेय *fut. pass. part. vb*. मा measure, *with* अनु. To be inferred or proved. तर्क करण्याजोगें.

अनुयाति *3rd sin. pres. vb*. या go, *with* अनु. Follows, attends. बरोबर जातो.

अनुरक्तः *nom. sin. m. pass. part. vb*. रञ्ज, *with* अनु. Loving, fond of. शोकी.

अनुरक्तिः *nom. sin. s. f*. Affection, attachment. प्रीति.

अनुरागः *nom. sin. s. m*. Attachment, love. प्रीति.

अनुरागवान् *nom. sin. m. adj*. -त्. Fond, in love with. प्रीतिकरणारा.

अनुरूप *s. n*. Conformity. सारखें, योग्य.

Sanskrit. English.	Marathi.
अनुरोध *s. m.* Kindness, partiality.	पक्षपात.
अनुरोधन *s. n.* Compliance, good nature.	
अनुलिप्तः *nom. sin. m. pass. part. vb.* लिप् anoint, *with* अनु. Anointed, smeared.	माखलेलें घ्यानें.
अनुवर्तन *s. n.* Obedience.	मान्यता, मानणें.
अनुवर्तिन् *agt.* Following, obeying.	मानणारा.
अनुविधायिन् *agt.* Obedient, observant of rules.	नांमितल्या प्रमाणें करणारा.
अनुवृत्त *s. n.* Compliance.	पुढें आणलेला.
अनुवृत्ति *s. f.* Course, continuance.	पुढें जाणें-येणें.
अनुष्ठातव्य *fut. pass. part. vb.* ष्ठा, *with* अनु. To be followed, observed, done, conducted.	करावयाचें.
अनुष्ठानम् *nom. or acc. sin.* -ष्ठानम्. A doing or engaging in a thing, performance, course.	करणें.
अनुष्ठितम् *nom. sin. n. pres. part. vb.* ष्ठा, *with* अनु. Done, followed, observed, practiced, accomplished.	केलेलें.
अनुष्ठीयताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* ष्ठा, *with* अनु. Let be minded, attended to, &c. &c.	करावें.
अनुष्ठेय *fut. pass. part. of same.* To be passed, &c.	करावयास योग्य.
अनुसन्धातव्य *fut. pass. part. vb.* धा hold, *with* सम् *and* अनु. To be heeded, minded, kept up.	चित्त देण्यास योग्य.
अनुसन्धान *s. n.* An arranging, close inspection.	चित्त लावणें.
अनुसन्धीयताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* धा hold, *with* सम and अनु. Let be schemed, or adopted.	चित्त द्यावें.
अनुसंधेहि *2nd sin. imp. vb.* धा *with* अनु. Inspect, set in order, compose.	चित्त दे.
अनुसरण *s. n.* A following.	मागून जाणें.
अनुसारतस् *ind.* Fitting to the nature.	प्रमाणें, धोरणानें.
अनुसारिन् *agt.* Following.	धोरणानें चालणारा.
अनुहुङ्कुरुते *3rd sin. pres. vb.* कृ, *with imit. partic.* हुम् and अनु. Roars, grunts forth.	हूं करतो.
अनूप *adj.* Watery, wet.	ओलसर, दलदल.
अनृत *adj.* False.	खोटें.
अनृतम् *s. n.* Falsehood.	लबाडि.
अनेक *adj.* Many.	पुष्कळ.
अनेकचित्तमंत्रः *nom. sin. m.* One whose council are of more than one mind.	
अनेकधा *ind.* In many ways, many times over.	पुष्कळ तऱ्हेनें.
अनेकयुद्धविजयिन् *agt.* Victorious in many battles.	
अनेकरूप *adj.* Multiform.	पुष्कळ प्रकारचा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अनेकशस्	*ind.* In great numbers.	पुष्कळ.
अनेकसंशयोच्छेदि	*comp. of* अनेक, संशय doubts, *and* उच्छेदि cutting up. One who cuts away or clears up doubts.	
अनेकोपवासकृश	*comp. of* अनेक, उपवास, कृश. Weakened by much fasting.	
अनेन	*ins. sin. m.* or *n.* इदम्. By or with this, him, it.	यानें.
अन्तःसार	*s. m.* Inner treasure.	आंतीलतत्व.
अन्तक	*s. m.* Yama, the genius of Death.	नाशक, यम.
अन्तम्	*acc. sin.* End, term.	शेवट.
अन्तर्	*ind.* Inwardly.	आंत, आंतील.
अन्तरम्	*nom.* or *acc. sin. s. n.* Interval, distance, difference.—At the end of *a word* as देशान्तर. Another.	फरक, दुसरा.
अन्तरात्मा	*nom. sin. s. m.* The soul, the inmost feelings or faculties.	जीव.
अन्तरित	*pass. part. vb.* इ go, *with* अन्तर्. Withdrawn, screened.	ज्याच्या आड कांहीं आलें आहे असा, झांकलेलें.
अन्तरे	*loc. sin. s. n.* Interval.—*ind.* Among, between.	मध्यें.
अन्तर्गत	*pass. part. vb.* गम्, *with* अन्तर्. Gone within, inward, included in, inside.	आंतील.
अन्तर्दुष्ट	*pass. part. vb.* दुष् Be corrupt, *with* अन्तर्. Inwardly bad, vile.	मनाचा दुष्ट.
अन्तिकम्	*acc. s. n.* Vicinity, presence.—*ind.* Near.	जवळ.
अन्तिमः	*nom. sin. m. adj.* Last, final.	शेवटचा.
अन्धः	*nom. sin. m. adj.* Blind.	आंधळा.
अन्धवत्	*ind.* As blind.	आंधळ्यासारिखा.
अन्न	*s. n.* Food of any kind.	
अन्नदानम्	*acc. sin. n.* The gift of food.	जेवण देणें.
अन्य	*pron.* Other, another.	दुसरा.
अन्यच्च	*ind comp. of* अन्यत् *and* च and. Moreover.	पुनःदुसरें.
अन्यत्	*nom.* or *acc. sin. n.* Another, one, besides.	दुसरें. [सरे कडे.
अन्यतस्	*ind.* Elsewhere.	दुसऱ्याकडून, दु-
अन्यत्र	*ind.* Elsewhere, on the other hand.	अणखीकोठें. [ने.
अन्यथा	*ind.* Otherwise, else, contrarily, differently.	नाहींतर, वेगळ्यारीती-
अन्यदा	*ind.* At another time.	दुसऱ्यावेळीं.
अन्यमनस्	*adj.* Differently-minded, changeable.	चंचलमनाचा.
अन्यस्मात्	*abl. sin. m.* or *n. pron.* Other, another.	दुसऱ्यापासून.
अन्येनकेनचित्	*ind. sin. m. pron.* With any one else.	दुसराकोणी.
अन्योन्य	*adj.* Mutual, with each other.	परस्पर.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अन्योन्यम् *ind.* Mutually.		एक दुसऱ्यावरोबर.
अन्ववेक्षा *s. f.* Regard, attention.		मान, लक्ष्य.
अन्विच्छेत् *3rd sin. pot. vb.* इष wish, *with* अनु. Should ask for.		इच्छावें.
अन्वितः *nom. sin. m. pass. part. vb.* इ, *with* अनु. Connected with, accompanying, possessing.		युक्त.
अन्विष्यति *3rd sin. pres. vb.* इष, *with* अनु. Seek.		
अन्विष्यन् *pres. part. vb.* इष, *with* अनु. Seeking.		सोधतो, पहातो.
अन्वेषण *s. n.* A search, or seeking.		सोधणारा इ०
अन्वेषिन् *agt.* He who searches, searching.		सोधणें इ०
अन्वेष्टुम् *inf. vb.* इष, *with* अनु. To seek.		शोधणारा.
अप *prep.* Off, from, away; below, worse.		सोधण्यास इ०
अपकर्त्तृ *agt.* Injurious, hostile, an enemy.		
अपकर्ष *s. m.* Inferiority.		शत्रु.
अपकार *s. m.* Injury, ill-service.		
अपकारी *nom. sin. m. agt.* -कारिन्. Hostile, an enemy.		उपद्रव, इजा.
अपकृत *pass. part. vb.* कृ *with* अप. Done wrong or offensively.		शत्रू, वैरी.
अपगत *pass. part. vb.* गम, *with* अप. Gone off.		
अपगम *s. m.* A going off, removal; death.		गेला.
अपगा *s. f.* A current.		मृत्यु.
अपचय *s. m.* Loss, privation, decline.		नदी.
अपण्डितः *nom. sin. m. adj.* Unlearned, unwise.		नुकसान.
अपत्यम् *nom. sin. s. n.* Offspring, or young of either sex.		मूर्ख.
अपथ *s. n.* Want of a road, the wrong road.		मूल.
अपथप्रपन्नाम् *acc. sin. f.* Got out of place, misplaced.		वाईटमार्ग. [लेलीं.
अपथ्य *adj.* Not fit as food or drink.		वाईटमार्गास लाग-
अपथ्यभुज् *agt.* Eating unwholesome things.		अपकारी अन्न.
अपनीतः *nom. sin. m. pass. part. vb.* नी lead, *with* अप. Removed, driven away.		अपकारी अन्न खाणारा.
अपमानम् *nom.* or *acc. sin. s. n* Disrespect, disgrace.		घालविला तो.
अपयाति *3rd sin. pres. vb.* या go, *with* अप. Goes off, ceases.		वे अदवी.
अपरः *nom. sin. pron.* Other, better.		गमन करितो.
अपरञ्च *ind.* Again, moreover.		दुसरा.
अपराद्धः *adj.* Guilty, faulty.		अणखोही.
अपराधः *nom. sin. s. m.* Fault, offence.		गुन्हेगार.
अपराधवृक्ष *s. m.* The tree of transgression.		गुन्हा.
अपराधिन् *agt.* Transgressing, guilty.		गुन्हा हाच वृक्ष.
अपरिच्छेद *s. m.* Want of judgment to distinguish false from true.		अपराधि.
		अनिश्चय.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अपवाद्	*s. m.* Censure, unjust blame.	आरोप, आळ.
अपश्यन्	*past. pres. vb.* दृश् see, *with* अ. Not seeing.	न पाहात.
अपश्यम्	*1st sin. 1st. pret. vb.* दृश्. I saw.	मीं पाहिलें.
अपसर	*2nd sin. imp. vb.* सृ go, *with* अप. Move off, away.	दूर हो.
अपसार	*s. m.* Egress, a gate.	
अपसारित	*pass.part. causal vb.* सारि, *with* अप. Thrown away or aside.	दूर केलेला.
अपह	*agt. fr.* हन kill. Removing, destroying.	नाशक.
अपहरण	*agt.* Removing, carrying off, he or it that removes, &c.	दूरकरणें.
अपहर्तव्य	*fut. pass. part. vb.* हृ take, *with* अप. To be carried off, liable to be swept off.	घालविण्याजोगा.
अपहारकान्	*acc. pl. s. m* Robbers, spoilers.	चोरांला.
अपहारेण	*s. n.* A robbing or spoiling.	चोरणें, बुडावणें.
अपात्र	*adj.* Undeserving.	अयोग्य.
अपात्रभृत्	*agt.* Fostering the unworthy.	अयोग्य धरणारा.
अपायः	*nom. sin. s. m.* Destruction, death, loss, harm, peril.	नाश, उपद्रव.
अपास्य	*ind. pret. part. vb.* अस throw, *with* अप. Having quitted, or left alone.	टाकून.
अपि	*ind.* Although, even, also, surely.—*Subjoined to* किम् or its derivatives, it confers an undeterminate sense.	जरीं, ही.
अपीडयन्	*nom. sin. m. pres. part. vb.* पीड pain, *with* अ. Without distressing or paining.	निरुपद्रवी.
अपीत्वा	*ind. pret. part. vb.* पा *or* पी drink, *with* अ. Not having drank, without drinking.	न पीऊन.
अपुत्रस्य	*gen. sin. s. m.* A childless man.	ज्याला मुलगा नाहीं.
अपूर्व्व	*adj.* Unprecedented, excellent, extraordinary.	
अपृच्छत्	*3rd sin. 1st pret. vb.* प्रच्छ ask. Asked.	विचारिलें.
अपृष्टः	*nom. sin. m. pass. part. vb.* प्रच्छ ask, *with* अ. Unasked, unquestioned.	ज्यास विचारलें नाहीं तो.
अपेक्षते	*3rd sin. pres. vb.* ईक्ष see, *with* अप Wait for, expect, see, consider.	वाट पाहातो, गरज धरतो.
अपेयाः	*nom. pl. f. fut. pass. part. vb.* पा drink, *with* अ. Undrinkable.	पिण्याला योग्य नाहीं ते.
अपैति	*3rd sin. pres. vb.* इ, *with* अप. Departs.	निघून जातो.
अप्रगल्भः	*adj.* Modest, shy.	मुखे, गैरझगार.
अप्रतिहत	*pass. part. vb.* हन, *with* प्रति *and* अ. Uninjured, unaffected.	ज्यास धक्का बसला नाहीं तो.
अप्रतीकार	*nom. sin. s. n.* Non-retaliation.	असाध्य.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अप्रधान	*adj.* Secondary, subordinate.	साधारण.
अप्रधानता	*abl. s. f.* Subordinate rank.	लहानपणा.
अप्रवर्त्तनम्	*nom. sin. s. n.* No need of enterprise, non-observance of advice.	प्रवृत्ति न होणें.
अप्रसाद्	*s. m.* Disapprobation.	अवकृपा.
अप्राप्त	*pass. part. vb.* आप obtain, *with* प्र *and* अ. Unobtained.	न मिळालेलें.
अप्राप्तकाल	*adj.* Unseasonable.	ज्याची वेळ आली [नाहीं तें.
अप्राप्तावसर	*adj.* Ill-timed, unseasonable.	ज्याचा प्रसंग आला नाहीं तें.
अप्राप्य	*ind. pret. part. vb.* आप, *with* अ *and* प्र. Not having found.	न मिळण्या सारिखें.
अप्राप्यम्	*acc. sin. n. pret. pass. part. same vb.* Not to be found or attained.	जो वांझ किंवा निष्फल नव्हे तो.
अप्रियः	*nom. sin. m. adj.* Disliked, displeasing, unwelcome.	नावडा.
अप्रियम्	*ind.* Unkindly.	कडु.
अवध्य	*fut. pass. part. vb.* वध kill, *with* अ. Not to be killed, holy.	न मारायाचा.
अवध्यभाव	*s. comp.* Sacredness of character.	
अवन्ध्य	*adj.* Not barren, productive.	कुटुंबवत्सल.
अबालिश	*adj.* Not ignorant or childish.	प्रौढ, जाणता.
अबुद्धिमत्	*adj.* Stupid, senseless.	बुद्धिहीन.
अबुध	*adj.* Stupid, foolish.	मूर्ख.
अब्रवीत्	*3rd. sin. 1st pret. vb.* ब्रू. Say, speak.	बोलला.
अभज्यमान	*pres. pass. part. vb.* भञ्ज break, *with* अ. Accompanied, attended, associated.	सबंध.
अभयप्रदान	*s. n.* The gift of freedom from fear.	खाची देणें.
अभयवाच्	*s. f.* An assurance of safety.	अभय वचन.
अभवत्	*3rd sin. 1st pret. vb.* भू. Be, become.	झाला.
अभावः	*nom. sin. s. m.* Non-existence, absence, want.	नसणें.
अभाविन्	*agt.* Not future, not to be.	पुढील नव्हे.
अभि	*prep.* Before, over, against, in presence of; much, very.	पुढें.
अभिगमन	*s. n.* An approaching.	जवळ येणें.
अभिघातयेत्	*3rd sin. pret. caus. vb.* घाति slay, *with* अभि.	मारावें.
अभिजात	*pass. part. vb.* जन, *with* अभि. Well-born, wise.	उत्तमवंशाचा.
अभिजातता	*s. f.* High birth.	
अभिज्ञान	*acc. pl. m. agt.* Knowing, skilful.	जाणत्यांस.
अभिधा	*s. f.* An appellation or title.	नाम, नांव.
अभिधान	*s. n.* A name, *used frequently in compounds.*	नांव.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अभिधाय *ind. pret. part. vb.* धा hold, *with* अभि.	Having said, or called, or held.	बोलून, म्हणून.
अभिनन्दति *3rd sin. pres. vb.* णदि. Rejoice, अभि.	Likes, heeds, regards, wishes for.	मान्य करतो, चाहातो.
अभिनव *adj.*	New, young.	नवा, तरुण.
अभिनवयौवन	Youthful.	तरुण.
अभिप्रेत *pass. part. vb.* इ go, *with* प्र *and* अभि.	Meant, wished, intended.	इष्ट.
अभिप्लुत *pass.part.vb.* प्लु swim, *with* अभि.	Overwhelmed.	तरलेला.
अभिभव *s. m.*	Defeat, disgrace, subjugation.	पराजय.
अभिमतः *nom. sin. m. pass. part. vb.* मन desire, *with* अभि.	Wished, accepted, approved, admitted.	इष्ट.
अभिमुख *adj.*	Present.	समोरचा, हजर, [विद्यमान.
अभिमुखम् *ind.*	Towards, facing.	कडे, जवळ.
अभियुक्त *pass. part. vb.* युज join, *with* अभि.	Attacked, defeated.	जुळलेला.
अभियोक्तृ *agt.*	An assailant, claimant, one stronger.	फिर्यादी.
अभियोज्य *nom. sin. n. fut. pass. part. vb.* युज, *with* अभि.	Assailable.	जुळवून.
अभिरुचि *s. f.*	Delight, taste, ambition.	संतोष, रुचि.
अभिलषति *3rd pres. sin. vb.* लष like, *with* अभि.	Long for.	इच्छितो.
अभिलषितम् *s. n.*	Wish, will, pleasure.	इच्छित.
अभिलाष *s. m.*	Lust, desire.	इच्छा, लोभ.
अभिवन्दे *1st sin. pres. vb.* वद्, *with* अभि.	Salute.	नमस्कार करितों.
अभिवाञ्छन्ति *3d pl. pres. vb.* वाञ्छ, *with* अभि.	Long after.	इच्छितात.
अभिवादयामि *1st sin. pres. vb.* वद्, *with* अभि.	Salute, or address respectfully.	नमतों.
अभिषिक्त *pass. part. vb.* षिच, *with* अभि.	Sprinkled, anointed, inaugurated.	शिंपलेला.
अभिषेक *s. m.*	A bathing, sprinkling, inauguration.	मंगलस्नान.
अभिषेक्तुम् *inf. vb.* षिच sprinkle, *with* अभि.	To anoint, inaugurate.	शिंपण्यासाठीं.
अभिषेणयेत् *3rd. sin. pret.*	He should march out against.	स्वारीकरो.
अभिहित *pass. part. vb.* धा hold, *with* अभि.	Said, uttered, addressed, prompted to say.	सांगीतलेलें.
अभीतवत् *ind.*	As not afraid.	धिटाचारखे.
अभीष्टाः *nom. pl. m. pass. part. vb.* इष, *with* अभि.	Desired, cherished.	प्रीतीचे.

VOCABULARY.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अभूयिष्ठ	*superl.* बहु.—*adj.* many, *with* अ. Not very numerous.	थोडें.
अभेद	*s. m.* Compactness, close array.	ऐक्य.
अभ्यञ्जन	*s. n.* Smearing with oil.	काजळ लावणें.
अभ्यन्तरम्	*acc. sin. s. n.* Inner part, included space.	आंतील भाग.
अभ्यर्च्यते	*3rd. sin. pres. pass. vb.* अर्च honour, *with* अभि. Is honoured.	पूजा झालेला.
अभ्यागत	*s. m.* A guest or visitor.	पाहुणा.
अभ्यास	*s. m.* Practice, repeated exercise or performance.	घोकण.
अभ्युदये	*loc. sin. s. m.* Increase, prosperity.	उर्जितकाळीं.
अभ्युपैति	*3rd. sin. pres. vb.* इ, *with* उप *and* अभि. Goes near, agrees, promises, is faithful to, submits.	जवळ जातो.
अभ्र	*s. m.* A cloud.	आभाळ.
अमर्ष	*s. m.* Impatience, anger.	राग.
अमात्य	*s. m.* A minister.	दिवाण.
अमाननम्	*s. n.* Disrespect, disobedience.	अपमान.
अमाया	*s. f.* Sincerity, the absence of deceit.	खरें.
अमी	*nom. pl. m. of* अदस्. This.	हे.
अमृतम्	*s. n.* Nectar, the drink of the gods.	
अम्बा	*s. f.* A mother.	देवी, आई.
अम्बु	*s. n.* Water.	पाणी.
अम्भस्	*s. n.* Water.	पाणी.
अम्भस्स्थः	*nom. m. agt.* Standing in water.	पाण्यांत उभा राहिलेला.
अयत	*pass. part. vb.* यम restrain, *with* अ. Unrestrained.	स्वच्छंद.
अयत्नेन	*ins. sin. s. m.* Absence of effort, ease.	श्रमावांचून.
अयम्	*nom. sin. m. of* इदम्. This.	हा.
अयुक्तम्	*acc.* or *nom. sin. m. pass. part. vb.* युज join, *with* अ. Not united, improper.	वाईट.
अयुद्ध	*s. n.* Absence of war, peace.	तह, सल्ला.
अयोग्य	*adj.* Unserviceable.	वाईट.
अयोध्या	*s. f.* The modern *Oude, Ayodhyá.*	
अरक्षित	*pass. part. vb.* रक्ष guard, *with* अ. Undefended.	
अरण्यराज्य	*s. n.* The lordship of the forest.	रानचें राज्य.
अरण्यवत्	*ind.* Like a wilderness.	रान-वनासारिखें.
अरण्यवासिन्	*agt.* Dwelling in the forest.	वनवासी.
अरण्यात्	*abl. sin. s. n.* A forest.	रान-वनापासून.
अरण्यानी	*nom. sin. s. f.* A large forest.	मोठें रान.
अराति	*s. m.* An enemy.	दुस्मान, शत्रू.
अरि	*s. m.* An enemy.	शत्रू.
अरिनन्दन	*agt.* Gratifying an enemy.	शत्रूस आनंद देणारा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अरे *interj.* Ho, ho!		
अरोग: *acc. sin. s. m.* Health.		निरोग.
अरोगिता. *nom. sin. s. f.* Exemption from sickness.		आरोग्य.
अरोगिन् *adj.* Exempt from sickness.		निरोगी.
अर्क *s. m.* The sun.		सूर्य.
अर्गल *s. n.* A wooden door pin, a lock.		कोल, किल्ली.
अर्चयन्ति. *3rd. pl. pres. vb.* अर्च. Honour, respect.		मान देतो.
अर्ज्जन *s. n.* A gaining of wealth.		मिळविणें.
अर्ज्जित *pass. part. vb.* अर्ज्ज acquire. Gained, earned.		मिळविलेलें.
अर्णवस्य *gen. sin. s. n.* The ocean.		समुद्राचा.
अर्थ: *s. m.* Advantage, profit, wealth, cause, object, thing, meaning.		कारण, लाभ.
अर्थ *s. m.* A thing, wealth, meaning, intention; for, on account of (as a substitute for the dative).		संपत्ति, पैसा.
अर्थकरी *nom. sin. f. comp.* अर्थ *and* कर making. Advantageous.		लाभदायक.
अर्थतत्व *s. n.* The true case, or fact.		खरी गोष्ट.
अर्थतस् *ind.* Really, truly.		खरेपणाने.
अर्थदूषण *s. n.* An unjust taking or withholding of goods.		
अर्थनाश *s. m.* Loss of property.		द्रव्याचें नुकसान.
अर्थपर *adj.* Intent upon wealth, niggardly.		धनलोभी, कृपण.
अर्थलाभे *loc. sin. s. m. comp.* अर्थ *and* लाभ. Acquisition of wealth.		द्रव्यप्राप्तीत:
अर्थवताम् *gen. pl. m. adj.* Wealthy.		मातब्बरांचा.
अर्थवृद्धि: *nom. sin. s. f.* Increase of wealth.		द्रव्यवृधि:
अर्थसारेण *ins. sin. s. m.* By, or on account of wealth.		रकमेने.
अर्थागम *comp. s. m.* Incoming of wealth.		पैसा मिळणें.
अर्थिता *nom. sin. s. f.* The state of a beggar, begging.		मागणें, याचना.
अर्थी *nom. sin. m. agt.* Asking, a beggar or suppliant.		मागणारा, याचक.
अर्थे *loc. sin. s. m.* Wealth &c.—*ind.* For, on account of, against.		कासांत.
अर्थोपाया *ins. sin. s. m.* By comfort of wealth.		पैशाच्या उवेनें.
अर्दित *pass. part. vb.* अर्द. Pained, injured.		दुःखित.
अर्द्ध *s. n.* A half.		निंमे.
अर्द्धकोटी *s. f.* Half a crore.		पन्नास लक्ष.
अर्द्धकोष *s. m.* Half one's treasure.		
अर्द्धरात्र *s. n.* Midnight.		मध्यरात्र.
अर्पित *pass. part. caus. vb.* अर्पि, *from* ऋ go. Placed in, or applied.		पुढें ठेवलेलें.
अर्व्बुद *s. m.* or *n.* A hundred millions.		दाहाकोटी.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अर्हसि	*2nd. sin. pres. vb.* अर्ह्. Be fit, worthy, willing, ought.	योग्यहोतोस.
अलक्षित	*pass. part. vb.* लक्ष्, *with* अ. Unseen, unobserved.	न पाहिलेलें.
अलक्षितोपस्थित	*acc. sin. m. comp. of the above, with* उपस्थित. Arrived.	
अलङ्कार	*s. m.* An ornament, jewel, &c.	दागीना.
अलङ्कृत	*pass. part. vb.* कृ, *with* अलम् ornament. Adorned.	शोभित.
अलब्ध	*pass. part. vb.* लभ, *with* अ. Not gained.	न मिळालेलें.
अलभमान	*pres. part. of the same.* Not gaining.	न मिळण्याचें.
अलभ्य	*fut. pass. part.* Attainable, to be gained.	न मिळण्या जोगें
अलम्	*ind.* Enough! have done! away!	पुरे.
अलस	*adj.* Lazy.	आळशी.
अलिः	*nom. sin. s. m.* A bee.	भ्रमर, माशी.
अलब्धत्वम्	*nom. sin. s. n.* Freedom from lust, contentment.	निस्पृहता.
अलोभ	*s. m.* Moderation, content.	
अल्प	*adj.* Small, trifling—कै *ins. pl. n.*	थोडें.
अल्पता	*s. f.* Likeness, insignificance.	थोडेपणा.
अल्पधीः	*nom. sin. m. comp.* अल्प, *with* धी. Of little understanding.	मूर्ख.
अल्पप्रभाव	*comp.* Insignificant.	हलका.
अल्पप्रभावत्वम्	*s. n.* Insignificance.	हलकेपणा.
अल्पबलम्	*s. n.* A small force.	थोडकें बळ.
अल्पमेधसः	*gen. sin. m.* or *f.* Ignorant, silly.	मूर्ख.
अल्पशक्तिः	*nom. sin. m. comp.* अल्प, *and* शक्ति. Having little strength.	
अल्पस्नायुः	*nom. sin. m.* Having few sinews.	
अल्पानां	*gen. pl. adj.* Small.	लाहानांचा.
अल्पीयस	*compar. adj.* Smaller, very small.	फार लहान.
अल्पेच्छुः	*nom. sin. m.* Seeking or wishing for little.	थोडें इछिणारा.
अल्पोपायः	*nom. sin. m.* Small means.	थोडा उपाय.
अव	*prep.* Down, downward, from, off.	खालचेकडे.
अवगत	*pass. part. vb.* गम, *with* अव. Understood.	जाणिलेलें.
अवगम	*s. m.* Knowledge, perception, certainty.	ज्ञान.
अवगम्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* गम, *with* अव. Is known or comprehended.	जाणिलें जातें.
अवचनकर.	*agt.* Not doing what is bid, disobedient.	उत्धट, दांडगा.
अवज्ञा	*nom. sin. s. f.* Disrespect, disparagement.	बे अदबी, अपमान.
अवज्ञातुं	*inf. vb.* To despise.	तिरस्कार करण्यास.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अवज्ञान *s. n.* Contempt.		तुच्छ.
अवतारित *pass. part. caus. vb.* तॄ, *float or cross, with* अव. Taken off, laid aside, caused to descend.		उतरविला.
अवतिष्ठते *3rd sin. 1st. pret. vb.* ष्ठा, *with* अव. Stand off, retire.		दूर राहतो.
अवदत् *3rd. sin. 1st. pret. vb.* वद्. Say.		बोलला.
अवधीयताम् *3rd. sin. imp. pass. vb.* धा hold, *with* अव. Let attention be given.		लक्ष द्यावा.
अवधीरित *pass.part.vb.* Despised, disregarded, rejected.		नाकारलेला, टाकलेला.
अवनतकायेन. *ins. sin. m.* Bending the body.		[शरीर नम]विणें.
अवपात *s. m.* A fall or descent.		पडणें.
अवमत *pass. part. vb.* मन honour, *with* अव. Despised.		अपमानलेला.
अवमन्तृ *agt.* One who despises.		तुच्छ मानणारा.
अवमन्यते *3rd. sin. pres. vb.* मन, *with* अव. Despises, treats with contempt.		तुच्छ मानितो.
अवयव *s. m.* A limb.		
अवरम् *nom. sin. n. pron.* अवर. Inferior, lower.		[illegible], उणें.
अवरोध *s. m.* A blockade.		गुंता.
अवरोधन *s. m.* A blockade or siege.		अडथळा.
अवर्द्धमान *pres. part. vb.* ऋध, *with* अ. Not increasing.		न वाढणारा.
अवलम्बन *s. n.* A clinging to, a holding on by.		आश्रय.
अवलम्बित *pass. part. vb.* लंब, *with* अव. Lean upon, alighted, seized, hung upon.		आश्रित.
अवलोकते *3rd sin. pres. vb.* लोक look, *with* अव.		पाहतो.
अवलोकन *s. n.* A sight or seeing.		पाहणें.
अवलोकयामास *3rd sin. 2nd pret. vb.* लोक, *with* अव. He looked down upon.		पाहिलें.
अवलोकयतु *3rd sin. imp. of the above.* Let him inspect.		पाहूंदे, पाहो.
अवलोकितः *pass. part. of the above.* Seen, beheld, espied.		पाहिलेला.
अवश *adj.* Unrestrained, unruly; powerless.		कह्याबाहेर.
अवशिष्ट *pass. part. vb.* शिष distinguish, *with* अव. Left, remaining.		राहिलेला.
अवशेन्द्रियचित्तानाम् *gen. pl. comp.* अवश unrestrained, इन्द्रिय an organ of sense, *and* चित्त. The intellect or heart of those whose minds and senses are not in subjection.		
अवश्य *fut. pass. part. vb.* वश subdue, *with* अ. Inevitable.		अजिंक.
अवश्यकता *s. f.* Necessity, obligation.		जरूरी.
अवश्यम् *ind.* Inevitably.		जरूरीने.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अवसत्	*3rd. sin. 1st pret. vb.* वस. Dwell, inhabit.	राहिला.
अवसथः	*nom. sin. s. m.* A college or school.	पाठशाळा.
अवसन्नायाम्	*loc. sin. f. pass. part. vb.* षद् sink, *with* अव. Ended, spent.	संपली असतां.
अवसान	*s. n.* End, conclusion.	शेवट, समाप्ती.
अवसीदति	*3rd sin. pres. vb.* षद्, *with* अव. Yield, sink, give way.	नाश पवतो.
अवस्कन्दः	*s. m.* An attack, surprise.	हल्ला, छापा.
अवस्था	*s. f.* State, circumstance.	
अवस्थातुम्	*inf. vb.* ष्ठा, *with* अव. To retire, stand off.	वसावयासाठीं.
अवस्थानम्	*s. n.* A residing, situation, abode.	वसणें, ठिकाण.
अवस्थाप्य	*ind. pret. part. caus. vb.* स्थापि, *with* अव. Having fixed or put.	ठेऊन.
अवस्थाय	*ind. pret. part. vb.* ष्ठा, *with* अव. Having stayed or remained.	थांबून.
अवस्थितः	*pass. part. vb.* ष्ठा, *with* अव. Stood, settled, standing, engaged in, following.	राहिलेला.
अवाप्तिः	*s. f.* Acquisition.	फायदा, प्राप्ति.
अवाप्तुम्	*inf. vb.* आप obtain, *with* अव.	मिळविण्यास.
अविकत्थन	*adj.* Not boasting.	वढाई न करणारा.
अविकलानि	*nom. pl. n. adj.* Entire, unimpaired.	पूर्ण, धड, सगळीं.
अविघ्न	*adj.* Unimpeded, unalloyed.	ज्यास विघ्न नाहीं तो.
अविचारितम्	*nom.* or *acc. sin. n. pass. part. vb.* चारि, *with* वि *and* अ. Not investigated.—*ind.* Promptly, without hesitation.	न पुसतां.
अविज्ञता	*s. f.* Stupidity.	मूर्खपणा.
अविज्ञाय	*ind. pret. part. vb.* ज्ञा know, *with* वि *and* अ. Not having become acquainted with.	न जाणून.
अवितथ	*adj.* Effective, not futile or false.	खरें.
अविदित	*pass. part. vb.* विद् know, *with* अ. Unknown.	जें ठाऊक नाहीं तें.
अविद्वस्	*adj.* Unlearned, ignorant.	न पढलेला.
अविनय	*s. m.* Impropriety, indiscretion.	उद्धटपणा.
अविरक्त	*adj.* Not estranged, attached.	संसारी.
अविवेक	*s. m.* Want of judgment or investigation.	विचार नसणें.
अविवेकता	*nom. sin. s. f.* Inconsiderateness, imprudence.	साहस.
अविवेकाधिपपुरे	*comp. of* अविवेक unjust, अधिप a ruler, *and* पुरे *loc. sin. s. n.* a city.	अविचारी राजाच्या नगरांत.
अविशेषज्ञ	*agt.* Not discriminating or perceiving differences.	ज्यास मर्म कळत नाहीं तो.

Sanskrit.	English.	Marathi.
अविश्वास *s. m.*	Want of confidence.	
अविषय *s. m.*	Absence.	
अवेक्षण *s. n.*	A seeing, or looking at.	पाहणें.
अवेक्षा *s. f.*	Attention, notice.	लक्ष, पाहाणें.
अव्यवसायिन् *adj.*	Inattentive, remiss.	मंद, सुस्त.
अव्यसनिन् *adj.*	Free from sins of desire or anger.	काम व्यसन नाहीं तो.
अव्यापार *s. m.*	Business unpractised, unknown, unappertaining.	अपरिचित काम.
अशक्यम् *n. adj.*	Impossible.	न साधता कामी.
अशक्यार्थ *adj.*	Unavailing.	न साधता कामी येत.
अशंकः *nom. sin. m. adj.*	Fearless.	निर्भय.
अशुचि *s. f.*	Impurity; *also as adjective.* Impure.	अपवित्र.
अशेष *adj.*	Infinite.	घाणें.
अशौचलम् *s. n.*	Impurity.	अपवित्रपणा.
अश्नाति *3rd sin. pres. vb.* अश.	Eat or enjoy. *9th cl. par.*	खातो, उपभोगितो.
अश्नुते *3rd sin. pres. vb.* अश.	Eat or enjoy. *5th cl. par.*	खातो.
अश्मा *s. m.*	A stone.	दगड.
अश्रावि *3rd sin. 3rd pret. pass. vb.* श्रु.	Hear.	ऐकिलें.
अश्व *s. m.*	A horse.	घोडा.
अश्वतरी *s. f.*	A she-mule.	खेचरी.
अश्वमेध *s. m.*	The oblation of a horse.	घोड्याचा यज्ञ.
अश्वाधिकः *nom. sin. m.*	Strong in cavalry.	घोडे ज्यापाशीं पुष्कळ तो.
अष्टगुण *nom. sin. m.*	Eight-fold.	आठपट.
अष्टन् *num.*	Eight.	आठ.
अष्टविध *adj.*	Eight-fold.	आठ प्रकारचा.
अष्टाङ्ग *s. n.*	Eight parts of the body.	आठविभाग.
अष्टाङ्गपात *s. m.*	Falling on the eight members, prostration.	साष्टांग नमस्कार.
अष्टायुधः *nom. sin. m.*	Armed with eight weapons.	आठ शस्त्रांचा.
असंयमः *s. m.*	Absence of restraint, indulgence of the senses.	आकळा नसणें.
असंशयम् *ind.*	Doubtless.	खचित.
असंस्थित *pass. part. of* स्था, *with* सम् *and* अ.	Not standing together.	जो एके ठिकाणीं न राहाणारें तें.
असकृत् *ind.*	Not once, repeatedly.	बहुतवेळ.
असक्त *pass. part. vb.* पञ्ज stick, *with* अ.	Unattached, free from passion.	जो लागून नाहीं तो.
असङ्गत *pass. part. of* गम, *with* सम् *and* अ.	Unbecoming.	जें संबंधवार नाहीं तें.

Sanskrit. English. Murathi.

असज्जन *s. m.* A wicked person. — दुष्ट माणुस.

असत् *pres. past. vb.* अस be, *with* अ. Non-existent, bad. — खोटें.

असत्यः *adj.* Untrue. — खोटा.

असत्यम् *s. n.* Untruth. — खोटें.

असत्यसंध *adj.* False, base, wicked. — ज्याचें वचन खोटें [तो.

असदृश्यव्यवहारिन् *agt.* Behaving improperly. — अयोग्य रीतीनें वागणारा.

असंतुष्ट *pass. part. vb.* तुष be satisfied, *with* सम *and* अ. Discontented. — नाखुष.

असन्धेय *fut. pass. part. of* धा hold, *with* सम् *and* अ. Not to be made peace with. — ज्याशीं तह करणें योग्य नाहीं तो.

असमर्थ *adj.* Unable.

असमीक्ष्य *ind. pret. part. vb.* ईक्ष see, *with* सम *and* अ. Not having thoroughly inspected. — बराबर विचार न करून.

असमीक्ष्यकारिणः *gen. sin. m. agt.* Acting heedlessly. — अविचारी.

असम्भवम् *n. adj.* Impossible, unlikely. — घडण्यासारखें नव्हे तें.

असम्भोगेन *ins. sin. s. m.* Non-enjoyment. — उपभोग नसण्यानें.

असह *adj.* Impatient, not enduring. — असह्य.

असहिष्णु *adj.* Unable to bear. — हवळा, ज्यास साहत नाहीं तो.

असाधनाः *nom. pl. m. adj.* Destitute of means. — ज्यांपाशीं साधन नाहींत ते.

असाधारण *adj.* Special, uncommon. — विशेष.

असाधुत्व *s. n.* Dishonesty. — दुष्टपणा.

असाध्य *fut. pass. part. vb.* साध accomplished, *with* अ. Unmanageable, impracticable.

असाम्प्रतम् *ind.* Unsuitably. — प्रसंग सोडून.

असार *adj.* Sapless, insipid, useless, weak. — ज्यांत कांहीं जीव नाहीं तें.

असि *2nd sin. pres. vb.* अस be. — आहेस.

असि *s. m.* A sword. — तलवार.

असुन्दर *adj.* Ugly. — कुरूप.

असुलभम् *n. adj.* Not easily attained. — कठीण.

असृज् *s. n.* Blood. — रक्त.

असेवितेश्वरद्वारम् *nom. sin. n. comp.* असेवित not waited, ईश्वर a noble, *and* द्वार a door.

असौ *nom. sin. m.* or *f. pron.* He, she, that. — तो, ती.

अस्खलितप्रयाणः *nom. sin. m.* Not stumbling in his step.

अस्तङ्गत *pass. part. vb.* गम, *with* अस्तम्. Gone to its setting. — मावळलेला.

अस्थैर्य *s. n.* Unsteadiness. — चंचलपणा.

अस्तम् *acc. sin. s. m.* The western mountain, sunset.— *ind.* Setting, vanishing. — मावळणें.

अस्ताचल *s. m.* The western mountain.

Sanskrit.	English.	Murathi.
अस्ति	*3rd pres. sin. vb.* अस be. There is, it is.	आहे.
अस्तु	*3rd sin. imp. vb.* अस. Let there be.	असो.
अस्त्र	*s. n.* A missile, weapon.	हत्यार.
अस्त्रज्ञ	*agt.* Skilled in weapons.	युद्धाचें काम जा-[णता.
अस्त्वेवम्	(अस्तु एवम्) Be it so.	असें असूंदे.
अस्थि	*s. n.* A bone.	हाड.
अस्थिक	*s. n.* A little bone.	हाडुक.
अस्थिर	*adj.* Unsteady.	चंचल.
अस्पर्शनम्	*s. n.* Non-contact, avoidance of touch.	न शिवणें.
अस्पृशन्	*pres. part. vb.* स्पृश touch, *with* अ.	
अस्मत्पुत्राणाम्	*comp.* अस्मद् my, *and gen. pl. of* पुत्र son.	माझ्या पुत्रांचा.
अस्मद्	*used in composition.* I, my, our.	मी (न.)
अस्मदीय	*adj.* My, our.	माझें.
अस्मन्मित्रं	*s. n.* Our ally.	माझा मित्र.
अस्मात्	*abl. sin. n. pron.* इदम्. This.	यापासून.
अस्मान्	*acc. pl.* अस्मद् —भि *ins. pl.* सु *loc. pl.*	आम्हाला.
अस्मि	*1st sin. pres. vb.* अस. I am.	आहें.
अस्मिन्	*loc. sin. m.* or *n. pron.* इदम this, स्मै *dat. sin.*, अस्य *gen. sin.*	यावर.
अहः	*s. n.* A day.	दिवस.
अहङ्कार	*s. m.* Pride.	गर्व.
अहं	*pron.* I.	मी (पु.)
अहरहर्	*ind.* Day by day.	नेहेमी.
अहर्निशम्	*ind.* Day and night.	रात्रंदिवस.
अहह	*interj.* Alas!	आहाहा.
अहार्य्यत्वात्	*abl. sin. s. n.* Security from seizure.	न चोरण्याजोगतें.
अहिः	*nom. sin. s. m.* A serpent.	साप.
अहित	*adj.* Ill-disposed, hurtful.	तोट्याचें.
अहितहितविचारशून्यबुद्धेः	*gen. sin. m.* With a mind incapable of perceiving good and evil.	मूर्ख.
अहिंसा	*s. f.* Harmlessness, the virtue of the Jains.	न मारणें.
अहो	*interj.* Oh! alas!	
अहोरात्रम्	*ind.* Day and night.	रात्रंदिवस.

आ

Sanskrit.	English.	Murathi.
आ	*prep.* To, at, as far as, until. *Prefixed to vbs. of giving and going, it imparts the sense of taking or coming.*	पर्यंत.
आः	*interj.* Alas! oh!	

Sanskrit. English. Marathi.

आकरे loc. sin. s. m. A mine. खाणींत.

आकर्ण्य ind. pret. part. vb. कर्ण hear, listen, with आ. Having heard, or listened to. ऐकून.

आकारः nom. sin. s. m. Form, appearance, outward show of feeling.

आकाशवर्त्म s. n. The atmosphere, air.

आकाशे loc. sin. s. m. or n. Air, sky. आकाशांत.

आकीर्ण pass. part. vb. कॄ scatter, with आ. Scattered, overstrewn. पसरलेला.

आकुलः nom. sin. m. adj. Affected, filled, distressed. व्याप्त, भरलेला.

आकुलित pass. part. of कुल, with आ. Agitated, distressed. गोंधळलेला.

आकृष्ट pass. part. vb. कृष् draw, with आ. Drawn, dragged, attracted. ओढलेला.

आकृष्टि s. f. Attraction, or pulling away. ओढणं.

आकृष्य ind. pret. part. vb. कृष्, with आ. Having drawn, or extracted. ओढून.

आक्रमति 3rd. sin. pres. vb. क्रम step, with आ. Invades, advances to. चढून जाणे.

आक्रम्य ind. pret. of above. Having attacked, seized on, or overrun. दबाकरून.

आक्रान्तम् n. pass. part. of the same. Beset, accompanied.

आक्रोशित pass. part. vb. क्रुश् cry out, with आ. Cursed, abused. शापलेला.

आखुः s. m. A rat or mouse. उंदीर, घूस.

आख्या s. f. Name. नांव.

आख्यातुम् inf. vb. ख्या tell, with आ.—तुकामः nom. sin. m. Longing to tell. सांगावयास.

आख्यान s. m. A story. गोष्ट, कथा.

आख्येयम् nom. sin. n. fut. pass. part. vb. ख्या, with आ. To be told. सांगावयाचें.

आगच्छामि 1st sin. pres. vb. गम, with आ. I come. येतों.

आगत pass. part. vb. गम, with आ. Arrived, near at hand. आला, पोंचला.

आगन्तु s. m. A new comer. नवा, नवीन येणारा.

आगन्तुक s. m. A new comer. नवा.

आगम s. m. An arrival. येणें, मिळणें.

आगमन s. m. An arrival. येणें.

आगमिष्यसि 2nd. sin. 2nd. fut. vb. गम, with आ. Thou wilt come. येशील.

आघात s. m. A blow; a slaughter-house. घात.

Sanskrit.	English.	Murathi.
आचरतु	*3rd. sin. imp. vb.* चर go, *with* आ. Practice, *also* inflict.	करो.
आच्छन्न	*pass. part. vb.* छद cover, *with* अ. Covered.	झांकलेला.
आज्ञा	*s. f.* An order.	हुकुम.
आज्ञापयति	*3rd. sin. pres. caus. vb.* ज्ञापि, *from* ज्ञा know, *with* अ. Commandeth.	हुकुम करितो.
आटविक	*s. m.* A woodman, pioneer.	रानकरी.
आटोप	*s. m.* Pride.	गर्व.
आढ्य	*adj.* Opulent, abounding, possessed of.	युक्त.
आतप	*s. m.* Heat.	ऊन.
आतिथ्यम्	*s. m.* Hospitality, the guest-rite.	पाहुणचार.
आतिथ्यसत्कारम्	*acc. sin. s. m.* The rites of hospitality.	
आतुर	*adj.* Diseased.	अजारी, व्यापलेला.
आत्म	*used for* आत्मन्, *as the first member of a compound.*	जीव.
आत्म	*used in comp. for* आत्मन्.	जीव, मन.
आत्मकर्म	*s. n.* One's own act.	आपलें काम.
आत्मकृत:	*nom. sin. m.* Done by self.	आपणकेल्लें.
आत्मजे	*loc. sin. m.* Born of one's self, a son.	पुत्र, मुलगा.
आत्मद्रोही	*nom. sin. m. agt.* Self-tormented.	आपणास उपद्रव देणारा.
आत्मपरित्यागेन	*ins. sin. s. m.* Self-sacrifice.	आपल्याघाताने.
आत्मंभरि:	*nom. sin. m. agt.* Feeding oneself, selfish.	आपलें पोटभऱ्या.
आत्मवत्	*ind.* Like one's self.	आपणाप्रमाणें.
आत्मविवृद्ध	*s. f.* Self-advantage.	आपलें वाढविणें.
आत्मवृत्तान्त	*s. m.* Own story, autobiography.	आपली गोष्ट.
आत्मशक्त्या	*ins. sin. s. f.* Own or innate power.	आपल्यासामर्थ्यानें.
आत्मसन्देहे	*loc. sin. s. m.* Own or internal doubt.	आपल्या संशयांत.
आत्मसात्	*ind.* One's own.—सात्कृत *pass. part.* Made one's own.	आपलासा.
आत्मा	*nom. sin. s. m.* Soul, self, life.	आपण, जीव.
आत्मादिष्ट:	*nom. sin. m.* Self-counselled.—*s. m.* A treaty made to liking.	
आत्मापराध	*s. m.* Own or personal offence.	आपला अपराध.
आत्मार्थं or -र्थम्	*ind.* For one's own sake.	आपणासाठीं.
आत्मीय	*adj.* Own, subject to self.	आपला. [काल.
आत्मोदय:	*nom. sin. s. m.* Self-advantage, or elevation.	आपला उर्जित-
आत्मौपम्येन	*ins. sin. s. n.* Likeness or analogy to self.	आपल्याप्रमाणें.
आदत्ते	*3rd sin. pres. vb.* दा give, *with* आ. Take.	घेतो.
आदय:	*nom. pl. s. m.* आदि. A beginning.—*In comp. equivalent to* et-cætera, *as* इन्द्रादय: Indra and the others.	इत्यादि. आदि.

Sanskrit. English. Murathi.

आदरः *s. m.* Respect, regard.
आदाय *ind.pret.part. vb.* दा, *with* आ. Having taken. घेऊन.
आदित्य *s. m.* The sun. सूर्य.
आदित्यचन्द्रौ *nom. du. m.* Sun and moon. सूर्य चंद्र.
आदित्सुः *agt.* Wishing to have. घेण्यास इच्छिणारा.
आदिशति *3rd sin. pres. vb.* दिश् show, *with* आ. Command, exhort.—आदिष्टः A treaty yielding territory. आज्ञा देतो.
आदेय *fut. pass. part. vb.* दा. To be taken. घ्यावयाचें.
आदेश *s. m.* An order, precept, rule. आज्ञा.
आद्य *fut. pass. part. vb.* अद् eat. To be eaten, eatable, food. खावयास योग्य.
आद्य *adj.* First, former. पहिला.
आद्रियते *3rd sin. pres. pass. vb.* दृ, *with* आ. Honour. मानलें जातें.
आधत्ते *3rd sin. pres. vb.* धा hold, *with* आ.—आधाय *ind. pret. part.* Having practised. धरितो.
आधार *s. m.* A support, a receptacle.
आधाराधेयभाव *s. m.* The influence of the support upon the supported.
आधि *s. m.* Mental anguish. हृद्रोग.
आधिकरण्य *s. n.* Location.
आधिक्य *s. n.* Pre-eminence. अधिकपणा, वर्चस्पा.
आधिपत्य *s. n.* Supremacy. अधिकार, राज्य.
आधेय *fut. pass. part. vb.* धा, *with* आ. To be held, received, or supported.
आध्मात *pass. part. vb.* ध्मा blow, *with* आ. Inflated. फुगलेला.
आनन्द *s. m.* Joy.
आनन्दतमः *s. n.* A delighting, or making happy. संतोष कारक.
आनन्दित *pass. part. vb.* णद् द, *with* आ. Rejoiced. संतोषित.
आनीत *pass. part. vb.* णी lead, *with* आ. Brought, fetched. आणलेला.
आनृण्य *s. n.* Acquittance of obligation. निकर्जीपणा.
आपः *nom. pl. s. f.* अप्. Water. पाणी.
आपतन्तीनाम् *gen. pl. f. pres. part. vb.* पत. Fall, befall, or impend, *with* आ. पडणाऱ्यांचा, येणाऱ्यांचा.
आपत्काले *loc. sin. s. m.* A time of distress. संकट काळीं.
आपत्सु *loc. pl. s. f.* Calamity. संकटांत.
आपदम् *acc. sin. s. f.* Misfortune, calamity. दुर्दैव.
आपदर्थे *ind.* For, or against adversity. संकटाकरतां.
आपद्यते *3rd. sin. pres. vb.* पद, *with* आ. Gain, attain. मिळवतो.

Sanskrit.	English.	Marathi.
आपन्नः	*nom. sin. m. pass. part. vb.* पद्, *with* आ. Gotten, acquired.	प्राप्त झालेला.
आपात	*s. m.* The instant, present moment.	
आपूर्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* पुर fill, *with* आ. Is filled or supplied.	भरिला जातो.
आप्तुम्	*inf. vb.* आप्. Obtain.	मिळण्यासाठीं.
आप्नोति	*3rd pres. sin. vb.* आप्. He obtains, or incurs.	मिळवतो, युक्त करतो.
आप्यायित	*pass. part. vb.* प्यै, *with* आ. Enlarged, refreshed.	धालेला.
आभरणम्	*nom. sin. s. n.* An ornament.	भूषण, शोभा.
आम	*adj.* Crude, unbaked.	हिरवें, कचें.
आमय	*s. m.* Sickness.	आजार, रोग.
आमरणान्ताः	*nom. pl. m.* Lasting for life.	मरेपर्यंत टिकणारे.
आमिषम्	*s. n.* Food, flesh.	मांस.
आय	*s. m.* Income, revenue.	मिळकत.
आयतनम्	*acc. sin. s. n.* Abode, home; an altar or sacred shade.	जागा, कुंड.
आयति	*s. f.* Future time; length.	लांबी, भविष्यकाळ.
आयत्त	*adj.* Defendant.	ताबेदार, अधीन.
आयाति	*3rd. sin. pres. vb.* या go, *with* आ. Come, approach, assail, consent, yield.	येतो.
आयु	*nom.* or *acc. sin. s. n.* Age, life-time, duration of life.	वय, उमर.
आयुःशेष	*s. m.* The remnant of life.	बाकीची उमर.
आयुध	*s. m.* A weapon.	हत्यार.
आरण्य	*adj.* Wild, forest grown.	जंगल, वन.
आरब्ध	*pass. part. vb.* रभ begin, *with* आ. Commenced, begun.	सुरु झालेला.
आरभन्ते	*3rd pl. pres. vb.* रभ. Begin, commence.	सुरु करितात.
आरम्भ	*s. m.* Commencement.	
आराति	*s. m.* An enemy.	शत्रु.
आराधित	*pass. part. vb.* राध complete, *with* आ. Served, worshipped, propitiated.	पूजित.
आराम	*s. m.* A garden or grove.	बाग.
आरुह्य	*ind. pret. part. vb.* रुह mount, *with* आ. Ascend, climb, surmount, embark.	चढून.
आरोध	*s. m.* A siege, blockade.	वेढा, अटकाव.
आरोपयति	*3rd. sin. pres. caus. vb.* रोपि, *with* आ. Place, fix, lift.	ठेवतो, मांडतो, लावतो.
आर्जव	*s. n.* Straightforwardness.	सरळपणा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
आर्त	*pass. part. vb.* ऋ or ऋत. Pained, afflicted, disturbed.	दुःखित.
आर्तनाद	*s. m.* A cry of pain.	दुःखिताची आरड.
आर्द्रनयनः	*nom. sin. m.* Moist-eyed.	
आर्य्यः	*nom. sin. m. adj.* Respectable, worthy—a master or friend.	श्रेष्ठ.
आलयः	*nom. sin. s. m.* A house, receptacle.	जागा, घर, स्थान.
आलस्यनिबन्धनम्	*nom. sin. n.* Originating in idleness.	आळसा पासून होणारें.
आलस्यम्	*s. n.* Idleness.	आळस.
आलाप	*s. m.* A speaking to, conversation.	संभाषण.
आलिङ्गनम्	*s. n.* An embracing.	वेंगाटणें.
आलिङ्गितवती	*nom. sin. f. indef. past. part. vb.* लिग इ, *with* आ. She embraced.	
आलोकते	*3rd. sin. pres. vb.* Looks at.	पाहतो.
आलोकयामास	*3rd. sin. 2nd. pret. vb.* आ & लोच. See, look.	पाहताझाला.
आलोचितम्	*nom. sin. n. pass. part. vb.* लोच see, *with* आ. It was seen fit, considered, or agreed.	पाहिलें.
आवयोः	*gen. du. pron.* अस्मद्. Of us two.—आवाम् *nom. du.*	आह्मा दोघांचा.
आवली	*s. f.* A line, string, or row.	ओळ, माळ, पंक्ति.
आवास	*s. m.* Residence.	राहणें.
आविर्भूत	*pass. part. vb.* भू become, *with* आविस्. Apparent, appeared, become visible.	प्रकट झालेला.
आविशन्ति	*3rd. pl. pres. vb.* विश् enter, *with* आ. Engross, occupy, fix.	आंत जातात.
आवृत	*pass. part. vb.* वृ surround, *with* आ. Encircled, covered over, overcast.	वेढलेला.
आवृत्ति	*s. f.* A revolving; worldly existences.	
आवेदित	*pass. part. caus. vb.* वेदि, *from* विद् know, *with* आ. Made known.	जाणलेलें.
आशङ्क्य	*ind. pret. part. vb.* शक, *with* आ. Fear, suspect.	संशय धरून.
आशय	*s. m.* Intention, meaning.	मनांतला भाव, हेत.
आशाः	*acc. pl. s. f.* Desire, hope, dependence.	
आशावताम्	*gen. pl. m. adj.* Having hope.	आशायुक्त.
आशाविभिन्नाः	*nom. pl. m.* Disappointed in a hope.	निराश झालेले.
आशु	*ind.* Quickly.	लौकर.
आश्चर्य	*s. n.* A wonder.	
आश्रम	*s. m.* A hermitage, a religious order.	मठ.

Sanskrit.	English.	Marathi.
आश्रयः	*nom. sin. s. m.* A dwelling, asylum, protection; a recipient, patron; recourse to an asylum; vicinity.	
आश्रयण	*s. n.* A refuge, protection.	रक्षण.
आश्रयणीय	*fut. pass. part. vb.* श्रि serve, *with* आ. To be fled to, or followed.	आश्रय करावयास योग्य.
आश्रयते	*3rd sin. pres. same vb.* Resorts, repairs.	आश्रयास जातो.
आश्रयभूता	*nom. pl. m.* One protecting, or being the refuge of another.	
आश्रयाश.	*s. m.* A name of fire.	विस्तव.
आश्रित	*pass. part. vb.* श्रि, *with* आ. Resorted to, occupied, infested.	ज्याचा आश्रा केला तो.
आश्रित्य	*ind. pret. part. of the same.* Having resorted to, &c.	आश्रय करून.
आश्वासयन्	*pres. part. vb.* श्वस breathe, *with* आ. Encouraging, animating.	धीर देणारा.
आसक्त	*pass. part. vb.* षञ्ज stick, *with* आ. Attached, engrossed.	जडलेला, नादावलेला.
आसन	*s. n.* A stool; halting.	बैठक.
आसन्न	*pass. part. vb.* षद्, *with* अ. Near.	जवळ.
आसन्नतर	*compar.* Nearer.	अगदीं जवळ.
आसन्नतरता	*s. f.* Greater nearness.	फार जवळपणा.
आसन्नप्रसवा	*nom. sin. f.* About to lay eggs.	विण्याला झालेली.
आसम्	*1st sin. 1st pret.* अस. Be.	होतों.
आसाद्य	*ind. pret. part. vb.* षद् go, *with* आ. Meet, reach, obtain, find.	पोंचून, पावून.
आसीत	*3rd sin. 1st pret. vb.* आस. Sit.	असावें.
आसीत्	*3rd sin. pret. vb.* अस. Be.	होता.
आस्यताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* आस sit. Let there be sat.	बसावें.
आस्ताम्	*3rd sin. imp. vb.* आस sit. Be present, exist.	असो.
आस्था	*s. f.* Pains, care, regard.	काळजी.
आस्थाय	*ind. pret. part. vb.* ष्ठा stand, *with* आ. Having betaken oneself.	आश्रय करून.
आस्थिताः	*nom. pl. pass. part. vb.* ष्ठा, *with* आ. Stayed, abided.	राहिले.
आस्पदम्	*s. n.* A place, site, or object.	जागा.
आस्य	*s. n.* The mouth.	तोंड.
आस्वाद	*s. m.* Taste, enjoyment.	रुचि.
आस्वादन	*s. n.* A tasting or eating.	चाखणें, अनुभवणें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
आस्वाद्य तोयाः	*nom. pl. f. comp.* आस्वाद्य, *fut. pass. part. vb.* स्वद् be sweet, *and* तोय water.	
आह	*3rd sin. def. vb.* Say.	बोलतो.
आहत	*pass. part. vb.* हन्, *with* आ. Struck, repulsed.	मारलेला.
आहर्तुं	*inf. vb.* हृ, *with* अ. To seize.	घेण्या साठीं.
आहव	*s. m.* War, battle.	लढाई.
आहार	*s. m.* Food, a meal.	जेवण, खाणें.
आहारनिद्राभयमैथुनम्	*comp.* आहार food, निद्रा sleep, भय fear, *and* मैथुनम् sexual intercourse.	
आहारविरह	*s. m.* Want of food.	उपास.
आहारार्थम्	*ind.* For dinner.	अन्नासाठीं.
आहारार्थीन्	*agt.* Seeking food.	खाणें पाहाणारा.
आहितक्लमम्	*acc. sin. n.* exhausted, *comp.* आहित fell, *and* क्लम exhaustion.	थकलेल्यास.
आहुः	*3rd pl. def. verb.* They say.	बोलतात.
आह्वयताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* ह्वे call, *with* आ. Let him be called.	बोलवावें.
आहृत	*pass. part. vb.* हृ take, *with* आ. Carried, brought, fetched.	आणलेला.

इ.

इङ्गित	*s. n.* A hint or sign.	मनोगत, सूचना.
इच्छा	*s. f.* Wish, desire.	
इच्छामि	*1st sin. pres. vb.* इष. Wish, seek, like, choose, consent.	इच्छितो.
इच्छन्	*nom. sin. pres. part. of above.*	इच्छिणारा.
इच्छासम्पत्	*s. f.* Fulfilment, or attainment of wishes.	
इच्छु	*agt.* Desirous, wishing, purposing.	इच्छिणारा.
इज्या	*s. f.* Sacrifice.	होम.
इज्याध्ययनदानानि	*comp. of* इज्या, अध्ययन study, *and* दानानि *nom pl. s. n.* Liberality.	होम, पढणें, दान करणें.
इतरम्	*acc. sin. m. pron.* इतर. Other.	दुसऱ्याला.
इतश्चेतश्च	*ind.* Both here and there.	इकडे तिकडे.
इतस्	*ind.* From this place.	इथून.
इतस्ततस्	*ind.* Here and there.	इकडून तिकडे.
इति	*ind.* Thus, so, saying—*used as sign of direct narration.*	असें.
इतिकर्तव्यता	*s. f.* Proper measures.	करावयाची रीत.

Sanskrit.	English.	Marathi.
इतिकर्त्तव्यतामूढः	*nom. sin. m.* Dumbfounded as to what should be done.	कर्तव्य कस न जाणता.
इत्थम्	*ind.* Thus, in this manner.	या रितीने.
इत्यादि	*ind.* Thus, &c.	
इदम्	*pron.* This.	हें.
इदानीम्	*ind.* Now, immediately.	आतां.
इध्म	*s. n.* Fuel.	सर्पण.
इन्द्रिय	*s. n.* An organ of sense.	
इन्धन	*s. n.* Firewood.	लांकुड.
इमम्	*acc. sin. m. pron.* इदम्. This.—इमे. *nom. pl.*	ह्याला.
इयत्	*adj.* So much, thus much.	इतकें.
इयं	*nom. sin. f.* इदम्. This.	ही.
इव	*ind.* Like, as, like as if.	सारिखें, जणु काय.
इष्ट	*pass. part. vb.* इष. Wished, desired.	इच्छित.
इष्टका	*s. f.* A brick.	ईट.
इष्टकागृहम्	*s. n.* A house of brick.	ईटांचें घर.
इष्यते	*3rd. sin. pres. pass. vb.* इष. Wish, seek.	इच्छिलें जातें.
इह	*ind.* Here, in this world.	येथे, या जगांत.
इहसमय	*s. m.* Here, now, at such a time.	अशावेळीं.

ई.

ईदृश्	*adj.* Such, so much as, such as.	असें.
ईदृश	*adj.* Such as, such like.	असें.
ईर्षितं	*nom. sin. n. adj.* Envied.	हेवा केलेलें.
ईर्ष्यिन्	*adj.* Envious.	मत्सरी.
ईश्वरः	*s. m.* A lord, owner, master, able ; a god.	स्वामी, मालक, देव.
ईहा	*s. f.* Wish, desire.	इच्छा.

उ.

उ	*ind. affix. implying doubt.*	
उक्त	*pass. part. vb.* वच. Spoken, said, told, a word.	सांगितलेला, म्हटलेला.
उक्ति	*s. f.* A word or phrase.	शब्द, भाषण.
उग्र	*adj.* Furious, angry.	भयंकर, रागीट.
उग्रदण्डम्	*acc. sin. m.* Relentless.	निर्दय.
उचित	*adj.* Proper, fit, convenient.	गोड, योग्य.
उच्च	*adj.* Lofty.	उंच.
उच्चार	*s. m.* Excrement.	शरीराबाहेर टाकलेला मळ.
उच्चैस्	*ind.* Up, upwaras, abore, aloud.	उंच, मोठ्याने.
उच्छिद्यन्ते	*3rd. pl. pres. pass. vb.* छिद्, *with* उत्. Are cut off, withheld, wanting.	तोडले जातात, नष्ट होतात.

Sanskrit.	English.	Marathi.
उच्छिन्न	*pass. part. vb.* छिद्, *with* उत् cut off. Peace obtained by partition of land.	फास.
उच्छृङ्खलम्	*nom. sin. n. adj.* Unrestrained.	आडदांड.
उच्छ्रित	*pass. part. vb.* श्रि serve, *with* उत्. Uplifted, high, tall.	उचलेला उभारलेला. [आहे तो.
उच्छ्रितपाणिः	*nom. sin. m.* With outstretched hand.	ज्यानें वरती हात केलेला
उच्यते	*3rd. sin. pres. vb.* वच. Speak, say, tell.	सांगितलें जातें.
उज्जयिनी	*s. f.* Oojein—name of a city in *Málava*.	उज्जनी शहर.
उड्डीयताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* डी fly, *with* उत् up. Let there be flown up (by us).	उडावें.
उत्	*prep.* Up, upwards, on high, above, on, upon.	वर, वरती.
उत्कटैः	*ins. pl. n. adj.* Much, excessive.	फारच.
उत्कर्ष	*s. m.* Superiority, eminence.	उदय, भडती.
उत्कृत्यमानस्य	*gen. sin. m. pres. part. pass. vb.* कृत cut, *with* उत् up.	कापलेल्याचें.
उत्कृष्ट	*pass. part. vb.* कृष draw, *with* उत्. Excellent, costly.	
उत्तमः	*adj.* Highest, best.	
उत्तमाधममध्यमाः	*nom. pl. m.* Good, bad, and middling.	उत्तम, खराब, [सुमारवट.
उत्तमाधमयोः	*gen. du.* Of high and low.	उत्तम नीच ह्यांचें.
उत्तर	*pron.* Latter, last-mentioned.	पुढला.
उत्तरदायक	*agt.* Giving answers, impertinent.	उत्तर देणारा.
उत्तर	*s. n.* Answer, discussion.	
उत्तरा	*s. f.* The north.	उत्तरदिशा.
उत्तरापथ	*s. n.* The north, or N. course.	उत्तरेकडील मार्ग.
उत्तरोत्तर	*s. n.* A reply to a reply, a rejoinder.	उत्तराचा उत्तर.
उत्तरोत्तरम्	*ind.* More and more, higher and higher.	अधीक अधीक.
उत्तापः	*nom. sin. s. m.* Warmth, passion.	उष्णता.
उत्तिष्ठ	*2nd sin. imp. vb.* ष्ठा stand, *with* उत्. Arise! get up!	उठ.
उत्थ	*agt.* Springing, arising.	उठलेला.
उत्थातुम्	*inf. vb.* ष्ठा, *with* उत्. To arise.	उठण्यां करितां.
उत्थापयामि	*1st sin. pres. caus. vb.* स्थापि, *with* उत्. Raise; lift up.	उठवितों.
उत्थाय	*ind. pret. part. vb.* ष्ठा, *with* उत्. Having arisen.	उठून.
उत्थायोत्थाय	*see above.* Having arisen, having arisen, *i. e.* every day we arise.	उठूनउठून.
उत्पतति	*3rd sin. pres. vb.* पत fall, *with* उत्. Arises, ascends, springs up.	चढतो, उडतो.
उत्पन्न	*pass. part. vb.* पद् go, *with* उत्. Occurred, sprung up unexpected; known.	

Sanskrit.	English.	Marathi.
उत्पल	*s. n.* A blue lotus.	कमळ.
उत्पाटिन्	*agt.* Pulling up, plucking out.	उपटणारा.
उत्पात	*s. m.* A rise or ascent.	चढणें, उठणें.
उत्पादक	*agt.* Producing, raising, a creator.	उत्पन्न करणारा.
उत्पादन	*s. n.* A producing, procreation.	उत्पत्ति.
उत्पादयामि	*1st sin. pres. caus. vb.* पादि, *with* उत्. Produce, raise, create, procure.	उत्पन्न करितो.
उत्पादिन्	*agt.* Arising, being produced.	उत्पन्न करणारें.
उत्प्लुत्य	*ind. pret. part. vb.* प्लु jump, *with* उत्. Having leaped up.	उडून.
उत्फुल्ल	*adj.* Expanded, blossomed.	फुललेलें.
उत्सर्ग	*s. m.* An abandoning, avoiding, excretion.	सोडणें, देणें.
उत्सव	*s. m.* A festivity, prosperity, joy.	आनंद.
उत्साह	*s. m.* Effort, energy, ardour; firmness.	हौस, हिंमत.
उत्सुक	*adj.* Eager, excited towards, very desirous.	
उत्सृजेत्	*3rd sin. pret. vb.* सृज create, *with* उत्. Let go, abandon, avoid.	टाको, सोडो.
उदक	*s. n.* Water.	पाणी.
उदकार्थिन्	*agt.* Seeking water.	पाणी इच्छिणारा.
उदय	*s. m.* The eastern mountain; sunrise.	
उदयिन्	*adj.* Prosperous.	दैववान्.
उदरभरणमात्र केवलेच्छोः	*gen. sin. m.* Desirous only to fill the belly.	पोट्या, पोटभऱ्या, पोटाशी मात्र चिंता करणारा.
उदर	*s. n.* The belly, a bird's crop.	पोट.
उदार	*adj.* Generous, great, sincere.	
उदारचरितानाम्	*gen. pl.* Of a generous disposition.	ज्यांची बुद्धि किंवा मन [थोर आहे त्यांचें.
उदासीन	*pres. part. vb.* आस sit, *with* उत्. A sitting aside, a stranger, a neutral.	तिऱ्हाईत.
उदाहृत	*pass. part. vb.* हृ take, *with* आ & उत्. Called, entitled.	बोललेला, सांगितलेला.
उदित	*pass. part. vb.* वद्. Said, spoken.	बोललेलें.
उदीयमान	*pres. part. vb.* ई go, *with* उत्. Rising.	उदय पावणारा.
उदीरित	*pass. part. vb.* ईर go, *with* उत्. Said, uttered.	बोललेला.
उदेति	*3rd sin. pres. vb.* इ, *with* उत्. Arises.	उदय पावतो.
उद्गम	*s. m.* Arising, ascending.	वर जाणें, उत्पत्ति.
उद्गार	*s. m.* An ejection from the mouth, utterance.	उद्गार,
उद्घाटनम्	*acc. s. n.* An unlocking; an opener, a key.	उघडणें, किल्ली.
उद्दण्ड	*adj.* Raised on a pole.	
उद्दिश्य	*ind. pret. part. vb.* दिश show, *with* उत्. Having aimed at, having pointed at.	दाखवून, लक्षून.

Sanskrit. English. Murathi.

उद्देश *s. m.* A part or quarter.

उत्धरण *s. n.* A raising or tearing up, extraction. भाग.

उत्धरते *3rd sin. pres. vb.* हृ take, *with* उत्. Draw up or out, raise. वर काढणें.

उत्धूत *pass. part. vb.* धू shake, *with* उत्. Tossed up, exalted. वर काढतो.

उद्भूत *pass. part. vb.* भू become, *with* उत. Born, *also* lofty. कांपलेला.

उद्भ्रान्त *pass. part. vb.* भ्रम move about, *with* उत. Agitated, tossed, whirled. उत्पन्न झालेला, उंच.

उद्यत *pass. part. vb.* यम restrain, *with* उत्. Raised up, ready, ready to strike. भटकलेला.

उद्यमेन *nom. sin. s. m.* Perseverance. तयार.

उद्यान *s. n.* A garden.

उद्योग *s. m.* Exertion, strenuous effort, preparation. उद्योगानें.

उद्योगसमर्थ *comp.* Capable of exertion. बाग.

उद्योगी *nom. sin. m. adj.* Energetic, active, diligent.

उद्विग्न *pass. part. vb.* विज tremble, *with* उत्. Distressed. कामा लायक.

उद्विग्नमना: *nom. sin. comp. of the above, and* मनस्. The mind. चाबलेला.

उद्वोढुम् *inf. vb.* वह् carry, *with* उत्.

उन्नत *pass. part. vb.* णम bend, *with* उत्. High, uplifted. वरती आणण्यास.

उन्नतचरण: *nom. sin. m. comp.* With uplifted paws. उचललेला.

उन्नतशिरा: *nom. sin. m.* Raising the head.

उन्नति *s. f.* Rising, elevation. उचललेले पायांचा.

उन्मत्त *pass. part. vb.* मद् be proud, *with* उत्. Mad, drunk. उचलेले डोक्याचा. मोठेपणा, उंचो.

उन्मार्ग *s. m.* A wrong road or course, an error. मस्त.

उन्मार्गगमन *s. n.* A going in the wrong road.

उन्मार्गगामिनाम् *gen. pl. comp.* Of those going in a wrong road. खराब रस्ता.

उन्मार्गा *s. f.* Evil course, vagary. वाईट रस्त्यानें जाणें. वाईट रस्त्यानें

उन्मीलित *pass. part vb.* मील to wink, *with* उत्. Opened. जाणाऱ्यांचा.

उन्मूलयामि *1st. sin. pres. vb.* मूल, *with* उत्. Uproot. वाईट चालीची. *उघडलेलें.

उप *prep.* By, with, near, by the side of. उपटतों.

उपकर्ण *adj.* Near ; outskirts of a place, neighbourhood. जवळ.

उपकरण *s. m.* An instrument or vessel. साहित्य.

उपकर्तृ *agt.* Assisting ; a benefactor. उपयोगीं पडणारा.

Sanskrit. English. Murathi.

उपक्लृप्त *pass. part. caus. vb.* कॢप्, *with* उप. Prepared, made. केलेला.

उपकार *s. m.* Help, benefit, use, advantage.

उपकारक *agt.* A benefactor. उपकार करणारा.

उपकारापकारौ *nom. du. m. comp.* Kindness and injury.

उपकारिणि *loc. m. agt.* रिन Helping; a benefactor. हितकर्ता.

उपकृत *pass. part. vb.* कृ, *with* उप. Done kindly.—*s. n.* Assistance, favour, benefit. उपकार केलेला.

उपक्रीय *ind. pret. part. vb.* क्री buy, *with* उप. Having bought. विकत घेऊन.

उपक्रुश्य *ind. pret. part. vb.* क्रुश् cry out, *with* उप. Affecting to be angry. रागानें ओरडून

उपक्षय *s. m.* Waste, expenditure. नाश.

उपगच्छामि *1st sin. pres. vb.* गम, *with* उप. Go near, approach.—*pass.* Experienced. जवळ जातों.

उपगम *s. m.* Acquaintance, intercourse. ओळख.

उपगूहितुम् *inf. vb.* गुह conceal, *with* उप. To embrace. वेंगाटण्यास.

उपग्रह *s. m.* Peace obtained by total cession.

उपचय *s. m.* Elevation; prosperity. आधिक्य.

उपचयापचयौ *nom. du. m. comp.* Prosperity and decay. अधोकडणें.

उपचार *s. m.* Service, courtesies. आदर.

उपचारपरिभ्रष्ट *nom. sin. m. comp.* Without civility. आडाणी.

उपचीयते *3rd sin. pres. pass. vb.* चि gather, *with* उप. Is heightened, as in value. वाढतें.

उपजात *pass. part. vb.* जन be born, *with* उप. Produced, excited. झालेला.

उपजातकोपेन *ins. sin. m.* Provoked, excited. रागआलेला.

उपजातविश्वासया *ins. s. f.* Believing, trusting. जिला विश्वास उत्पन्न झाला आहे तिनें.

उपजाप *s. m.* Treachery, treason, disunion. कपट.

उपजायते *3rd sin. pres. vb.* जन, *with* उप. Is born, arises. उत्पन्न होतें.

उपढौकयामः *1st pl. pres. nom. vb.* We will make nuzzur.' नजर देऊं.

उपतिष्ठते *3rd sin. pres. vb.* स्था, *with* उप. Attends, stands near. तावेदारींत उभा राहतो.

उपत्यका *s. f.* Low land—a valley. खोरें.

उपदिशसि *2nd sin. pres. vb.* दिश् show, *with* उप. Counsel, instruct, admonish. मसलतदेतोस.

उपदेश *s. m.* Instruction, advice; initiation. शिकवणी.

उपदेशिन् *agt.* Advising; an adviser. शिकविणारी.

उपधा *s. f.* A trial or test of loyalty.

Sanskrit.	English.	Murathi.
उपनेतव्य *fut. pass. part. vb.* णी bring, *with* उप. To be brought.		नेण्याला योग्य.
उपन्यस्त *pass. part. vb.* अस throw, *with* नि *and* उप. Laid down, proposed.		ठेवलेला.
उपन्यास *s. n.* A pledge, or hostage; mode of alliance.		गाहाण, ओल.
उपपत्ति *s. f.* Birth; association, argument.		निर्वाह.
उपपीडयेत् *3rd sin. pret. vb.* पीड pain, *with* उप. Oppress.		पीडावें.
उपभुज्यताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* भुज Eat, enjoy, *with* उप.		खाणें जावें.
उपभोग *s. m.* Enjoyment.		
उपभोग्य *fut. pass. part. vb.* भुज. Eat, enjoy.		उपभोगास योग्य.
उपमा *s.* Likeness *(used in comp.)*		सारखेपणा.
उपयामि *2nd sin. pres. vb.* या go, *with* उप near. Indulge, feel or manifest, *also* fall upon.		
उपयुक्त *adj.* Worthy, useful.		
उपयोग *s. m.* Usefulness, fitness; need of, occasion for.		उपयोगाचा.
उपरि *ind.* Upon, above, up, on high, over, with.		वरता, वर.
उपरुध्य *ind. pret. part. vb.* रुध obstruct, *with* उप. Having kept in check.		आडवून.
उपर्युपरि *ind.* Always upwards.		
उपलक्षित *pass. part. vb.* लक्ष see, *with* उप. Discovered.		वरवर.
उपवर्णेन *ins. sin. s. m.* Minute description.		जाणलेला.
उपवास *s. m.* Fasting.		
उपविश्यताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* विश enter, *with* उप. Let there be sat.		उपास.
उपविष्ट *pass. part. of same.* Alighted, seated.		बसावें.
उपवेश्य *ind. pret. part. of same.* Having made sit down.		बसलेला.
उपशम *s. m.* Subsidence, cessation.		बसवून.
उपशान्ति *s. f.* A calming, assuaging, abatement.		
उपष्टम्भ *s. m.* Basis, occasion, support.		
उपसंहरते *3rd sin. pres. vb.* हृ seize, *with* उप. Withhold, withdraw.		आधार.
उपसर्पति *3rd sin. pres. vb.* सृप go, *with* उप. Approach, creep near, move onward.		आवरतो.
उपसुन्द *s. m.* Name of a Daitya.		जवळ जातो.
उपसृत्य *ind. pret. part. vb.* सृ go, उप near.		
उपसेवा *s. f.* Service, attention.		जवळ जाऊन.
उपस्तंभेन *ins. sin. s. m.* Support of life, food, sleep, &c.		चाकरी.
उपस्थित *pass. part. vb.* स्था, *with* उप. Approached, arrived, stood near, impending.		टेका, आधार. आलेला.

Sanskrit.	English.	Marathi.
उपहत	*pass. part. vb.* हन smite, *with* उप. Impaired by, destitute of.	दुखावलेला.
उपहतक	*adj.* Ill-fated.	वाईट दैवाचा.
उपहार	*s. m.* A complimentary gift; a victim; tribute.	नजर, खण्णी.
उपांशु	*ind.* Secretly.	अगदीं हळू.
उपांशुक्रीडित	*pass. part. vb.* क्रीड play, *with above.* Played with in secret.	हळू खेळलेला.
उपाख्यान	*s. n.* A story, or narrative.	गोष्ट.
उपागतः	*pass. part. vb.* गम go, *with* उप. Experienced, felt.	प्राप्त.
उपागम्य	*ind. pret. part. above.* Having approached.	जवळ जाऊन.
उपानद्गूढ	*comp. of* उपानह a shoe, *and* गूढ concealed. Covered with a shoe.	
उपानह	*s. f.* A shoe.	जोडा.
उपान्त	*s. m.* Edge, outskirts.	शेवट, कांठ.
उपाय	*s. m.* A device, remedy; means of success.	
उपायचिंता	*s. f.* A devising of, or care for an expedient.	
उपायज्ञ	*adj.* Skilful in devices.	उपाय जाणणारा.
उपायन	*s. n.* A complimentary gift.	भेट, नजर.
उपार्जित	*pass. part. vb.* अर्ज acquire, *with* उप. Acquired.	मिळविलेलें.
उपालम्भ	*s. m.* Abuse, blame.	निंदा.
उपास्यमान	*pres. pass. part. vb.* आस sit, *with* उप. Being served, *or* waited upon.	[सेवणें.
उपेक्षण	*s. n.* Endurance, connivance, sufferance.	कान डोळा करणें,
उपेक्षा	*s. f.* An abandoning, negligence, contempt.	दुर्लक्ष.
उपेक्ष्यते	*3rd. sin. pres. pass. vb.* ईक्ष see, *with* उप. He is neglected.	
उपेत	*pass. part. vb.* इ go, *with* उप. Endued, possessing, approached.	आलेला, युक्त.
उपैति	*3rd sin. pres. above.* Goes near, aids, receives, experiences, overtakes, befalls.	जवळ येतो, पावतो.
उपोढ	*pass. part. vb.* वह carry, *with* उप. Married.	लग्न झालेलो.[आहेत तो.
उभयगुणः	*nom. sin. m.* Possessing both qualities.	ज्याचा आंगीं दोन्ही गुण
उभौ.	*nom. du. pron.* उभ. Both.	दोघे.
उल्का	*s. f.* A torch.	कोलित, जळकें लाकूड.
उल्लसित	*pass. part. vb.* लस shine, *with* उत्. Uplifted.	शोभलेलें.
उल्लासित	*pass. part. vb.* लासि, *with* उत्. Delighted.	आनंदित.
उल्लिखित	*pass. part. vb.* लिख write, *with* उत्. Scraped, scratched.	खरडलेलें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
उवाच *3rd sin. 2nd pret. vb.* वच्.	Speak.	बोलला.
उशनस *s. m.*	Name of Sukra, Lord of the planet Venus.	शुक्र.
उषित *pass. part. vb.* वस.	Dwell, dwelt, resided.	राहिलेला.
उष्ट्र *s. m.*	A camel.	उंट.
उष्ण *adj.*	Hot.	ऊन.
उष्णकाले *loc. sin. s. m.*	In the hot season.	उन्हाळ्यांत.
उष्मणा *ins. sin. s. m.*	Heat.	उन्हाळ्याने.
उह्यते *3rd pres. sin. vb.* वह.	Carry.	ओढिला जातो.
ऊ		
ऊचतुः *3rd. du. 2nd. pret. vb.* वच.	Speak.	दोघे बोलले.
ऊरीकृत्य *ind. pret. part. vb.* कृ make, *with* ऊरी.	Having made promise.	कबूलकरून.
ऊर्ज्जित *adj.*	Mighty, excellent.	
ऊर्द्ध्वम् *ind.*	Up, above.	वर, वरती.
ऊर्मि *s. m.* or *f.*	A wave, a current.	लाट.
ऊहति *3rd sin. pres. vb.* ऊह.	Infer, apprehend.	ताडतो, तर्क करतो.
ऋ		
ऋणकर्ता *nom. sin. m. agt.*	A maker of debts.	रिणकोनाम.
ऋणदाता *nom. sin. m. agt.*	A payer of debts.	कर्ज फेडणारा.
ऋण *s. n.*	A debt.	कर्ज.
ऋते *ind.*	Without, besides.—ऋद्धि *s. f.* Fortune.	वांचून, खेरीज.
ए		
एक *pron.*	One, alone.	
एकचित्त *adj.*	Thinking of one thing only, of one mind.	
एकचित्तीभूय *comp. of the above, with* भूय *ind. pret. part.*	Having become.	एकचित्त होऊन.
एकतर *pron.*	One of two.	दोहोंतून एक.
एकत्र *ind.*	In one place, on the one hand.	एक जागीं.
एकदा *ind.*	One day, at once.	एकवेळीं.
एकदेशः *nom. sin. s. m.*	One part.	एक तुकडा, भाग.
एकरसिक *adj.*	Influenced by one feeling, liking only.	
एकवास *comp.*	Of one house.	एक घरचा.
एकाकिन् *adj.*	Solitary.	एकटा.
एकान्त *adj.*	Solitary, retired; excessive; apart.	
एकान्तविहारिणः *nom. pl. m.*	Solitary wanderers.	एकटे फिरणारे.

Sanskrit.	English.	Murathi.
एकान्तकरुण:	*nom. sin. m.* Very compassionate.	मोठा दयाळू.
एकान्ततस्	*ind.* Much, exceedingly.	अतिशय, फार.
एकान्ते	*ind.* Apart, aside.	निवांतीं.
एकार्थाम्	*acc. sin. f.* Having one object.	
एकैक	*adj.* Singly. -कम, *ind.* One by one.	
एकैकशस्	*ind.* One by one.	एकामागून एक.
एतद्	*pron.* This.	हें.
एतादृश	*adj.* Such, such like.	असा.
एतावत्	*ind.* Thus, so far, so much.	इतकें.
एतावान्	*nom. sin. m. adj.* So much, so many, so far or great.	इतका.
एति	*3rd sin. pres. vb.* इ goes. Attains.	जातो.
एधेते	*3rd sin. pres. vb.* एध. Grow, flourish.	दोघे वाढतात.
एनम्	*acc. sin. m.* इदम. This.	याला.
एरण्ड	*s. m.* The castor-oil plant.	
एव	*ind.* Also; indeed; yes; surely; even; very; already; as, accordingly.	च, ही.
एवंदुःसह	*adj.* So hard to bear.	इतका सोसण्याला कठीण.
एवंविध	*adj.* Such like, of such kind.	या प्रकारचा.
एवम्	*ind.* Thus, so, in like manner.	असें.
एवमेव	*ind.* Even, so, true.	असेंच.
एवम्भूत	*adj.* So, such as.	या सारिखें.
एष:	*nom sin. m.* एतद This.—षाम् *gen. pl.*	हा.
एष्यन्ति	*3rd pl. 2nd fut. vb.* इ go.	जातील.
एहि	*2nd sin. imp. vb.* इ go, *with* आ. Come.	ये.

ऐ

ऐकमत्य	*nom. sin. s. n.* Unanimity.	एकजूट.
ऐश्वर्य्य	*s. n.* Power, dominion.	सत्ता, स्वामित्व.

ओ

ओषधि	*s. f.* An annual plant.	

औ

औपम्येन	*ins. sin. s. n.* Likeness, analogy.	सारखेपणा.
औरस	*adj.* Legitimate (a son by wife of same tribe).	
औषधम्	*nom. sin. s. n.* A drug or medicine, any herb or mineral.	

क

Sanskrit.	English.	Murathi.
कः	*nom. sin. m.* किम्. Who? which? what?	कोण.
कंकण	*s. n.* A bracelet.	कांकण.
कच्छ	*s. m.* A river's bank.	किनारा.
कच्छप	*s. m.* A tortoise, or turtle.	कांसव.
कञ्चित्	*acc. sin. m.* किञ्चित् *pron.* A certain one.	कोणीएक.
कटक	*s. m.* or *n.* A camp, army; city; a house; a hillside.	छावणी.
कटु	*adj.* Pungent.	कडु.
कठिनी	*s. f.* Chalk; the little finger.	खडू, करंगळी.
कणान्	*acc. pl. s. m.* An atom, a grain.	दाणे.
कण्टक	*s. m. n.* A thorn; fish-bone; a knave.	कांटा.
कण्टकभुज्	*agt.* A thorn eater.	कांटेखाणारा.
कण्ठ	*s. m.* The throat.	गळा.
कण्डूयनक	*agt.* A tickler, one who scratches.	कंडूखाजविणारा.
कति	*adj.* How many.	किति.
कतिपय	*adj.* Certain number, so, many.	कांही एक.
कथं कथमपि	*ind.* By some means.	कसेंतरी.
कथम्	*ind.* How?	कसें.
कथनम्	*s. n.* A relating.	सांगणें.
कथयामि	*1st sin. pres. vb.* कथ. Tell, relate, say, teach, explain.	सांगतों.
कथा	*f. s.* A story, or fable.	गोष्ट.
कथाच्छलेन	*comp. of above with* छलेन *ins. sin s. n.* Device.	गोष्टींच्या योगानें, द्वारें.
कथाप्रसङ्ग	*s. m.* A speaking to or with, conversation.	संभाषण.
कथायोगेन	*ins. sin. s. m.* By conversation.	गोष्टीच्या योगानें.
कथारंभकाले	*loc. sin. m.* At story-beginning-time.	गोष्ट सुरु होण्याचे वेळीं.
कथाराम	*s. m.* Garden of fable.	
कथासङ्ग्रह	*s. m.* A collection of stories.	गोष्टींचा जमाव.
कथित	*pass. part. vb.* Called, declared, told.	सांगितलेला.
कदर्थित	*adj.* Despised, rejected.	नाकारलेला.
कदा	*ind.* When?	केव्हां.
कदाचन	*ind.* At any time, ever.	कधिही.
कदाचित्	*ind.* On a certain time, at any time, sometimes, one, while.	
कदापि	*ind.* Ever, sometimes, at another time.	कव्हांही.
कनक	*s. n.* Gold.	सोनें.
कनकसूत्र	*s. n.* A gold-cord.	सोन्याची दोरी.
कन्दर	*s. m. n.* A cave or glen.	गुहा.

Sanskrit. English.	Marathi.
कस्यापि *gen. sin.* किमपि. Any one, some one.	कोणाचाही.
काक *s. m.* A crow.	कावळा.
काककूर्ममृगाखुवत् *ind.* Like the crow, tortoise, deer, and mouse.	कावळा, कांसव, हरिण, उंदीर.
काककूर्मादीनां *gen. pl. m. comp.* of काक, कूर्म and आदय *q.v.*	कावळा, कांसव, इ.
काकतालीय *adj.* Accidental *from* काक *and* ताल *s. n.* Palm fruit.	एकाएकी.
काकतालीयवत् *ind.* Opportunely, suddenly.	
काकवर्त्तकौ *nom. du. m.* A crow and quail.	कावळा, लावा.
काकव्याघ्रगोमायुभिः *ins. pl. m.* By the crow, tiger, and jackal.	कावळा वाघ, कोल्हा यांणी.
काकिनी *s. f.* The quarter of a Pana=20 cowries.	दमडी.
काकी *s. f.* A hen crow.	कावळ्याची मादी.
काच *s. m.* Glass.	कांच.
काचमणेः *gen. sin. s. m.* मणि. Crystal, quartz.	कांचेचा मणि.
काचित् *non. sin. f.* किञ्चित्. Any soever, a certain.	कोणती एक.
काञ्चन *s. n.* Gold—*adj.* Golden.	सोनें.
काञ्चनाभिधानसन्धिः *nom. sin. m.* Golden-named-alliance.	
काणेन *ins. sin. n. adj.* Blind, squinting.	आंधळ्यानें.
काण्ड *s. m.* or *n.* An arrow.	भाग, बाण.
काण्डपात *s. m.* An arrow's flight.	बाणपतन.
कातर *adj.* Timid, embarrassed.	भिचा, भ्यालेला.
कानन *s. n.* A forest or grove.	जंगल, वन.
कान्त *adj.* Handsome; a lover.	सुंदर.
कान्यकुब्ज *s. m.* The modern *Kánouj.*	कनोज देशाचें नाव.
कापि *nom. sin. f.* किमपि. Any, soever.	कोणतीही.
कापुरुषस्य *gen. sin.* कापुरुष *s. m.* A mean cowardly fellow.	बाईलकाणसाचा.
काम *s. m.* Desire; love. *Kama,* the Indian Cupid.	रति, इच्छा.
कामना *s. f.* Wish, desire.	इच्छा.
कामम् *ind.* Willingly, easily.	सोपेपणानें.
कामयते 3rd *sin. pres. vb.* कम. Desire, long for.	इच्छितो.
कामाग्नि *s. m.* Violent desire.	रतिदाहचविस्तव.
कामाग्निसन्दीपनम् Lighting the fire of love.	
कामासक्तः *nom. sin. m.* Addicted to lust.	विषयी, विषयलंपट.
कामिता *s. f.* Love, desire.	कामोपणा.
कामुकः *nom. sin. m. adj.* Lustful.	विषयी.
काय *s. m.* The body.	शरीर.
कायक्लेश *s. m.* Pain of body, toil.	शरीरदुःख.
कायस्थ *s. m.* A Káyeth or writer, born of a Kshettriya and Sudra mother.	लिहिणाराची जात.

Sanskrit.	English.	Murathi.
कारक *adj.*	A maker, builder.	बांधणारा, करणारा.
कारण *s. n.*	A cause, motive, reason, means, instrument.	
कारयामास *3rd sin. 2nd pret. caus. vb.* कारि.	He caused to be effected.	करविलें.
कारिन् *adj.*	Making; a maker, or doer.	कर्ता.
कारुण्य *s. n.*	Compassion.	दया.
कार्पण्यम् *acc. sin. s. n.*	Poverty, parsimony, meanness.	चिक्कटपणा.
कार्य्य *fut. pass. part. vb.* कृ	do &c., as *s. n.* work, &c.	
कार्य्यकारण *s. n.*	Special or incidental cause.	
कार्य्यकारणतस् *ind.*	Incidentally, specially.	
कार्य्यकाल *s. m.*	A time for doing, an appointed season.	कामाची वेळ.
कार्य्यतस् *ind.*	From practice or experience.	कामापासून.
कार्य्यवत् *ind.*	Like what should be done.	कामासारिखें.
कार्य्यसंन्देह *s. m.*	Embarrassment.	कामाचा संशय.
कार्य्यसागर *s. m.*	A sea of business.	मोठें काम.
कार्य्यसिद्धिः *nom. sin. s. f.*	The success of an object.	
कार्य्याक्षमाणाम् *gen. pl. adj.*	Incapable of business.	
कार्य्याब्धि *s. m.*	A sea of business.	मोठें काम.
काल *s. m.*	Time, opportunity; name of *Shiva.*	
कालकूट *s. n.*	Venom; poison made from the ocean by the Gods and Demons which *Shiva* swallowed.	विष.
कालदण्ड *s. m.*	The rod of death; Death.	मृत्यु होच काठी.
कालपाशात् *abl. sin. s. m.*	The snare of death.	मृत्यूच्या फाशांतून.
कालचाप *s. m.*	Procrastination.	वेळ जाणें.
कालयापन *s. n.*	Procrastination, whiling away of time.	वेळ घालविणें.
कालयोधिन् *agt.*	Fighting in season.	वेळ जाणणारा.
कालान्तराहत्तिशुभाशुभानि *nom. pl. n. comp.*	Good and evil occurring in the course of seasons.	
कालिमन् *s. m.*	Blackness; a stain or blot.	काळेपणा.
काव्य *s. n.*	Poetry, a poem.	
काश्मीर *s. n.*	*Cashmere.*	देशाचें नाव.
काष्ठ *s. n.*	Wood, a stick, drift wood.	लांकूड.
काष्ठघटित *comp.*	Formed of wood.	लांकडाचा.
काष्ठपाषाणवाससाम् *gen. pl. n.*	Of wood, stone, and clothes.	लांकूड, दगड, कापड.
किंवराटकः *nom. sin. m.*	One taking little account of money.	हिशेब न पाहणारा.
किंशुकाः *nom. pl. s. m.*	A tree bearing scarlet blossoms.	पळस.

Sanskrit.	English.	Murathi.
किंक्षण: *nom. sin. m.*	One thinking little of his time.	
किञ्च *ind.*	Moreover, but.	अणखी.
किञ्चित् *nom.* or *acc. sin. pron.*	Some, little, something, any thing.	कांहीं.
किञ्चित्काल *s. m.*	A little time.	थोडका वेळ.
किन्तु *ind.*	But.	परंतु.
किनु *ind.*	What?	काय.
किम् *interr. pron.*	Who, which, what, why, whether?	कोणतें.
किमथ *ind.*	Assuredly.	
किमपि *pron.*	Somewhat, some, any.	काहींही.
किमर्थम् *ind.*	On account of what?	कशाकरतां.
किमिति *ind.*	How so? How is it? Why then?	कशाचाठीं.
किमु *ind.*	How much more?	कितिअधिक.
किमुत *ind.*	How much less!	किति कमि.
किम्पुनर् *ind.*	How much more!	अणखी हि.
किंवदन्ती *s. f.*	Rumour, report.	गप्प.
किम्वा *ind.*	Whether.	
कियत् *adj.*	Some, a little. How long?	किति.
कियद्दूर *comp.*	A little distance.	किति लांब.
किरण *s. m.*	A ray of light.	
किल *ind.*	Indeed, verily.	खचित.
कीट *s. m.*	An insect, worm, wasp, &c.	किडा.
कीदृग्व्यापारवान् *nom. sin. m.*	Of what profession?	कोणत्या कसब
कीदृश *adj.*	Who, which or what like?	कोणता, कसा
कीर्त्ति *s. f.*	Fame, glory.	
कीर्तिकारी *nom. sin. f. agt.*	A maker of fame.	कीर्तिकरणार
कीर्तित *pass. part. vb.* कृत.	Declared.	सांगितलेलें.
कीर्तिप्रतापबलसहितम् *acc. sin. m.*	Attended with fame, power and majesty.	
कीर्तियुत *comp.*	Renowned.	नामांकित.
कील *s. m.*	A wedge.	खुंटी.
कीलक *s. m.*	A wedge.	खुंटी,
कु *ind.*	*A depreciatory prefix.*	वाईट.
कुकृत्य *s. n.*	Wickedness, evil-doing.	वाईटकाम.
कुक्कुट *s. m.*	A cock.	कोंबडा.
कुक्कुर *s. m.*	A dog.	कुत्रा.
कुक्षि *s. m.*	The flank.	कूस.
कुटुम्बकम् *s. n.*	A family.	मुलें माणसें.
कुट्टनी *s. f.*	A procuress.	कुट्टणी.

Sanskrit.	English.	Murathi.
कुड्मल	*s. m.* or *n.* An opening bud.	उमलणारी कळी.
कुतश्चित्	*ind.* From some, or a certain.	कोठूनतरी.
कुतस्	*ind.* Whence, wherefore? From, on account of some, somewhere.	कोठून.
कुतूहल	*s. n.* Eagerness, joy; curiosity.	करमणूक, कौतिक.
कुत्र	*ind.* Where.	कोठें.
कुत्सित	*pass. part. vb.* कुत्स reprove. Low, vile, contemptible.	वाईट.
कुन्ती	*s. f.* The wife of Pándu.	
कुपट्ट	*s. m.* A heap of filth.	खताडी.
कुपथ्य	*adj.* Unwholesome.	
कुपित	*pass. part. vb.* कुप Be angry, enraged, offended.—कुप्येत् *3rd sin. part.*	रागें भरलेला.
कुमुद	*s. n.* The white water-lily.	फुलाचें नाव.
कुमुदिनी	*s. f.* A number of water lilies; a place full of them.	कमळिणी.
कुमुदिनीनायके	*comp. of above with* नायके *loc. sin. s. m.* A lover.	कमळिणींचा स्वामी.
कुम्भ	*s. m.* A pot or jar.	घागर.
कुंभकार	*s. m.* A potter.	कुंभार.
कुरु	*2nd sin. imp. vb.* कृ do. Make, &c.—कुरुताम् *3rd sin. imp.*	कर.
कुरूपाणाम्	*gen. pl. adj.* Ugly, deformed.	ओंगळ रूपांचे.
कुर्मः	*1st pl. pres. vb.* कृ do.	करितों.
कुर्यात्	*3rd sin. pret. vb.* कृ do. Make, &c.	करो.
कुलनारी	*s. f.* A well-born woman.	कुळीण स्त्री.
कुल	*s. n.* A family.	कूळ.
कुलमर्यादा	*s. f.* Family honour.	कुलांतली रीत.
कुलवधूः	*s. f.* A woman of good family.	कुळीण स्त्री.
कुलाङ्गना	*s. f.* A respectable woman.	प्रतिष्ठित स्त्री.
कुलाचार	*s. m.* The duty of a caste or family.	कुळांतली चाल.
कुलालंम्बी	*nom. sin. m. comp.* of कुल *and* आलम्बिन् *agt.* Supporting.	
कुलीन	*adj.* Well born, of high birth.	खानदानीचा.
कुलीर	*s. m.* A crab.	खेकडा.
कुश	*s. m.* Sacrificial grass.	दर्भ.
कुशल	*adj.* Expert, clever.	हुशार.
कुशलप्रश्नैः	*ins. pl. s. m.* By greetings, friendly inquiries, &c.	

कुशल s. n. Well being, happiness. [illegible]

कुशल[illegible] nom. sin. m. comp. कुश and [illegible] s. Happiness and pain. [illegible]

कुशाग्र s. m. The point of a spear of Kuśa grass. [illegible]

कुशूल s. m. A granary, or a store [illegible]. [illegible]

कुशेशय[illegible] ins. pl. m. comp. [illegible] and [illegible] a [illegible]. [illegible]

कुल्याः nom. pl. s. f. Kulyā. A small stream. [illegible]

कुसुम s. n. A flower. [illegible]

कुसुमस्तबकस्य gen. sin. s. m. A garland or bouquet of flowers. [illegible]

कुहक s. n. Roguery, juggling. [illegible]

कूट s. m. n. The peak of a hill; fraud; a plot. [illegible]

कूप s. m. A well. [illegible]

कूपमण्डूकः nom. sin. s. m. A frog in a well, i. e. narrow-minded. [illegible]

कूपोदकम् s. n. Well-water. विहिरीचें पाणी.

कूर्म s. m. A tortoise, or turtle. कांसव.

कृच्छ्रगतः nom. sin. m. Reduced to distress. संकटांत किंवा दुःखांत पडलेला.

कृच्छ्रेण ins. sin. s. m. or n. Difficulty; pain; reluctance. कष्टानें.

कृत pass. part. vb. कृ. done. Made, &c. केलेला.

कृतकृत्य comp. Having done what ought to be done. धन्य.

कृतघ्नता f. s. Ingratitude.

कृतज्ञ adj. Grateful. उपकार जाणणारा.

कृततनुत्राण comp. Mailed, protected.

कृतधी comp. Intelligent, of cultivated mind. बुद्धिमान्, शहाणा.

कृतनाशक agt. Ungrateful. कृतघ्न.

कृतनिश्चयाः nom. pl. m. Resolved.

कृतपूर्वनाशनम् nom. sin. s. n. Forgetfulness of past service.

कृतप्रयत्नः nom. sin. m. Pains-taking, taking precaution.

कृतवत् ind. past. past. part. vb. कृ (He) made.

कृतश्रम comp. Persevering, pains-taking.

कृतसम्बन्धम् nom. sin. n. Connected, allied.

कृतस्वेच्छाहारः nom. sin. m. Feeding at pleasure (from कृत स्वेच्छा and आहार). इच्छा चारिणी.

कृतान्त s. m. Name of Yama or Death. "He who makes an end." यम.

कृताभ्यास comp. कृत made, and अभ्यास practice. Trained, exercised.

कृतार्त्तनादा nom. sin. f. Uttering cries of pain. दुःखाची आरोळी फोडणारी.

Sanskrit.	English.	Murathi.
कृतावास	*s. m.* A lodging, or accommodation.	
कृति	*s. f.* An act, doing.	करणें, काम.
कृतिन्	*adj.* Clever, skilful.	उशार, चतुर.
कृते	*loc. sin. n. pass: part.* and *ind.* On account of.	कारितां, साठीं.
कृत्वा	*ind. pret. part.* कृ. Having made or done.	करून.
कृथाः	*2nd sin. 3rd pret.* (*After* मा) Do not.	कर.
कृपण	*adj.* Poor, low, miserable, miserly.	चिक्कू.
कृपया	*ins. sin. s. f.* कृपा. Pity, tenderness.	दयेनें.
कृमि	*s. m.* A worm.	किडा.
कृमिहर	*agt.* Expelling worms.	
कृशम्	*acc. sin pass. part. vb.* कृश्. Thin, weak.	रोड, वारीक.
कृषि	*s. f.* Husbandry, agriculture.	शेतीभाती.
कृष्ण	*s. m.* Krishna *i. e.* Vishnu. Black.	काळा.
कृष्णचतुर्दशी	*s. f.* The 14th day of the dark half of the month.	वद्य चतुर्दशी.
कृष्णसर्प	*s. m.* A black serpent.	काळा साप.
कृष्णायते	*3rd sin. pres. vb.* Blackens.	काळें करतो.
केतु	*s. m.* A banner or flag.	निशाण, पताका.
केन	*ins. sin. m.* or *n. pron.* किम्.	कोणी.
केनचित्	*ins. sin. m.* or *n.* किञ्चित्.	कोणी तरी.
केनापि	*ins. sin. m.* or *n.* किमपि.	कोणीही.
केलि	*s. m. f.* Play, sport.	खेळ.
केवलम्	*ind.* Alone, merely.	केवळ.
केशर	*s. m.* A lion's mane.	आयाळ.
केशरिन्	*s. m.* He, with the mane.	सिंह.
केशव	*s. m.* Name of Krishna.	कृष्णाचें नाव.
केशाः	*nom. pl. s. m.* Hair of the head.	केंस.
केषांचित्	*gen. pl. m.* किञ्चित् *pron.*	कोणाचाही.
कैः	*ins. pl. m.* किम्.	कोणी.
कैवर्त्त	*s. m.* A fisherman.	कोळी.
कोकिलानाम्	*gen. pl. s. m.* The black cuckoo.	कोकिळांचा.
कोटर	*s. m. n.* The hollow of a tree.	ढोल.
कोटि	*s. f.* A crore, *i. e.* ten millions.	शंभरलाख, कोट.
कोटी	*s. f.* A crore.	१०० लाख कोट.
कोदण्ड	*s. m. n.* A bow.	धनुष्य.
कोप	*s. m.* Anger, revolt.	राग.
कोपाकुलः	*nom. sin. m.* Enraged.	रागावलेला.
कोपि	*nom. sin. m.* Some, any ; a certain one.	कोणीही.
कोमल	*adj.* Soft.	कोंवळें.
कोलाहल	*s. m.* An uproar, or indistinct noise.	कलकलाट.

Sanskrit.	English.	Marathi.
कोष *s. m.*	Accumulated treasure.	जामदारखाना.
कोषवत् *adj.*	Wealthy.	मातब्बर.
कौण्डिन्य *s. m.*	Name of a *Muni* or sage.	एके ब्राह्मणाचें नांव.
कौतुक *s. n.*	Sport, fun; curiosity.	मौज, हौस.
कौन्तेय *s. m.*	A son of Kuntí.	कुंतीचा पुत्र.
कौमारे *loc. sin. s. n.*	Youth, maidenhood.	पोरवय.
कौमुदी *s. f.*	Moonlight, mild lustre.	चांदिणें.
कौर्म *adj.*	Tortoise-like.	कांसवा सारिखा.
कौशिक *s. m.*	An owl.	घुबड.
क्रतु *s. m.*	A sacrifice.	यज्ञ.
क्रंदन *s. n.*	A crying out, lamentation.	रडणें, शोक.
क्रम *s. m.*	Course, order, way, method; precept, rule, obligation, need.	चाल, प्रकार, वहिवाट.
क्रमशस् *ind.*	By degrees.	क्रमानें.
क्रय *s. m.*	A purchase.	विक्री.
क्रयक्रीतं *comp. of above, with* क्रीत.	Bought, purchased.	विकत घेतलेलें.
क्रियते *3rd sin. pres. pass. vb.* कृ. do.	Make.	केलें जातें.
क्रिया *s. f.*	Act, work, affair, study; sacrifice.	काम, करणें.
क्रियावान् *nom. sin. m. adj.* वत्.	Practical, active.	कामाचा, उद्योगी.
क्रियाविधि *s. m.*	Rule of action.	करण्याची रीत.
क्रियाविधिज्ञम् *acc. sin. m.*	Acquainted with business.	करण्याची रीत जाणणारा.
क्रीडन *s. n.*	Play, pastime.	खेळ.
क्रीडन्ति *3rd pl. pres. vb.* क्रीड.	Play, sport.	खेळतात.
क्रीडा *s. f.*	Play, sport.	विलास, खेळ.
क्रीडासरस् *s. n.*	A bason, or tank.	खेळण्याजें तळें.
क्रीत *pass. part. vb.* क्री.	Bought.	विकत घेतलेलें.
क्रुद्ध *pass. part. vb.* क्रुध.	Enraged, angry.	संतापलेला, रागावलेला.
क्रूर *adj.*	Cruel, terrible; disagreeable.	जुलमी.
क्रूरसर्पवत् *ind.*	Like an angry serpent.	रागीटसापाप्रमाणें.
क्रोड *s. n.*	The bosom; a hollow.—क्रोडी करोति. Embraces.	
क्रोध *s. m.*	Wrath.	राग.
क्रोधन *adj.*	Wrathful.	रागीट.
क्रोधिन *adj.*	Passionate, hot-tempered.	रागीट.
क्रोश *s. m.*	A league.	कोस.
क्रोशमात्रस्थित *comp.*	Standing a league off.	कोसावरचा.
क्लिश्यन्ते *3rd pl. pres. vb.* क्लिश्.	Suffer distress.	दुःख पावतात.
क्लीब *adj.*	Weak, idle, vain.	अशक्त, नपुंसक, दीन.

Sanskrit.	English.	Marathi.
क्लेश *s. m.*	Pain, affliction, care; inconvenience.	कष्ट.
क्लैव्यम् *abs. s. n.*	Impotency, weakness; cowardice.	दैन, नपुंसकपण.
क्व *ind.*	Whither?	कोठें.
क्वचित् *ind.*	Anywhere, somewhere.	कोठेंतरि.
क्वणन् *pres. part. vb.* क्वण.	Sounding.	शब्दकरणारा.
क्वापि *ind.*	Anywhere, somewhere.	कोठेंही.
क्षण *s. m.*	A measure of time=4 minutes; a moment, leisure.—क्षणेन *adv.* Instantly.	
क्षणभङ्गुर *adj.*	Transient, momentary.	
क्षणान्तर *s. n.*	A moment afterwards.	दुसरा क्षण.
क्षणिक *adj.*	Momentary.	क्षणभर रहाणारें.
क्षति *s. f.*	A wound, injury, loss; evil.	नाश, जखम.
क्षत्रिय *s. m.*	A soldier.	
क्षत्रियधर्मन् *comp.*	Having a soldier's profession.	
क्षन्तव्य *fut. pass. part. vb.* क्षम.	To be borne; suffered.	माफ करा or गय करण्याजोगें.
क्षम *adj.*	Able; benevolent; suitable.	योग्य, समर्थ.
क्षमा *s. f.*	Patience, meekness; clemency; forgiveness	माफी.
क्षमायुक्तः *nom. sin. m.*	Patient, enduring.	गय करणारा.
क्षमावत् *adj.*	Patient, lenient.	गय करणारा.
क्षमिन् *adj.*	Patient.	गय करणारा.
क्षमेत *3rd. sin. pret. vb.* क्षम.	Bear, endure.	गय करो.
क्षय *s. m.*	Waste, destruction.	नाश.
क्षान्ति *s. f.*	Patience, submission.	माफी, क्षमा.
क्षार *adj.*	Alkaline.	खारट.
क्षालयन् *pres. part. vb.* क्षल.	Washing.	धुणारा.
क्षितौ *loc. sin. s. f.*	The earth.	जगांत.
क्षिपति *3rd sin. pres. vb.* क्षिप.	Throw, fling.	टाकतो, उडवितो.
क्षिप्रम् *ind.*	Quickly.	लौकर.
क्षीणपापः *nom. sin. m.*	Purified, having suffered for sin.	ज्याचें पाप गेलें, तो.
क्षीणाः *nom pl. m. pass. part. vb.* क्षी.	Wasted, exhausted; emaciated.	रोडके; सरलेले.
क्षीयमाणः *pres. pass. part. same vb.*	Wasting, &c.	कमी होणारा.
क्षुत् or क्षुद् *nom. sin. s. f.* क्षुध.	Hunger.	भूक.
क्षुद्र *adj.*	Little, mean, despicable.	लहान, हलका.
क्षुद्रबुद्धिनामा *comp. of above, with* बुद्धि *wit, and* नामा *a name.*	Little-wit by name.	
क्षुध् *s. f.*	Hunger.	भूक.
क्षुधा *s. f.*	Hunger.	भूक.
क्षुधार्ते *loc. sin. m. adj.*	Hungry.	भूकावलेल्यावर.

Sanskrit.	English.	Marathi.
क्षुर	*s. m.* A razor.	वस्त्रा.
क्षुरभाण्ड	*s. m.* A razor-case.	धोकटी
क्षेत्रपतिना	*ins. sin. s. m.* The owner of a field.	शेताच्या धन्यानें.
क्षेत्र	*s. n.* A field.	शेत.
क्षेम	*s. m.* or *n.* Happiness, welfare; prosperity.	सुख, कल्याण.
क्षौर	*s. m.* Shaving, particularly of the head.	हजामत.
क्षौरकरण	*s. m.* The operation of shaving.	हजामतीचें काम

ख

खग	*s. m.* A bird.	पक्षी.
खट्वा	*s. f.* A bed or bedstead.	बाज, खाट.
खड्ग	*s. m.* A sword.	तरवार.
खड्गपाणिः	*nom. sin. m.* Sword in hand.	ज्याच्या हातीं तरवार तो
खण्डन	*s. n.* A breaking to pieces; a discarding; opposition.	तोडणें.
खण्डय	*2nd sin. imp. vb.* खड द. Break.	तोड.
खण्डित	*pass. part. vb.* खड द. Broken; disappointed; abandoned.	तोडलेलें.
खण्डेन	*ins. sin. s. m. n.* A piece or part.	तुकड्यानें.
खनितृ	*s. m.* A digger.	खणणारा.
खनित्र	*s. n.* A spade or pick-axe.	पावडें, कुदळ.
खनित्वा	*ind. pret. part. vb.* खन. Having dug.	खणून.
खर	*adj.* Sharp.—तर *compar.* Sharper.	तीक्ष्ण.
खल	*adj.* Low, bad, cruel.	दुष्ट.
खलप्रीति	*s. f.* The friendship of the wicked.	दुष्टप्रीति.
खलसंसर्गः	*nom. sin. m.* A union of bad men.	दुष्टसंबंध.
खलु	*ind.* Indeed, certainly.	खचीत.
खात	*s. n.* An excavation, a cave.—*pass. part.* Having dug.	खांच, खळी.
खादामि	*1st sin. pres. vb.* खाद्. Eat, feed upon.	खातों.
खिद्यते	*3rd sin. pres. vb.* खिद्. Is tormented, wearied, disturbed.	दुःखित होतो.
खुर	*s. m.* A hoof.	
ख्यात	*pass. part. vb.* ख्या. Called, declared famous.	प्रसिद्ध.

ग

ग	*in compos.* Going.	
गगन	*s. n.* The sky, heaven.	आकाश.

Sanskrit.	English.	Murathi,
गगनविहारिन्	*comp. of above, with* विहारिन्. One who roams (roaming in the sky).	आकाशांत फिरणारा.
गङ्गा	*s. f.* The Ganges.	
गच्छ्	*substituted for* गम.	जा.
गज	*s. m.* An elephant.	हत्ती.
गजपुङ्गवः	*nom. sin. m.* A large or fine elephant.	हत्तीचा राजा.
गजभुजङ्गमयोः	*comp. of* गज *and* भुजङ्गम *gen. du. s. m.* Serpent (of an elephant and serpent).	हत्ती आणि साप.
गजेन्द्रः	*comp.* गज *and* इन्द्र chief. An excellent elephant.	हत्तींचा राजा.
गणन	*s. n.* A counting.	हिशेब.
गणना	*s. f.* Reckoning.	संख्या, मोजणें.
गणयति	*3rd sin. pres. vb.* गण. Count, calculate.	हिशेब करितो, मोजतो.
गणस्य	*gen. sin. s. m.* A tribe, flock, class, host.	जमावाचा.
गणिका	*s. f.* A harlot.	रांड, कलावंतीण.
गणेशाय	*dat. sin. s. m.* Gunesh—God of Wisdom.	गणपतीला.
गंडकी	*s. f.* Name of a river.	नदीचें नाव.
गत	*pass. part. vb.* गम gone. Passed, attained.	गेलेला.
गतविभवः	*nom. sin. m.* With wealth gone.	गरीब.
गतानुगतिकः	*nom. sin. m.* Imitating what is gone before.	दुसऱ्याप्रमाणें करणारा.
गतायुष्	Whose life is spent, dying.	ज्याचें आयुष्य संपलें तो.
गति	*s. f.* Motion; a road; course of events, issue; gait.	जाणें, चाल.
गत्वा	*ind. pret. part.* गम—गन्तव्यम् *fut. pass. part.* One should go.	जाऊन.
गन्तुम्	*inf. vb.* गम.	जावयास.
गन्ध	*s. m.* Scent, perfume.	वास.
गन्धर्व्व	*s. m.* A celestial musician.	देवांचा गाणारा.
गन्धर्वविवाह	*s. m.* Marriage by consent.	परस्परांच्या खुषीनें झालेलें लग्न.
गमन	*s. n.* A going, departure.	जाणें.
गमिष्यामि	*1st sin. 2nd fut. vb.* गम. Go.	जाईन.
गम्भिर	*adj.* Deep.	खोल.
गम्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* गम.	
गरीयसी	*nom. sin. f. compar. adj.* गुरु. Heavier.	मोठी, जड.
गरुड	*s. m.* The bird of Vishnu *or* गरुत्मत्.	
गरुत्	*s. m.* A wing.	पांख, पंख.
गर्ज्जनम्	*acc. sin. s. n.* A low noise, a growl.	गर्जणें.
गर्जित	*pass. part. vb.* गर्ज्ज Roared.—*s. n.* The rolling of thunder.	गर्जलेला.
गर्द्दभः	*nom. sin. s. m.* An ass.	गाढव.

Sanskrit. English.	Marathi.
गर्भ *s. m.* The womb, a fœtus ; the middle.	
गर्भच्युति *s. f.* Birth.	जन्म.
गर्भवती *nom. sin. f.* Breeding, incubating.	गरभार.
गर्भस्थस्य *gen. sin. m. of* गर्भ and स्थ *agt.* Staying ; dwelling in the womb.	गर्भांतल्याचा.
गर्वित *pass. part. vb.* गर्व्. Proud.	फुशारखोर.
गर्हितम् *3rd sin. pres. vb.* गर्ह्. Blamed, despised ; bad, vile.	निंदिलेलें.
गर्हयते *3rd sin. pres. vb.* गर्ह्. Blame, accuse.	निंदिला जातो.
गल *s. m.* The throat.	गळा.
गलहस्तयति *3rd sin.pres.nom. vb.* Strangles, throttles.	हाताने गळा दाबतो.
गलित *pass. part. vb.* गल Dropped, decayed ; lost, sunken.	पडलेला.
गलितनखदन्तः *nom. sin. m. comp. of above, with* नख claws, and दन्त teeth.	
गलितनखनयनः *nom. sin. m. comp. same with* नयन. Eyes.	
गवाकृति *comp.* Cow-shaped.	गाईसारिखा.
गवांपतिः *s. m.* Lord of kine.	
गहन *adj* Impenetrable.—*s.n.* A thicket, or underwood.	खोल, कठिण.
गव्हर *s. n.* A cave, or recess.	खोल भोंक.
गाढ *adj.* Excessive, heavy ; oppressive ; hard.	पुष्काळ, फार.
गाढशोकप्रहाराणाम् *gen. pl. n.* Inflicting keenest pain.	
गाहते *3rd sin. pres. vb.* गाह्. Penetrate ; roam.	फिरतो.
गिरि *s. m.* A mountain.	पाहाड, पर्वत.
गिरिनदी *s. f.* A mountain-stream.	
गुण *s.m.* Quality, virtue ; property ; benefit ; a bow-string.	
गुणग्राहिन् *agt.* Capable of judging merit.	गुण घेणारा.
गुणघातिन् *agt.* Destroying merit, envious.	हेवेखोर.
गुणज्ञः *nom. sin. m. agt.* Knowing or judging merit.	गुणजाणणारा.
गुणत्व *s. n.* Multiplication ; the thickness of a rope.	
गुणदोषौ *acc. du. m.* Innocence and guilt.	
गुणलुब्धाः *nom. pl. f.* Greedy of excellence.	गुणाला भुकेले.
गुणवान् *adj.* Possessing good qualities.	गुणी.
गुणविस्तरः *nom. sin. m.* Abounding in good qualities.	
गुणवृत्ति *s. f.* Character of qualities.	
गुणशतम् *acc. sin. n.* A hundred good qualities.	१०० गुण.
गुणसङ्ग्रह *s. m.* Acknowledgement of merit.	गुण मानणें.
गुणस्तुति *s. f.* Panegyric.	गुण वाखाणणें.
गुणागुणज्ञाः *nom. pl. m.* Judges of merit and demerit.	गुणदोष जाणणारे.

Sanskrit.	English.	Murathi.
गुणान्वित	*comp.* Virtuous, accomplished.	गुणी.
गुणाश्रय	*s. m.* A receptacle of merit; virtuous, excellent.	गुणी.
गुणिगण	*comp.* of गुणिन्, *adj.* virtuous, *and* गण *s. m.* A flock, a number of virtuous men.	
गुणिता	*abs. s. f.* The state of an accomplished man.	गुण.
गुणी	*nom. sin. m. adj.* Accomplished, virtuous.	गुणवान्. [लेला.
गुप्त	*pass. part. vb.* गुप् conceal. Preserved, guarded; hidden.	लपवलेला, राख-
गुप्तम्	*ind* Privately.	गुप्तपणें, झाकून.
गुप्तिः	*s. f.* Secrecy; protection.	रक्षण, खबरदारी.
गुरुः	*s. m.* A spiritual parent or preceptor.—*As adj.* Grave, great, valuable.	बाप, शिकविणारा.
गुरुत्वम्	*acc. sin. s. n.* Respectability.	प्रतिष्ठितपणा.
गुर्वी	*nom. sin. f. adj.* गुरु. Great.	मोठी.
गुल्म	*s. m.* A shrub, brushwood.	झुडूप.
गूढ	*pass. part. vb.* गुह्. Covered; secret.	गुप्त.
गृध्र	*s. m.* A vulture.	गीध, गिधाड.
गृध्रचक्राभ्याम्	*ins. du. m.* By the vulture and the goose.	
गृह	*s. n.* A house.	घर.
गृहच्छिद्रम्	*s. n.* Family affliction.	घरांतलें उणें.
गृहनरक	*s. n.* A hell of a house.	घर हाच नरक.
गृहरक्षा	*s. f.* The protection of a house.	घराचें रक्षण.
गृहस्थ	*s. m.* A householder.	
गृहाण	*2nd sin. imp. vb.* ग्रह्. Take, accept.	घे.
गृहिणी	*s. f.* The mistress of the house.	बायको.
गृहीत	*pass. part. vb.* ग्रह्. Seized, taken; accepted, received.	धरलेला, घेतलेला.
गृण्हाति	*3rd sin. pres. vb.* ग्रह् गृण्हीयात्.—*3rd sin. pret.*	घेतो.
गेहे	*loc. sin. s. n.* A house.	घरीं.
गोग्रह	*s. m.* Spoil, booty in cattle.	
गोघ्न	*agt.* A cowkilling person.	गाय मारणारा.
गोत्रे	*loc. sin. s. n.* A family or tribe.	कुळांत.
गोदावरी	*s. f.* The river Godáveri.	
गोप	*s. m.* A herdman.	गोंवारी, गवळी.
गोपाल	*s. m.* A cow-keeper.	गुराखी.
गोपी.	*s. f.* A female cow-herd.	गुराखीण, गवळीण.
गोप्यानि	*nom. pl. n. pass. part. vb.* गुप्. To be kept hidden.	गुप्त.
गोप्रदानम्	*acc. s. n.* Gift of cattle.	गाय देणें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
गोब्राह्मणमनुष्य	*comp.* Cattle, Brahmins, and men.	गाय ब्राह्मण माणसें.
गोमयायते	*nom. vb. fr.* गोमय. Tastes like cow-dung.	शेणासारखें दिसतें.
गोमायु	*s. m.* A jackal.	कोल्हा.
गोरक्षक	*s. m.* A cow-keeper.	गोचारी.
गोष्ठ	*s. m.* or *n.* A cattle-fold.	गोठा.
गोष्ठी	*s. f.* An assembly, society; family.	सभा, कचेरी.
गौः	*nom. sin. s.* An ox or cow.	गाय.
गौड	*s. m.* The country of Gaur.	*देशाचें नाव.
गौतम	*s. m.* Name of a Saint—*the original Buddha.*	एके ब्राह्मणाचें नाव.
गौरव	*abs. s. n.* Respectability; influence; worship.	थोरपणा.
गौरी	*s. f.* Name of Párvatí, from गौर.	पार्वती.
ग्रंथात्	*abl. sin. s. m.* A book.	पुस्तका पासून.
ग्रसते	*3rd sin. pres. vb.* ग्रस. Eat, swallow.	ग्रासतो, गिळतो.
ग्रस्त	*pass. part. same vb.*	खाल्लेला, गिळलेला.
ग्रहनिग्रहौ	*nom. du. m.* Favour and punishment.	दया व शिक्षा.
ग्रहपीडनम्	*acc. sin. s. n.* Eclipse; unpropitious influence of a planet.	ग्रहाची पीडा.
ग्रह	*s. m.* Effort; purpose; grasp; favour; a planet, name of Rahu.	
ग्रहीष्यति	*3rd sin. 2nd fut. vb.* ग्रह. Collect, gather.	घेईल.
ग्राम	*s. m.* A village.—*in comp.* A multitude.	गांव.
ग्रामान्तरम्	*acc. sin. n.* Another village.	दुसरा गांव.
ग्रावन्	*s. m.* A large stone, or rock.	दगड.
ग्राह	*s. m.* A shark, an alligator.	मगर.
ग्राहयितुम्	*inf. vb.* ग्राहि. To cause to take.	घेवण्यास.
ग्राह्यम्	*nom. sin. n. fut. pass. part. vb.* ग्रह. To be taken, &c.	घ्यावया जोगें.
ग्रीवा	*s. f.* The neck or throat.	मान, गळा.
ग्रीष्मे	*loc. sin. s. m.* The hot season.	उन्हाळा.

घ

घट	*s. m.* A large earthen jar.	लोटा, घागर,, तांब्या.
घटित	*pass. part. vb.* घट. Fashioned.	घडलेला.
घण्टा	*s. f.* A bell.	घांट.
घंण्टाकर्ण	*s. m.* 'Bell-ear'—name of a Demon.	
घन	*s. m.* or *n.* A thunder-cloud.	मेघ, ढग.
घनगर्जित	*s. n.* The roar of thunder; a loud roar.	घडघडाट.
घर्मार्त्तम्	*acc. sin. m. adj.* Oppressed with heat.	उन्हानें पीडलेला.

Sanskrit.	English.	Murathi.
घात	*s. m.* A blow.	घाव, नाश. [दयाळू.
घृणी	*nom. sin. m. adj.* Fault-finding; compassionate.	खोडी काढणारा;
घृत	*s. n.* Ghee, clarified butter.	तूप.
घोर	*adj.* Dreadful, hideous.	भयंकर.
घोराकृतिः	*comp. of above, with* आकृति. Form, aspect.	भयंकर.
घोषयति	*3rd sin. pres. vb.* घुष. Proclaim.	जाहीर करतो.
घ्न	*agt. from vb.* हन kill. Destroying, slaying.	
घ्रात	*pass. part. vb.* घ्रा. Smelt.	हुंगलेला.

च

Sanskrit.	English.	Murathi.
च	*ind.* And, also, either, both, or.	आणखी.
चकार	*3rd sin. 2nd pret. vb.* कृ. Make, do.	केलें. [लेला.
चकित	*pass. part. vb.* चक. Alarmed, afraid of.	बुजलेला, बावर-
चक्र	*s. m.* The Brahmany goose.	चक्रवाकपक्षी.
चक्रवत्	*ind.* Like a wheel.	चाकाप्रमाणें.
चक्रवर्तिन्	*s. m.* An emperor,—a ruler from sea to sea.	राजा.
चक्रवाक	*s. m.* The Brahmany goose.	एकपक्षी.
चक्रे	*3rd sin. 2nd pret. vb.* कृ *above.* Make, do.	केलें.
चक्रेण	*ins. sin. s. n.* A wheel.	चाकानें.
चक्षुः	*nom. s. n.* The eye.	डोळा.
चक्षुर्विषयं	*acc. sin. m. from* चक्षुस् *and* विषय *s. m.* Sphere, range.	
चञ्चल	*adj.* Quivering; playing; fickle.	
चञ्च्वा	*ins. sin. of* चञ्चु.—*s. f.* A bird's beak.	चोंचीनें.
चतुर	*num.* Four.	चार.
चतुर्गुण	*adj.* Fourfold	चौपट.
चतुर्थी	*nom. sin. f. adj.* The fourth.	चौथी.
चतुर्दशी	*s. f.* The fourteenth lunation.	चौदावी.
चतुर्भद्रं	*s. n.* An assembling of four excellent things.	चार कल्याणें.
चतुर्वर्गः	*comp. of* चतुर *with* वर्ग. A class.	
चतुर्विधं	*n. adj.* Of four kinds.	चार प्रकारचें.
चतुष्टयम्	*s. n.* An aggregate of four.	चार.
चंदनैः	*ins. pl. s. m.* चन्दन. Sandal.	
चंद्र	*s. m.* The moon.	
चंद्रभागा	*s. f.* The Chenab river.	नदीचें नांव.
चंद्रमस्	*s. m.* The moon.	चंद्र.
चंद्रशेखर	*s. m.* The god Siva.	शिव.
चंद्रार्कौ	*nom. du. m.* Sun and moon.	चंद्र, सूर्य.

Sanskrit.	English.	Murathi.
चंद्रार्धचूडामणिः	*nom. sin. m.* Whose crest-gem is the crescent moon—*Name of Siva.*	शिव.
चपल	*adj.* Fickle, tremulous, unsteady.	
चपलता	*s. f.* Unsteadiness.	चपलपणा.
चंपक	*s. m.* A tree bearing a white and fragrant flower.	चांफा.
चंपकवत्	*adj.* Abounding in champak trees.	
चर	*s. m.* A spy, a secret agent.	जासूद, टेहळ्या.
चरण	*s. m.* The foot.	पाय.
चरणपद्म	*s. m.* or *n.* Lotus-like-foot.	
चरणाभरण	*s. n.* Foot-ornament.	पायांतला दागिना.
चरन्	*nom. sin. pres. part. vb.* चर. Go, or graze.	फिरणारा, चरणारा.
चरसि	*2nd sin. same vb.*—चरित *pass. part.* Practised.	फिरतोस.
चर्चा	*s. f.* Reflection, concern; inquiry.	विचार,वाटावाट.
चर्मन्	*s. n.* A hide; a shield.	कातडें, ढाल.
चर्मबन्ध	*s. m.* A leathern thong.	वादी.
चर्मावृता	*comp. of.* चर्मन् *and* आवृत, *pass. part.* वृ. Covered with leather.	कातड्यानें मढिवलेली.
चलचित्तता	*abs. s. f.* Fickle mindedness.	
चलति	*3rd sin. pres. vb.* चल. Moves, moves about, departs; vacillates.	हालतो, जातो.
चाटु	*s. m.* or *n.* Flattery.	खुशामत, आर्जव.
चाणक्य	*s. m.* Name of a Brahmin.	
चांडाल	*s. m.* An outcast.	
चांद्रायण	*s. n.* The moon-penance.	
चाप	*s. m.* A bow.	धनुष्य.
चामर	*s. m.* A *chowri*,—the tail of the *Yak* used as a fly-brush.	चवरी.
चार	*s. m.* A spy, or emissary.	जासूद.
चारु	*adj.* Beautiful, elegant.	चांगलें.
चारुदत्त	*s. m.* Name of a man.	माणसाचें नांव.
चालन	*s. n.* A making to move, a wagging.	हालवणें.
चिकीर्षित	*pass. part. desid. vb.* चिकीर्ष. Wished to be done.—*s. n.* Design, intention.	
चिच्छेद	*3rd sin. 2nd pret. vb.* छिद्. Cut.	तोडिलें.
चिति	*s. f.* A funeral pile.	चिता.
चित्कार	*s. m.* A scream or bray.	किंकाळी.
चित्त	*s. n.* The heart or mind; the intellect.	मन.
चित्तविकारिन्	*agt.* Who or what changes the mind.	
चित्र	*adj.* Variegated, strange; lovely, surprising.—*s. n.* A painting.	अनेक रंगाचें; चमत्कारिक.

Sanskrit. English. Marathi.

चित्रंचित्रम् *nom. sin. n.* Very strange. अजब, अपूर्व.
चित्रकथालापसुखेन *ins. sin. m.* Happy in telling pleasant tales.
चित्रकर्ण *s. m.* Quaint-ear—*Name of camel.* उंटाचें नाव.
चित्रकर्मन् *s. n.* The art of painting. चितान्याचें काम.
चित्रगत *pass. part. vb.* गम, *with* चित्र. Painted, represented. चित्रांतील.
चित्रपदक्रमं *acc. sin.* At a quick pace, from चित्र, पद foot *and* क्रम progress.
चित्रलिखित: *nom. sin. m.* Represented; motionless. चित्रांत काढलेला.
चित्राङ्ग· *adj.* Spotted or striped on the body.
चित्रिता: *nom. pl. m. pass. part. vb.* चित्र. Painted, coloured.
चिन्तयामि *1st sin. pres. vb.* चित द Think, reflect. विचार करतों.
चिन्ता *s. f.* Thought, anxiety; design. काळजी, योजना.
चिरकालोपार्जित: *nom. sin. m.* Accumulated after much time. फार दिवसानी मिळविलेला.
चिरप्रवासी *nom. sin. m.* Dwelling long abroad.
चिरं *ind.* Long, a long while. बहुत काळपर्यंत.
चिरमित्रं *nom. sin. n.* An old friend. जुनामित्र.
चिरसेवक: *nom. sin. m.* An old servant. जुना चाकर.
चिरात् *ind.* For a long time. बहुत काळानें.
चिराय *ind.* For a long time. बहुत काळानें.
चिररोध: *nom. sin. m.* A long siege. फारदिवसांचा अटकाव.
चिराश्रित: *comp.* Long maintained. फार दिवस आश्रयलेला.
चिन्ह *s. n.* A sign or mark. खूण.
चुंबति *3rd sin. pres. vb.* चुंब, (द.) Kiss. मुका घेतो.
चुंबन. *s. n.* A kiss. मुका.
चूडा *s. f.* Top, a top-lock; a crest, or plume. शेंडी, शिखर.
चूडामणि *s. m.* A crest-jewel.
चूडावलंबिनि *comp.* चूडा, *and* अवलंबिनि *loc. sin. m. agt.* Reclining.
चूर्णित *pass. part. vb.* चूर्ण Crushed, ground small, smashed. चुरा केलेला.
चेटक *s. m.* A servant or slave. गुलाम, दास.
चेत् *ind.* If, although. जर.
चेतसा *ins. sin. s. n.* The mind, intellect. अंतःकरणानें.
चेदि *s. m.* Name of country. देशाचें नांव.
चेदिभूभृत् *s. m.* The king of *Chedi*—name of *Sísúpála.* चेदिदेशाचा राजा.
चेष्टा *s. f.* A bodily motion, an action. हलणें, क्रिया.

Sanskrit.	English.	Murathi.
चेष्टानिरूपण *s. n.*	The observance of actions.	कामाचें दर्शन.
चेष्टेत *3rd sin. pret. vb.* चेष्ट.	Strive, pursue after.—*caus. vb.* चेष्टि. Persuade to strive.	यत्न करा.
चैार *s. m.*	A thief.	चोर.
चोरतस् *ind.* for चोरेभ्यः	From robbers.	चोरां पासून.
च्युत *pass. part. vb.* च्यु.	Fallen.	पडलेला.
च्युति *s. f.*	A fall.	पडणें.

छ

छत्र *s. n.*	An umbrella.	छत्री.
छन्द *s. n.*	Wish, desire.	इच्छा.
छन्दानुवृत्त *s. n.*	Indulgence, compliance with wish.	
छल *s. n.*	Device, disguise.	कपट, मिष.
छाग *s. m.*	A goat.—गतस. In the matter of the goat.	शेळाच्या बोकड.
छाया *s. f.*	Shadow, reflected image.	सावली, प्रतिबिंब.
छिद्र *s. n.*	A hole, a moral or physical fault, or flaw.	उणें, न्यून, भोंक.
छिनद्मि *1st sin. pres. vb.* छिद्.	Cut or nibble; quench, allay.	तोडतों, कापतों.
छिन्नद्रुमः *nom. sin. m.*	A split tree.	कापलेलें झाड.
छिन्नबंधनः *nom. sin. m.*	His bonds cut.	ज्याचें बंधन तुटलें तो.
छिन्न *pass. part.*	Cut, severed.	तोडलेला.
छेत्तुः *gen. sin. m. agt.* छेत्तृ.	Cutting; resolving; a solver.	तोडणाऱ्याचा.
छेत्तुं *int. vb.*	To cut.	तोडण्या साठीं.
छेत्स्यामि *1st sin. 2nd. fut. vb.*	Will cut.	तोडीन.
छेद्य *fut. pass. part. vb.*	To be cut, cut off.	तोडण्यास योग्य.

ज.

ज *in. comp.*	Arising, born,	झालेला.
जगत् *s. n.*	The world, people.	जग.
जगतीपति *s. m.*	Lord of the world (a king).	पृथ्वीचा धनी, राजा.
जगतीपाल *s. m.*	Protector of the world (a king).	राजा.
जगद्घातिन् *agt.*	World-destroying.	जगाचा नाश करणारा.
जगाम *3rd sin. 2nd pret. vb.* गम.	He went.	गेला.
जघान *3rd sin. 2nd pret. vb.* हन.	He slew.	मारिलें.
जङ्गम *adj.*	Moving.	चलणारें.
जङ्घ *s. f.*	The leg.	मांडी.
जठर *s. m.* or *n.*	The belly.	पोट.
जन *s. m.*	A man or person; people.	लोक.
जननी *s. f.*	A mother.	आई.

Sanskrit. English.	Marathi.
जनपद *s. n.* An inhabited country.	वसलेला देश.
जनप्रवाद *s. m.* Rumour, report.	[illegible]
जनयति *3rd sin. pres. caus. vb.* जनि. Produces, creates, &c.	जन्म देतो, उत्पन्न करतो.
जनाचारैः *ins. pl. s. m.* Propriety, social duty.	लोक चालीनें.
जन्तुः *s. m.* A living creature.	प्राणी, जीव.
जन्म *s. n.* Birth, life, state of being.	
जन्मभूमि *s. f.* Native soil, birth-place.	
जन्मान्तराणि *nom. pl. s. n.* Different births.	दुसरे जन्म.
जमदग्नि *s. m.* Name of a *Muni* or saint.	एका ब्राह्मणाचें नांव.
जम्बु *s. m. Jambudwipa*, the central division of the world.	
जम्बुकः *s. m.* A jackall.	कोल्हा.
जम्बुद्वीप *vid. supra.* जम्बु.	
जय *s. m.* Victory.	
जयशब्द *s. m.* A shout or song of victory.	जयजयकार.
जयिन् *agt.* Victorious.	जय पावणारा.
जरद्गवः *s. m. A name of a Vulture.*	
जरा *s. f.* Old age, debility.	म्हातारपण.
जरिन् *adj.* Old, infirm.	म्हातारा.
जर्जर *adj.* Old, split; wounded.	
जर्जरीकृत *comp.* Wounded.	
जलचर *agt.* Water-going, aquatic.	
जलजन्तुः *s. m.* An aquatic animal.	पाण्यांतला जीव.
जलद *s. m.* A cloud (the water bringer).	मेघ, पाणीदेणारा.
जलदागम *s. m.* The approach of clouds—the rainy season.	पावसाळा.
जलधर *s. m.* A cloud (the water-holder).	मेघ.
जलधि *s. m.* The ocean.	दर्या, समुद्र.
जल *s. n.* Water.	पाणी.
जलबिन्दु *s. m.* A drop of water.	पाण्याचा थेंब.
जलाढ्य *adj.* Watery, marshy.	
जलाशय *s. m.* A pool, lake or tank. Also शय *s. m.*	तळें, टांकें.
जल्पकः *s. m.* A prater, or idle-talker..	बडबडणारा.
जल्पति *3rd sin. pres. vb.* जल्प. Speak out boldly.	बोलतो.
जहाति *3rd sin. pres. vb.* हा. Quit, escape from..	सोडतो.
जागर्ति *3rd sin. pres. vb.* जागृ. Awake.	जागतो.
जातः *pass. part. vb.* जन. Born; caused, arisen.	झालेला.
जातप्रत्ययः *nom. sin. m.* Having his confidence raised.	विश्वासलेला.
जातविश्वासः *nom. sin. m.* With confidence excited.	विश्वासलेला, विश्वासु.

Sanskrit.	English.	Marathi.
जातामर्षः	*ins. pl. m.* Having their anger roused.	रागावलेल्या.
जाति	*s. f.* Birth, caste.	जन्म, उत्पत्ति, जात.
जातिमात्रेण	*ins. sin. s. n.* Caste only.	केवळ जातिमंच.
जानामि	*1st sin. pres. vb.* ज्ञा. Know, think, perceive, admit.	जाणतों.
जानीयात्	*3rd sin. fut. same vb.*—जाने *1st sin. pres.*	जाणो.
जायते	*3rd sin. pres. vb.* जन. Be born, come into being.	उत्पन्न होतो.
जार	*s. m.* A paramour.	सोयरा, लाग्या.
जारद्वयम्	*acc. sin. s. n.* A pair of gallants.	
जालपाद	*s. m.* Web-foot (name of a frog).	एका बेडुकाचें नाव.
जालबद्धाः	*nom. pl. m. comp.* Confined in a net.	जाळ्यांत गुंतलेले.
जाल	*s. n.* A net.	जाळें.
जान्हवी	*s. f.* The Ganges—daughter of Jahnu.	गंगा.
जान्हवीफेनलेखा	*comp. of above with* फेन foam, *and* लेखा *s. f.* a streak.	
जिगीषुः	*nom. sin. m. agt.* Desirous to kill, victorious.	जयइच्छिणारा.
जिघांसुः	*nom. sin. m. agt.* Desirous to kill.	मारण्यास इच्छिणारा.
जिघ्रति	*3rd sin. pres. vb.* घ्रा. Smell.	वास घेतो, हुंगतो.
जिज्ञासा	*s. f.* Inquiry, search.	शोध, चौकशी.
जित	*pass. part. vb.* जि. Conquered.	जिंकलेला.
जितश्रमम्	*acc. sin. n.* Used to fatigue.	न दमणारा.
जितेन्द्रियः	*nom. sin. m. comp.* One who has subdued senses.	ज्याचीं इंद्रियें स्वाधीन आहेत तो.
जिव्हया	*ins. sin. s. f.* The tongue.—जीमूत *s. m.* A cloud.	जिभेनें.
जीमूतकेतु	*s. m.* A king of Ceylon.	लंकेंतील राजाचें नाव.
जीर्ण	*pass. part. vb.* जॄ (Decay). Old, decayed.	जुना.
जीर्णोद्यान	*comp.* A decayed garden.	जुनी बाग.
जीवत्	*pres. part. vb.* जीव. Living, living creature.	जिवंत.
जीवति	*3rd sin. pres. vb.* जीव. He lives.	वांचतो.
जीवन	*s. n.* Life, livelihood; water.	पाणी, वांचणें.
जीवय	*2nd sin. imp.* जीवि. Keep alive!	वांचीव.
जीवलोक	*s. m.* The world of living beings.	मृत्युलोक.
जीवित	*s. n.* Life.	वांचणें जीव.
जीवितव्ययः	*nom. sin. m.* A sacrifice of life.	प्राण देणें.
जीवितसंशयः	*nom. sin. m.* A chance of life.	
जीवितव्यम्	*fut. pass. part. vb.* जीव. To be lived.	वांचलें जावें.
जीविताशा	*s. f.* Love of life.	वांचण्याची आशा.
जीवोत्सर्गः	*s. m.* Leaving of life—death.	जीव देणें, मरणें.
जीव्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* जीव. One may live.	वांचला जातो.
ज्ञ	*agt. in. compos.* Knowing.	जाणता.

Sanskrit. English.	Marathi.
ज्ञात *pres. part. vb.* ज्ञा. Known, discovered.	जाणलेला.
ज्ञाति *s. m.* A kinsman.	भाऊबंद.
ज्ञातिभाव *s. m.* The state of a kinsman.	भाऊबंदकी.
ज्ञातुम् *inf. vb.* ज्ञा. To know.	जाणायाला.
ज्ञान *s. n.* Knowledge, discovery.	
ज्ञाननिश्चयः *nom. sin. s. m.* Certainty of knowledge.	
ज्ञानेद्धः *nom. sin. m.* Pre-eminent in knowledge.	ज्ञानानें अधिक.
ज्ञायते *3rd sin. pres. pass. vb.* ज्ञा. Is known.	जाणला जातो.
ज्ञेयम् *n. fut. pass. part. same.* To be known.	जाणावयास योग्य.
ज्यानिः *s. f.* Decline, decay.	
ज्योतिषाम् *gen. pl. s. n.* ज्योतिस्. A star.	नक्षत्रांचा.
ज्योत्स्नाम् *acc. sin. s. f.* Moonlight.	चांदिण्यास.

झ

झम्पः *nom. sin. s. m.* A jump.	

ट

टिट्टिभ *s. m.* A kind of water-bird.	टिटवी.

ड

डिण्डिम *s. m.* A musical instrument.	ढोलकें.

त

तक्षक *s. m.* A chief of serpents.	एक जातीचा साप.
तज्जयः *nom. sin. m.* (तद् जय) Victory over it or them.	
तज्जीवनाय *dat. sin. n.* (तद् जीवनाय) For his support.	त्याच्या रक्षणा करितां.
तज्ज्ञाः *nom. pl. m. agt.* Knowing that.	तें जाणणारे.
तट *s. m.* or *n.* A bank or shore.	किनारा, तीर.
तडाग *s. m.* or *n.* A pool or bank.	तळें.
तण्डुलकणान् *acc. pl. s. m.* A grain of rice.	तांदुळाचे दाणे.
तण्डुलाः *nom. pl. s. m.* Grain, *especially* rice.	तांदूळ.
तत् *ind.* Therefore, so; then.	तें.
ततःप्रभृति *ind.* Thenceforward.	तिथून पुढें.
ततस् *ind.* Thence, afterwards; then, therefore; than that or him.	तेथून.
ततस्ततम् What next? proceed!	अणखी काय.

Sanskrit.	English.	Murathi.
तत्क्षणभङ्गुराः *nom. pl. m. adj.*	Vanishing in a moment.	त्याचक्षणीं नाश पावणारे.
तत्क्षणम् *ind.*	Immediately, forthwith.	त्याच क्षणीं.
तत्त्व *abs. s. n.*	(for तद्) Truth; an axiom.	हांतील, खरेपणा.
तत्त्वज्ञः *nom. sin. m. agt.*	Acquainted with axioms.	वास्तविक जाणता.
तत्त्वनिकषग्रावा *s. m.*	The touchstone of principle.	कसोटीचा दगड.
तत्पर *adj.*	Diligent, attentive.	
तत्र *ind.*	There, thither.	तेथें.
तत्रत्य *adj.*	Produced there, belonging there.	तेथील.
तत्रस्थ *agt.*	Standing or dwelling there.	तेथील.
तत्रैव *ind.*	Even there, on the spot.	तेथेंच.
तथा *ind.*	Thus, so, likewise, in the same manner.	तसें त्याप्रकारें.
तथापि *ind.*	Still, yet, notwithstanding.	तसें असतांही, तरी.
तथाविध *adj.*	Of such a kind, in such condition.	तशाप्रकारचा.
तथैव *ind.*	Even so, exactly so, in the same manner.	तसेंच.
तथ्य *adj.*	True, real.	खरें.
तद् *demon. pron.*	He, she, it, or that.	तें.
तदनन्तरम् *ind.*	Afterwards, next, forthwith.	मग.
तदनुसरणक्रमेण *ins. sin. m.*	By way, *or* in course of following him.	
तदन्तम् *sin.*	To that end, so far.	तों पर्यंत.
तदन्यत्र *ind.*	At any other than that.	त्यापेक्षां दुसरा.
तदर्द्ध *s. m.*	A half of that.	त्याचा अर्धा.
तदा *ind.*	Then.	त्याकाळीं, तेव्हां.
तदीय *adj.*	Of or belonging to him or that.	त्याचा.
तदेव *nom. sin. n.*	The same thing.	तेंच.
तद्रसम् *acc. s. m.*	The spirit of it.	त्याचा रस.
तद्वचःप्रतीतः *nom. sin. m.*	Believing his words.	
तद्वत् *ind.*	In like manner.	त्यासारिखें.
तद्विध *adj.*	Of that kind.	त्याप्रकारचा.
तनुत्यागः *nom. sin. m.*	Letting little go, niggardly.	
तनुत्राण *s. n.*	Armour, mail.	चिलखत.
तनूनपात् *s. m.*	Fire.	विस्तव.
तन्तवः *nom. pl. s. m.* तन्तु.	A thread.	सुतें.
तन्द्रा *s. f.*	Slothfulness.	झोंपाळूपणा.
तन्नाशः *nom. sin. s. m.*	His destruction.	त्याचा नाश.
तन्मध्यात् *abl. sin. comp.*	From their midst.	त्यांच्या मधून.
तपस् *s. n.*	Religious austerity; piety.	तप.
तपःप्रभाव *s. m.*	The efficacy of devotion.	तपाचें बळ.
तपस्विनाम् *gen. pl. s. m.*	An ascetic, a devotee.	

Sanskrit.	English.	Marathi.
तपोवन	*s. n.* A forest for penance.	
तप्त	*pass. part. vb.* तप be hot. Heated; distressed; burnt.	तापलेला.
तप्यते	*3rd. sin. pres. vb.* तप. *4th cl. atm.* Become sorry, repent.	दुःखित होतो.
तम्	*acc. sin. pron.* तद्. Him, that.	त्याला.
तमः	*acc. sin. s. n.* तमस्. Darkness.	आंधार, काळोख.
तया	*ins. sin. f.* तद्.	तिणें.
तरण	*s. n.* A going over.	पार जाणें.
तरन्ति	*3rd pl. pres. vb.* तॄ. Cross over, surmount.	पार जातात.
तरुः	*s. m.* A tree.	झाड.
तरुणः	*s. m.* A young man.	तरणा, ज्वान.
तरुणी	*s. f.* A young woman.	तरणी.
तरुतलम्	*acc. sin. s. n.* The foot of a tree.	झाडाच्या तळीं.
तर्पयन्ति	*3rd pl. pres. vb.* तृप. Please, satisfy, treat.	संतोषवितात.
तर्हि	*ind.* Then.	तर.
तल	*s. n.* The lower part, foot.	बुंध.
तव	*gen. sin.* युष्मद् Of thee, thy.	तुझा.
तस्कर	*s. m.* A robber.	चोर.
तस्मात्	*abl. sin. m. n.* तद्. He, she, it, that.	त्यापासून.
तस्मिन्	*loc. sin. m. n.* तद्.—ता *nom. pl. f.*	त्याचेठायीं.
ताडयामास	*3rd sin. 2nd pret. vb.* तड Beat, strike.—ताडित *pass. part.* Struck.	मारिलें.
तात	*s. m.* Father—*a term of affection.*	बाप, बाबा.
तादृशः	*adj.* Such, such like.	तसा.
तान्	*acc. pl.* तद्.—तानि *nom. pl.*	त्यांला.
तापयन्ति	*3rd pres. caus. vb.* तापि. Afflict.	दुःख देतात.
तापयितुम्	*inf. vb.* तप (*10th cl. par.*) To heat, to burn.	तापविण्यासाठीं.
ताभिः	*ins. pl. f.* तद्.	त्यांहीं.
ताम्बूल	*s. n.* Betel-leaf.	विडा.
तारा	*s. f.* A star.	नक्षत्र.
ताराच्छाये	*loc. sin. n.* Reflecting the stars.	
तावत्	*adj.* So much, so many.	तितकें.
तावत्	*ind.* So far, soon, or many; a while, as soon.	तों पर्यंत.
तावत्कालम्	*adv.* For such a time.	त्यावेळेपर्यंत.
तासाम्	*gen. pl.* तद्.—तासु *loc. pl. f.*	त्यांचा.
तिक्त	*adj.* Bitter.	कडु.
तिमिर	*s. n.* Darkness.—तिमिरयति. He darkens.	काळोख.
तिरश्चाम्	*gen. pl. s. m.* A bird or beast.	खालीं तोंड करून चालणारीं जनावरें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
तिरस्कारम्	*s. m.* Abuse; disgrace.	फजीती.
तिरस्कुर्व्वन्ति	*3rd pl. pres. vb.* कृ *with* तिरस्. Revile, abuse, set at nought.	तिरस्कार करतात.
तिलक	*s. m.* A frontal mark, a freckle; a title.	टिळा.
तिलेभ्यः	*abl. pl. s. m.* The sesamum plant.	तीळांपासून.
तिष्ठामि	*1st sin. pres. vb.* ष्ठा. Stand, abide, tarry.	राहतें.
तिस्रः	*nom pl. f.* त्रि Three.	तिघी.
तीक्ष्ण	*adj.* Sharp, keen.	तिखट.
तीर	*s. n.* A shore or bank.	कांठ, किनारा.
तीर्थ	*s. n.* A holy shrine.	यात्रेची जागा.
तीर्थाश्रमपुरस्थाने	*loc. sin. n.* In a place of pilgrimage, hermitage, and temple.	
तीव्र	*adj.* Hot; excessive.	
तीव्रपौरुष	*comp.* Excessive heroism.	अत्यंत शौर्य.
तु	*ind.* But. *Also an expletive.*	
तुभ्यम्	*dat. sin.* युष्मद् Thou.	तुला.
तुरङ्ग	*s. m.* A horse.	घोडा.
तुला	*s. f.* Balances.	तागडी.
तुल्य	*adj.* Equal, well-matched.	सारखा.
तुल्यवंशः	*nom. sin. m.* Equal in race.	सारख्या कुळाचा.
तुल्यविक्रमे	*loc. sin. m.* Equal in valour.	सारख्या पराक्रमाचा.
तुल्यवीर्यौ	*nom. du. m.* Equal in strength.	सारख्याबळाचे.
तुषेण	*ins. sin. s. m.* Husk, chaff.	भूंसानें.
तुष्टये	*dat. sin.* तुष्टि *s. f.* Contentment, pleasure.	संतोषाकरितां.
तुष्टेन	*ins. sin. pass. part. vb.* तुष. Pleased, contented.	संतुष्टानें.
तुष्यति	*3rd sin. pres. vb.* तुष *4th cl. par.* Is contented.	संतुष्ट होतो.
तूष्णीम्	*ind.* Silently.	उगीच, हळुच.
तृण	*s. n.* Grass.	गवत.
तृणोल्कया	*ins. sin.* तृणोल्का *s. f.* A torch of hay.	चूड.
तृतीय	*adj.* Third.	तिसरा.
तृप्तानाम्	*gen. pl. pass. part.* Satisfied.	संतोष पावल्यांचा.
तृप्यति	*3rd sin. pres. vb.* तृप. Be satisfied—*gov. gen.*	संतोषतो.
तृषाम्	*s. f.* Thirst; wish; lust.	तहान.
तृषार्त्तः	*nom. sin. m.* Thirsty; impelled by desire.	तान्हेला.
तृष्णा	*s. f.* Thirst, desire.	आशा.
ते	*nom. pl. m.* तद् or *dat. and gen. sin.* युष्मद्.	ते, किंवा तुला.
तेजस्	*s. n.* Glare; fierce heat; energy; light; power; fierceness.	उजेड, प्रभाव.
तेजस्तिमिरयोः	*gen. du. n.* Of light and darkness.	उजेड व काळोख.
तेन	*ins. sin.* तद्. By or with him or that; therefore.	त्यानें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
तैलानि	*acc. pl. s. n.* Oil.	तेलें.
तोय	*s. n.* Water.	पाणी.
तोष	*s. m.* Joy, satisfaction.	आनंद.
तौ	*nom. acc. du. sin.* तद्.	ते दोघे.
त्यक्त	*pass. part. vb.* त्यज. Abandoned, let alone.	टाकलेला.
त्यक्तजीविताः	*nom. pl. m.* Ready to die.	मरण्यास तयार.
त्यक्तप्राणाः	*nom. pl. m.* Having relinquished life; ready for all hazards.	जीव देणारे.
त्यक्तव्य	*fut. pass. part. vb.* त्यज. To be released.	टाकावयाचें.
त्यक्तुम्	*inf. vb.* त्यज Quit, leave; relinquish.	टाकण्यास.
त्यजत्	*pres. part. par. vb.* त्यज. Quitting.	टाकणारा.
त्याग	*s. m.* An abandoning, parting with; distribution; generosity.	टाकणें.
त्यागशीलता	*abs. s. f.* Generosity, liberality.	उदारपणा.
त्यागिता	*abs. s. f.* Liberality.	उदारत्व.
त्याज्य	*fut. pass. part. vb.* त्यज. To be left, or given up.	सोडून देण्याचें.
त्रपु	*s. n.* Lead.	शिसें.
त्रय	*s. n.* A third.—*In comp.* Three.	तीन.
त्रयोदशन्	*num.* Thirteen.	तेरा.
त्राणम्	*s. n.* A preserving; protection.	रक्षण.
त्रातुम्	*inf. vb.* त्रा. or त्रै. To save, rescue.	राखण्यासाठीं.
त्रायस्व	*2nd imp. sin. vb.* त्रै. Preserve, rescue.	तार.
त्रास	*s. m.* Fear, affright.	भय.
त्रासितः	*pass. part. caus. vb.* त्रासि. Frightened.	त्रासलेला.
त्रितयः	*adj.* Third.	तिसरा.
त्रिभिः	*sin. pl. m.* त्रि. Three.	तिहींनी.
त्रिविध	*adj.* Three-fold.	तीनप्रकारचा.
त्रुट्यन्ति	*3rd pl. pres. vb.* त्रुट Break, snap.	तुटतात.
त्रैलोक्यस्य	*gen. sin. s. n.* The three worlds.	तीनलोकांचा.
त्वदीय	*adj.* Thy, your.	तुझा.
त्वम्	*nom. sin.* युष्मद् Thou.	तूं.
त्वरा	*s. f.* Haste.	जलदी, घाई.
त्वरायुक्त	*comp.* Hasty.	घाई किंवा त्वरा करणारा.

द

Sanskrit.	English.	Murathi.
दंष्ट्रा	*s. f.* A large tooth, a tusk.	दाढ.
दंष्ट्रानखलाङ्गूलप्रहरणः	*nom. sin. m. comp.* Wounding with teeth, claws, and tail.	
दक्षः	*adj.* Clever, dexterous.	

Sanskrit.	English.	Murathi
दक्षिण	*adj.* Southern. Right, *not left.*	दक्षिणदिशेकडील ; उजवा.
दक्षिणा	*s. f.* The south.	दक्षणदिशा.
दक्षिणापथ	*s. n.* The south road ; the south	दक्षिणेकडील रस्ता.
दक्षिणारण्ये	*loc. sin. s. n.* The great S. forest.	दक्षिणेकडील वन.
दग्ध	*pass. part. vb.* दह. Burned.	जळालेला.
दग्धमंदिरसारे	*loc. sin. m.* Burned the best of houses.	
दग्धुम्	*inf. vb.* दह To burn.	जाळावयास.
दग्धोदरस्य	*gen. sin. n.* (from दग्ध and उदर Belly). Craving appetite.	जळक्या पोटाचा.
दण्ड	*s. m.* Force of arms.	लढाई.
दण्डका	*s. f.* Ancient India between the Nermadá and Godávery.	
दण्डकारण्ये	*loc. sin. s. n.* The peninsular forest.	
दण्डग्रहणम्	*acc. sin. s. n.* Taking of the pilgrim-staff.	
दण्डनायक	*s. m.* A head officer.	मुख्य अधिकारी.
दण्डभीत्या	*ins. sin. s. f.* Through fear of the rod.	काठीच्या भयाने.
दण्ड	*s. m.* A stick, rod ; punishment.	काठी, शिक्षा.
दण्डयोगात्	*abl. sin. s. m.* Infliction of punishment.	शिक्षेनें.
दण्डित:	*pass. part. vb.* दण्ड. Punished, fined.	शिक्षा झालेला.
दत्त:	*pass. part. vb.* दा. Given ; extended.	दिलेला.
दत्तादर:	*nom. sin. m.* Showing respect.	सन्मान देणारा.
दत्तासन	*comp.* A given seat.	दिलेलें आसन.
दत्वा	*ind. pret. part. vb.* दा. Having given or extended.	देऊन.
ददासि	*2nd sin. pres. vb.* दा. Give.	देतोस.
दधि	*acc. sin. s. n.* Curds.	दहीं.
दधिकर्ण	*s. m.* Curd-ear (name of a cat).	एके मांजराचें नाव.
दन्त	*s. m.* A tooth or tusk.	दांत.
दन्तिन:	*gen. sin. or nom. pl. s. m.* An elephant.	हत्तीचा.
दम्पती	*nom. du. m.* Wife and husband.	जोडपें, धोववायलें.
दम्भ	*s. m.* Hypocrisy, ostentation.	ढोंग.
दम्भार्थम्	*ind.* For sake of show.	ढोंगाकरितां.
दया	*s. f.* Pity, mercy.	
दयायुक्त	*comp.* Full of pity.	दयाळू.
दयालु	*adj.* Compassionate.	दयाळू.
दयावत्	*adj.* Tender, merciful.	दयाळू.
दयोर्मि:	*nom. sin. f.* Having pity for its wares.	
दरिद्र	*adj.* Poor, needy.	गरीब.
दरिद्रता	*abs. s. f.* Poverty.	गरीबपणा.
दरिद्रति	*3rd pl. pres.* vb. दरिद्रा. *2nd cl. par.* Be poor.	गरीब होतात.

Sanskrit. English.	Murathi.
दर्प *s. m.* Pride, arrogance; sulkiness.	गर्व.
दर्पण *s. m.* A mirror.	आरसा.
दर्पयति *3rd sin. pres. caus. vb.* दृपि. Renders proud.	गर्विष्ठ करवितो.
दर्शयामि *1st sin. pres. caus. vb.* दृशि. Came to appear, show, display, point out.	दाखवितों.
दर्शिन् *ayt.* Seeing; a spectator.	पाहणारा.
दशति *3rd sin. pres. vb.* दंश. Bite.	चावतो.
दशन् *num.* Ten.	दाहा.
दशशतकरधारिन् *nom. sin. m.* दश, शत, कार ray or hand, *and* धारिन possessing. He who has 1,000 rays.	
दशा *s. f.* A state or time of life.	अवस्था, हवाल.
दशानन *s. m.* Ten-faced (name of Rávána).	दाहातोंडाचा.
दशान्तराणि *nom. pl. s. n.* Various states.	दुसऱ्या अवस्था.
दशाविशेषेण *ins. sin. s. m.* Existing, or peculiar circumstance.	अवस्थाभेदानें.
दष्ट *pass. part. vb.* दंश. Stung, bitten.	चावलेला.
दस्यु *s. m.* A robber, outcast.	चोर.
दहति *3rd sin. pres. vb.* दह. Burn.	जाळतो.
दाक्षिण्यम् *abs. s. n.* Cleverness; concord; honesty.	भीड, चातुर्य.
दातव्यम् *n. fut. pass. part.* To be given.	द्यावयाजोगें.
दाता *nom. sin. m. ayt.* दातृ. A giver.	देणारा.
दातुम् *inf. vb.* दा. To give.	द्यावयास.
दानधर्म *s. m.* The duty of almsgiving.	
दान *s. n.* A gift; liberality.	देणगी.
दानमानाभ्याम् *ins. du. n.* By a gift or honour.	दानमानांनीं.
दानहीन *comp.* Deprived of gifts.	दानावांचून.
दायाद *s. m.* An heir; a candidate.	दाईज.
दाराः *nom. pl. m. from. vb.* दृ tear. A wife.	बायको.
दारिका *s. f.* A daughter.	मुलगी.
दारिकादान *s. n.* The gift of a daughter.	मुलगी देणें.
दारिद्र्म् *abs. s. n.* Poverty.	दरिद्रपणा.
दारिद्य *abs. s. n.* Poverty.	गरीबी.
दारु *s. m.* Wood, timber.	लांकूड.
दारुण *adj.* Dreadful, atrocious.	भयंकर.
दासत्व *abs. s. n.* Servitude.	गुलामपणा.
दास्यम् *abs. s. n.* (from दास *s. m.* a slave) Slavery.	गुलामपणा.
दाह *s. m.* Combustion, burning.	जळजळ, आग.
दिग्देशात् *comp.* दिश and देशात् *abl. s. m.* From quarters and countries.	
दिग्विजय *s. m.* The subjugation of a country.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
दिङ्मार्गानाम् *gen. pl. s. m.*	Of the country's roads.	
दिन *s. n.*	A day.	दिवस.
दिवस *s. m.*	A day.	
दिवसे दिवसे *ind.*	Day by day.	रोजरोज.
दिवा *ind.*	By day.	दिवसास.
दिवानिशम् *ind.*	Day and night.	रात्रंदिवस.
दिवास्वप्नम् *acc. sin. m.*	Asleep by day.	दिवसा निजलेला.
दिव्य *s. n.*	An oath.	शपत.
दिशः *nom. pl.* दिश् *s. f.*	A region, space or quarter.	दिशा.
दीप *s. m.*	A lamp.	दिवा.
दीप्यते *3rd sin. pres. vb.* दीप.	Shines.	चमकतो, प्रकाशतो.
दीयते *3rd sin. pres. pass. vb.* दा.	Is given, or extended, or placed.	दिला जातो.
दीर्घ *adj.*	Long.—दीर्घम *ind.* Deeply.	लांब. [वाचा.
दीर्घकर्णनामा *nom. sin. m.*	Named Long-ear.	लांब कान या ना-
दीर्घनिःश्वस्य *ind. pret. part. vb.* श्वस *with* दीर्घ.	Breathing deeply.	मोठा उसासा टाकून.
दीर्घरावः *nom. sin. m.*	Making a prolonged noise.	लांब शब्द. [रोगी.
दीर्घरोगिन् *adj.*	Long sick.	फार दिवसाचा
दीर्घसूत्रता *nom. sin. s. f.*	Tediousness.	चेंगटपणा.
दीर्घामयः *nom. sin. m.*	Long sick.	बहुदिवशी रोगी.
दुःखकरौ *nom. du. m. agt.*	Causing pain, or sorrow.	दुःखदेणारे.
दुःखच्छेद्य *comp.*	To be conquered with trouble.	दुःखानें घालवावयाचा.
दुःखभागिनः *nom. pl. m.*	Having trouble for one's portion.	दुःखाचा वांटेकरी.
दुःख *s. n.*	Pain, distress; difficulty.	
दुःखार्त *comp.*	Afflicted with pain.	दुःखानें पिडलेला.
दुःखित *adj.*	Pained, distressed.	
दुःखी *nom. sin. m. adj.*	Pained, grieved.	
दुःखीयति *3rd sin. pres. vb.*	He suffers pain.	दुःख पावतो.
दुःसन्धानः *nom. sin. m.* दुर *and* सन्धान.	Holding; difficult to be joined.	जोडावयास कठीण.
दुःसहम् *n. adj.*	Hard to bear.	सहन करण्यास कठीण.
दुर *prep.*	Ill, bad, hard; also दुष *and* दुस्.	[कठीण.
दुरतिक्रम *adj.*	Hard to overcome.	उल्लंघन करण्यास
दुरात्मन *adj.*	Wicked; a villain.	दुष्ट.
दुरित *s. n.*	Sin.	पाप.
दुर्ग *adj.*	Hard of approach; a fort or *Droog*.	किल्ला.
दुर्गतः *pass. part.*	Distressed, indigent.	भिकारी, गरीब.
दुर्गनिवासिन् *agt.*	Living in a fort.	किल्यांत रहाणारा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
दुर्गव्यसनम्	*nom. sin. n.* A defect in a fort.	
दुर्ज्जन	*s. m.* A bad man.—*adj.* Bad.	वाईट माणूस.
दुर्ज्जनत्व	*abs. s. n.* Wickedness.	दुष्टपणा.
दुर्ज्जनदूषितमनसः	*gen. sin. m.* Of one with mind disgusted by the bad.	
दुर्ज्जय	*adj.* Hard to conquer.	जिंकण्यास कठीण.
दुर्णय	*s. m.* Bad conduct ; impolicy.	वाईटचाल.
दुर्णीतम्	*n. pass. part. vb.* णी *with* दुर. Ill-managed.—*s. n.* Misconduct.	वाईट चाल.
दुर्णीति	*s. f.* Misconduct.	वाईट रीति.
दुर्दान्त	*pass. part. vb.* दम *with* दुर. Intractable.	
दुर्दैवम्	*s. n.* Hard fate.	कम नशीब.
दुर्धर्ष	*adj.* Difficult to aproach or master.	आवरण्याला अ-[वघड.
दुर्निवारः	*adj.* Hard to be stopped.	
दुर्बलः	*adj.* Weak.	अशक्त.
दुर्बुद्धि	*adj.* Foolish, without sense.	मूर्ख.
दुर्भगा	*s. f.* An unpleasant wife.	नावडी, नावडती.
दुर्भाग्य	*s. n.* Ill-luck.	कम नशीब.
दुर्भिक्षव्यसन	*s. n.* The horrors of famine.	दुष्काळाचें संकट.
दुर्भिक्षव्यसनिन	*adj.* Afflicted by famine.	दुष्काळाने गांजलेला.
दुर्भिक्षे	*loc. sin. s. n.* Dearth, famine.	दुष्काळीं.
दुर्भेद्यः	*fut. pass. part. vb.* भिद् break, with दुर. To be broken with difficulty.	फोडण्याला कठीण.
दुर्मति	*adj.* Simple, ignorant.	मूर्ख, किंवा दुष्ट.
दुर्मन्त्रिन्	*s. m.* An unlucky minister.	वाईट प्रधान.
दुर्लभः	*adj.* Difficult of attainment.	मिळण्यास कठीण.
दुर्विदग्ध	*adj.* Wholly ignorant.	भारी मूर्ख.
दुर्विपाकात्	*abl. sin. s. m.* Ill effects of deeds in this or a previous life.	वाईट परिणामानें.
दुर्वृत्तः	*adj.* Wicked ; cheating.—*s. n.* Wickedness.	दुष्ट, वाईट चा-[लीचा.
दुश्चरित	*s. m.* Misdoing, ill-conduct.	वाईट आचरण.
दुष्करम्	*n. agt.* Hard to be done.	करावयास कठीण.
दुष्कृत	*s. n.* Sin, guilt.	पाप.
दुष्ट	*pass. part. vb.* दुष. Bad, wicked, artful ; infected ; weak.	
दुष्टव्रण	*s. m.* An obstinate swelling.	वाईट व्रण.
दुष्प्रकृति	*adj.* Of a bad disposition.	दुष्ट स्वभावाचा.
दुस्तर	*adj.* Hard to be crossed.	तरण्यास कठीण.

Sanskrit.	English.	Murathi.
दुहित्रा	*ins. sin.* दुहितृ *s. f.* A daughter.	कन्येनें.
दूत	*s. m.* A messenger or envoy.	वकील, जासूद.
दूतमुखः	*nom. sin. m.* Speaking by an envoy.	वकिलाच्या द्वारें बोलणारा.
दूतिका	*s. f.* A female messenger.	निरोप नेणारी.
दूतीम्	*acc. sin. s. f.* A female messenger.	निरोप नेणारी.
दूरतस्	*ind.* At a distance.	लांब.
दूरम्	*adj* Distant.—*ind.* Far off, away.	लांब.
दूरसंस्थान	*s. n.* A residence far off.	
दूरस्थित	*pass. part. vb.* ष्ठा *with* दुर. Remote.	लांब राहिलेला.
दूरान्तर	*s. n.* A distant space.	
दूरान्तरित	*adj.* Separated by wide space.	
दूरीकृत	*pass.part.vb.* कृ *with* दुर. Put to a distance.	दूर केलेला.
दूर्वा	*s. f.* A kind of grass:	हरळी.
दूषणम्	*s. n.* A spoiling; defect; blame.	टपका.
दूषयेत्	*3rd sin. pres. pret. vb.* दुष. He should spoil.	दोष ठेवो, बिघडवो.
दृढः	*pass. part. vb.* दृढ. Hard-fight.	खचित, मजबूत.
दृढता	*abs. s. f.* Firmness.	खचितपणा, मजबूतपणा.
दृढबन्धनबद्धः	*nom. sin. m.* Caught fast in a snare.	घट्ट बांधण्याने बांधिलेला.
दृढभक्ति	*comp.* Firm in attachment.	खचीत भजनाचा.
दृढसौहृदम्	*acc. sin. m.* Firm in friendship.	खचीत मैत्रीच्याला.
दृप्यति	*3rd sin. pres. vb.* दृप. Become proud.	गर्विष्ट होतो.
दृश्यते	*3rd sin. pres. vb.* दृश. Appears.	पाहिला जातो.
दृषद्	*s. f.* A rock or stone.	दगड.
दृष्टः	*pass. part. vb.* दृश. Seen, witnessed.	पाहिलेला.
दृष्टदोष	*comp.* Found out in fault.	अपराधांत आढळलेला.
दृष्टव्यतिकरः	*nom. sin. m.* Seen a misfortune.	
दृष्टान्त	*s. m.* An example, or case in point.	दाखला, उदाह-[रण.
दृष्टिः	*s. f.* The eye; sight, a glance.	नजर.
दृष्टिप्रसादम्	*acc. sin. s. m.* The favour of a look.	
दृष्टिबाणाः	*nom. pl. s. m.* Arrows of the eye, glances.	नजरेचे बाण.
दृष्ट्वा	*ind. pret. part.* Having seen.	पाहून.
देयः	*fut. pass. part. vb.* दा. To be given.	द्यावयाचा.
देव	*s. m.* A god; a king; a cloud.	
देवता	*abs. s. f.* A deity, divinity.	देव.
देवत्वम्	*abs. s. n.* Divinity, deification.	देवपणा.
देवपाद	*s. m.* The royal presence; the royal fleet.	
देवब्राह्मणनिन्दकः	*nom. sin. m.* A scorner of gods and Brahmins.	देवब्राह्मणाची निंदा करणारा.
देवी	*s. f.* A goddess; a queen.	

Sanskrit. English. Murathi.

देवीकोट *s. m.* The city Váría.
देशः *s. m.* A country, place, quarter, portion. मुलुख.
देशकालविभागः *nom. sin. m.* Apportionment of place and time.
देशान्तरं *s. n.* Foreign parts. दुसरा देश.
देशित *pass. part. caus. vb.* देशि. Directed, bidden.
देह *s. n.* The body. शरीर.
देहज *adj.* Generated in the body. देहापासून झा- [लेला.
देही *adj.* Corporeal.—*s.m.* A living creature. ज्यास शरीर आहे तो, प्राणी.
दैत्य *s. m.* A Titan or giant.
दैवचिन्तक *s. m.* A fatalist, one thinking ever of destiny. दैवावर भरंवसा ठेवणारा.
दैवदुर्विपाकात् *abl. sin. s. m.* Hardness of fortune. दैवफिरल्यामुळें.
दैवपर *s. m.* A fatalist. दैववादी.
दैवम् *s. n.* Destiny, fortune. नशीब.
दैवयोग *s. m.* The intervention of destiny.
दैवरक्षितम् *nom. sin. n.* Guarded by destiny. दैवानें राखलेला.
दैवहतम् *nom. sin. n.* Struck by destiny. दैवानें हांटलेला.
दैवात् *abl. sin. adv.* By chance. दैवानें.
दोल *s. m.* A swing. झोपाळा. [कतो.
दोलायते *3rd sin. pres. vb.* Wavers, staggers. झोंके घेतो, वच-
दोलायमानमतिः *nom. sin. m.* Having a wavering mind. चंचल मनाचा.
दोषः *s.m.* A fault, defect, vice, offence; evil; infirmity. गुन्हा, अपराध, व्यंग.
दोषभीतिः *s. f.* Fear of offence. गुन्ह्याचें भय.
दौत्य *s. f.* A message or embassy. निरोप सांगणें.
दौर्गन्धि *s. m.* A bad smell. घाण.
दौर्जन्य *abs. s. n.* Wickedness, maliciousness. दुष्ट.
द्युति *s. f.* Beauty, lustre. सुरेखपणा, तेज.
द्यूत *s. n.* Gaming, dicing. सोंगटी खेळणें, जुवा
द्यौः *nom. sin. s. f.* दिव् Heaven, air, sky. आकाश.
द्रवत्व *abs. s. n.* Fluidity; fusion; ductility. पातळपणा.
द्रविण Wealth; thing. पैका, माल.
द्रव्यम् *s. n.* A thing, property, chattels. पैसा.
द्रव्यसञ्चयः *s. m.* A store of goods. पैसा जमवणें.
द्रव्यकार्यसिद्धिम् *acc. sin. s. f.* Effecting an object by wealth.
द्रष्टव्यः *fut. pass. part.* To be seen. पाहावयास योग्य.

Sanskrit.	English.	Murathi.
द्रुतम्	*ind.* Swiftly, quickly.	लौकर.
द्रुमः	*s. m.* A tree.	वृक्ष.
द्रुमायते	*3rd sin. pres. vb.* Is counted a tree.	वृक्ष होतो.
द्रुमालयः	*nom. sin. m.* Sheltering in trees.	
द्रुह्यति	*3rd sin. pres. vb.* द्रुह्. Plot mischievously.	वैर करितो.
द्रोहबुद्धिः	*nom. sin. m.* Mischievously-minded.	द्वेष करणारा.
द्वन्द्व	*s. n.* Strife, quarrel; a secret.	झोंबी.
द्वय	*s. n.* A pair; both.	दोन, जोडी.
द्वयोः	*gen. du. m.* द्वि. Two.	दोहोंचा.
द्वात्रिंशत्	*num.* Thirty-two.	बत्तीस.
द्वात्रिंशल्लक्षणोपेत	*comp.* Endued with thirty-two good marks; illustrious.	बत्तीस लक्षणी.
द्वादशन्	*num.* Twelve.	बारा.
द्वार्	*s. f.* A door, gate, passage—*also s. n.*	दार, कवाड.
द्वारवर्त्मन्	*s. n.* A gate-way.	दाराचा रस्ता.
द्वारस्थः	*agt.* Standing at the door.	दारीं राहाणारा.
द्वारावती	*s. f.* The city of Dwárká.	द्वारका.
द्विगुण	*adj.* Of two kinds.	दुप्पट.
द्विज	*s. m.* Twice-born,—a man of the first three classes.	दोन वेळ झालेला
द्विजातीनाम्	*gen. pl. s. m.* A man of the first three classes.	
द्वितीय	*ord. num.* Second.	दुसरा.
द्वितीयत्व	*abs. s. n.* The rank of second.	दुसरेपणा.
द्विप	*s. m.* An elephant.	हत्ती.
द्विपेंद्र	*s. m.* An excellent elephant.	हत्तींचा राजा.
द्विष्	*s. m.* An enemy.	शत्रु.
द्विषत्	*pres. part. vb.* द्विष hating. An enemy.	शत्रु.
द्वीप	*s. m.* or *n.* An island.	बेट.
द्वीपिन्	*s. m.* A tiger.	वाघ.
द्वे	*nom. du. f.* or *n. num.* Two.	दोन.
द्वेष	*s. m.* Hatred.	दावा.
द्वेषिन्	*agt.* Hating.	द्वेष करणारा.
द्वेष्य	*fut. pass. part.* To be hated, odious.	द्वेष करण्यास योग्य
द्वेष्यता	*abs. s. f.* Aversion, dislike.	
द्वैधीभाव	*s. m.* A double state, making two detachments.	

ध

धत्ते	*3rd sin. pres. vb.* धा. Possesses.	धारण करितो.
धनगर्वितः	*nom. sin. m.* Purse proud.	पैशानें माजलेला
धनदः	*agt.* Giving wealth, tributary.	पैसा देणारा.
धनदर्पात्	*abl. sin. s. m.* Pride of wealth.	पैशाच्या गर्वानें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
धनधान्याधिकः	*nom. sin. m.* Rich in coin and grain.	पैसा व दाणा यांनीं अधिक.
धन	*s. n.* Wealth.	संपत्ति.
धनमूलम्	*nom. sin. n.* Founded on wealth.	
धनलुब्धः	*nom. sin. m.* Greedy of wealth.	धनलोभी.
धनवान्	*adj.* Wealthy.	मातब्बर.
धनसंम्पत्तिः	*comp.* Accumulation of wealth.	
धनहीन	*comp.* Poor, without wealth.	गरीब.
धनाधननिबन्धनम्	*nom. sin. n.* Depending on having or not having wealth.	
धनार्ज्जनम्	*s. n.* Acquisition of wealth.	पैसा मिळविणें.
धनार्थिन्	*agt.* A seeker for wealth.	पैसा मागणारा.
धनाशा	*s. f.* Thirst for wealth.	पैशाची आशा.
धनिकः	*s. m.* A rich man.	मातब्बर.
धनी	*nom. m. adj.* Wealthy.	मातब्बर.
धनुष्	*s. m.* A bow.	धनुष्य.
धनुःकाण्डम्	*acc. sin. n.* Bow and arrow.	धनुष्यबाण.
धनुर्गुणः	*s. m.* A bow-string.	धनुष्याची दोरी.
धनुर्धर	*s. m.* A bow-man.	धनुष्य वाळगणारा.
धन्यः	*adj.* Happy, fortunate.	दैववान्.
धन्वन्तरि	*s. m.* The physician of the gods.	देवांचा वैद्य.
धरा	*s. f.* The earth.	पृथ्वी.
धरिष्यसि	*2nd sin. 2nd pret. vb.* धृ. Put, place.	धरशील.
धर्म्मः	*nom. sin. s. m.* Religion; duty; law; virtue; morality.	
धर्म्मकारणम्	*comp.* Cause of, or warrant for, virtue.	धर्माचें कारण.
धर्म्मज्ञाः	*nom. pl. adj.* Knowing.	धर्म जाणणारे.
धर्म्मज्ञान	*s. n.* Knowledge of duty.	धर्माचें ज्ञान.
धर्म्मविद्	*comp.* Knowing duty, having the sense of justice.	धर्म जाणता.
धर्म्मशास्त्रम्	*s. n.* The body of Hindu-law.	धर्माविषयींचा कायदा.
धर्म्माधिकारिन्	*s. m.* A magistrate, an administrator of justice.	न्यायाधीश.
धर्म्मापेत	*adj.* Vicious; abandoned.	धर्मांतून सुटलेला.
धर्म्मारण्य	*s. n.* The retreat of Dhurmma.	
धर्म्मार्थकाममोक्षाणाम्	*comp.* धर्म virtue, अर्थ wealth, काम desire, and मोक्षाणाम् *sin. pl. s. m.* liberation. The four objects of men.	
धर्म्मार्थम्	*ind.* For religious ends.	धर्माकरितां

Sanskrit.	English.	Marathi.
धर्मार्थयशांसि	*acc. pl. n.* Virtue; profit and fame.	
धवल	*adj.* White.	पांढरा.
धाता	*nom. sin. s. m.* धाट. The Creator.	उत्पन्न करणारा.
धात्री	*s. f.* A foster-mother.	दाई.
धान्य	*s. n.* Grain, corn.	दाणा.
धारण	*s. n.* A supporting or sustaining.	
धारयन्तः	*nom. pl. m. pres. past.* धृ. Possessing; versed in. Believing.	धरणारे.
धारा	*s. f.* The sharp edge of an instrument.	धार.
धारासार	*s. m.* A heavy fall of rain, a large drop.	धंवाधार, झड.
धारिणा	*ins. sin. m. agt.* Possessing, wearing.	धरणारानें.
धार्मिकः	*adj.* Virtuous, just, pious.	
धार्यते	*3rd. sin. pres. pass.* Is worn.	धरला जातो.
धावन्ति	*3rd pl. pres. vb.* धाव. Run, advance quickly.	धांवतात.
धियः	*gen. pl.* धी *s. f.* Understanding.	समजुतीचा.
धीमताम्	*gen. pl. m. adj.* Wise.	समजूतदारांचा.
धीरः	*adj.* Wise, sensible, *adv.* Gravely.	शाहाणा, हुशार.
धीरत्वम्	*abs. s. n.* Firmness.	निश्चय.
धीवर	*s. m.* A fisherman.	कोळी.
धुर्	*s. f.* The pole of a carriage.	धूर.
धुरन्धराः	*nom. pl. m.* Bearing a burden.	मुख्य.
धुरीणः	*adj.* Bearing, abounding with.—*s. m.* A beast of burden.	मुख्य.
धूर्जटेः	*gen. sin. s. m.* A name of Siva.	शिवाचा.
धूर्त्त	*s. m.* A rogue, swindler.	ठक.
धूर्त्तत्रय	*s. n.* Three rogues.	तीन ठक.
धूसर	*adj.* Of gray colour.	मुरक्यारंगाचा.
धृतः	*pass. part. vb.* धृ. Held, seized, retained, carried, weighed.	धरलेला.
धृतकनकमालः	*nom. sin. m.* Wearing a golden collar.	
धृतिः	*s. f.* Steadfastness; fortitude.	धीर.
धृतिमत्	*adj.* Steady.	धीराचा.
धृतिमुष्	*comp.* Stealing away fortitude.	धीर चोरणारा.
धृष्ट	*pass. part. vb.* धृष. Bold, saucy.	धीट.
धैर्य्यम्	*abs. s. n.* Firmness; wisdom.	हिय्या.
धैर्य्यवृत्ति	*comp.* Of steady conduct.	
ध्यायन्	*pres. part. vb.* ध्यै. Thinking, reflecting.	विचार करणारा.
ध्रियताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* धृ Let him be detained.	धरिलें जावें.

Sanskrit. English.	Murathi.
ध्रुवम् *ind.* Certainly.	खचीत.
ध्रुवाणि *acc. pl. n.* ध्रुव. Sure, certain.	निश्चित.
ध्वंस *s. m.* Destruction.	नाश.
ध्वज *s. m.* A flag, banner.	निशाण.
ध्वनि *s. m.* A sound.	आवाज.

न

न *ind.* No, not, nor.	
नः *acc. dat. or gen. pl.* अस्मद् I.	आह्मांस, आमचा.
नकुल *s. m.* A mungoose.	मुंगूस.
नक्र *s. m.* An alligator.	मगर.
नखाः *nom. pl.* नख. *s. m.* A nail, claw or spur.	नखें, पंजे.
नखिनाम् *gen. pl. m. adj.* Having nails.	ज्यांस नखें आहेत त्यांचा.
नगरजन *s. m.* Townsfolk, a towns-man.	शहरीलोक.
नगरद्वार *s. n.* A town-gate.	शहराचें द्वार, वेस.
नगरम् *s. n.* A town.	शहर.
नगरस्थ *nom. agt.* Dwelling in a town.	शहरांतील.
नगरी *s. f.* A city.	शहर.
नग्नत्वम् *abs. s. n.* Nakedness.	नागवेपणा.
नच *ind.* And not, neither.	नाहीं.
नदी *s. f.* A river.	
नद्यद्रिवनदुर्गेषु *loc. pl. n.* At streams, mountains, and narrow passes.	
ननाद 3*rd sin.* 2*nd pret. vb.* नद्. Sound, roar.	ओरडला.
ननु *ind.* Not? Is *or* are not?	नाहीं.
नन्द *s. m.* Name of a king of Palibothra.	एका राजाचें नांव.
नन्दक *s. m.* Name of a bull.	एका बैलाचें नांव.
नन्दनः *agt. pron. vb.* णद् द्. Delighting—*s. m.* A son.	आनंद देणारा.
नभस् *s. n.* The sky.	आकाश.
नभस्तल *s. n.* The lower sky, the atmosphere.	
नमस् *ind.* A term of veneration.	नमस्कार.
नय *s. m.* Policy.	नीति.
नयनयोः *gen. du.* नयन *s. n.* The eye.	डोळ्यांचा.
नयामि 1*st sin. pres. vb.* णी. Lead, conduct, convey.	नेतों.
नरः *s. m.* A man.	माणूस.
नरक *s. m.* or *n.* Hell.	
नरपतिः *s. m.* A lord of men, a king.	राजा.
नररूप *s. n.* A human form.	माणसाचा आकार.
नरवीरलोकः *nom. sin. m.* Boldest of men.	
नराधिप *s. m.* A ruler of men, a king.	राजा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
नरेश *s. m.* A lord of men.		राजा.
नर्त्तितवत् *indef. past. part. vb.* नृत. Danced.		नाचल्यामारखें.
नर्दित *pass. part. vb.* नर्द्. Roared—*s. n.* A sound or roar.		गाजलेला.
नर्मदा *s. f.* The Nermadá or Nerbudda River.		
नव *num.* Nine.—*adj.* New, fresh.		नऊ किंवा नवा ताजा.
नवोढा *s. f.* A nearly-married bride.		नुक्ती लग्न झालेली स्त्री.
नश्यति *3rd sin. pres. vb.* णश्. Perish, be lost.		नाश पावतो.
नष्ट *pass. part. same vb.* Lost, disappeared; thrown, away.		नाश पावलेला, हरवलेला.
नष्टेन्द्रियस्य *gen. sin. m.* With senses destroyed.		
नाग *s. m.* An elephant.		हत्ति.
नागदन्ते *loc. s. m.* Elephant-tusk; a wooden pin or shelf.		खुंटी किंवा शिंकें.
नागदन्तकम् *acc. sin. s. m.* A peg.		खुंटी.
नाटक *s. m.* A play, dancing, drama.		
नाटकविधि: *s. m.* The art of acting.		नाटकाची रीति.
नाथ *s. m.* A lord or master.		धनी.
नाना *ind.* Many, various.		अनेक, पुष्काळ.
नापित *s. m.* A barber.		न्हावी.
नामन् *s. n.* A name.—*ind.* By name, *also* certainly, indeed.		नाव.
नामधेय *s. n.* A name.		नांव.
नाममात्रेण *ins. sin. n.* By name only.		केवळ नांवानें.
नामविस्मृति: *s. f.* A forgetting of the name.		नांव विसरणें.
नामित *pass. part. caus. vb.* नाम्. Bent down.		वांकवलेला.
नायके *loc. sin. s. m.* A guide; husband; hover.		मुख्य.
नारद *s. m.* Son of Brahmá.		
नारायण *s. m.* Name of Vishnu.		
नारिकेल *s. m.* The cocoa-nut.		नारळ.
नारी *s. f.* A woman.		स्त्री.
नारीपुरुषतोयानाम् *gen. pl. n.* Of women, men and water.		
नाश: *s. m.* Destruction, loss, ruin.		
नाशयेत् *3rd sin. fut. vb.* नाशि. He should destroy.		नाश करो.
नासिका *s. f.* The nose.		नाक.
नि *prep.* In, into, on, within.		आंत, वर.
नि:शङ्क *adj.* Fearless.		नि:संशय.
नि:श्वस्य *ind. pret. part. vb.* श्वस *with* निर. Sighing.		उसासा टाकून.
नि:सङ्ग: *adj.* Free from attachment or desire.		
नि:सत्त्व: *adj.* Weak, wanting vigour or steadiness.		अशक्त.
नि:सत्यता *abs. s. f.* Insincerity.		खोटेपणा.
नि:सरति *3rd sin. pres. vb.* सृ. Go out or forth.		निघून जातो.

Sanskrit.	English.	Murathi.
निःस्वादु	*adj.* Insipid, tasteless.	मळमळीत, पचपचीत.
निकट	*adj.* Near.	जवळ.
निकष	*s. m.* The touchstone.	कसोटीचा धोंडा.
निकृन्तति	*3rd pres. vb.* कृत cut, *with* निर्.	कापतो.
निक्षिपेत्	*3rd sin. pot. vb.* क्षिप *with* नि. He should part with, or give.	देवो, ठेवो.
निखन्यन्ते	*3rd pl. pres. pass. vb.* खन *with* नि. Are implanted.	खंटले जातात.
निखातेन	*pass. part. same vb.* Fixed, buried.	खटलेल्यानें.
निगदति	*3rd sin. pres. vb.* गद *with* नि. Shouts out, says.	बोलतो.
निग्रह	*s. m.* Force, compulsion.	जबरदस्ती.
निघ्नता	*ins. sin. m. part. pres.* By destroying.	
निघ्नन्तु	*3rd pl. imp. vb.* हन kill, *with* नि.	मारोत.
निचखान	*3rd sin. 2nd pret. vb.* खन *with* नि. He buried.	खटलें.
निजः	*adj.* Own, innate.	आपला.
नित्यकृत्य	*s. n.* Daily act, or routine.	रोजचें काम.
नित्यपरीक्षणम्	*nom. sin. n.* Constant investigation.	नेहेमीची चौकशी.
नित्य	*adj.* Constant; endless.—*ind.* म्. Always.	नेहेमीचा.
नित्यव्यया	*nom. sin. f.* Always laying out.	
नित्यशङ्कितः	*nom. sin. m.* Always alarmed.	नेहेमीं संशयित.
नित्यशस्	*ind.* Continually.	नेहेमीं.
नित्यस्नायी	*nom. m. agt.* Constantly making ablutions.	नेहेमीं स्नान करणारा.
निदध्यात्	*3rd sin. pret. vb.* धा *with* नि. Appoint.	धरो.
निदर्शन	*s. n.* An example; injunction; authority; ordinance.	प्रमाण, आज्ञा.
निदान	*s. n.* A primal cause.	मूळ कारण.
निद्राम्	*acc. sin. s. f.* निद्रा. Sleep.	झोंपेला.
निद्रालस	*adj.* Fast asleep.	गुंगलेला.
निधनता	*abs. s. f.* Poverty.	गरीबी.
निधनम्	*s. n.* Death.	मरण.
निधाय	*ind. pret. part. vb.* धा *with* नि. Having put, laid down, or fixed.	ठेवून.
निधि	*s. m.* A treasure.	ठेवा.
निध्यर्थिन्	*agt.* Treasure seeking.	ठेवा शोधणारा.
निन्दक	*agt.* Despising; a scorner.	निंदा करणारा.
निन्दन्ति	*3rd pl. pres. vb.* णिद् द॰ Blame.	निंदतात.
निन्दा	*s. f.* Contempt; blame, abuse.	
निपतति	*3rd sin. pres. vb.* पत *with* नि. He falls.	पडतो.

Sanskrit.	English.	Murathi.
निपात	*s. m.* A fall.	पडणें.
निपातप्रतीकारः	*s. m.* The repelling of assaults.	
निपात्यते	*3rd sin. pres. pass. caus. vb.* Is made to fall; hurled.	पाडला जातो.
निपानम्	*acc. sin. s. n.* A well, ditch or trough.	खंदक, विहीर.
निपुणैः	*ins. pl. m. adj.* Expert.	हुशार.
निबन्धन	*s. n.* A building; a cause; origin.	बांधणें, कारण.
निभृत	*adj.* Secret.	गुप्त.
निभृतम्	*ind.* Secretly, out of sight.	गुप्तपणानें.
निमग्नः	*nom. sin. m. pass. part.* Immersed, sunk.	बुडालेला, गढलेला.
निमज्जति	*3rd sin. pres. vb.* मस्ज. *with* नि. Sinks.	बुडी मारतो.
निमज्जनम्	*s. n.* An immersion; a bathing.	बुडी मारणें.
निमित्तम्	*s. n.* Cause, occasion; instinct.	कारण, मिष.
निमीलति	*3rd sin. pres.* and *loc. sin. m. pres. part. vb.* मील. Close, slumber, fade, die.	झांकतो.
निम्न	*adj.* Hollow, depressed.	खोलवट, सखल.
निम्नोन्नत	*comp.* Depressed and elevated.	उंचसखल.
नियत	*pass. part. vb.* यम *with* नि. Restrained; fixed; positive; certain; intent upon.	ठरलेला.
नियतम्	*ind.* Always, assuredly.	खचीत.
नियतविषयवर्ती	*nom. sin. m.* Steadily keeping in his own station.	
नियन्तव्य	*fut. pass. part.* To be suppressed or restrained.	
नियन्त्रित	*pass. part. vb.* यन्त्र् *with* नि. Restrained.	
नियमात्	*abl. sin. s. m.* Contract; vow; promise; duty.	कायद्यानें, ठरा-[वानें.
नियुक्त	*pass. part. from vb.* युज. Attached, appointed; an officer.	योजलेला.
नियुज्यताम्	*3rd sin. imp. pass. fr. same vb.* Let him be appointed.	नेमला जावो.
नियोक्तव्य	*fut. pass. part. fr. same* To be employed.	योजावयाचा.
नियोग	*s. m.* An appointed duty.	योजना, आज्ञा.
नियोगिन्	*s. m.* Any appointed; an officer, agent, &c.	योजलेला, नेमलेला.
नियोग्यर्थग्रहोपायः	*s. m.* The resource of taking the property of officials.	
नियोजयेत्	*3rd sin. pret. fr. vb.* युज. Entrust with; appoint to; set or fix.	योजो.
निर्	*prep.* Out, outside.	
निरपेक्ष	*adj.* Free from anxiety; careless.	निगर्जी, निस्पृह.
निरवग्रह	*adj.* Self-willed, uncontrolled.	स्वतंत्र.

Sanskrit.	English.	Murathi.
निरर्थकम्	*s. n.* Vanity; uselessness.	व्यर्थ.
निरस्त	*pass. part. vb.* अस. throw, *with* निर्. Expelled; destroyed.	घालवलेला.
निराकुल	*adj.* Unperplexed; calm.	
निरादर	*s. m.* Indifference, *also as adj.*	
निरानन्द	*agt.* Causing no pleasure.	उदासीन, उदासीनपणा.
निरापद्	*adj.* Free from calamity.	विपत्तीपासून सुटलेला.
निरामिषाशि	*nom. sin. m. comp.* निर् without, आमिष flesh, आशिन् eating. Not eating flesh.	मास न खाणारा.
निरायासम्	*nom. sin. n. adj.* Not causing trouble.	ज्यांत कष्ट नाहींत तो.
निराशः	*nom. sin. m. adj.* Hopeless; disappointed.	ज्यास आशा नाहीं तो.
निरीक्षते	*3rd sin. pres. vb.* ईक्ष with निर्. See, look out; look narrowly.	न्याहळतो.
निरीहिता	*s. f.* Indifference; absence of effort or wish.	उदासीनपणा.
निरुत्साह	*adj.* Indolent, spiritless.	ज्यास हुशारी नाहीं तो.
निरुन्धानः	*pres. part. vb.* रुध obstruct, *with* नि. Hindering.	प्रतिबंध करणारा.
निरूपण	*s. n.* A looking into, watching.	सांगणें, वर्णन.
निरूपयामि	*1st. sin. pres. vb.* रूप *with* नि. Look into, investigate, watch, find, ascertain.	सांगतों.
निर्गन्धाः	*adj. nom. pl. m.* Scentless.	विनवासाचे.
निर्गुणः	*adj.* Destitute of virtues; (of a bow) stringless.	ज्यांत गुण नाहींत तो.
निर्गुणत्वम्	*s. n.* Worthlessness.	
निर्घर्षणक	*agt.* That which rubs, a tooth-powder.	
निर्जगाम	*3rd sin. 2nd pret. vb.* गम go, *with* निर्. Out.	गेला.
निर्जन	*adj.* Without people, lonely.	ओसाड.
निर्जनवनम्	*acc. sin. n.* A lonely forest.	ओसाड रान.
निर्णय	*s. m.* Certainty; proof; settlement; decision.	ठराव.
निर्णीयते	*3rd sin. pres. pass. vb.* णी *with* निर्. Is brought out, ascertained.	ठरावला जातो.
निर्दयम्	*comp.* Unmercifully; much.	निर्दयपणें.
निर्दशनः	*adj.* Toothless.	वोंग्रा.
निर्दिशति	*3rd sin. pres. vb.* दिश. *with* निर्. Points out.	दाखवितो.
निर्धन	*adj.* Poor.	गरीब.
निर्निमित्त	*adj.* Causeless.	ज्यास कारण नाहीं तो.
निर्बुद्धिः	*adj.* Out of one's mind; stupid.	मूर्ख.
निर्भयम्	*comp.* Fearlessly, without danger.	धीटपणानें.
निर्भरम्	*ind.* Much; soundly.	फार.

Sanskrit.	English.	Marathi.
निर्भिद्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* भिद, *with* निर्. Is subverted, ruined.	फोडलें जातें.
निर्मण्डुक	*adj.* Destitute of frogs.	ज्यांत बेडूक नाहींत तो.
निर्मलम्	*adj.* Unsullied, clear, pure.	स्वच्छ.
निर्मांस	*adj.* Without flesh.	मासाशिवाय.
निर्मिते	*loc. pass. part.* Meted; fashioned; built; made.	तयार.
निर्लज्ज	*adj.* Immodest.	निलाजरा.
निर्वंश	*adj.* Childless.	निसंतान.
निर्वर्त्तते	*3rd sin. pres. vb.* वृत. *with* निर्. Draws back, desists.	मागें जातो.
निर्वाण	*pass. part. vb.* वा blow, *with* निर्. Out; extinguished,—*s. n.* Extinction.	लय, मोक्ष.
निर्वात	*adj.* Free from wind.—*s. m.* A calm.	जेथें वारा नाहीं तो किंवा वारा नसणें.
निर्विण्णः	*pass. part. vb.* विद find, *with* निर्. Desponding; self-disparaged.	खिन्न, उदास.
निर्विशेष	*adj.* Same, like, without distinction.	तेंच, एकच.
निर्विशेषेण	*adv.* Indiscriminately.	सारखेपणानें.
निर्वीर्य्य	*adj.* Tame, without spirit.	अशक्त.
नर्द्वंत	*adj.* Happy, without care.	सुखी.
निर्वृतिः	*s. f.* A resting from; tranquillity; assurance; freedom.	सुख.
निर्वेदम्	*acc. sin. s. m.* Self-disparagement; shame.	खेद, उदासपण.
निलय	*s. m.* A house, abode.	घर, जागा.
निवर्त्तते	*3rd sin. pres.* from *vb.* वृत. Ceases, refrains; stops; retreats.	जातो, मागें फिरतो.
निवसतिः	*s. f.* An abiding, an abode.	राहणें.
निवसामि	*1st sin. pres. vb.* Dwell, inhabit.	राहतों.
निवारयति	*3rd sin. pres. vb.* वृ screen *with* नि, निवार्य्यते. Is prevented.	बंद करितो, दूर करतो.
निवास	*s. m.* Residence.	राहणें, वस्ती.
निविड	*adj.* Thick; impenetrable.	घट्ट, दाट.
निवृत्तः	*pass. part. vb.* वृत be, *with* नि in. Ceased, stopped; refrained from.	माघारा गेलेला.
निवृत्तरागस्य	*gen. sin. m.* With subdued passions.	शांताचा.
निवेदयति	*3rd sin. pres. caus. vb.* विद् know, *with* नि.	सांगतो.
निशम्य	*ind. pret. part. vb.* शम, *with* नि. Having heard.	ऐकून.
निशा	*s. f.* Night.	रात्र.

Sanskrit.	English.	Murathi.
निशीथ	*s. n.* Midnight.	मध्यरात्र.
निश्चय	*s. m.* Determination ; purpose.	
निश्चलमतिः	*nom. sin. m.* Of unwavering mind.	स्थिरबुद्धीचा.
निश्चित्य	*ind. pret. part. vb.* चि gather, *with* निर्. Having certainly determined, made out, settled.	खचीतकरून.
निश्चेष्ट	*adj.* Motionless.	स्तब्ध.
निषेवते	*3rd sin. pres. vb.* षेव save, *with* नि Attends, heeds, follows.	चाकरी करितो.
निष्क	*s. m.* or *n.* Name of a goldsmith's weight.	
निष्करुण	*adj.* Pitiless, cruel.	निर्दय.
निष्कारण	*adj.* Causeless, needless.	ज्यास कारण नाहीं [तो.
निष्पन्नम्	*pass. part. vb.* पद् go, *with* निर्. Completed, done : fixed.	झालेला.
निष्पुत्र	*adj.* Childless.	ज्यास पुत्र नाहीं [तो:
निष्प्रयोजन	*adj.* Useless, needless.	व्यर्थ, निरुपयोगी.
निस्सरति	*3rd sin. pres. vb.* सृ, pass, *with* निर् Pass through or out ; escape.	पार पडतो.
निस्तार	*s. m.* Acquittance, requital.	सुटका.
निस्तेजस्	*adj.* Dull, without spirit.	मंद, निस्तेज.
निहतः	*pass. part. vb.* हन, *with* नि. Stricken ; overcome ; killed.	जेर केलेला, मारलेला.
निहतसेनयोः	*gen. du. m.* Having their forces cut up.	
निहन्ति	*3rd. sin. pres. vb.* Kill, slay.	ठार मारतो.
निहित	*pass. part. vb.* धा *with* नि. Placed ; bestowed ; inserted.	ठेवलेला.
निह्नुत	*pass. part. vb.* ह्नु deny, *with* नि. Concealed.	नाकबूल केलेला.
नीचः	*adj* Low, vile, deep.	कमसल, खोल, सखल.
नीचगा	*nom. sin. f. adj.* Low, descending.	
नीचैस्	*ind.* Low.	खालीं.
नीड	*s. m.* A nest.	घरटें.
नीत	*pass. part. vb.* णी. Brought, conducted.	नेलेला.
नीतिः	*s. f.* Polity, political science ; prudence ; guidance.	राज्य करण्याची विद्या, लौकिकज्ञान.
नीतिकुशलः	*nom. sin. m.* Conversant with policy.	नीतींत वाकब.
नीतिज्ञ	*agt.* Prudent, politic.	नीति जाणणारा.
नीतिदोष	*s. m.* Mistaken policy.	नीतीच्या विपरीत वागणें.
नीतिमत्	*adj.* Politic, prudent.	नीतीनें वागणारा, शहाणा.
नीतिविद्	*comp.* A politician.	नीति जाणता.
नीतिविद्या	*s. f.* The science of politics.	राज्य करण्याची विद्या.
नीतिवेदिनाम्	*gen. pl. m. agt.* Knowing good policy.	नीति जाणत्यांचा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
नीतिशास्त्र *s. n.*	The science of politics.	राज्य करण्याची विद्या.
नीत्वा *ind. pret. part. vb.* णी.	Having conducted; having passed (*of time*).	नेऊन.
नीयताम् *3rd sin. imp. pass. same.*	Let be passed or led.	न्यावें.
नीयमान *pres. pass. part. same.*	Being led, or conveyed.	नेला जात आहे. ते.
नीर *s. n.*	Water.	पाणी.
नीरुजः *gen. sin. m.* or *f.* or *nom. sin. m.* नीरुज *adj.*	Convalescent, without sickness.	साफ प्रकृतीचा.
नील *adj.*	Black or dark blue.	निळा.
नीलकण्ठस्य *gen. sin. s. m.*	"Blue-throated"—name of Síva.	शिवाचा.
नीलपक्ष्माणः *nom. pl. m. comp.* नील and पक्ष्मन् *s. n.*	An eye-lash (winged with black eye-lashes).	निळ्या पापणीचा.
नीलवर्णम् *acc. sin. m.*	Blue coloured.	निळा रंग.
नीलवर्णशृगालवत् *ind.*	Like the blue jackal.	
नीली *s. f.*	Indigo.	नीळ.
नीवार *s. m.*	Wild rice.	देवभात.
नु *ind.*	*Interrogative particle.*	प्रश्नार्थक अव्यय.
नूतन *adj.*	New.	नवा.
नूनम् *ind.*	Surely, certainly.	खचीत, खरोखर.
नूपुर *s. m.*	A foot ornament, anklet.	पैंजण, तोरड्या.
नृणाम् *gen. pl.* नृ *s. m.*	A man.	मनुष्यांचा.
नृप *s. m.*	A man-protector, *i. e.* a king.	राजा.
नृपतिः *s. m.*	A king.	राजा.
नृपनीति *s. f.*	King-craft.	राजनीति.
नृपवल्लभ *s. m.*	A king's favourite	राजाचा आवडता.
नृपेच्छा *s. f.*	The king's pleasure.	राजाची इच्छा.
नृशंसेन *ins. sin. agt.*	Malicious, injurious.	घातकानें.
नेतव्य *fut. pass. part. vb.* णी.	To be led or carried.	न्यावयाचा.
नेता *nom. sin. m.* नेतृ *agt.*	A leader or guide.	मुख्य, पुढारी.
नेत्र *s. n.*	The eye.	डोळा.
नैक *adj.*	Not one; many.	अनेक, पुष्काळ.
नैकभावाश्रय *adj.*	Changeable, unsteady (न, एक, भाव, आश्रय).	
नैराश्यम् *abs. s. n.*	Absence of hope, or expectation, or wish.	निराशा.
नैष्ठुर्यम् *abs. s. n.*	Severity, cruelty.	कठोरपणा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
नैसर्गिक	*adj.* Natural, innate.	स्वाभाविक.
नो	*ind.* Not. नो चेत्. If not; otherwise; else; unless.	नाहीं.
नौः	*s. f.* A boat or ship.	होडी, गलबत, नाव.
न्यग्रोध	*s. m.* The Indian fig-tree.	वड.
न्यस्त	*pass. part. vb.* अस् throw, *with* नि. Inserted, placed.	ठेवलेला.
न्याय	*s. m.* Logic, logical doctrine; Justice, equity, law.	

प

Sanskrit.	English.	Marathi.
पक्व	*pass. part. vb.* पच cook. Matured, ripe.—पक्त्वा. having cooked.	भिजविलेला, पिकलेला.
पक्षः	*s. m.* A wing; partisan; party; a fortnight.	पांख.
पक्षबल	*s. n.* Strength of wing.	पंखाचें बळ.
पक्षिणः	*pl. s. m.* पक्षिन्. A bird.	पक्षी, पांखरें.
पक्षिराज	*s. m.* King of birds.	पांखराचा राजा.
पक्षिराज्य	*s. n.* Kingship of birds.	पांखरांचें स्वामित्व.
पक्षिशावकाः	*nom. pl. s. m.* A young bird.	पांखरांचीं पिलें.
पक्षिस्वामिन्	*s. m.* Lord of birds.	पांखरांचा स्वामी.
पङ्कमग्नानाम्	*gen. pl. comp.* पङ्क *and* मग्न. Sunk in the mire.	चिखलांत रुप-लेले.
पङ्कवर्त्मना	*ins. sin. s. n.* A muddy road.	चिखलाच्या रस्त्यानें.
पङ्कस्य	*gen. sin. s. m.* Mire.	चिखलाचा.
पंक्ति	*s. f.* A line or row.	पंगत, रांग.
पञ्च	*num.* Five.	पांच.
पञ्चतन्त्रात्	*abl. s. n.* Title of a work.	पंचोपाख्यानांतून.
पञ्चत्वम्	*acc. s. n.* Death, the separation of the five elements.	मरण.
पञ्चमः	*ord. num.* Fifth.	पांचवा.
पञ्चशत	*comp.* Five-hundred.	पांचशें.
पञ्चाङ्ग	*comp.* Five-limbed.	पांच भागांचें.
पटल	*s. n.* A heap; a crowd; covering.	दाटी, झांकण.
पटु	*adj.* Dexterous.	हुशार.
पटुत्वम्	*abs. s. n.* Cleverness; eloquence.	हुशारपणा.
पठति	*3rd sin. pres. vb.* Read, repeat.	वाचतो.
पण	*s. m.* An agreement.	करार.
पण्डितः	*s. m.* A scholar or teacher; a learned Brahmin.	ब्राह्मण, विद्वान
पण्डितबुद्धयः	*nom. pl. m.* Scholarly-minded.	ब्राह्मणे.

Sanskrit.	English.	Murathí.
पण्डितसभाम् *acc. sin. s. f.*	A meeting of Pandits.	
पण्यस्त्री. *f.comp.*	A harlot.—*fr.* पण्य. Vendible, and स्त्री.	कसबीण.
पतति *3rd sin. pres. vb.* पत्.	Fall.	पडतो.
पतत्रिन् *s. m.*	A bird.	पक्षी, पांखरूं.
पतनम् *s. n.*	A falling.	पडणें.
पतिः *s. m.*	A husband, lord, master.	नवरा, धनी.
पतितः *pass.part.vb.* पत.	Fallen; dropped; crouching.	पडलेला.
पतित्वा *ind. pret. part. same.*	Having flung one self.	उडून.
पतिप्राणा *s. f.*	A wife "whose lord is her life."	जीचा नवरा प्राण आहे ती.
पतिव्रतम् *s. n.*	Faithfulness to a husband.	नवऱ्याची सेवा.
पतिव्रता *s. f.*	A virtuous wife.	
पतिष्यसि *2nd s. 2nd fut. vb.* पत.	Fall.	पडशील.
पत्तन *s. n.*	A town.	शहर.
पत्ति *s. m.*	A foot-soldier.	पायदळ.
पत्तिकर्म्मन् *s. n.*	The work of the infantry.	पायदळाचें काम.
पत्नी *s. f.*	A wife.	बायको.
पथिकः *s. m.*	A traveller.	वाटसरू.
पथिन् *s. m.*	A road or path.	रस्ता.
पथ्यम् *adj.*	Proper, fit, salutary.	चांगलें, योग्य.
पथ्याशिन् *agt.*	Eating wholesome diet.	मानेल तें खाणारा.
पदम् *s. n.*	The foot; place; degree; rank.	पाय, जागा, हुद्दा.
पदाति *s. m.*	A foot-soldier.	पायदळ.
पदेपदे *ind.*	At every step.	पदोपदीं.
पद्म *s. m. n.*	A lotus.	कमल.
पद्मरागाणाम् *gen. pl. s. m.*	A ruby.	माणकांचा.
पद्मा *s. f.*	Name of goddess Lukshmí.	लक्ष्मी.
पन्थाः *nom. sin.* पथिन् *s. m.*	A path.	रस्ता.
पपात *3rd sin. 2nd pret. vb.* पत.	Fall.	पडला.
पप्रच्छ *3rd sin. 2nd. pret. vb.* प्रच्छ	Ask.	पुसलें.
पयस् *s. n.*	Milk.	दूध.
पयःपानम् *s. n.*	A draught of milk.	दुध पिणें.
पयोमुखम् *acc. sin. m.*	Faced with milk.	ज्याचा तोंडीं दूध आहे तो.
पयोराशि *s. m.*	A mass of water.	समुद्र.
परः *pron.*	Another, strange; different; extreme; best; intense; greater; an enemy or stranger.	दुसरा, शत्रु, निराळा.
परकलत्राभिगमनम् *s. n.*	Adultery, (पर, कलत्र, अभि-गमन.)	परस्त्रीशीं जाणें.
परतर *comp.*	Greater, more.	अधिक.
परत्र *ind.*	In the next world.	दुसऱ्यालोकीं.
परदारेषु *loc. pl. m.*	On another's wife.	दुसऱ्याच्या बायकोवर.

Sanskrit.	English.	Marathi.
परद्रव्येषु	*loc. pl. s. n.* On another's goods.	दुसऱ्याच्या मालावर.
परपक्ष	*s. m.* The enemy's side.	शत्रूची बाजू.
परपिष्टकेन	*ins. sin. s. n.* With another's cake.	दुसऱ्याच्या अन्नानें.
परपुरुष	*s. m.* A stranger, another.	परकीपुरुष.
परभाग्योपजीवी	*nom. sin. m. agt.* Living on another's fortune.	
परभूमिष्ठ	*agt.* Abiding in an enemy's land.	शत्रूच्या देशांतला.
परभूषण:	*s. m.* Peace got by cession of produce of land.	
परम:	*adj.* Chief, exceeding.	मुख्य. [णता.
परमर्मज्ञ	*agt.* Knowing another's character.	परक्याचें मर्म जा-
परमापद्	*s. f.* The worst calamity.	मोठें संकट.
परमार्थ	*s. m.* Important matter.	मोटें काम.
परमेश्वर	*s. m.* A mighty lord.	
परम्परा	*s. f.* An unbroken series.	एक सारखी ओळ.
परलोक	*s. m.* Another world, heaven.	दुसरा लोक मरणानंतरची स्थिति.
परलोकार्थिन्	*agt.* Seeking a future state.	परलोक इच्छिणारा.
परवशे	*loc. sin. n. adj.* Subservient, dependent.	तावेदार.
परस्थान	*s. n.* A strange or different place.	परकी जागा.
परस्पर	*adj.* Mutual, one another.	एकमेकांस.
परस्परज्ञ	*agt*, Knowing each other, intimate.	एकमेकांस जाणते.
परस्परम्	*ind.* Mutually.	एकमेकांला.
परस्परोपकार:	*s. m.* Mutual benefit.	एकमेकांवर उपकार.
परा	*prep.* Back, over.	मागें.
पराक्रम:	*s. m.* Power, valour ; force.	शिपाईपणा.
पराधिकार:	*s. m.* Another's office.	दुसऱ्याचा अंमल.
पराधिकारचर्चा	*s. f.* Interference with other's business.	दुसऱ्याच्या कामांत हात घालणें.
पराधीनता	*abs. s. f* Subjection, dependance.	तावेदारपणा.
पराधीनम्	*n. adj.* Dependent, subservient.	तावेदार.
परान्नभोजी	*nom. sin. m.* (पर, अन्न, *and* भोजिन् Eating) one who feeds at another's cost.	दुसऱ्याचें अन्न खाणारा.
पराभव	*s. m.* Disgrace, ruin.	अपकीर्ति, नाश.
परार्थेन	*ind.* For another's sake.—*also*—र्थे.	दुसऱ्याकरितां.
परावसथशायी	*nom. sin. m.* Sleeping in another's house.	परके घरीं निजणारा.
पराश्रित	*s. m.* A dependant.	तावेदार. [पास.
परि	*prep.* Round, round about, entirely.	भोंवताला, आस-
परिक्रय	*s. m.* Redemption, compromise.	विकत घेणें.
परिक्षीण	*pass. part. of* क्षी Waste, *with* परि. Emaciated.	कमी झालेला, रोडलेला.

Sanskrit.	English.	Murathi.
परिखा	*s. f.* A ditch.	खंदक.
परिगतः	*pass. part. vb.* गम. Encompassed, overwhelmed.	भोंवता गेलेला.
परिचय	*s. m.* Intimacy.	ओळख.
परिचिन्तय	*2nd sin imp. vb.* Think about.	पुस्तपास कर.
परिचीयते	*3rd sin. pr. pass. vb.* चि collect, *with* परि. Is known, found out.	ठाउका आहे.
परिच्छन्न	*pass. part. vb.* छद् cover. Clothed, covered.	झांकलेलें.
परिच्छेत्तुम्	*inf. vb.* To cut through, to avert.	कापावयास.
परिच्छेदः	*s. m.* Separation, discrimination of good and bad.	निराळा करणें, निवड करणें.
परिजन	*s. m.* Dependants, retinue.	चाकर.
परिज्ञान	*s. n.* Complete knowledge.	चांगलें ज्ञान.
परिज्ञाय	*ind. pret. part. vb.* ज्ञा Having fully ascertained.	जाणून.
परिणाम	*s. m.* Transformation ; end, last state.	शेवट.
परिणीता	*f. pass. part. vb.* णी. Married.	लग्न झालेली.
परिताप	*s. m.* Pain, sorrow.	दुःख.
परितापयन्ति	*3rd pl. pres. caus. vb.* तापि. Fill with heat, or uneasiness.	ताप किंवा दुःख देतात.
परितुष्ट	*pass. part. vb.* तुष. Pleased, delighted.	तृप्त.
परितोष	*s. m.* Satisfaction, delight.	आनंद.
परितोषयिष्यति	*3rd sin. 2nd fut. caus. vb.* तोषि. Will satisfy.	खुष करील.
परित्यजेत्	*3rd sin. fut. vb.* त्यज. Quit, leave, neglect, give up ; shake off.	सोडो, टाको.
परित्याग	*s. m.* A neglecting or quitting ; desertion. loss.	सोडणें.
परित्राण	*s. n.* A preserving or protecting.	रक्षण.
परिदेवन	*s. n.* Lamentation.	शोक.
परिदेवना	*s. f.* Lamentation.	शोक.
परिधान	*s. n.* Vesture, or lower garment.	पोषाग, पांघरुण.
परिधानवल्कलम्	*nom. sin. s. n.* Bark for clothing.	सालीचें पांघरुण.
परिध्वंसिन्	*agt.* Destructive, destroying.	नाश करणारा.
परिपालयन्तु	*3rd pl. imp. vb.* पा. Protect, *with* परि.	राखोत.
परिभवात्	*abl. sin. s. m.* Disrespect, insult, disgrace.	अवमानानें.
परिभूयते	*3rd sin. pres. pass. vb.* भू be, *with* परि. Is despised.	अपमानला जातो.
परिभ्रमत्	*pres. part. vb.* भ्रम *with* परि. Roaming about.	भटकणारा.
परिभ्रश्यते	*3rd sin. pr. vb.* भ्रंश् fall, *with* परि. Fallen, deprived, void of.	पडतो.

Sanskrit.	English.	Marathi,
परिरक्षणम्	*s. n.* A guarding; preservation.	संभाळणें.
परिरक्षितुम्	*inf. vb.* To defend, save.	राखावयास.
परिवञ्चित	*pass. part. vb.* वञ्च् इ. Deceived.	ठकविलेला.
परिवर्ज्जयेत्	*3rd sin. fut. vb.* वृज. Shun, avoid altogether.	सोडो, टाको.
परिवर्त्त	*s. m.* Exchange, barter.	अदल बदल.
परिवर्त्तते	*3rd sin. pres. vb.* वृत. Revolve, turn round.	माघारा फिरतो.
परिवार	*s. m.* Retinue, attendants.	गोत, दतमास.
परिवृत	*pass. part. vb.* वृ. Surrounded, attended.—वृत्य. Having turned back.	वेढलेला.
परिवेष्टयन्ति	*3rd pl. pres. vb.*—वेष्ट. Twine round, beset, swathe.	वेढतात.
परिव्राजक	*s. m.* A religious mendicant.	संन्यासी.
परिश्रान्त	*pass. part. vb.* Exhausted, wearied.	थकलेला.
परिष्कृत	*pass. part. vb.*—कृ. Embellished, perfected.	शोभविलेला.
परिष्वङ्ग	*s. m.* Embracing, an embrace.	वेंगाटणें.
परिष्वज्य	*ind. pret. part.* Having embraced.	वेंगाटून.
परिहन्यते	*3rd sin. pres. pass. vb.* Is destroyed.	मारला जातो.
परिहर	*2nd sin. imp. vb.* हृ. Drive away.	घालवून दे.
परिहर्त्तव्यः	*fut. pass. part.* To be shunned, or removed.	घालवावयाचा.
परिहीयते	*3rd sin. pr. pass. vb.*—हा Quit; is left, abandoned, deprived, excluded, wasted.	सोडिला जातो.
परीक्षण	*s. n.* Examination, testing.	तपास, पाहाणी.
परीक्ष्यन्ते	*3rd pl. pr. pass. vb.*—ईक्ष see. Try, test, prove.	तपासले जातात.
परीवाहः	*s. m.* A drain or channel.	मोरी, पाट.
परुष	*adj.* Harsh, severe.—*s. n.* Hard speech.	कठोर.
परुषवचन	*s. n.* Harsh speech.	कठोर भाषण.
परेङ्गितज्ञानफलाः	*nom. pl. f.* Fruitful in learning another's hints.	
परेद्युस्	*ind.* Next day.	दुसरे दिवशीं.
परोक्षवृत्तीनाम्	*gen. pl. m.* Acting out of sight.	
परोक्षार्थस्य	*comp.* परोक्ष *adj.* Secret, *and* अर्थ. *s. m.* An object.	दृष्टीआड जो विषय त्याचा.
परोक्षे	*loc. sin. adj.* Invisible.—*ind.* Out of sight.	दृष्टी आड.
परोपदेशे	*loc. sin. m.* In teaching others.	दुसऱ्यास उपदेश.
पर्कटी	*s. f.* The fig-tree.	
पर्ज्जन्यः	*s. m.* A rain-cloud.	पाऊस. [पलंग.
पर्य्यङ्के	*loc. sin. s. m.* A bed.	माचा, बिछाना
पर्य्यटता	*ins. sin. part. pres.* Prowling about.	फिरणाऱ्यानें.
पर्य्यन्त	*s. n.* Far; to, as far as.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
पर्व्वतात्	*abl. s. m.* A mountain.	पाहाडापासून.
पलायन	*s. n.* Flight, escape.	पळणें.
पलायन्ते	*3rd pl. pres. vb.* अय go, *with* परा back. Escape, fly, made off, die away.	पळून जातात.
पलितेषु	*loc. pl. s. n.* Grey hair.	पांढरे केश.
पल्लव	*s. m.* A sprout or shoot.	पदर, अंकुर.
पल्लवग्राहि	*n. agt.* Twig-picking, superficial.	
पवन	*s. m.* Wind, air; tempest.	वारा.
पवनक्षिप्त	*comp.* Tempest-caught.	वाऱ्यानें उडविलेला.
पशुः	*s. m.* A beast.	जनावर.
पश्चात्	*ind.* After, afterwards; behind.	मागें, नंतर.
पश्चात्ताप	*s. m.* Repentance.	
पश्चादागत्य	*ind. pret. part.* Having returned.	मागें येऊन.
पश्चादायान्तम्	*acc. sin. m.* Coming behind.	मागून आलेला.
पश्चिमे	*loc. sin. n. adj.* Last, hinder, final.	शेवटचा, मागला.
पश्यामि	*1st pres. vb.* दृश्. See, observe, look.	पाहातों.
पांशु	*s. m.* Dust.	माती, धूळ.
पाटलिपुत्रनामधेयम्	*nom. sin. n. comp.* Name of a city (नामधेय a name).	एके शहराचें नांव.
पाटवम्	*acc. s. n.* Eloquence, skill.	कुशलपणा.
पाठितः	*pass. part. caus. vb.* पाठि, Made to talk or read.	शिकविलेला.
पाणि	*s. m.* The hand.	हात.
पाण्डित्यम्	*abs. s. n.* Learning; skill.	विद्या, चातुर्य.
पाण्डु	*s. m.* Name of an ancient king.	एके राजाचें नाव.
पाण्डुपुत्र	*s. m.* A son of Pandu.	पांडू राजाचे मुलगे.
पातकम्	*acc. s. n.* A sin, crime.	पाप.
पातित	*pass. part.* Made to fall, thrown down.	पाडलेला.
पातुम्	*inf. vb.* पा To drink.	प्यावयास.
पातोत्पाताः	*nom. pl. m.* Falls and rises, ups and downs.	चढउतर.
पात्रताम्	*abs. s. f.* Merit, fitness.	योग्यतेला.
पात्रत्वात्	*abl s. n.* Merit, capacity.	योग्यतेनें.
पात्रम्	*s. n.* A vessel, plate, a recipient; a fit person; a king's minister.	योग्यस्थळ.
पात्रस्थम्	*acc. sin. adj.* Lying in the dish.	भांड्यांतलें.
पाद	*s. m.* A foot.	पाय.
पादपस्य	*gen. sin. s. m.* A tree.	झाडाचा.
पादयुद्ध	*s. n.* Foot-fight.	पायांची लढायी.
पादारविन्द	*s. m.* Lotus-foot.	पायच (कमल).
पादास्फालनेन	*ins. sin. s. m.* Trampling of the feet.	पाय झाडण्यानें.
पादाहति	*s. f.* A blow with the foot.	पायांचा धक्का.

Sanskrit. English.	Marathi.
पानम् *s. n.* A drinking, drink.	पिणें.
पानीयम् *fut. pass. part. vb.* पा. Drink, hence *s. n.* Water.	पाणी.
पान्थः *s. m.* A Traveller.	वाटसरू, मुशाफर.
पापकर्मणा *ins. sin. m.* Wicked, of evil doings.	पापकर्म करणारा.
पापतिमिर *comp.* Blinded by sin.	
पापपुण्यैः *ins. pl.* Vicious or virtuous (deeds).	
पापम् *acc. sin. m. adj.* Wicked, a villain.—*s. n.* wickedness.	
पापरहित *comp.* Freed from sin.	पापापासून मोकळा.
*पापाशयः *nom. sin. m.* Evil intentioned.	दुष्टमनाचा.
पापीयस् *compar.* पाप. More wicked.	मोठा दुष्ट.
पायस् *adj.* Made of milk.	खीर.
पायसदग्धः *nom. sin. m.* Scalded by porridge.	दुधानें भाजलेला.
पारक्य *s. m.* An enemy, alien.	दुश्मान.
पारग *agt.* Crossing over; going to the end.	पैलटास जाणारा.
पारम् *s. m.* The opposite bank; the end.	पैलतीर.
पारुष्य *abs. s. n.* Severity, violence.	कठोरपणा.
पार्थिव *s. m.* A king.	राजा.
पार्वण *s. m.* The funeral ceremony.	
पार्वती *s. f.* Name of Durgá.	शिवाची बायको.
पार्श्व *s. m.* Side, flank.	बाजू.
पार्श्वगताम् *acc. sin. f. from.* पार्श्व and गताम्. Sheltered.	बाजूची.
पार्श्वतस् *ind.* By, or at the side.	बाजूस.
पालन *s. n.* Protection.	रक्षण.
पालय *2nd sin, imp. vb.* पा. Preserve, guard, keep.	राख.
पावकम् *acc. sin. s. m.* Fire.	विस्तव.
पाशः *s. m.* A snare, noose, cord.	जाळें, फांस.
पाशबद्धान् *acc. pl. n.* Caught in the snare.	जाळ्यांत सांपडलेले.
पाशबन्धम् *s. n.* Noose or snare.	जाळें, फांस.
पाशहस्तम् *acc. sin. m.* Snare-in-hand.	जाळें ज्याच्या हातीं आहे तो.
पाषाण *s. m.* A stone.	दगड.
पिङ्गल *adj.* Tawny.—*also* लक.	पिंगट.
पिण्ड *s. m.* A lump or cake.	गोळा.
पिण्डद *s. m.* The giver of a mouthful; a master.	गोळा देणारा.
पिता *nom. sin.* पितृ *s. m.* A father.	बाप.
पितृमन्दिरे *loc. sin. s. n.* In the paternal house.	बापाचे घरीं.
पिपासा *s. f.* Thirst.	तहान.
पिप्पल *s. m.* The holy fig-tree.	पिंपळ.

Sanskrit.	English.	Murathi
पिबति	*3rd sin. pres. vb.* पा Drink, drink up.	पितो.
पिशुन	*s. m.* A spy.—*adj.* Slanderous, wicked.	चाहाड.
पिशुनवचन	*s. n.* Evil speech.	चाहाडी.
पीडनम्	*s. n.* A pressing or paining.	उपद्रव.
पीडा	*s. f.* Pain, annoyance.	दुःख.
पीडितः	*pass. part. vb.* पीड. Pressed, pained; distressed.	दुखावलेला.
पीत्वा	*ind. pret. part.* Having drunk.	पिऊन.
पुंश्चलीभिः	*ins. pl. s. f.* A harlot.	व्यभिचारिणींनीं.
पुंसः	*gen. sin. s. m.* A man, a male.	पुरुषाचा.
पुङ्गवः	*s. m.* A bull—in *comp.* Excellent.	उत्तम.
पुच्छ	*s. m.* A tail.	शेंपूट.
पुच्छाग्रे	*loc. sin. s. n.* Tip of the tail.	शेपटीचा शेंडा.
पुण्य	*adj.* Virtuous, holy, pleasing.—*s. n.* Virtue, good fortune.	
पुण्यकर्मणाम्	*gen. pl. n.* Of virtuous actions.	
पुण्यतीर्थ	*comp.* पुण्य *adj.* Pure, *and* तीर्थ. *s. n.* A holy place.	क्षेत्रीं.
पुण्ययोग	*s. n.* The effect of previous good deeds.	
पुण्यवान्	*adj.* Fortunate.	
पुण्यात्मन्	*comp.* Pious-soul.	पुण्यवान्.
पुण्यैककर्मणाम्	*gen. pl. m.* (पुण्य, एक, कर्मन्,) Of those whose one business is virtue.	
पुण्योदयात्	*abl. sin. s. m.* Good fortune, from previous good deeds.	
पुत्रः	*s. n.* A son.	लेंक.
पुत्रकः	*s. m.* A son or child.	मुलगा.
पुत्री	*s. f.* A daughter.	कन्या, लेंक.
पुनःपुनर्	*ind.* Again and again.	मातक्यान.
पुनर्	*ind.* Again, any more, yet; but, surely.	आणखी, मातक्यान.
पुनरागतः	*nom. sin. m.* Come again.	फिरून आलेला.
पुनरागमनम्	*s. n.* A returning.	मारक्यान येणें.
पुनराह	*3rd sin. 2nd pret. fr. vb.* ब्रू. He replied.	आणखी बोलतो.
पुनरुपोढा	*nom. sin. f.* Re-married (*from vb.* वह. Carry.)	दुसऱ्यानें लग्न झालेली.
पुनर्जन्म	*s. n.* A second birth.	
पुमान्	*s. m.* A man, a male.	पुरुष.
पुर	*s. f.* A city.	शहर.
पुरःसरम्	*ind.* By or with.	
पुरस्	*ind.* In the presence, before.	पुढें, समोर.

Sanskrit. English.	Murathi.
पुरस् *ind*. Before, in front.	समोर.
पुरस्कर्त्तव्या: *fut. pass. part*. To be honoured, put before.	सन्मान देण्यास योग्य.
पुरस्तात् *ind*. Before, in front.	पुढें.
पुरा *ind*. Formerly, long past.	पूर्वीं.
पुराण *s. m*. A weight of silver.	
पुरावृत्त *s. n*. An old story.	जुनी गोष्ट.
पुरावृत्तकथा *s. g*. An old legend.	पूर्वीं झालेली गोष्ट.
पुरावृत्ताख्यानकथनम् *s. n*. A telling of old tales.	पूर्वीं झालेली गोष्ट सांगणें.
पुरि *s. f*. A city.	शहर.
पुरीष *s. n*. Excrement.	विष्ठा.
पुरुष: *s. m*. A man.	
पुरुषकारेण *ins. sin. s. m*. A manly effort.	मर्दुमकीनें.
पुरुषद्रव्यसम्पद् *s. f*. Abundance of men and supplies.	
पुरुषपशु *s. m*. A beast of a man.	मनुष्यच पशु.
पुरुषसिंहम् *acc. sin. m*. A lion-man.	शूर मनुष्य.
पुरुषान्तर: *nom. sin. s. m*. Alliance made by proxy. Another man.	परको पुरुष.
पुरुषार्थम् *ind*. For man.	मनुष्या करितां.
पुलकित: *nom. sin. m. adj*. Having the hairs erect.	रोमांच आलेला.
पुष्कल: *adj*. Plenteous.	फार.
पुष्ट: *pass. part. vb*. पुष. (Feed). Nourished.	पोसलेला.
पुष्प *s. n*. A Flower.	फूल.
पूग *s. m*. Betel-nut.	सुपारी.
पूजयेत् *3rd sin. pret. vb*. Honour; worship.	पुजो.
पूजाम् *acc. s. f*. Worship, honour.	मान, आदर.
पूज्यते *3rd sin. fr. pass. vb*. पूज Is honoured.	सन्मान पावला जातो.
पूरण *s. n*. A filling.	भरणें.
पूरयन्ति *3rd pl. pres. vb*. पुर. Fill, satisfy.—पूरयित्वा *ind. pret. part*. Fulfill.	भरतात.
पूर्ण: *pass. part. vb*. पूर. Filled, full.	भरलेला.
पूर्व: *pron*. Former, first, old.	जुना, पहिला.
पूर्वक *adj*. Prior, preceding.	पूर्वींचा.
पूर्वजन्मकृतम् *comp*. Done in a former birth.	पूर्वजन्मीं केलेलें.
पूर्वोक्त *pass. part. vb*. वच *with* पूर्व. Said before, aforesaid.	पहिल्यानें सांगितलेलें.
पृच्छामि *1st sin. pres. vb*. Asks, enquires.	पुसतों, विचारतों.
पृथक् *ind*. Separately.	वेगळें.
पृथिवीतल *s. n*. The bare ground.	
पृथिवीपति: *s. m*. A king.	राजा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
पृथिवीपाल:	*s. n.* A ruler of the earth.	पृथ्वीचा नियंता.
पृथिवीम्	*acc. s. f.* The earth.	
पृथ्वी	*s. f.* The earth.	
पृथ्वीखात	*s. n.* A hole of the earth.	पृथ्वींतलें भोंक.
पृष्ट	*pass. part. vb.* प्रच्छ् Asked, questioned.	पुसलेला.
पृष्ठ	*s. n.* The back, surface, roof.	पाठ.
पृष्ठतस्	*ind* Behind the back.	मागून.
पृष्ठमांसाद:	*comp. nom. sin. m.* पृष्ठ, मांस, अद. Eating; a backbiter.	पाठीचें मांस खाणारा, चाहाडखोर.
पेशल:	*adj.* Dexterous.	हुशार.
पैशुन्य	*abs. s. n.* Tale-bearing, evil-speaking.	चाहाडी, चुगली.
पोत	*s. m.* A vessel, bark.	जहाज.
पोतवणिज्	*s. m.* A sailing merchant.	जलमार्गींचा व्यापारी.
पौर	*s. m.* A citizen.	शहरचा मनुष्य.
पौरुषम्	*abs. s n.* Manliness, valour.	शूरपणा, पराक्रम.
प्र	*prep.* Forth, away, before; exceeding.	फार, बहु.
प्रकम्पमान	*pres. part. above vb.* कंप. Trembling.	कांपणारा, हालणारा.
प्रकार	*s. m.* Kind, sort.	तऱ्हा, रीत.
प्रकाशन	*s. n.* Illumination.	उजेड.
प्रकाशम्	*ind.* Aloud.	ऐकूं येई असें.
प्रकाशयति	*3rd sin. fr. caus. vb.* काशि Illumine, display, disclose.	उजेड करतो, उघड करतो.
प्रकीर्ण	*pass. part.* Agitated; wild; scattered.	पसरलेला.
प्रकुप्यति	*3rd fr. vb.* कुप. Be angry.	रागावतो.
प्रकुर्वीत	*3rd sin. fut.* कृ. Do, *with* प्र.	करो.
प्रकृति	*s. f.* Nature, natural state, &c.	स्वभाव.
प्रकृष्टत्व	*s. n.* Great excellence.	उत्तमपणा.
प्रकोप	*s.m.* Irritation, enraging, rage, attack, revolt.	राग, चिडणें, खवळणें.
प्रकोपन	*s. n.* Irritating.	राग, खवळणें.
प्रकोपितस्य	*gen. sin. pass. part. caus. vb.* प्रकोपि. Much provoked.	रागावलेला. खवळलेला.
प्रक्षालनात्	*abl. sin. s. n.* A washing.	धुतल्यानें.
प्रक्षिप्त	*pass. part. vb.* क्षिप. Throw; flung; cast.	टाकलेलें.
प्रगल्भ	*adj.* Bold, resolute, ready.	प्रौढ, धीट.
प्रचक्षते	*3rd pl. pres. vb.* चक्ष. They call.	सांगतो.
प्रचलित	*pass. part. vb.* चल. Moved forwards, set out, went.	हालवलेला.
प्रचुर	*adj.* Plenteous, many.	पुष्काळ.
प्रचुररत्नधनागमा	*nom. sin. f.* Having large wealth in gems and coin.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
प्रच्युत	*pass. part. vb.* च्यु. Fallen from, strayed.	पडलेला.
प्रच्छन्नः	*pass. part. vb.* छद् cover. Concealed, covered.	झांकलेला.
प्रजा	*s. f.* People, subjects.	रयत.
प्रजागर	*s. m.* Watching, waking.	जागणें.
प्रजायते	*3rd sin. pr. vb.* जन. Is produced.	जन्मतो, होतो.
प्रजावती	*f. adj.* Possessing children, a matron.	लेंकुरवाळी.
प्रज्ञा	*s. f.* Understanding, wisdom.	समज, बुद्धि.
प्रज्ञावत्	*adj.* Wise, knowing.	बुद्धिवान, शाहाणा.
प्रणमति	*3rd pr. vb.* णम bows. Bows down, stoops.	नमस्कार करतो.
प्रणयात्	*abl. sin. vb.* Friendship.	मित्रत्वानें.
प्रणश्यति	*3rd. sin. vb.* णश. Perish, *with* प्र.	नाश पावतो.
प्रणाम	*s. m.* Obeisance.	नमस्कार.
प्रणाश	*s. m.* Loss, ruin.	नुकसान.
प्रणाशयेत्	*3rd sin. pret. caus. vb.* नाशि. He should allow to perish.	बुडवो, नाश करो.
प्रणिधि	*s. m.* A spy, secret agent.	दूत, जासूद.
प्रणिधीयते	*3rd fr. pass. vb.* धा. Is set or inlaid.	ठेवलें जातें.
प्रताप	*s. m.* Majesty, vigour.	थोरपण, पराक्रम.
प्रतापवान्	*adj.* Majestic.	प्रतापी.
प्रति	*prep.* Again, against, back, towards, to, regarding.	मात्क्यान.
प्रतिक्षणम्	*ind.* Every instant.	पळोपळीं.
प्रतिगम्यताम्	*3rd sin. imp. pass.* Let these be gone back.	मागें जावें.
प्रतिगृह्य	*ind. pret. part. vb.* ग्रह take, *with* प्रति.	घेऊन.
प्रतिज्ञा	*s. f.* A promise.	वचन.
प्रतिज्ञातम्	*pass. part. vb.* ज्ञा. Promised, agreed, proposed.	देऊं केलेलें.
प्रतिदिनम्	*ind.* Daily.	दररोज.
प्रतिध्वान	*s. m.* Echo.	पडसाद.
प्रतिनिवर्तते	*3rd sin. fr. vb.* वृत. Turns away, retires.	मागें फिरतो.
प्रतिपत्तये	*dat. sin. s. f.* Fame; elevation.	नावासाठीं.
प्रतिपत्तिप्रदानम्	*s. m.* Giving promotion.	
प्रतिपद्यते	*3rd sin. fr. vb.* पद्. Go: gain, obtain.	पावतो.
प्रतिपालयेत्	*3rd sin. pret. vb.* पा. He should protect.	संभाळो.
प्रतिबद्ध	*pass. part. vb.* बन्ध bind. Connected.	
प्रतिबुध्यते	*3rd sin. fr. vb.* बुध, *with* प्रति. Awakes.	जागा होतो.
प्रतिभासि	*2nd sin. fr. vb.* भा shine. Thou appearest.	वाटतोस.
प्रतिभान	*s. n.* Sharpness, boldness, consequence.	
प्रतिभानवत्	*adj.* Bright, bold.	
प्रतिमा	*s. f.* A resemblance, picture, figure.	मूर्ति, आकार.
प्रतिरक्षार्थम्	*ind.* For the saving.	बंदोबस्त करितां.

Sanskrit.	English.	Murathi.
प्रतिरात्रम्	*comp.* Each night.	दरराचीं.
प्रतिवसति	*3rd sin. pr. vb.* वस. Dwells.	राहतो.
प्रतिवाच्	*s. f.* An answer.	उत्तर.
प्रतिवातस्	*comp.* Against the wind.	वाऱ्याशीं विपरीत.
प्रतिबिम्ब	*s. n.* A resemblance or image.	नकल, पडछाया.
प्रतिस्कन्ध	*s. m.* Each shoulder.	दरखांदा.
प्रतिहस्तक	*s. m.* A deputy or substitute.	हस्तक.
प्रतीकार	*s. m.* A remedy, preventive; retaliation, alliance from former service.	उपाय.
प्रतीतः	*pass. part.* Believed, glad.	विश्वासलेला.
प्रतीप	*adj.* Disobedient, harsh.	दांडगा, विपरीत वागणारा.
प्रतीयते	*3rd sin. pr. pass. vb.* Becomes manifest.	जाणला जातो.
प्रतीहार	*s. m.* A gate-keeper.	देवडीवाला.
प्रत्यक्षः	*adj.* Perceptible, evident, clear.	दिसण्यास योग्य, स्पष्ट, उघड.
प्रत्यक्षभूत	*pass. part. vb.* भू. *with* प्रति प्रत्यक्ष. Manifested.	
प्रत्यङ्गम्	*comp.* On the limbs severally.	दर अवयवाला.
प्रत्यभिज्ञाय	*ind. pret. vb.* ज्ञा. *with* अभि *and* प्रति. Having recognised.	ओळखून.
प्रत्यय	*s. m.* Trust, faith; promise, belief.	विश्वास.
प्रत्यहम्	*comp.* Daily.	दररोज.
प्रत्याख्याने	*loc. sin. s. n.* Denial.	सोडणें, नाकारणे.
प्रत्यादिश्यताम्	*3rd sin. imp. vb.* दिश, *with* आ *and* प्रति Let be warned.	सुचविलें जावें.
प्रत्याहृत्य	*ind. pret. part.* Having returned.	परतून.
प्रत्याह	*3rd sin.* He replied.	उत्तर देतो.
प्रत्युत्पन्न	*pass. part.* Prompt, ready.	
प्रत्युत्पन्नमतिः	*nom. sin. m.* Quick-witted.	
प्रत्युपकार	*s. m.* The requiting a favour.	उपकार फेडणे.
प्रत्यूह	*s. m.* An obstacle.	अडथळा.
प्रथम	*adj.* First; early.	पहिला.
प्रथमदर्शने	*loc. sin. n.* At first sight.	पहिलें भेटणें.
प्रथमम्	*ind.* In the first place.	पहिल्यानें.
प्रथितम्	*n. pass. part.* प्रथ. Famed, renowned.	प्रसिद्ध.
प्रद	*agt.* Yielding, giving.	देणारा.
प्रदत्त	*pass. part. vb.* दा. Given.	दिलेला.
प्रदर्श्य	*ind. pret. part. caus. vb.* दृशि. Having shown.	दाखवून.
प्रदानेन	*ins. sin. s. n.* A gift.	देण्यानें.
प्रदीपः	*s. m.* A lamp.	दिवा.
प्रदीप्त	*pass. part. vb.* दीप. Kindled, blazing.	पेटलेला.
प्रदेय	*fut. pass. part.* To be given.	द्यावयाचें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
प्रदेशम्	*acc. sin. s. m.* A spot, place, district.	जागा.
प्रदोषकाले	*loc. sin. s. m.* Evening-tide.	सायंकाळीं.
प्रधान	*adj.* Chief.	मुख्य.
प्रधानता	*abs. s. f.* Excellence, leadership.	मुख्यपणा.
प्रधानमन्त्रिन्	*comp.* Prime minister.	मुख्य दिवाण.
प्रधानाङ्गम्	*nom. sin. n.* The chief member of a body or state.	शरीराचा मुख्य भाग.
प्रधावति	*3rd sin. pres. vb.* धाव. Run *with* प्र.	धांवतो.
प्रपञ्चः	*s. m.* Error, illusion, prolixity.	संसार.
प्रपन्न	*pass. part. vb.* पद् Reached, obtained.	पोंचलेला, पावलेला.
प्रपूर्य्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* पुर *with* प्र. Is fully filled.	पूर्ण भरला जातो.
प्रबन्धेन	*ins. sin. s. m.* A connected tale, a train.	गोष्ट, रचना.
प्रबाधते	*3rd pres. sin. vb.* बाध oppose, *with* प्र. Devastates, wastes.	उपद्रव करतो, बाधतो.
प्रबुद्धः	*pass. part. vb.* बुध. Wide awake.	जागा.
प्रबोध्य	*ind. pret. part. caus. vb.* बोधि. Having instructed, aroused, explained, limited.	शिकवून, जागा करून.
प्रभञ्जन	*s. m.* A tempest.	मोठा वारा, वावटळ.
प्रभवति	*3rd sin. fr. vb,* भू *with* प्र. Appear, arise, come forth, prevail, rule.	होतो, समर्थ होतो.
प्रभाते	*loc. sin. s. m.* Morning, dawn.	सकाळीं.
प्रभावात्	*abl. sin. s. m.* Power.	शक्तीने.
प्रभु	*s. m.* A lord or master.	धनी, स्वामी.
प्रभुकृत	*comp.* Given by a master.	धन्याने केलेला.
प्रभुत्वम्	*s. n.* Supremacy.	धनीपणा.
प्रभूत	*adj.* Abundant, much.	पुष्काळ.
प्रभृति	*ind.* From, forward.	मुख्य, पासून.
प्रमत्त	*pass. part. vb.* मद् rejoice, *with* प्र. Careless, unguarded.	गैद्दी, गैरसावध.
प्रमत्तसचिवस्य	*gen. sin. m.* Having a careless minister.	गैद्दी आहे प्रधान [ज्याचा तो.
प्रमदा	*s. f.* A woman, a fair woman, woman-kind.	स्त्री.
प्रमाणपुरुषः	*nom. sin. m.* An arbitrator.	न्यायी.
प्रमाणम्	*s. n.* An authority, guide ; proof, certainty.	
प्रमाणयति	*3rd sin. pr. vb.* Receives or gives as authority.	शाबीत करतो.
प्रमाणशास्त्र	*s. n.* Scripture, a work of authority.	धर्मशास्त्र.
प्रमादिन्	*adj.* Heedless, unguarded.	गैरसावध.
प्रमुख	*adj.* Chief.	मुख्य.
प्रमोद	*s. m.* Joy, delight.	आनंद.

Sanskrit.	English.	Marathi.
प्रयच्छ	*2nd sin. imp. vb.* Give, grant, surrender.	दे.
प्रयतेत	*3rd sin. pret. vb.* यत strive, *with* प्र. He should endeavour.	यत्न करो.
प्रयत्न	*s. m.* Pains, effort, exertion.	रुन्हाज.
प्रयाण	*s. n.* A march.	कूच.
प्रयान्ति	*3rd pl. pr. vb.* या. go, *with* प्र. Away; also—Go to, receive, experience.	जातात.
प्रयुक्त	*pass. part.* Allied, consequent upon.	[केला योजलेला, मुळें झा
प्रयुज्यते	*3rd sin. pr. vb.* युज. Is suited to, deserved by.	योजला जातो.
प्रयोग	*s. m.* Use, application, appointment.	योजना.
प्रयोजन	*s. n.* Cause, use, need.	कारण. हेतु.
प्ररोहति	*3rd sin. pr. vb.* रुह. Grow forth, bud.	उगवतो.
प्रलय	*s. m.* The end of the world or kalpa, annihilation.	प्रळय, जगाचा नाश.
प्रलाप	*s. m.* Lamentation.	शोक.
प्रवचन	*s. n.* Excellent speech.	उत्तम भाषण.
प्रवचनपटुः	*nom. sin. m.* Skilful in speech.	बोलण्यांत कुशल
प्रवदन्ति	*3rd pl. pr. vb.* वद. They call, declare.	बोलतात.
प्रवर्त्तते	*3rd sin. pres. vb.* वृत. Act, to exercise, busy oneself.	प्रवृत्त होतो.
प्रवर्त्तित	*pass. part. caus. vb.* वर्त्ति. Administered, allowed, enforced.	योजलेला, लावलेला
प्रविचरति	*3rd sin. pr. vb.* चर. Go, proceed.	संचार करितो.
प्रविशति	*3rd sin. pres. vb.* विश enter, *with* प्र.	शिरतो, आंत जातो
प्रवीणताम्	*acc. s. f.* Skill, accomplishment.	हुशारपणा.
प्रवीर	*adj.* Bold, brave.	धीट, शूर.
प्रवृत्त	*pass. part. vb.* वृत. Going on, begun, ensued, engaged.	चालू.
प्रवृत्तिः	*s. f.* Perseverance, attempt, effort; enterprise.	यत्न चालणें.
प्रवेश	*s. m.* Entrance; intrusion.	शिरकाव.
प्रवेशित	*pass. part.* Made to enter.	आंत गेलेला.
प्रव्रजित	*s. m.* A mendicant.	संसार टाकलेला
प्रशस्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* शंस Is praised.	वाखाणला जातो
प्रशान्त	*pass. part. vb.* शम. Be quiet; extinguished.	शांत, विझलेला.
प्रशास्ति	*3rd sin. pr. vb.* शास rule, *with* प्र.	अमल करतो.
प्रश्न	*s. m.* A question.	सवाल.
प्रसङ्ग	*s. m.* A fit season; attachment.	
प्रसन्नम्	*n. pass. part. vb.* षद्. Sink, sit, *with* प्र. Clear, gracious, pleased.	खूष.
प्रसन्नमुख	*comp.* Of a placid countenance.	[दिसतो तो ज्याचे चेहऱ्यावर आनंद

Sanskrit.	English.	Marathi.
प्रसर:	*s. m.* Free course, room.	गति, पुढें चालणें.
प्रसव:	*s. m.* A bringing forth, birth.	विणें.
प्रसवनम्	*s. n.* A bringing forth, fruitfulness.	विणें.
प्रसाद:	*s.m.* Favour, kindness; clearness; purity; food given to a god, or left by a superior.	मेहेरबानी, कृपा.
प्रसाददानम्	*n. sin. n.* A gift of favour.	देणगी, बक्षीस.
प्रसादान्तरम्	*nom. sin. n.* A new sign of favour.	दुसरी मेहेरबानी.
प्रसादित	*pass. part.* सादि. Pleased.	खूष केलेला.
प्रसारित	*pass. part. caus. vb.* सारि. Extended.	पसरलेला.
प्रसिद्ध	*pass. part. vb.* सिध be perfect, *with* प्र. Renowned.	नामांकित.
प्रसिद्धक्षत्रियप्रायम्	*acc. sin. n.* Consisting mainly of famous warriors.	
प्रसिद्धि	*s. f.* Notoriety; a common name.	ख्याति.
प्रसीदति	*3rd sin. pres. vb.* षीद् sink. Grows calm or gracious.	खूष होतो किंवा शांत होतो.
प्रसुप्त	*pass. part. vb.* स्वप. Slept, asleep; lodged.	निजलेला.
प्रसूत:	*s. m.* A son.	मुलगा, पुत्र.
प्रसूता	*f. pass. part.* सू bring forth, *with* प्र. Born &c.	वाळंतीण.
प्रसूति	*s. f.* A bringing forth.	विणें.
प्रस्तर	*s. m.* A rock.	दगड.
प्रस्ताव	*s.m.* An occasional eulogium, a subject, a season.	वाखाणणी.
प्रस्तावसदृश	*adj.* Suited to the occasion.	प्रसंगास योग्य.
प्रस्तुत	*pass. part. vb.* स्तु praise. Ready.—*s. n.* The present matter.	चालू, हल्लींचा.
प्रस्तुतयज्ञ:	*nom. sin. m.* Prepared for sacrifice.	
प्रस्तुवन्ति	*3rd pl. vb.* ष्टु praise. Propound.	स्तुति करितात.
प्रस्थापयति	*3rd sin. pr. vb.* स्थापि. Despatch, dismiss.	घालवितो, रवाना करतो.
प्रस्थित	*pass. part.* Set out.	निघालेला.
प्रस्रवत:	*3rd du. pr. vb.* स्रु flow, distil, *with* प्र forth.	वाहातात.
प्रहरण	*s. n.* A weapon.	हत्यार.
प्रहर्तव्य	*fut. pass. part. vb.* हृ. To be struck.	मारावयाचें.
प्रहर्षयेत्	*3rd sin. pot. vb.* हर्षि. He should cheer or gladden.	संतोषवो.
प्रहसन्	*pres. part. vb.* हस laugh, *with* प्र.	हंसणारा.
प्रहार	*s. m.* A blow, or wound.	जखम, घाव.
प्रहित	*pass. part. vb.* ही send, *with* प्र. Despatched.	पाठविलेलें.
प्रहृष्टमना:	*nom. sin. m.* Rejoiced at heart.	हरखलेला, संतोषितमनाचा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
फलितः	*adj.* Fruitful ; successful.	फळें आलेला.
फल्गु	*adj.* Weak, feeble.	अशक्त. क्षुल्लक.
फुत्कृत	*pass. part. pr.* फुत् *imitative* and कृ. Blown upon.	फुंकरलेला.
फुल्ल	*pass. part. vb.* फुल्ल. Blown, open.	फुललेला.
फेन	*s. m.* Froth, foam.	फेंस.

ब

बणिक्	*s. m.* A merchant.	व्यापारी.
बणिक्पुत्रः	*s. m.* A merchant's son.	व्यापाऱ्याचा मुलगा
बणिक्पुत्री	*s. f.* A merchant's daughter.	व्यापाऱ्याची मुलगी
बद्धः	*pass. part. vb.* बन्ध. Bound, caught, held.	बांधलेला.
बद्धाञ्जलिः	*nom. sin. m.* With hands joined.	हात जोडलेला.
बधम्	*acc. sin. s. m.* Slaughter, murder.	मारणें.
बध्नीयात्	*3rd sin. pret. vb.* बन्ध Bind, punish.	बांधो.
बध्यः	*fut. pass. part. vb.* बध kill. To be bound ; a victim.	मारावयाचा.
बध्यते	*3rd pr. pass. vb.* बध. Bind; kill.	मारला जातो.
बध्यभूमि	*s. f.* A place of punishment.	मारण्याची जागा
बन्धः	*s. m.* A knot or tie.	बांधणें.
बन्धकी	*s. f.* An unchaste woman.	व्यभिचारिणी.
बन्धनम्	*s. n.* A binding, captivity, a bond.	बांधणें.
बन्धुः	*s. m.* A relation, friend.	सखा, नातेवाईक, नातलग
बन्धुहीनः	*nom. sin. m.* Friendless.	ज्यास मित्र नाहीं तो
बन्ध्या	*s. f.* A childless woman.	वांझ.
बभूव	*3rd sin. 2nd pret. vb.* भू. Be or become.	झाला.
बभ्राम	*3rd sin. 2nd pret. vb.* भ्रम. Roam.	फिरला.
बर्बर	*s. m.* A fool, wretch.	मूर्ख.
बलदर्प	*s. m.* Pride of strength.	बळाचा गर्व.
बलम्	*s. n.* Strength ; force ; an army.	बळ, जोर.
बलवत्	*ind.* Stoutly, with strength.	बळकट.
बलवान्	*adj.* Strong.	बळकट,जोरदार
बलव्यसनसङ्कुलः	*nom. sin. m.* Vexed by disorder in the forces.	सैन्याच्या अव्यवस्थेनें त्रासलेला
बलात्	*adv.* Forcibly.	बळानें, जबरीनें.
बलाध्यक्षः	*nom. sin. s. m.* Inspector of forces.	सेनापति.
बलानि	*nom. pl. n. adj.* बल. Strong.	सैन्यें.
बलाबलम्	*acc. sin. s. n.* Strength, and weakness.	बळें अधीक.
बलि	*s. m.* An offering.	देवाला जी देणगी ती.
बलिन्	*adj.* Strong.	बळकट.

Sanskrit. English. Marathi.

बलिष्ठ *sup. adj.* बल. Strongest. फार बळकट.
बलीयस् *comp. adj.* बल. Stronger. फार बळकट.
बलीयस्त्व *abs. s. n.* Superior strength; omnipotence. बळकटपणा.
बलीवर्द *s. m.* A bull or ox. बैल, पोळ.
बलौघात्मकम् *acc. sin. s. n.* Ardour of the forces. फौजेचा आवेश.
बहु *adj.* Much, many, greatly. पुष्काळ.
बहुग्रहः *nom. sin. m.* Taking or holding much. पुष्कळ घेणारा.
बहुदृश्वन् *agt.* Who has seen much, a traveller. फार पाहिलेला.
बहुमान *s. n.* Respect; gift from a superior. मोठा मान.
बहुरिपुः *nom. sin. m.* One having many foes. ज्याला पुष्काळ शत्रु आहेत तो.
बहुल *adj.* Much, many.—लि भवन्ति Abound. पुष्काळ.
बहुविध *adj.* Various, of many sorts. नाना प्रकारचा.
बहुशत्रुः *nom. sin. m.* One with many foes. ज्यास पुष्काळ शत्रु आहेत तो.
बहुशस् *ind.* Abundantly, in numbers. बहुतकरून.
बहुश्रुताः *nom. pl. m.* Well taught in the Vedas. बहुत ऐकिलेला, वेदांतप्रवीण.
बह्वी *nom. sin. f. adj.* बहु. Numerous. पुष्काळ.
वणिज *s. m.* A trader. व्यापारी.
वाणिज्य *s. n.* Trade. व्यापार.
बाधते *3rd sin. pr. vb.* बाध. Resist, annoy, vex. उपद्रव करितो.
बान्धवः *s. m.* A friend, kinsman. दोस्त, नातलग.
बालः *s. m.* An infant, or child.—*adj.* Young. लहानमूल.
बालकः *s. m.* A child, a boy. लहानमूल.
बालापत्य *s. n.* Young progeny. लहानमूल.
बालिश *adj.* Young, unlearned. लहान, अडाणी.
बालुका *s. f.* Sand. वाळू.
बाहु *s. m.* The arm. दंड.
बाहुल्य *s. n.* Abundance. पुष्काळपणा.
बिभर्ति *3rd sin. pr. vb.* भृ. Feed, nourish. भरतो.
बिभेति *3rd sin. pr. vb.* भी. Fear. भितो.
बुद्धिः *s. f.* The intellect; advice; idea. अक्कल.
बुद्धिमान् *m. adj.* Wise, intelligent. समजुतदार, शाहाणा.
बुद्धिहीनत्व *s. n.* Senselessness. मूर्खपणा.
बुद्ध्वा *ind. pret. part. vb.* बुध Having supposed. जाणून.
बुधः *s. m.* A wise man. शाहाणा.
बुध्यते *3rd sin. pr. pass. vb.* बुध. Understand. समजलें जातें.
बुभुक्षायाम् *loc. sin. s. f.* बुभुक्षा. A desire to eat, from *vb.* भुज eat. भूक.
बुभुक्षितः *pass. part. desid. vb.* बुभुक्ष. Hungry. भुकेला.

Sanskrit.	English.	Murathi.
बोद्धव्यम्	*fut. pass. part. vb.* बुध. Necessary to be understood.	जाणावयास योग्य.
बोध्य	*fut. pass. part. vb.* बुध To be considered, understood, or taught, or awakened.	जाणण्यास योग्य.
ब्रवीमि	*1st sin. pr. vb.* ब्रू. Say, speak.	बोलतों.
ब्रह्मचर्य	*s. n.* The order, or rules of the religious student.	
ब्रह्मचारी	*s. m.* The religious student.	
ब्रह्मपुर	*s. n.* The name of a city.	एका शहराचें नाव.
ब्रह्मपुराख्यम्	*nom. sin. n.* Named Brahmapura.	ब्रह्मपुर नावाचें.
ब्रह्महत्या	*s. f.* The killing a Brahmin.	ब्राह्मण मारणें.
ब्रह्महन्	*agt.* The slayer of a Brahmin.	ब्राह्मणमारणारा.
ब्रह्मा	*s. m.* The Hindu god.	जगताचा कर्ता.
ब्रह्मारण्ये	*loc.sin.s.n.* A forest where the Vedas are read.	
ब्राह्मणः	*s. m.* A Brahmán.	
ब्राह्मणी	*s. f.* Wife of a Brahman.	ब्राह्मणाची बायको.
ब्रुवन्	*pres. part. vb.* ब्रू. Speak.	बोलणारा.
ब्रूवः	1st *du. pr. vb.* ब्रू. Say, declare.	आह्मी बोलतों.
ब्रूयात्	*3rd sin. pot. vb.* ब्रू. Say.	बोला.

भ

Sanskrit.	English.	Murathi.
भक्त	*pass.part.vb.* भज serve. Attached, loyal, faithful.	इमानी, विश्वासू.
भक्तिः	*s. f.* Service, worship ; loyalty.	सेवा, निष्ठा.
भक्षक	*agt. vb.* भक्ष्. An eater.	खाणारा.
भक्षणम्	*s. n.* An eating.	खाणें.
भक्षयामि	*1st sin. pr. vb.* भक्ष्, eat.—भक्षित *pass part.*	खातों.
भक्षितशेष	*s. m.* Leavings, scraps.	खाऊन राहिलेलें.
भक्षितशेषाहारः	*s. m.* A meal of scraps.	खाऊन राहिल्याचें खाणें.
भक्ष्य	*fut. pass. part.* To be eaten ; eatable, food.	खावयाचा.
भक्ष्यते	*3rd sin. pr. pass.* भक्ष Is eaten.	खाल्लाजातो.
भक्ष्यभक्षकयोः	*comp.* Food and the feeder.	
भक्ष्यवस्तु	*n. n.* Eatables.	खाण्याचा पदार्थ.
भगवान्	*m. adj.* वत्. Worshipful ; his worship.	मान्य पूज्य.
भग्न	*pass. part. vb.* भञ्ज. Broken, shattered, destroyed.	मोडलेला.
भग्नजानुः	*nom. sin. m.* Broken-kneed.	गुडघे फुटलेला.
भग्नभाण्डः	*nom.sin.m.* Whose pots are broken.	ज्याचीं भाडीं फुटलीं आहेत तो.
भग्नाशः	*m. adj.* Disappointed. (भग्न, आशा hope.)	निराश.
भग्नोद्यमः	*nom. sin. m.* Foiled in endeavours.	ज्याची मेहनत फुकट गेली तो.
भङ्क्त्वा	*ind. pret. part. vb.* भञ्ज. Having broken into.	मोडून, तोडून.
भङ्ग	*m. s.* A breaking, destruction, rent.	नाश, मोडणें.

Sanskrit. English.	Murathi.
भङ्गकर *agt.* Breaking ; an infringer.	नाश करणारा मोडणारा.
भङ्गुरम् *adj.* Fragile, brittle, transient.	नाशवंत, ढिसूळ.
भज *2nd sin. imp. vb.* भज. Worship, court, seek ; favour, caress.	भज, पूज सेवा. कर.
भट्टारक *s. m.* The sun ; a deity.	सूर्य, राजा.
भट्टारकवारे *loc. sin. s. n.* Sunday (*pr. above and* वार a week-day.)	रविवारीं.
भद्रतर *comp. adj.* भद्र. Good ; better ; happier.	फार उत्तम.
भद्रम् *n. adj.* Lucky ; excellent ; pure ; happy.—*Also* term of honour.—*Also s.* Happiness.—*ind.* Well.	चांगलें, कल्याण कारक.
भयङ्करः *agt.* Fear-inspiring, terrible.	
भयप्रतीकारः *s. m.* The removal of fear.	भय घालवणें.
भयम् *s. n.* Fear, alarm, danger.	
भयस्थानशतानि *nom. pl. n.* Hundreds of reasons for fear.	
भयहेतुः *s. m.* A cause of alarm.	भयाचें कारण.
भयार्त्तः *nom. sin. m.* Alarmed.	भयाने पिडलेला.
भयोत्तरम् *nom. sin. n.* Attended with fear (भय, उत्तर).	ज्यांत पुढें भय आहे तें.
भयोपशम *s. m.* The allaying of fear.	भय घालवणें.
भर *2nd sin. imp. vb.* भृ Support, feed.	पोस.
भर *s. m.* A load, weight.	ओझें.
भरण *s. n.* A nourishing.	पोसणें, वाळगणें.
भर्त्ता *m. agt. from* भृ A husband, a lord, a mate.	पोषण करणारा, नवरा, स्वामी.
भर्तृभक्ता *comp.* Devoted to one's lord.	पोसणाराचा प्रिय.
भल्ल *s. m.* A bear.	आस्वल.
भव *s. m.* A state of being,—the world.	संसार.
भवत् *A respectful form of address.*	आपण, तूं.
भवत्पुत्रान् *acc. pl. m.* Your honour's sons.	आपले पुत्रांस.
भवदन्यः *nom. sin. m.* Other than you.	तुमच्याखेरीज.
भवद्वचनम् *nom. sin. n.* Your speech.	आपलें वचन.
भवामि *1st sin. pr. vb.* भू. Be, become.	होतों.
भवितव्यम् *n. fut. pass. part. vb.* भू.	व्हावयाचें.
भविष्यत् *part. 2nd fut. vb.* भू. What is to be, future.	होणारें.
भस्त्रा *s. f.* A bellows.	भाता.
भस्मचय *s. m.* An ash-heap.	राखेचा ढीग.
भस्मन् *s. n.* Ashes.	राख.
भागीरथी *s. f.* The Ganges.	
भाग्यम् *s. n.* Luck, good fortune.	दैव, नशीब.

Sanskrit.	English.	Marathi.
भाजनम्	*s. n.* A vessel, or cup.	भांडें.
भाण्ड	*s. n.* A vessel, pot, cup; vat; bale.	भांडें, पात्र.
भारः	*s. m.* A weight, load.	ओझें.
भारवाही	*m. agt.* A load-carrier.	हमाल, ओझें वाहणारा.
भार्या	*s. f.* A wife, married according to the *Vedas.*	बायको.
भावः	*s. m.* Nature, disposition, mind, state.	स्वभाव.
भावयेत्	*3rd pret. vb.* भू *10th cl. par.* Think, esteem.	चिंतो, मानो.
भावि	*nom. sin. n. agt.* भू. What will be; fated.	पुढें होणारें.
भाषण	*s. n.* Speech.	बोलणें.
भाषते	*3rd sin. pr. vb.* भाष. Speak.	बोलतो.
भास्कर	*s. m.* The sun.	सूर्य.
भिक्षान्नम्	*s. n.* Food got by begging.	भिकेचें अन्न.
भिक्षापात्रम्	*acc. s. n.* A beggar's bowl.	भीक मागण्याचें भांडें.
भिक्षाशित्वम्	*s. n.* Alms-eating, mendicancy.—*vb.* अश. Eat.	भीक मागून खाणें.
भिक्षु	*s. m.* A beggar.	भिकारी.
भिक्षुक	*s. m.* A beggar.	भिकारी.
भिद्यते	*3rd sin. pass.* Is broken.	मोडला जातो.
भिनत्ति	*3rd sin. pr. pass. vb.* भिद्. Break, split, pierce.	विदारितो, फोडतो, मोडतो.
भिन्नः	*pass. part. vb.* भिद्. Pierced, split, broken.	मोडलेला, तोडलेला, विदारलेला.
भिषज्	*s. m.* A physician.	वैद्य, हकीम.
भीत	*pass. part. vb.* भी. Afraid, in danger.	भ्यालेला.
भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः	*nom. sin. m.* Ready at finding fault with the means of preservation in danger.	
भीत्या	*ins. sin. s. f.* भीति. Fear, alarm.	भयानें.
भीरुः	*adj.* Timid.—भीरोः *gen. sin. m.* A coward.	भित्रा, भ्याड.
भीरुक	*adj.* Timid.	भित्रा, भ्याड.
भीरुजनः	*nom. sin. m.* Whose people are cowards.	ज्याचे लोक भित्रे आहेत तो.
भीरुता	*abs. s. f.* Fear.	भित्रेपणा.
भीरुत्व	*abs. s. n.* Timidity.	भित्रेपणा.
भीरुमय	*adj.* Terrible, fearful.	
भीरुयोधम्	*nom. sin. n.* Held by timid soldiers.	
भीषण	*adj.* Terrible.	भयंकर.
भुंक्ते	*3rd sin. pr. vb.* भुज *7th cl.* Eat, enjoy, use.	उपभोगितो, खातो.
भुज	*s. m.* The arm.	बाहु, दंड.

Sanskrit. English.	Murathi.
भुजगी *s. f.* A female serpent.	नागीण.
भुजङ्ग *s. m.* A snake.	साप.
भुज्यते *3rd pr. pass. vb.* भुज. Enjoy.	भोगला जातो, खाल्ला जातो.
भुवन *s. n.* The world.	जग.
भूः *s. f.* The earth, the ground; land.	जमीन, पृथ्वी.
भूतः *pass. part. vb.* भू. Become.	झालेला.
भूतजय *s. m.* A late victory.	पूर्वींची फत्ते.
भूतदया *s. f.* Compassion for all beings.	प्राणी मात्रावर दया.
भूतलम् *s. n.* The earth, the surface.	जग.
भूतानाम् *gen. pl.* भूत *s. n.* A living thing.	प्राणी.
भूतिम् *acc. s. f.* Prosperity, wealth; power.	संपत्ति, सिद्धि.
भूत्वा *ind. pret. part. vb.* भू. Having become.	होऊन.
भूपतिः *s. m.* A king.	राजा.
भूपाल *s. m.* A sovereign.	राजा.
भूप्रदान *s. n.* The gift of land.	जमीन देणें.
भूमिः *s. f.* The earth, soil, place; land.	जमीन.
भूमिप *s. m.* A king.	राजा.
भूमिपतिः *s. m.* A king.	राजा.
भूम्येकदेश *s. m.* A portion of land.	जमीनीचा एक भाग.
भूयात् *3rd sin. bened par. vb.* भू. Be.	होवो.
भूरि *adj.* Many, much.	भारी, पुष्कळ.
भूरिवृष्टि *f. s.* Excessive rain.	भारी पाऊस.
भूषण *s. n.* An ornament.	दागिना, शोभा.
भूषितः *pass. part. vb.* भूष. Adorned.	शोभवलेला.
भृङ्ग *s. m.* A large bee.	भुंगा.
भृति *s. f.* Wages, hire; nourishment.	मजूरी.
भृत्य *s. m.* A servant; minister.	नौकर, चाकर.
भृत्यत्व *s. n.* Slavery.	गुलामगिरी.
भृशम् *ind.* Much, very.	फार, पुष्कळ.
भेकः *s. m.* A frog.	बेडूक.
भेतव्यम् *fut. pass. part. vb.* भी fear. To be dreaded.	भ्यावयाचें.
भेद *s. m.* A breaking, disunion; making dissensions.	फरक.
भेदकर *agt.* Separating, causing to break.	भेद करणारा, फोडणारा.
भेदयितुम् *inf. caus. vb.* भेदि. Break.	फोडण्यासाठीं.
भेद्य *fut. pass. part. vb.* भिद् break. To be broken; frail.	तोडावयाचा फोडावया जोगा.
भेषजम् *s. n.* Drug, medicine.	दवा, ओखद.

Sanskrit.	English.	Murathi.
भैरव:	*adj*. Formidable.—*s. m.* name of Siva.	भयंकर, शिवाचें नांव.
भैषज्यम्	*s. n.* A medicine.	औषध.
भैषी:	*2nd sin. 3rd pret. vb.* भी. Fear.	भितोस.
भोक्ता	*m. agt.* An eater.	खाणारा, जेवणारा.
भोक्तुम्	*inf. vb.* भुज. To suffer.	भोगावयास.
भोग	*s. m.* Enjoyment, pleasure.	सुख.
भोजनम्	*s. n.* Food, a meal; eating.	जेवण, अन्न.
भोजनविशेषै:	*ins. pl. m.* With choicest food.	उत्कृष्ट अन्नानें.
भोजनव्यग्रम्	*acc. sin. n.* Distressed for food.	
भोजनाधिकार	*s. m.* Superintendence of provisions.	
भोजयामि	*1st sin. pr. caus. vb.* भोजि. I feed; cause to eat.	खावयास घालतों.
भोज्यम्	*n. fut. pass. part. vb.* भुज eat. To be eaten; food.	खावयाचें.
भोभोस्	*interj.* Ho! hark!	अरे रे.
भोस्	*ind. Respectful interj.* Ho!	रे.
भ्रम	*s. m.* A mistake.	संशय, चुकी.
भ्रमण	*s. n.* A roaming, a tour.	फिरणें, भटकणें.
भ्रमन्	*pres. part.* Roaming about, wandering.	भटकणारा, फिरणारा.
भ्रष्ट	*pass. part. vb.* भ्रंश. Fall, fallen, strayed, lost.	वाटलेला, च्यवलेला.
भ्राता	*s. m.* A brother—तृ.	भाऊ.
भ्राम्यन्	*pres. part. vb.* भ्रम. Roaming, roving.	भडकणारा, फिरणारा.
भ्रू	*s. f.* An eye-brow -चापाकृष्टमुक्ता: Drawn and shot from the bow of the brow.	भोंवयी.

म

Sanskrit.	English.	Murathi.
मकरकेतो:	*gen. sin. s. m.*—केतु Káma—Cupid. मकर. A sea-monster and केतु a sign.	मदनाचा.
मगध	*s. m.* Name of S. Behar.	एका देशाचें नांव.
मग्न:	*pass. part. vb.* मस्ज dive. Sunk, plunged.	बुडालेला.
मञ्जरी	*s. f.* A flower-stalk, a shoot.	मंजुरी.
मणि:	*s. m.* A jewel.	रत्न.
मण्डपिक	*s. m.* A shed.	
मण्डपिका	*s. f.* A shed.	मंडपी, मांडव.
मण्डल	*s. m. or n.* A ring, circle.	
मण्डली	*s. f.* An assemblage.	समुदाय, जमाव.
मण्डूक	*s. m.* A frog.	बेडूक.
मत्	= अस्मद् My, mine, our.	

Sanskrit. English.	Murathi.
मत *pass. part. vb.* मन Think; esteemed.—मत *s. n.* An opinion approved.	मान्य.
मतिः *s. f.* The mind; thought; resolution.	बुद्धि.
मतिप्रकर्षः *s. m.* A master-thought.	उत्तम कल्पना.
मतिमान् *m. adj.* Intelligent, wise.	अकलेचा.
मतिहीन *comp.* Without sense, stupid.	मूर्ख.
मत्त *pass. part. vb.* मद् Rejoice; furious, mad, drunk, musty.	माजलेला, झिंगलेला.
मत्वा *ind. pret. part. vb.* मन. Having thought.	मानून.
मत्स्य *s. m.* A fish.	मासा.
मदः *s. m.* Pride; rashness; joy; passion.	गर्व, हर्ष.
मदर्थः *s. m. comp.* My purpose.	माझा उद्देश.
मदान्ध *comp.* Blind with passion.	गर्वानें आंधळा.
मदीय *adj.* My, mine own.	माझा.
मदोत्कटः *nom. sin. m.* Arrogant, furious.	मस्त, माजलेला.
मदोद्धत *comp.* Overcome with passion or pride.	गर्वाने बेकाम झालेला.
मद्देह *s. n.* My body.	माझें शरीर.
मद्विध *adj.* Like me.	मजसारिखा.
मधु *s. n.* Honey.	मध.
मधुमय *adj.* Made of honey, sweet.	मधाचो दारू.
मधुरम् *n. adj.* Honied, sweet.	गोड.
मध्यचारी *nom. sin. m. comp.* Going in the midst.	मध्यें चालणारा.
मध्यम् *s. n.* The middle; in, within, among.	मध्यें.
मध्यस्थ *adj.* Indifferent, neutral.	तिऱ्हाईत, उदासीन.
मन *s. n.* The mind or heart.	चित्त, अंतःकरण.
मनस्तापम् *s. m. acc.* Mental pain.	हृद्रोग.
मनस्वी *m. adj.* Intelligent, sensitive.	शाहाणा, ज्ञानी.
मनाक् *ind.* Ever so little.	थोडे, किंचित्.
मनीषिणः *nom. pl. m.* A learned Brahmin.	विद्वान्.
मनुष्य *s. m.* A man.	माणूस.
मनुष्यजाति *s. f.* The human race.	माणसाची जात.
मनोगतम् *s. n.* Thoughts, feelings passing in the mind.	मनांतील.
मनोदुःख *s. n.* Heart-ache.	मनाचें दुःख.
मनोरथान् *acc. pl. s. m.* A wish रथ.	इच्छा, हेतु.
मनोलौल्य *s. n.* Fancy, whim.	मनाची लहर.
मनोवाञ्छित *s. n.* The heart's desire.	मनीं इच्छिलेलें.
मनोहरोः *nom. pl. m.* Taking the fancy; beautiful.	सुंदर.
मन्तव्य *fut. pass. part.* मन think. To be thought; conceivable.	मानण्याजोगें.
मन्त्र *s. m.* A spell, or charm; secret counsel.	मसलत.

Sanskrit.	English.	Murathi.
मन्त्रकार्य्य	*s. n.* The subject of counsel.	ज्या विषयीं मसलत तें.
मन्त्रफल	*s. n.* Fruit of counsel.	मसलतीचें फळ.
मन्त्रभेद	*s. m.* Breach of counsel.	मसलत फुटणें.
मन्त्रयत्	*pres. part. rb.* मन्त्र 10*th cl.* Consult, talk privately.	
मन्त्रयेत	3*rd sin. pot. rb* मन्त्र. Consult together.	मसलत करो.
मन्त्रिन्	*s. m.* A counsellor or minister.	प्रधानपणा.
मन्त्रित्व	*s. n.* The office of minister.	प्रधान.
मन्थर	*adj.* Slow, tardy.	मंद, हळका.
मन्थराभिधानः	*nom. sin. m.* Named "Manthara."	मंथर नावाचा.
मन्द	*adj.* Slow, dull; ill.	जलद नव्हे तो.
मन्दं मन्दम्	*ind.* Very slowly or feebly.	हलके हलके.
मन्दगतिः	*nom. sin. m.* Of slow motion.	हळू चालणारा.
मन्दभागः	*nom. sin. m.* Ill-fated, wretched, unhappy.	वाईट दैवाचा.
मन्दभाग्य	*comp.* Ill-starred, an unlucky man.	दुर्दैवी.
मन्दमति	*comp.* Slow-witted.	जड.
मन्दर	*s. m.* Name of a mountain.	एका पर्वताचें नांव.
मन्दविसर्पः	*nom. sin. s. m.* Name of a snake (Slow-gliding).	एका सापाचें नांव.
मन्दादर	*comp.* Remiss, slack, neglectful.	दुर्लक्ष करणारा.
मन्दिर	*s. m.* A house; temple; town.	देऊळ, वाडा.
मन्मांसार्थी	*m. agt.* (मत् मांस अर्थिन्) Waiting for my flesh.	माझें मांस इच्छिणारा.
मन्यमान	*pres. part. rb.* मन. Considering, thinking.	चिंतणारा, विचार करणारा.
मन्ये	1*st sin. pr. rb.* मन. Think, fancy, suppose, consider, regard.	मानितों.
मम	*gen. sin.* अस्मद् I, of me, my.—मया *ins. sin.*	माझा.
मयूर	*s. m.* A peacock.	मोर.
मरणम्	*s. n.* Dying, death.	मोत.
मरणव्याधिशोकानाम्	*gen. pl. m.* Of death, sickness, sorrow.	मरण दुःख शोक.
मरीचिमालिनि	*loc. sin. s. m.* The wearer of a crown of light, the sun (from मरीचि light, मालिन् who wears a crown).	सूर्य.
र	*s. m.* A sandy waste, a desert.	पाण्यावांचून प्रांत.
स्थल	*s. m.* A desert.	निर्जल प्रांत.
स्थल्याम्	*loc. sin.*—स्थली *s. f.* A desert.	निर्जल प्रदेशीं.
र्कट	*s. m.* A monkey.	मांकड.
र्तव्यम्	*fut. pass. part. rb.* मृ. Die; necessary to die.	मरावयाचें.

Sanskrit. English. Marathi.

मर्त्य s. m. A mortal. — मरणारा, मनुष्य.
मर्दन s. n. A bruising, grinding; a bruiser. — घासणें, दाबणें.
मर्दित pass. part. ch. मृद्. Rubbed. — घांसलेला, दाबलेला.
मर्मज्ञ adj. Knowing the heart. — मर्म जाणता.
मर्मन् s. n. A vital organ—the heart; the secret heart. — मर्म, नाजुकजागा.
मर्मभेदिन् adj. Heart-piercing. — मर्मभेद करणारा.
मर्यादा s. f. Steadfastness in right; propriety; rectitude. — एद.
मर्षयेत् 3rd sin. pot. ch. मृष्. Bear constantly. — धोकेर.
मल s. n. Dirt, bodily excretion. — मळ.
मलय s. m. A mountain range,—the W. Ghâts. — एका पर्वताचें नांव.
मलिनाः nom. pl. f. adj. Dirty, soiled; bedaubed. — मळकट.
मलीमस् adj. Dirty, blackened. — मळकट, काळा.
मशकः s. m. A gnat. — चिल्लट, डांस.
मस्तक s. m. or n. The head. — डोकें.
महत् n. adj. Great, mighty. — मोठें.
महत्त्व abs. s. n. Greatness. — मोठेपणा.
महदाश्रयः nom. sin. m. The protection of or refuge in the great. — मोठ्याचा आश्रय.
महा comp. form of महत्. — मोठा.
महाकुल s. n. A great family. — मोठें घराणें.
महाखातम् acc. sin. n. Having a large ditch. — मोठा खंदक.
महातपाः nom. sin. m. Very strict. — मोठा तपस्वी.
महात्मनः gen. sin. m. comp. Magnanimous. — मोठ्या मनाचा.
महाधनः nom. sin. m. Very rich. — मोठा मातब्बर.
महानुभावः nom. sin. m. Noble-minded. — उदार मनाचा.
महापङ्के loc. sin. m. comp. In a great slough. — मोठ्या चिखलांत.
महापण्डितः nom. sin. m. A great Pandit. — मोठा विद्वान्.
महापातकम् s. n. A great crime. — मोठें पाप.
महाप्रतापः nom. sin. m. Majestic, powerful. — मोठ्या प्रतापाचा.
महाप्रदानम् acc. sin. n. A great gift. — मोठी देणगी.
महाबलः nom. sin. m. Of great strength. — मोठे शक्तीचा.
महामन्त्रिन् s. m. A great statesman. — मोठा मुत्सद्दी.
महारम्भाः nom. pl. m. Great in enterprizes. — मोठ्या छातीचे.
महाशयः nom. sin. m. Magnanimous, liberal, open. — उदार.
महासत्त्वः nom. sin. m. Good, just.
महासिद्धि s. f. Perfect success, or result. — मोठी सिद्धि, मोठा परिणाम.
महाहि s. m. A great serpent.—महाहिशयनम्. A sleep on the great serpent. — मोठा साप.
महिमन् s. n. Greatness. — मोठेपणा.
महिला s. f. A woman, female. — स्त्री.

22

Sanskrit. English.	Murathi.
महिष: *s. m.* A buffalo.	रेडा.
मही *s. f.* The earth.	पृथ्वी.
महीधर *s. m.* A mountain.	पाहाड.
महीपति *s. m.* A king (lord of earth).	पृथ्वीचा धनी, राजा.
महीपाल *s. m.* A king (protector of earth).	पृथ्वीचा पाळणारा.
महीभर्त्ट *s. m.* A king.	राजा.
महीभुज् *s. m.* A king.	राजा.
महीभृत् *s. m.* A king.	राजा.
महोदधि *s. m.* The mighty waters.	समुद्र, दर्या.
महोदय *comp.* Of great splendour and prosperity.	मोठा उदय.
महौषधम् *s. n.* A great remedy.	मोठा उपाय.
मा *ind.* Not—*prohibitive particle.*	नको.
मांसम् *s. n.* Flesh.	मास.
मांसप्रिय: *nom. pl. m.* Fond of flesh.	मास ज्यांस आवडतें ते.
मांसाहार *s. m.* Animal food.	मासाचें जेवण.
मातङ्ग *s. m.* An elephant.	हत्ती.
माता *s. f.* A mother.	आई.
मातृपितृकृताभ्यास: *comp.* मातृ a mother, पितृ a father, *and* कृताभ्यास trained.	
मातृवत् *ind.* Like a mother.	आई सारखें.
मात्र *adj.* Solely, only.—मात्रं. *s. n.* The whole.	च, केवळ.
मात्सर्य्यम् *s. n.* Envy, malice.	हेवा.
मानध्मात: *nom. sin. m.* Puffed up with pride.	गर्वानें फुगलेला.
मानम् *acc.* मान *s. m.* Rank, respect; pride.	अभिमान, गर्व, पदवी, हुद्दा.
मानव: *s. m.* A man, descendant of *Manu.*	मनुष्य.
मानस *adj.* Mental.—*s. n.* The mind.	मन.
मानुषम् *adj. m. acc.* Human.—*s. m.* A man, mankind.	मनुष्य.
मानुष्यम् *s. n.* Manhood.	मनुष्यपणा.
माम् *acc. sin.* अस्मद् I.	मला.
माया *s. f.* Deceit, fraud.	कपट.
मारकतीम् *acc. sin. f. adj.* Emerald.	पाचेची.
मारात्मके *loc. sin. m.* Ferocious.	घातक.
मार्ग: *s. m.* A road, path.	रस्ता.
मार्ज्जार: *s. m.* A cat.	मांजर.
मालव *s. m.* The country of *Malwa.*	माळवा प्रांत.
माला *s. f.* A garland.	माळ.
मासत्रयम् *nom. sin. n.* Three months.	तीन महिने.
मास *s. m.* A month.	महिना.
मास्म *prohib. particle.*	नको.

English. Marathi.

मितम्पचः nom. sin. m. Who cooks by measure—a miser. — मोजके शिजवणारा, कृपण.
मित्रत्व s. n. Friendship. — मित्रपणा.
मित्रबन्धुहीनः nom. sin. m. Without friends.
मित्रम् s. n. Friend. — दोस्त, स्नेही.
मित्रवत् [illegible] and friends.
मित्रसम्प्राप्ति [illegible] (मित्र and सम्प्राप्ति) [illegible] — मित्राची प्राप्ति.
मिलन्ति [illegible] By pre[illegible] — केलेल्या मित्रांनी.
मिल vb. [illegible] Meet, unite. — एक होतात, भेटतात.
मुकुट s. m. A crest or diadem. — [illegible]
मुक्तबन्धनाः nom. pl. m. Free from bonds. — [illegible]
मुक्तहस्तः nom. sin. m. Openhanded, liberal. — मुकुट.
मुक्ता s. f. A pearl. — मोकळे.
मुक्ताः nom. pl. pass. part. vb. मुच. Discharged, shot, let go. — उदार, दिलदार. मोती. सोडलेले.
मुक्तापदः nom. pl. m. Loosed from misfortune. — संकटांतून पार झालेले.
मुक्तावली s. f. A pearl necklace. — मोत्यांची माळ.
मुख s. n. The face, mouth, a muzzle; beak. — तोंड, चेहरा.
मुखरः s. m. A leader, chief. — मुख्य.
मुख्य adj. Chief.
मुग्ध pass. part. vb. मुह. Bewildered, stupid. — आढाणी, गोंधळलेला.
मुञ्चति 3rd pres. sin. vb. मुच. Forsake, let go, yield. — सोडतो.
मुण्ड s. n. A bald head. — टकलें, टोकें.
मुण्डित pass. part. vb. मुड र Shaven. — हजामत केलेला.
मुद् s. f. Pleasure, joy. — आनंद.
मुद्रा s. f. A seal, signet; coin. — शिक्का, मोहोर.
मुद्रित adj. Sealed, stamped. — मोहोर केलेला, बंद केलेला.
मुधा ind. In vain. — व्यर्थ, उगीच.
मुनिः s. m. A sage, a devotee. — ऋषि.
मुमूर्षु agt. Ready to die, dying. — मरावयास गुंतलेला.
मुष्क s. m. The scrotum, or testicle. — आंड.
मुहुर् ind. Repeatedly, or मुहुर्मुहुर. — वारं वार, पुनः पुनः.
मुह्यन्ति 3rd pl. pr. vb. मुह. Be bewildered, fascinated. — गुंगतात, भुलतात, [चकतात.
मूढ pass. part. vb. मुह. Deprived of reason, a fool. — मूर्ख.
मूढता s. f. Folly, infatuation. — मूर्खपणा.
मूत्र s. n. Urine. — मूत.
मूर्खः s. m. A fool.
मूर्खयूथाभिनायकम् nom. sin. m. Headed by a silly and bad leader.

Sanskrit.	English.	Murathi.
मूर्खशतैः *comp.* मूर्ख. *and* शतैः *ins. pl. s. n.*	A hundred.	१०० मूर्ख.
मूर्च्छित *pass. part. vb.* मूर्छ.	Fainted, swooned.	बेशुद्ध.
मूर्धन् *s. m.*	The head.	माथा, डोकें.
मूल *s. n.*	A root.	मूळ.
मूलभृत्य *s. m.*	An old servant.	जुना नोकर.
मूल्य *s. n.*	Cost price.	किंमत.
मूषिकः *s. m.*	A mouse or rat.	उंदीर.
मूषिकनिर्विशेषम् *acc. sin. m.*	Like a mouse.	
मृग *s. m.*	A deer, a wild beast.	हरिण, रानजनावर.
मृगकाकौ *nom. du. m.*	A deer and crow.	हरिण, व कावळा.
मृगजम्बुकौ *nom. du. m.*	A deer and jackal.	हरिण व कोल्हा.
मृगतृष्णा *s. f.*	Floating vapour, mirage.	मृगजळ.
मृगपक्षिणाम् *gen. pl. m.*	Of beasts and birds.	पशु व पक्षी.
मृगया *s. f.*	The chace.	शिकार.
मृगव्याधसर्पशूकरान् *acc. pl. m.*	The deer, hunter, snake and boar.	हरिण, व्याध, साप, डुकर.
मृगशूकरौ *nom. du. m.*	The deer and boar.	हरिण, व डुकर.
मृगेन्द्र *s. m.*	King of beasts—lion.	पशूचा राजा, सिंह.
मृगेन्द्रता *s. f.*	Lordship of beasts.	पशूचें स्वामित्व, सिंहपणा.
मृगेन्द्रवृषभयोः *gen. du. m.*	Of a lion and bull.	सिंह, व बैल.
मृणालानाम् *gen. pl. s. m. n.*	The lotus fibre.	कमळाच्या देंठांतील तंतु.
मृतः *pass. part. vb.* मृ die.	Dead, killed, extinct.	मेलेला.
मृतवत् *ind.*	Like one dead.	मेल्याप्रमाणें.
मृत्पिण्डतस् *ind.*	From a lump of clay.	मातीच्या गोळ्यापासून.
मृत्युः *s. m.*	Death. *Yama.*	मरण.
मृत्युद्वारम् *s. n.*	The gate of death.	मरणाचें द्वार.
मृद् *s. f.*	Earth, clay.	माती.
मृदु *adj.*	Gentle, mild ; pliable.	मऊ.
मृद्नन्ति *3rd pl. pr. vb.* मृद्	Crush, destroy.	नासतात.
मे *gen. sin.* अस्मद्	My, of me.	माझा.
मेघः *s. m.*	A cloud.	ढग.
मेघवर्णः *s. m.*	"Cloud-colour"—*name of crow.*	एका कावळ्याचें नांव.
मेधाविन् *adj.*	Intelligent, acute.	बुद्धिवान्.
मेलक *s. m.*	A meeting, assembly.	भेट.
मेषः *s. m.*	A ram.	मेंढा.
मैत्रीपूर्व्वः *nom. sin. m.*	Preceeded by friendship.	
मैत्रीम् *acc. s. f.*	Friendship.	दोस्ती.
मैत्र्यम् *acc. s. n.*	Friendship.	मित्रत्व.
मैथुनम् *s. n.*	Sexual connection.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
नैवम् *ind.*	Not so (मा *and* एवम्).	असें नाहीं.
मोक्ष *s. m.*	Happiness; final liberation.	सुटणें.
मोचयितुम् *inf. vb.* मुच	Release.	सोडण्या करितां.
मोदते *3rd sin. pr. vb.* मुद्	Rejoice, be happy.	आनंदतो.
मोषण *s. n.*	Thieving, pilfering.	चोरी.
मोहः *s. m.*	Ignorance; spiritual folly.	अज्ञान.
मोहयन्ति *3rd pl. pr. caus. vb.* मोहि	Infatuate.	मोह पाडतात.
मौनम् *s. n.*	Silence *from* मुनि.	मुकेपणा.
मौल *adj.*	Of pure blood.	असल.
मौलि, मौली *s. f.*	A top-lock, a diadem.	डोकें.
मौहूर्त्तिक *s. m.*	An astrologer.	जोशी.
म्रियते *3rd sin. pr. vb.* मृ	Die.	मरतो.
म्लेच्छ *s. m.*	A foreigner, barbarian.	नीच, हलका.
य		
यः *nom. sin. m.* यद्.	Who, which, what, whoever, &c.	जो.
यक्ष *s. m.*	A demigod.—*Kuvera's* attendant.	देवांतला येक भेद.
यक्षेश्वर *s. m.*	*Kuvera*—God of wealth.	यक्षांचा राजा.
यच्च *ind.*	And what (यद् *and* च).	जेंही.
यच्छति *3rd sin. pr. vb.* दा	Give, yield.	देतो, सोडतो.
यज्ञ *s. m.*	A sacrifice.	होम.
यज्ञछाग *s. m.*	A goat for sacrifice.	होमाचा बोकड.
यत् *ind.*	Because; as; wherefore; that.	जें.
यत *pass. part. vb.* यम	Restrained.	
यतस् *ind.*	Because; as; from which.	कारणकीं.
यति *s. m.*	A sage whose passions are in check.	संन्यासी.
यत्किञ्चित् *n. pron.*	Whatsoever.	जें कांहीं.
यत्नः *s. m.*	Effort, pains, labour.	इलाज.
यत्नतस् *ind.* -त्नेन.	Carefully, sedulously.	यत्नानें.
यत्र *ind.*	Where, wherever.	जेथें.
यत्रकुत्र *ind.*	Wheresoever.	कोठेंही.
यथा *ind.*	As, according to; so as; how.	जसें.
यथा आज्ञापयति देवः *nom. sin. m.*	As your Majesty commands.	हुकुम, महाराज.
यथाकार्य्यम् *comp.*	What is right to be done.	कार्यप्रमाणें.
यथाप्राप्तम् *comp.*	As is ordained.	
यथाभिप्रेतम् *comp.*	According to purpose.	पाहिजे तसें.
यथाभिमतम् *adj.*	Wished, liked.	इच्छे प्रमाणें.
यथाभिहितम् *comp.*	As spoken.	बोलल्याप्रमाणें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
यथायोग्यम्	*comp.* Suitably, properly.	योग्यतेप्रमाणें.
यथार्थ	*adj.* Right, true, accurate.	वास्तवीक.
यथार्हम्	*comp.* As is proper.	जसें योग्य तसें.
यथावकाशम्	*comp.* According to opportunity.	फुर्सतीप्रमाणें.
यथावसरम्	*comp.* According to occasion.	वेळपाहून.
यथाविधि	*comp. m.* Due form.	शास्त्राप्रमाणें.
यथाव्यवहारम्	*comp.* According to custom.	चालीप्रमाणें.
यथाशक्ति	*comp.* According to ability.	सामर्थ्यासारिखें.
यथाश्रुतम्	*comp.* As has been heard.	ऐकिल्याप्रमाणें.
यथासुखम्	*comp.* Happily.	सुखानें.
यथेष्ट	*adj.* Wished.	पाहिजे तितकें.
यथेष्टम्	*comp.* According to desire.	जितकें पाहिजे तितकें.
यथोचितम्	*acc. sin. n.* As becoming, fit.	जसें योग्य तसें.
यद्	*n. rel. pron.* Which.	जें.
यदभावे	*loc. sin. m.* In absence of which.	जें नसतां.
यदा	*ind.* When.	जेव्हां.
यदाकदाचित्	*ind.* Ever, at any time.	कधींतरी.
यदि	*ind.* If.	जर.
यद्भविष्यः	*nom. sin m.* Name of a fish.	एकामाशाचें नांव.
यद् यद्	*n.* Whatever.	जें जें.
यद्यपि	*ind.* Although, what though.	जरीं.
यद्वत्	*ind.* As, in what manner, in the same manner as.	ज्या प्रमाणें, जसें.
यन्त्र	*s. n.* A machine.	
यन्मूर्ध्नि	*comp.* यद् *and* मूर्ध्नि. On whose head.	ज्याच्या डोक्यावर.
यम्	*acc. sin. m.* यद् Whom.	ज्याला.
यम	*s. m.* The judge of the dead.	
यमुना	*s. f.* The Jumna river.	
ययौ	*3rd sin. 2nd pret. vb.* या go, ययुः *3rd pl.*	गेला, आला.
यवस	*s. m.* Meadow grass.	कुरणांतलें गवत.
यवसान्नोदकेन्धनम्	*acc. sin. n.* Grass, corn, water and fuel.	
यशः	*s. n.* Fame.	कीर्ति, नांव, लौकिक.
यशस्कर	*agt.* Fame-producing.	नांव लौकिकाचें, कीर्तिकारक.
यस्मात्	*abl. sin. m. n.* यद् From whom; because; since, whence.	ज्यामुळें.
यस्मै कस्मैचित्	*dat. sin. m.* यत् किञ्चित्. To whomsoever.	कोणाला तरी.
या	*nom. sin. f.* यद्. Who.	जी.
याचते	*3rd sin. pr. vb.* याच्. Asks, begs.—याचित *pass. part.*	मागतो.

Sanskrit.	English.	Murathi.
याञ्चा *s. f.*	An asking, begging.	मागणें.
याति *3rd sin. pr. vb.* या.	Go, pass, reach to.	घेतो जातो.
यात्रा *s. f.*	A feast or procession.	जत्रा, सारी.
यात्राकरणम् *s. n.*	Setting out on a march.	
यात्राप्रसङ्ग *s. m.*	The performing a pilgrimage.	
यात्रार्थम् *ind.*	For marching.	सारी करतां.
यात्रोत्सवे *loc. sin. s. m.*	A general feast.	यात्रेच्या उत्साहीं.
याथातथ्य *s. n.*	Propriety, truth.	खरें, वास्तवीक.
यादृश् *adj.*	As, how, or which like.	जसें.
यान *s. n.*	Marching.	सारी.
यानि *nom. pl. n.* यद्.	Which, what.	जीं.
यानि कानिच *nom. pl.*	Any soever.	जीं कोणीं.
याम् *acc. sin. f.* यद्.	Who.	जिला.
यामि *1st sin. pr. vb.* या.	Go.	जातों.
यावच्छक्यम् *comp.*	As much as possible.	जितकें होऊं शकेल.
यावज्जीवम् *comp.*	For the rest of life.	मरेपर्यंत.
यावत् *adj.*	As many, whatever.—न्ति *ind.* As soon as, until, whilst.	जेथपर्यंत, जितके.
यावदायुःप्रमाणः *nom. sin. m.*	Measured by the length of life.	जोंपर्यंत आयुष्याची दोरी.
यासाम् *gen. pl. f.* यद्.	Who &c.	ज्यांचा.
यासि *2nd sin. pr. vb.* या.	Go.	जातोस.
युक्तः *pass. part. vb.* युज.	Joined; invested; right, fit.	नेमलेला, योजलेला.
युक्ति *s. f.*	Skill, art; fitness.	योजना.
युज्यते *3rd sin. pr. vb.* युज.	Fits, unites with, is proper, is ready.	जमतो, युक्त होतो.
युद्ध *s. n.*	War, battle.	लढाई.
युद्धकारित्व	Making war.	लढाई करणें.
युद्धार्थिन् *agt.*	War-seeking.	लढाई इच्छिणारा.
युद्धोद्योग *s. m.*	Active; preparing for war.	लढाईची तयारी.
युधि *loc. sin. s. f.*	War, battle.	लढाईंत.
युधिष्ठिर *s. m.*	Eldest of *Pándáva* princes.	धर्मराजा.
युध्येत् *3rd sin. pot. vb.* युध.	Fight.	लढो.
युवती *s. f.*	A young woman.	तरणी बायको.
युवराजः *nom. sin. m.*	A young prince—the heir.	राजाचा पुत्र, प्रधान.
युवा *s. m.*	A young man.	तरणा, ज्वान.
युवाम् *nom. du.* युष्मद्.	You.	तुह्मा दोघांला.
युष्मदर्थम् *ind.*	For you, on your account.	तुह्मांसाठीं.

Sanskrit. English.	Murathi.
युष्मदायत्तम् *nom. sin. n.* At your disposal.	तुमच्या स्वाधीन.
युष्मान् *acc. pl.* युष्मद्. Thou.	तुम्हांस.
यूथ *s. m.* A herd, flock.	कळप.
यूथपति *s. m.* A large elephant—leader of the herd.	कळपाचा स्वामी.
ये *nom. pl. m.* यद्. Who.—येन. *ins. sin.*	जे. [कश्याने तरी.
येनकेनचित् *ins. sin. m.* With any soever.	कोणींहीं, कोणीतरी.
योगिन् *s. m.* A devotee, a magician.	
योगिनिद्रा *s. f.* Wakefulness, broken sleep.	
योग्य *adj.* Fit; capable; proper; able.	
योजन *s. n.* Four koss.	४ कोस.
योजयितृ *agt.* One who places or fixes.	योजना करणारा, योजक.
योजयेत् *3rd sin. pot. caus. vb.* योजि Unite, set, appoint.	नेमो, योजो.
योद्धव्यम् *n.fut.pass.part.vb.* युध, fight. To be fought.	लढावें.
योध *s. m.* A warrior.	शिपाई, लढाऊ.
योधमुख्य *s. m.* A general.	लढवय्यांमध्यें मुख्य सेनापति.
योधयति *3rd sin. pr. caus. vb.* योधि. Make to fight.	लढवितो.
योनि *s. f.* The womb.	
योषित: *gen. sin. s. f.* A woman.	स्त्रीचा.
यौवनदर्पात् *abl. sin. s. m.* Pride of youth; rashness.	तारुण्याच्या गर्वानें.
यौवनम् *s. n.* Youthfulness.	तारुण्य ज्वानी.
यौवनवती *f. adj.* Youthful.	

र

रक्त *pass. part. vb.* रञ्ज Fond of.—रक्ते *loc. s. n.* Blood.	नादावलेला.
रक्षकम् *acc. s. m.* A guard, keeper.	राखणारा.
रक्षणम् *s. n.* A preserving; protection.	सांभाळ.
रक्षणोपाय: *nom. sin. m.* A means of safety.	राखण्याचा उपाय.
रक्षति *3rd pres. sin. vb.* रक्ष. Guard, keep, save, rescue.	राखतो.
रक्षा *s. f.* Protection.	रक्षण, राखणें.
रक्षार्थम् *ind.* In order to guard.	राखण्याकरितां.
रज *s. m. n.* Dust.	धूळ.
रजक *s. m.* A dhobee, a washerman.	परिट, धोबी.
रज्जु *s. f.* A rope, or ligature.	दोरी.
रञ्जयति *3rd sin. pr.* रञ्जि Causes to love; conciliates.	संतोषवितो.
रणे *loc. s. m.* War, battle.	लढाईंत.
रत: *pass. part. vb.* रम. Find pleasure; occupied with; eager, zealous.	गढलेला.

Sanskrit.	English.	Murathi.
रति	*s. f.* Passion, desire ; intercourse.	प्रीति.
रत्नप्रभा	*s. f.* A woman's name—"Jewel-bright."	एका स्त्रीचें नांव.
रत्नम्	*s. m.* A jewel.	
रत्नाकरः	*s. m.* A jewel-mine ; the ocean.	रत्नांची खाण, समुद्र.
रत्नावली	*s. f.* A string of jewels.	रत्नांची माळ.
रथकार	*s. m.* A wheelwright.	सुतार.
रथस्य	*gen. sin.* रथ. *s. m.* A chariot.	गाडीचा.
रमसे	*2nd sin. pres. vb.* रम. Sport, take pleasure.	संतोष पावता.
रय	*s. m.* A stream.	वेग.
रवेः	*gen. sin.* रवि *s. m.* The sun.	सूर्याचा.
रस	*s. m.* Taste ; juice ; sentiment ; impulse.	
रसायनम्	*s. n.* An elixir,—a medicine lengthening life.	औषध, दवा.
रहस्	*s. n.* Privacy.	एकांत.
रहस्यभेदः	*s. m.* The telling of secrets.	गुह्यगोष्ट फोडणें.
रहस्यम्	*s. n.* A secret, a mystery.	गुह्यगोष्ट, हितगुज.
रहितः	*pass. part. vb.* रह. Deserted, abandoned, devoid of.	
राक्षस	*s. m.* A demon, giant.	
राग	*s. m.* Passion.	प्रीति.
रागिन्	*s. m.* A passionate man.	प्रीतिमान्.
राज	*used in comp. for* राजन्.	राजा.
राजकार्य्य	*s. n.* The king's business.	राजाचें काम.
राजकुलेषु	*loc. pl.* A king's family.	राजकूळ.
राजतस्	*ind.* From the king.	राजापासून.
राजता	*s. f.* Royalty.	राजेपणा.
राजताम्	*3rd sin. imp. vb.* राज. Shine.	शोभो.
राजदर्शनम्	*s. n. acc.* A sight of the king.	राजाची भेट.
राजद्वार	*s. n.* The king's gate.	राजाचें दार.
राजपुत्र	*s. m.* A king's son ; a Kshettriya ; a Rajpoot.	
राजपुरुष	*s. m.* The king's servant,—guard.	राजाचा माणूस.
राजवसति	*s. f.* A palace.	राजवाडा.
राजसंश्रयाः	*nom. pl. m.* Dependant on, or relying on kings.	राजाचे आश्रित
राजसिंह	*s. m.* A lion king.	राजे लोकांत उत्तम
राजहंस	*s. m.* The king goose,—flamingo.	एक पक्षी.
राजा	*s. m.* A king ; a soldier.	
राजादेश	*s. m.* A king's command.	राजाज्ञा.
राजाधिराजः	*s. m.* A lord paramount. (अधिराज.)	
राजायते	*3rd sin. pres. vb.* Plays the king.	राजाचा डौल घालते
राज्य	*s. n.* Kingship, a kingdom.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
राज्यभङ्ग॰	*s. m.* Overthrow of a realm.	राज्यनाशः
राज्यव्यवहार	*s. m.* Business of state.	राज्यकारभार.
राज्यसुख	The charms of royalty.	
राज्याङ्ग॰	*s. n.* Member of a kingdom.	
राज्याधिकार	*s. m.* Title to sovereignty; government.	
रात्रि	*s. f.* Night.	रात्र.
रात्र्यहनि	*nom. du. s. n.* Night and day.	रात्रंदिवस.
रामः	*nom. sin. m.* Ráma—7th *Avatar* of Vishnu.	
रामसुग्रीवयोः	*gen. du. s. n.* Of Rama and Sugríva.	
राव	*s. m.* A noise, yell, chirp.	शब्द.
राष्ट्र	*s. m. n.* A country, realm.	देश, मुलुख.
राहुणा	*ins. sin. s. m.* Rahoo, the dragon.	राहूनें.
रिपु	*s. n.* A foe.	शत्रु, दुस्मान्.
रिपुता	*s. f.* Hostility.	शत्रुपणा, वैर.
रिपुवर्ज्जितः	*nom. sin. m.* Free from an enemy.	शत्रु ज्यास नाहीं तो.
रुचिः	*s. f.* Appetite, liking, application.	गोडी.
रुत	*s. n.* A yell.	शब्द.
रुदती	*f. pres. part. vb.* रुद्. Crying, weeping.	रडणारी.
रुधिरैः	*ins. pl. s. n.* Blood.	रक्त.
रूपम्	*s. n.* Beauty; form.	सुरत.
रूपयौवनवत्	*adj.* Beautiful and young.	रूप व तारुण्यह्यांनीं युक्त.
रूपवती	*adj.* Beautiful.	सुंदरी, खुपसुरत.
रे	*interj.* Expressing anger or contempt.	अरे.
रेवा	*s. f.* Name of the Nerbudda river.	नर्मदा नदी.
रोग	*s. m.* Sickness.	दुखणें.
रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि	*comp.* रोग, शोक, परिताप, बन्धन and व्यसन.	
रोगिता	*s. f.* Sickness.	रोग, अजार.
रोगी	*m. adj.* Sick, diseased.	आजारी, मांदा.
रोचते	*3rd sin. pr. vb.* रुच. Please, be agreeable.	रुचतो, गोड लागतो.
रोदिषि	*2nd sin. pr. vb.* रुद् Weep, cry.	रडतोस.
रोपित	*pass. part.* रोपि Raised, mounted.	वरोवलेला, ठेवलेला.
रौति	*3rd sin. pr. vb.* रु Make a sound, hum.	आरडतो.
रौद्र	*s. m.* Heat, warmth.	भयंकर.

ल

लक्ष	*s. n.* A lac, 100,000.	लाख.
लक्षणम्	*s. n.* A mark, sign, symptom, test.	चिन्ह, लक्षण.
लक्ष्मीः	*s. f.* Fortune—wife of Vishnu.	संपत्ति, विष्णूची बायको.

Sanskrit. English. Marathi.

लक्ष्य *fut. pass. part. vb.* लक्ष To be seen, deserving notice. पहाण्यास योग्य, निशाण.
लक्ष्यते *3rd pr. pass vb.* Is seen, observed. वेधिला जातो पाहिला जातो.
लगुड *s. m.* A club or staff. दांडा.
लगुडहस्तः *nom. sin. m.* Club in hand. ज्याचा हातीं दांडा आहे तो.
लग्नः *m. pass. part. vb.* लग. Struck, joined.—*s. n.* The using of a sign. लागलेला.
लग्नवेला *s. f.* A lucky conjuncture.
लघु *adj.* Light, vain, trifling. मुहूर्त.
लघुचेतसाम् *gen. pl. comp.* Light-minded. हलका, लहान.
लघुपतनकनामा *comp.* "Light-falling" by name. हलक्या मनाचे.
लङ्का *s. f.* Ceylon. लघुपतनक नांवाचा.
लङ्घन *s. n.* Capture of a fort.
लङ्घयेत् *3rd sin. pot. vb.* लघ्. Transgress against. पलिकडे जावो.
लज्जमान *pres. part. vb.* लज्ज. Be ashamed.
लज्जाम् *acc. s. f.* Shame, modesty. लाजाळू, लाजणारा.
लता *s. f.* A creeping or climbing plant. लाज.
लब्धावकाशः *nom. sin. m.* Found an occasion. वेल.
लब्ध *pass. part. vb.* लभ. Gained.
लब्ध्वा *ind. pret. past. same vb.* Having gotten. मिळालेला.
लभते *3rd sin. pres. vb.* लभ. Gain, win. मिळवून.
लम्बमान *pres. part.* Hanging down. पावतो.
ललाटे *loc. sin. s. n.* The forehead. लोंबणारा.
लव *adj.* Small, an atom. कपाळीं.
लवण *s. m.* Salt. थोडा, सूक्ष्मअंश.
लाघव *abs. s. n.* Lightness, unimportance. मीठ.
लाङ्गूल *s. n.* A bristly tail. हलकेपणा.
लाभः *s m.* Gain, acquisition. गोंडस शेंपूट.
लावण्यम् *s. n.* Beauty.
लावण्यवतीम् *acc. sin. f. adj.* Beautiful. सौंदर्य.
लिखतु *3rd sin. imp. vb.* लिख. Write, mark. सुंदर.
लिङ्ग *s. n.* An outward badge. लिहो.
लिप्यते *3rd sin. pr. pass. vb.* लिप. Stain, tarnish. निशाणी, चिंन्ह, खूण.
लिप्सेत *3rd sin. pot. vb.* लिप्स *pr.* लभ. He should seek to obtain. लेपला जातो.
मिळवो.
लीला *s. f.* Play, sport.
लीलावतीनाम् *gen. pl. s. f.* A sportive woman. खेळ, क्रीडा.
लुठति *3rd sin. pres. vb.* लुठ Roll, or rest on. खेळणाऱ्यांचा.
लुब्धः *pass. part.* Covetous, greedy. लोळतो.

Sanskrit.	English.	Marathi.
लुब्धकः	*s. m.* A hunter.	पारधी.
लुब्धजनः	*nom. sin. m.* Where men are greedy.	
लुब्धता	*s. f.* Covetousness.	
लुब्धे	*3rd sin. 2nd pret. pass. vb.* लुभ्. Disturb, ma incited, beguiled.	मोहून.
लुलोठ	*3rd sin. 2nd pret. vb.* लुठ्. Roll.	[illegible]
लून	*pass. part. vb.* लू. Cut.	
लेख	*s. m.* A letter.	[illegible]
लेखा	*s. f.* A line, stripe or row;	[illegible]
लेढि	*3rd sin. pr. vb.* लिह्. Lick.	[illegible]
लेभे	*3rd 2nd pret. vb.* लभ्. Obtain.	[illegible]
लोकः	*s. m.* The world, people.	जग, लोक.
लोकपाल	*s. m.* The god of the eight regions.	[illegible]
लोकप्रवादः	*s. m.* Common report or saying.	[illegible]
लोकयात्रा	*s. f.* Traffic; public resort.	[illegible]; [illegible]. लोकांची गर्दी.
लोचनम्	*s. n.* The eye.	डोळा.
लोप्तुम्	*inf. vb.* लुप्. Cut off.	कापावयास.
लोभ	*s. m.* Avarice, lust.	
लोभमोहिताः	*nom. pl. m.* Mad with avarice.	लोभानें [illegible].
लोभाकृष्टेन	*comp.* लोभ *and* आकृष्टेन *ins. pass. part.* Attracted.	लोभानें फसविलेला.
लोमन्	*s. n.* Hair on the body.	केस.
लोल	*adj.* Trembling, rolling.	चंचल.
लोष्ट	*s. m.* A clod or lump.	ढेकूळ.
लोष्टवत्	*ind.* Like a clod.	ढेकळा प्रमाणें.
लोह	*s. m. n.* Iron.	लोखंड.
लौल्य	*abs. s. n.* Fickleness, greediness.	चापल्य.
लौहानाम्	*gen. pl. adj.* Made of iron.	लोखंडाचा.

व

Sanskrit.	English.	Marathi.
वः	*gen. pl.* युष्मद् Thou.	तुमचा.
वंशः	*s. m.* Race, family; bamboo.	कूळ, वेळू.
वंशक्रमागतम्	*nom. sin. m.* Directly descended.	पिढ्यान पिढ्यांनें आलेलें.
वंशविशुद्धः	*comp.* वंश *and* विशुद्ध Pure, sound.	खानदानीचा.
वकः	*s. m.* A heron, crane.	बगळा.
वक्तव्यः	*fut. pass. part.* वच्. To be said, fit, or likely to be said.	बोलावयाचा.
वक्तुम्	*int. vb.* वच्. Say.	बोलावयास.
वक्तृ	*agt.* A speaker.	बोलणाराचा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
वक्त्र	*s. n.* The mouth or face.	तोंड.
वक्षःस्थल	*s. n.* The breast.	उर, छाती.
वक्षस्	*s. n.* The breast.	उर, छाती.
वक्ष्यामि	*1st. 2nd fut. vb.* वच. Speak.	बोलेन.
वचनकर	*agt.* Doing what is bid.	हुकमी आज्ञापालक.
वचनक्रमेण	*ins. s. m.* Order of words.	बोलण्याच्या ओघानें.
वचनम्	*s. n.* A word, speech, saying, sentence.	भाषण, बोलणें.
वचनीयता	*s. f.* Censure, blame; blameworthiness.	टपका, दोष.
वचस्	*s. n.* A word, speech.	वाणी, शब्द.
वज्र	*s. n.* A thunder-bolt.	इंद्राचें आयुध.
वञ्चकः	*s. m.* A jackal; a rogue.	कोल्हा, ठक.
वञ्चनम्	*s. n.* Cheating, fraud.	ठकबाजी.
वञ्चयितव्यम्	*fut. pass. part. vb.* वञ्च. Deceive.	ठकवावें.
वञ्चित	*pass. part.* Deceived, betrayed.	ठकविलेला.
वट	*s. m.* The Indian fig-tree.	वड.
वत्	*ind. affix.* As, like.	सारखा.
वत्सस्य	*gen. sin. s. m.* A calf.	वासराचा.
वदन्	*pres. part. vb.* वद. Speaking.	बोलणारा.
वदन	*s. n.* The mouth, face.	तोंड.
वदरिक	*s. m.* The jujube.	बोरीचें झाड.
वदान्य	*adj.* Liberal, generous.	उदार.
वदामि	*1st pr. vb.* वद. Speak, call.	बोलतों.
वधूः	*s. f.* A woman, wife; bride.	बायको, स्त्री.
वनदेवता	*s. f.* A forest-deity, dryad.	वनाची देवता.
वनम्	*s. n.* A forest.	रान, जंगल.
वनवासी	*m. agt.* Residing in a wood.	वनांत राहणारा.
वनस्थ	*agt.* Living in the forest.	वनांत राहणारा.
वनिता	*s. f.* A woman, wife, mistress.	स्त्री.
वन्दना	*s. f.* Praise, prefatory eulogium.	स्तुति.
वन्दिन्	*agt.* Praising, an eulogizer.	भाट.
वमन्ति	*3rd pl. pr.* वम. Vomit.	ओकतात.
वयम्	*nom. pl.* अस्मद्. We.	आम्हीं.
वयसि	*loc. s. n.* Age, time of life.	वयांत, उमरेंत.
वयस्क	*adj.* Aged, concerning age.	म्हातारा, वयाचा.
वरः	*m. adj.* Eldest; best; a husband; a boon.	देणगी, नवरा, उत्तम.
वरम्	*ind.* Better, preferably.	फार चांगलें.
वरयतम्	*2nd du. imp. vb.* वर. Choose.	निवडा, मागा.
वराटक	*s. m. n.* A cowrie-shell.	कवडी.
वर्ग	*s. m.* A class, tribe.	जात.
वर्जयेत्	*3rd sin. pot. vb.* वृज. Avoid, shun.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
वर्णः	*s. m.* Tribe, class, caste.	जात; रंग; अक्षर.
वर्णयितुम्	*inf. vb.* वर्ण. Describe.—वर्णितवान्. He related.	वर्णन करावयास.
वर्त्तक	*s. m.* A quail.	एका प्रकारचें पांखरूं.
वर्त्तते	*3rd sin. pr.vb.* वृत. Be, exist, stay; act, engage.	वागतो, आहे, राहतो.
वर्त्तनम्	*s. n.* Livelihood; wages.	निर्वाह, स्थिति, उपजीविका.
वर्त्तमानेन	*ins. part. pres.* Being, existing.	सांप्रत. [वयाचें.
वर्त्तितव्य	*fut. pass. part.* To be lived, practised.	वहिवाटावयाचें, वागा.
वर्त्ती	*agt.* Abiding, fixed.	वागणारा, राहाणारा.
वर्त्मना	*ins. sin. s. n.* A road, way.	मार्गानें.
वर्द्धते	*3rd sin. pr. vb.* वृध. Increase.	वाढतो.
वर्द्धन	*s. n.* An increasing; support, patronage.	वाढ.
वर्द्धमान	*pres. part. vb.* वृध. Increasing.	वाढणारा.
वर्द्धयति	*3rd sin. pr. caus. vb.* वर्द्धि. Augment, enrich.	वाढवितो.
वर्ष	*s. m.* A year.	साल.
वर्षति	*3rd sin. pr. vb.* वृष. Rain.	पाऊस पडतो.
वर्षाः	*s. f. pl.* The rains.	पाऊस, पावसाळा.
वर्षाकाल	*s. m.* The rainy season.	पावसाळा, पाऊसकाळ.
वर्षाम्बु	*s. n.* Rain-water.	पावसाचें पाणी.
वर्षिन्	*agt.* Raining.	वृष्टि करणारा.
वलय	*s. m. n.* A bracelet.	वळें, कडें.
वल्कलम्	*s. m.* Back of a tree.	साल.
वल्मीक	*s. m. n.* A mole or ant-hill.	वारूळ.
वल्लभ	*adj.* Dear.—*s. m.* A favorite.	आवडता, प्यारा.
वशम्	*s. m.* Authority, will; subjection.	स्वाधीन.
वशीकृतानाम्	*gen. pl. comp.* Brought into subjection.	मोहित केलेले, ताब्यांत आणलेले.
वश्यः	*m. adj.* Obedient, dutiful.	स्वाधीन झालेला.
वसति	*3rd sin. vb.* वस. Dwell, abide.	राहतो.
वसति	*s. f.* An abiding, residence.	वस्ती, राहणें.
वसा	*s. f.* Fat, suet.	चर्बी.
वसावशेषमलिनम्	*acc. sin. n.* Dirty with remains of fat.	
वसुधा	*s. f.* The earth; a piece of ground.	जग, पृथ्वी.
वसुधार	*agt.* Treasure-keeping.—ए *s. f.* Capital of Kuvera.	
वसेत्	*3rd sin. pot. vb.* वस Dwell.	राहे.
वस्तव्यम्	*fut. pass. part.* To be dwelt.	राहावयाचें.
वस्तु	*s. n.* A thing, substance; plot.	पदार्थ.
वस्त्र	*s. n.* Clothes, cloth.	कापड, चिरगुट.

Sanskrit.	English.	Murathi.
वस्त्रवेष्टित	*nom. sin. m.* Covered with clothes.	कापडांत गुंडाळलेला.
वहसि	*2nd sin. vb.* वह. Support, carry; move forwards.	वाहतोस नेतोस.
वहिःकृत	*pass. part.* Expelled, thrust out; expected; destitute.	वाहेर टाकलेला.
वहिर्	*ind.* Out, outside.	बाहेर.
वह्नि	*s. m.* Fire.	विस्तव.
वह्नितस्करपार्थिवैः	*ins. pl. m.* By *fire*, robbers, and fines to the king.	विस्तव चोर व राजा यांनीं.
वा	*ind.* Or, either, whether (expl.)	किंवा, अथवा.
वाक्	*s. f.* Speech, word; style; a parley.	बोलणें, वाणी.
वाक्पटुता	*s. f.* Eloquence.	बोलण्याचें चातुर्य.
वाक्पारुष्य	*s. n.* Abuse, slander.	कठोर भाषण.
वाक्यम्	*acc. s. n.* A word, saying.	भाषण.
वागुरा	*s. f.* A net, snare.	फांस, जाळें.
वाग्दण्डयोः	*gen. du. n.* Of speech and stick.	
वाग्दोष	*s. m.* Abuse, slander; unpleasant sound.	वाणीचा दोष.
वाग्व्यापार	*s. m.* Manner of speech.	भाषणाचा व्यापार.
वाङ्मधुर	*adj.* Sweet of speech.	बोलण्यांत गोड.
वाच्	*s. f.* Speech.	भाषण.
वाचक	*agt.* A speaker.	बोलणारा.
वाचस्पत्य	*abs. s. n.* Fine, eloquent speech.	पांडित्य.
वाच्यता	*s. f.* Blame, reproof.	दोष.
वाजिन्	*s. m.* A horse.	घोडा.
वाजिवारणलोहानाम्	*gen. pl. comp.* Of a horse, elephant, and iron.	घोडा हत्ती, आणि लोखंड ह्यांचें.
वाञ्छति	*3rd sin. pr. vb.* वाञ्छ् इ. Wish, long for.	इच्छितो.
वाञ्छा	*s. f.* Wish, inclination.	इच्छा.
वाणाः	*nom. pl. s. m.* An arrow.	तीर.
वाणी	*s. f.* Speech.	बोलणें.
वातघ्न	*agt.* Removing flatulence.	वायु हारक.
वातम्	*acc. s. m.* Air, wind, flatulency.	वारा, वायु.
वातूल	*adj.* Windy; crazy.	वायु करणारा.
वात्सल्यम्	*s. n.* Tenderness, excessive fondness.	ममता, लोभ.
वादयन्ति	*3rd pl. pr.* वादि. Make to sound.	वाजवितात.
वानर	*s. m.* A monkey.	
वाम	*adj.* Beautiful.	सुंदर.
वामलोचना	*s. f.* A fine-eyed woman.	चारु डोळ्यांची स्त्री.
वायसः	*s. m.* A crow.	कावळा.
वार	*s. m.* A multitude.	दिवस, रोज.
वारंवारम्	*ind.* From time to time, often.	वारंवार.

Sanskrit.	English.	Murathi.
वारण *s. m.*	An elephant.	हत्ती.
वारविलासिनी *s. f.*	A harlot.	कलावंतीण, कसबीण.
वाराङ्गना *s. f.*	A common woman.	कसबीण.
वाराणसी *s. f.*	*Benares.*	काशी शहर.
वारि *s. n.*	Water.	पाणी.
वारिराशि *s. m.*	A lake, ocean, sea &c.	समुद्र.
वारुणी *s. f.*	A spirituous liquor.	दारू.
वार्त्ता *s. f.*	News, story; conversation.	खबर.
वार्द्धकम् *s. n.*	Old age, infirmity.	म्हातारपण.
वासः *s. m.*	A house, abode.	राहणें.
वासभूमिम् *acc. s. f.*	Place of abode.	राहावयाची जागा.
वासयेत् *3rd sin. pot.* वासि.	Cause to abide; people.	राहो.
वासर *s m*	A time; turn.	दिवस.
वासव *s. m.*	*Indra*—god of clouds.	इंद्र.
वासस् *s. n.*	Cloth, clothes.	कापड, चिरगुट.
वासित *pass. part.* वासि.	Rendered populous.	
वासिना *ins. sin. m. agt.*	Dwelling, residing; an inhabitant.	राहणान्यानें.
वासुकिः *s. m.*	King of the snakes.	एका सर्पाचें नांव.
वासव्य *s. m.*	A dweller, resident.	
वाहन *s. n.*	A carrying; a beast of burden or vehicle.	
वाहिना *ins. agt.*	Bearing; a bearer.	वाहणान्यानें.
वाहिनी *s. f.*	The army; equipage.	फौज, सैन्य.
वाह्यमानस्य *gen. sin. pr. part. pass. caus. vb.* वाहि.	Borne along, impelled.	ज्यास वाहून नेतात असा.
वि *prep.*	*Denoting disunion.*	
विंशति *s. f.*	Twenty.	वीस.
विंशतिवर्षदेशीयः *m. adj.*	About twenty years old.	
विकट *adj.*	Large.	मोठा.
विकलम् *acc. m. adj.*	Defective, impaired.	अयवाचा.
विकल्पेत *3rd sin. pot. vb.* कृप *with* वि.	Doubt, hesitate.	संशय घेवो.
विकार *s. m.*	Change.	फेर, तफावत.
विकारित *pass. part.* कारि.	Rendered unfavourable, perverted.	
विकीर्ण *pass. part. vb.* कॄ	Showed, scattered.	पसरलेला.
विकीर्य *ind. pret. part. vb.* कॄ	Having scattered.	विखरून.
विकृत *pass. part. vb.* कृ *with* वि.	Changed, estranged.	विकार झालेला.
विकृतबुद्धिः *nom. sin. m.*	Changed in mind, enraged.	रागावलेला.
विकृताकारम् *acc. sin m.*	Changed in appearance.	भयंकर.

Sanskrit.	English.	Murathi.
विक्रमः	*s. m.* Valour, courage.	पराक्रम.
विक्रय	*s. m.* Sale.	विक्री.
विक्रिया	*s. f.* Change, deviation.	फेर, विकार.
विक्रीय	*ind. pret. part.* Having sold.	विकून.
विगृह्णीयात्	*3rd sin. pot. vb.* ग्रह. Fight.	लढो.
विग्रह	*s. m.* War, battle; plundering.	लढाई.
विग्रहयितुम्	*inj. vb.* ग्रह take, *with* वि. Fight.	लढण्याकरतां.
विग्राह्य	*fut. pass. part.* To be fought with.	लढून.
विघट्टित	*pass. part. vb.* घट्ट. Rubbed, struck, broken, injured.	हटवलेला.
विघातयेत्	*3rd sin. pot.* He should cause to be killed.	मारवो.
विचक्षण	*adj.* Clever; wary.	शाहाणा, चतुर.
विचरत्	*pres. part. vb.* चर. Marching.	चालणारा.
विचार	*s. m.* Judgment; reason; trial; opinion; regard; notice.	
विचारज्ञ	*agt.* A judge; a person of judgment.	विचारी.
विचारणा	*s. f.* Deliberation, reflection.	विचार.
विचारय	*2nd sin. imp.* चारि. Deliberate, rightly estimate.	तपास कर, विचार-कर.
विचार्य	*ind. pret. part.* Having deliberated.	तपासून विचार करून.
विचित्र	*adj.* Various; painted; charming.	नाना प्रकारचा.
विचिन्त्य	*ind. pret. part.* Having thought, reflected.	मनन करून, विचार करून.
विचेतन	*adj.* Unconscious, senseless.	निर्जीव.
विचेष्टित	*pass. part. vb.* चेष्ट strive, *with* वि. Done, contrived.—*s. n.* Effort, act, evil act.	
विजन	*adj.* Private, lonely.	एकांत.
विजय	*s. m.* Victory.	फत्ते.
विजयन्ते	*3rd pl. pr. vb.* जि. Conquer.	जिंकतात.
विजयिन्	*agt.* Victorious.	जिंकणारा.
विजिगीषु	*agt.* Desirous to conquer; an invader.	जिंकावयास इच्छिणारा.
विजेतुम्	*inf. vb.* जि *with* वि. To conquer.	जिंकावयास.
विज्ञ	*agt.* Wise.—*s. m* A wise man.	शाहाणा.
विज्ञप्त	*pass. part.* ज्ञपि *with* वि. Apprized, informed of.	
विज्ञात	*pass. part. vb.* ज्ञा know, *with* वि. Discovered.	माहीत.
विज्ञान	*s. n.* Knowledge, science; worldly wisdom.	माहिती.
विज्ञानविक्रमयशोभिः	*ins. pl. n.* By knowledge, valour, and fame.	
विज्ञापित	*pass. part.* Apprized, informed.	

[illegible]

विद्यावृद्ध comp. Old in knowledge.

विद्याहीन: non. pl. m. Without learning, ignorant.

विद्रुत past part. vb. द्रु run, with वि Running, flying.

विद्वज्जन. s. m. A wise man

विद्वान् m. adj. Wise, learned.

विद्विष s. m. An enemy. — शत्रु, वैरी.

विधा s. m. Mode, fashion, sort. — रीति, प्रकार, तरह.

विधत्ते 3rd sin. pr. vb. धा with वि. Do, practice. — करता है.

Sanskrit.	English.	Marathi.
विधातव्या *fut. pass part. f.*	To be done.	करावयाची.
विधातृवशात् *abl. s. m.*	From the will of Fate.	दैवयोगानें.
विधास्यति *3rd sin. 2nd fut.* धा *with* वि.	Will provide or make.	करील.
विधिः *s. m.*	Fate; Brahma; providence; a precept, law, contrivance.	दैव; ब्रह्मदेव; नियम.
विधिविधानात् *abl. sin. s. m.*	Occurrence of predestined events.	दैवानें.
विधीयते *3rd sin. pr. pass. vb.* धा *with* वि.	Appoint, fix, establish; contrive; command; use; effect; attain.	सांगितलें जातें.
विधुः *s. m.*	The moon.	चंद्र.
विधुरं *s. n.*	Mental agitation, terror.	दुःख, भय.
विधुरदर्शनम् *acc. sin. n.*	The experiencing alarm.	अपशकुन, अनर्थ.
विधेया *f. fut. pass. part.* धा *with* वि.	To be made, managed.	करावी.
विधेहि *2nd sin. imp. vb.* धा *with* वि.	Perform thou.	तूं कर.
विनिपाति *n. agt.*—तिन्.	Falling; perishing.	नाश पावणारें.
विनयम् *acc. s. m.*	Modesty; good behaviour; training.	नम्रपणा.
विनश्यति *3rd sin. pr. vb.* नश.	Perish, die out.	नाश पावतो, मरतो.
विनश्वरे *loc. n. adj.*	Perishable.	नाशवंत.
विनष्ट *pass. part. vb.* नश.	Perished, dead.	नाश पावलेला.
विना *ind.*	Without.	वांचून.
विनाशः *s. m.*	Destruction, death; ruin.	नाश.
विनाशित *pass. part. caus. vb.* नाशि.	Destroyed.	नाश पावलेला.
विनाशिन् *agt.*	Perishing.	नाश पावणारा.
विनिघ्नन्ति *3rd pl. pr. vb.* हन kill, *with* वि.		ठार मारतात.
विनिपातित *pass. part caus. vb.* पाति.	Killed; made to fall.	मारलेला.
विनियोग *s. m.*	Giving something for some return; application; employment.	योजना.
विनियोजयेत् *3rd sin. pot. vb.* युज join, *with* नि, *and* वि.	Appoint.	योजो.
विनीत *pass. part. vb.* णी lead, *with* वि.	Well-trained; discreet.	नम्र.
विनीतत्वम् *s. n.*	Modesty, decorum.	नम्रपणा.
विनीति *s. f.*	Reverence, homage.	मुजरा.
विनोदेन *ins. sin. s. m.*	Diversion, amusement.	मस्करीनें.
विन्दु *s. m.*	A drop.	थेंब.
विन्देत *3rd sin. pot. vb.* विद्.	Find, get, possess.	मिळवो.

Sanskrit.	English.	Murathi.
विन्ध्य	*s. m.* The *Vindhya* mountains.	एका पर्वताचें नांव.
विपक्ष	*s. m.* An enemy, rival.	शत्रु, दुश्मान.
विपत्	*s. f.* Misfortune.	दरिद्र, संकट.
विपत्काले	*loc. s. m.* Season of calamity.	संकटकाळीं.
विपत्तिः	*s. f.* Calamity, disaster; failure.	दरिद्र, संकट.
विपदि	*loc. s. f.* विपद्. Misfortune.	संकटांत, दुर्दैवांत.
विपद्दशा	*s. f.* A state of misfortune.	कमनशीब.
विपद्यते	*3rd pr. vb.* पद् fall. Fall into misfortune.	संकटांत पडतो.
विपन्नायाम्	*loc. f. pass. part. vb.* पद् *with* वि. Unfortunate, fallen into trouble.	संकटांत पडलेली.
विपरीत	*adj.* Reverse, contrary.	उलटी.
विपरीतता	*abs. s. f.* Contrariety, opposition.	विपरीतपणा.
विपर्य्यय	*s. m.* Contrariety.	उलटा पालट, घालमेल, बदलणूक.
विपश्चित्	*s. m.* A Pandit, a wise person.	पंडित.
विपुल	*adj.* Large.	पुष्कळ.
विप्रलब्ध	*pass. part. vb.* लभ *with* प्र *and* वि. Deceived, cheated.	ठकवलेला.
विप्रेण	*ins. s. m.* A Brahman.	ब्राह्मणानें.
विप्लवे	*loc. sin. s. m.* Tumult; rapine; invasion.	उपद्रव, धामधूम, दंगा.
विप्लवेत	*3rd sin. pot. vb.* प्लु float, with वि. Drift about; be immersed.	
विभक्त	*pass. part. vb.* भज share. Distributed, divided.	निराळा, वांटलेला.
विभव	*s. m.* Wealth, substance.	मातबरी.
विभाग	*s. m.* Division of spoil.	वांटा.
विभावयेत्	*3rd sin. pot. caus. vb.* भावि, *from* भु, *with* वि. One should estimate.	भावीत करो.
विभिन्न	*pass. part. vb.* भिद्. Break; separate; contrary.	निराळा केलेला.
विभीषण	*s. m.* Name of *Ravana's* brother.	रावणाचे भावाचें नांव.
विभूति	*s. f.* Power, supernatural force.	मोठी शक्ति.
विभ्रम	*s. m.* The roll of a wave.	लाटेचें चालणें.
विमर्द्द	*s. m.* Destroying; breaking.	नासणें, तोडणें.
विमला	*adj.* Clear, pure, beautiful.	स्वच्छ.
विमुखे	*loc. n. adj.* With averted face, unfavourable.	वांकडा, उलटा.
विमुच्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* मुच abandon, *with* वि.	सोडला जातो.
विमुह्यति	*3rd sin. pr. vb.* मुह *with* वि. Be perplexed, at fault.	मोह पावतो, भुलतो.
विमुञ्चति	*3rd sin. pr. vb.* मुच. Abandon.	सोडतो.
विमृश्य	*ind. pret. part. vb.* मृश. Consider, ponder, *with* वि.	विचार करून.
विमृश्यकारिन्	*agt.* One acting after deliberation.	विचारी.

Sanskrit. English. Murathi.

विमोचितः *m. pass. part.* मोचि. Set at liberty. सोडलेला.
वियति *loc. s. n.* The air, sky. आकाशांत.
वियोग *s. m.* Absence; disunion; departure. निराळेपणा.
वियोगावसानक *comp.* Ending in parting.
विरक्तः *m. pass. part. vb.* रञ्ज be attached, *with* वि. त्याची प्रीति उ-
Indifferent, estranged. डाली तो, उदासीन.
विरक्तप्रकृतिः *nom. sin. m.* Whose head men are dis-
affected.
विरक्तभावस्य *gen. sin. m.* Disinclined to, not liking.
विरलम् *ind.* Rarely, seldom. क्वचित्.
विरहः *s. m.* Absence; desertion; exemption; want. अभाव, नसणें.
विरहितः *pass. part. vb.* रह *with* वि. Abandoned. सोडलेला.
विरुद्ध *pass. part. vb.* रुध. Oppose, opposed; dis- उलट.
agreeable.
विरूपयितुम् *inf. vb.* रूप. To disfigure. वांकडें.
विरोध *s. m.* Quarrel, war, hostility.
विरौति *3rd pr. vb.* रु *with* वि. Tinkle, sound. गोंगाट करितो.
विलंब *s. m.* Delay. खोळंबा, उशीर.
विलपन *s. n.* Lament, complaint. शोक.
विलपसि *2nd sin. pr. vb.* लप *with* वि. Lament, शोक करतोस.
complain.
विलम् *acc. s. n.* A cave, hole. बीळ.
विलम्ब *s. m.* Slowness, delay. उशीर, अवकाश.
विललास *3rd sin. 2nd pret. vb.* लस shine, *with* वि. खेळला.
Toy, sport.
विलास *s. m.* Luxury; elegance; play. खेळ, गमत.
विलिप्त *pass. past. vb.* लिप smear. Be smeared. माखलेला.
विलुम्पति *3rd sin. pr. vb.* लुप cut. Seize, rob, लुटतो.
plunder.
विलेपनम् *s. n.* Anointing; perfume, sandal oil &c. उटी लावणें.
विलोकयति *3rd sin. pr. vb.* लोक look, *with* वि. Look पाहातो.
on both sides.
विलोक्य *ind. pret. part.* Having seen, observed. पाहून.
विवदमानानाम् *gen. pl. part. pr. vb.* वद *with* वि. भांडणाऱ्यांचा.
Disagreeing, contending.
विवदेत् *3rd sin. pot.* वद *with* वि. Dispute, litigate. भांडो.
विवरम् *acc. s. n.* A hole or burrow. भुयार, बीळ.
विवर्जित *pass. part. vb.* वृज. Left; shunned; destitute. टाकलेलें.
विवर्द्धन *s. n.* Increase. वाढणें.
विवशाः *nom. pl. f. adj.* Necessary; subject; powerless. आधीन.

Sanskrit.	English.	Murathi.
विवस्वत् *s. m.* The sun.		सूर्य.
विवाद *s. m.* A contest, or dispute.		कज्या.
विवादिन् *s. m.* An opponent, disputant.		भांडणारा.
विवाह *s. m.* A wedding.		लग्न.
विवाहचतुष्टयम् *acc. s. n.* A marriage with four wives.		चार लग्नें.
विविक्त *pass. part. vb.* विच. Lonely, solitary.		एकांत.
विविक्तासनः *nom. sin. m.* (*pr.* आसन *s. n.* Sitting) Sitting in a lonely place.		एकांतीं बसणारा.
विवृत *pass.part.* वृ cover, *with* वि. Expanded, open.		पसरलेला, उघड [केलेला.
विवृतास्यः *nom. sin. m.* Open-mouthed.		तोंड पसरलेला.
विवृद्धि *s. f.* Augmentation.		वाढणें.
विशन्ति 3*rd pl. pr. vb.* विश. Enter.		आंत जातात.
विशारदः *m. adj.* Learned, clever.		हुशार.
विशालः *m. adj.* Great, illustrious.		मोठा.
विशालकुलसम्भवाः *comp.* विशाल *adj.* Great, कुल Family, *and* सम्भव *s. m.* Birth.		मोठ्या कुळांतले.
विशिष्टताम् *acc. abs. s. f.* Distinction, eminence.		थोरपणा, श्रेष्ठपणा.
विशिष्टवर्णम् *acc. s. m.* Of a choice colour.		उत्कृष्ट रंगाचें.
विशिष्टैः *ins. pl. m. pass. part. vb.* विष. Distinguished, excellent.		मुख्य.
विशीर्येत 3*rd sin. pot. vb.* शॄ injure, *with* वि. Wasted, impaired.		
विशुद्ध *pass. part. vb* शुध be pure. Pure, faultless; correct.		
विशेषः *s. m.* Difference; attribute; sort; manner; best kind.		अधिकपणा, भेद.
विशेषज्ञ *agt.* Discerning difference, wise.		अधिक जाणणारा.
विशेषतस् *ind.* Especially.		विशेषेंकरून.
विशोधित *abs. s. n.* A clearing from obstruction.		
विश्रब्धे *loc. sin. m. pass. part. vb.* श्रम्भ be careless, *with* वि. Rested, tranquil, easy.		विश्रांसलेला, गैर-सावध.
विश्रम्भ *s. m.* Repose, confidence; affection; festive noise.		भरंवसा.
विश्रम्भालाप *s. m.* Free, unrestrained talk.		विश्रामाची गोष्ट.
विश्रम्य *ind. pret. part.* श्रम be tired, *with* वि. Having reposed.		विसावा घेऊन.
विश्रामः *s. m.* Rest, repose.		आराम, विसावा.
विश्रुतम् *n. pass. part. vb.* श्रु. Known, notorious.		एकलेलें, प्रख्यात.
विश्रूयते 3*rd sin. pr. pass.* Is celebrated.		एकलें जातें.

Sanskrit.	English.	Murathi.
विश्वसिति	*3rd sin. pr. vb.* श्वस breathe. Confides in.—	विश्वासतो.
विश्वस्त.	*pass part.*	भरंवसा.
विश्वासः	*s. m.* Confidence, confidential intercourse.	
विश्वासकथाप्रसङ्गः	*s. m.* A confidential talk.	विश्वास घातकी.
विश्वासघातकः	*s. m.* A traitor to confidence.	विश्वासू.
विश्वासपात्रम्	*acc. sin. m.* Worthy of confidence.	
विश्वासप्रतिपन्न	*comp.* Confiding, trusting.	विश्वासाची जागा.
विश्वासभूमिः	*s. f.* An object worthy of trust.	विश्वासून.
विश्वास्य	*ind. pret. part.* श्वासि. Having inspired confidence.	
विषकुम्भम्	*acc. sin. m.* A jar of poison.	विषाचें भांडें.
विषघ्नः	*m. agt.* (विष poison *and* घ्न killing) An antidote.	विष घालिवणारा.
विषण्ण	*pass. part. vb.* षद sink. Downcast, dejected, sorrowful.	उदास.
विषदिग्ध	*comp.* Poisoned.	विखारलेला.
विषद्रुम	*s. m.* A poison-tree.	विषाचें झाड.
विषम्	*s. n.* Poison; cane.	विख.
विषम	*adj.* Uneven; matchless; difficult.—मा. A thicket, or crag; wicked.	कठीण.
विषमेषु	*s. m.* The god *Kamadeva*—(विषम odd *and* इषु arrow) "armed with five arrows."	
विषय	*s. m.* An object; familiarity; a country; sphere. —*in comp.* Respecting; familiar.	
विषयिन्	*adj.* Conversant with, attached to worldly objects; a wordling; a materialist.	
विषवृक्षस्य	*gen. s. m.* A poison-tree.	विषाचें झाड.
विषहृदयः	*nom. sin. m.* Poison-hearted.	कडू मनाचा.
विषाण	*s. m. n.* A horn.	शिंग.
विषादः	*s. m.* Dejection, sorrow, remorse.	खेद, पश्चात्ताप.
विषीदति	*3rd sin. pr. vb.* षद sink, *with* वि. Be cast down, despond.	दुःख करितो, कष्टी होतो.
विषुवत्	*s. n.* The equinox.	
विषुवत्संक्रान्ति	*s. f.* The passage of the sun to the next sign, at the equinox.	
विष्टभ्य	*ind. pret. part. vb.* ष्टम्भ prop. Supporting, resting heavily; staggering.	
विष्णुशर्म्मा	*s. m. A proper name.*	विष्णु नांवाचा.
विसर्ज्जित	*pass. part. caus. vb.* सर्ज्जि. *pr.* सृज. Let go, abandoned, left alone.	सोडलेला, टाकलेला.
विसर्पन्	*pres. part. vb.* सृप go. Gliding, skimming.	सरपटणारा.

Sanskrit. English.	Murathi.
विस्तर *s. m.* Number, abundance.	
विस्तीर्णता *s. f.* Extension, space.	विस्तार.
विस्तीर्णम् *n. pass. part. vb.* स्तृ spread. Stretched; strewed.	पसरलेलें.
विस्मयः *s. m.* Surprise, dismay; pride.	आश्चर्य.
विस्मित *pass. part. vb.* स्मि smile, *with* वि. Surprised, dismayed.	आश्चर्य पावलेला.
विस्मृत *pass. part. vb.* स्मृ remember, *with* वि. Forgotten.	विसरलेला.
विस्मृतसंस्कारः *nom. sin. m.* Forgetting his promise.	
विस्मृतिः *s. f.* A forgetting, forgetfulness.	विसर.
विहगाः *nom. pl. s. m.* A bird.	पक्षी, पाखरें.
विहङ्गमाः *nom. pl. s. m.* A bird.	पक्षी, पाखरं.
विहस्य *ind. pret. part.* Having laughed, laughing.	हंसून.
विहाय *ind. pret. part.* Having abandoned.	टाकून, सोडून.
विहार *s. m.* An open building, a temple.	मंडप, देऊळ.
विहारिणः *nom. pl. m. agt. pr. vb.* हृ take, *with* वि. Roaming about at will.	मौजेनें फिरणारे.
विहीनः *m. pass. part. vb.* हा quit. Abandoned; destitute.	सोडलेला.
वीक्षते *3rd sin. pr. vb.* ईक्ष् see. Look at, view.	पाहातो.
वीचि *s. m. f.* A wave.	लाट.
वीज *s. m.* Seed.	बीं.
वीणा *s. f.* A lute.	तंबुरा.
वीतरागेण *ins. sin. m. comp.* इत gone, वि away, *and* राग passion. Exempt from passions.	शांतानें.
वीर *s. m.* A hero—*as. adj.* Powerful; heroic.	शूर.
वीरसमन्वितः *m. comp.* Attended by warriors.	
वीर्य्य *abs. s. n.* Courage.	शूरपणा.
वृक्ष *s. m.* A tree.	झाड.
वृक्षाग्रम् *s. n.* The top of a tree.	झाडाचा शेंडा.
वृणते *3rd pl. pr. vb.* वृ. Choose.	वरतो.
वृत *pass. part. vb.* वृ. Encompassed.	वेढलेला, गुंडाळलेला.
वृत्त *pass. part vb.* वृत. Done, finished; happened.	झालेलें.
-त्तम् *s. n.* A state of living; conduct.	वर्तणुक.
वृत्तान्त *s. m.* Tiding, topic, a tale.—न्तदर्शिन् *agt.* Witnessing a transaction.	बातमी, / बातमी.
वृत्ति *s. f.* Livelihood, calling; course, state; mental habit.	कसब, धंदा.
वृत्तिता *abs. s. f.* State of existence.	अस्तित्व.

Sanskrit.	English.	Murathi.
वृत्त्यर्थम्	*ind.* For sake of subsistence.	उपजीविके करितां.
वृथा	*ind.* To no purpose, vainly.	व्यर्थ.
वृद्ध	*pass. part. vb.* वृध. Increased; old.—*s. m.* An elder.	वाढलेलें; म्हातारा.
वृद्धत्वे	*loc. s. n.* Old age.	म्हातारपणीं.
वृद्धद्विजरूपिन्	*adj.* Having the form of an old Brahman.	म्हाताऱ्या ब्राह्मणाचा वेष घेणारा.
वृषभः	*s. m.* A bull.	बैल.
वृष्टिः	*s. f.* Rain, rainy season.	पाऊस.
बृहस्पतिः	*s. m.* The lord of the planet Jupiter—*Vrihaspati.*	
वेग	*s. m.* Speed; a stream.	जोर, जलदी.
वेणु	*s. m.* A bamboo.	वेळू.
वेताल	*s. m.* A goblin, spirit.	
वेत्ति	*3rd sin. pr. vb.* विद् Know, discover; consider; acknowledge.	जाणतो.
वेद	*s. m.* The Hindu scriptures.	
वेदना	*s. f.* Pain.	
वेला	*s. f.* Time; tide, a current.	वेळ.
वेश्मनि	*loc. s. n.* A house, dwelling.	घरीं.
वेश्या	*s. f.* A harlot.	कसबीण.
वेष्टितः	*m. pass. part. vb.* वेष्ट inclose. Inclosed; wrapped; beset.	गुंडाळलेला.
वै	*ind.* Truly. *Expl. particle.*	खरोखरीं.
वैकल्य	*abs. s. n.* Disorder, ailment.	
वैचित्र्यम्	*abs. s. n.* Variety.	नाना तऱ्हा.
वैजयन्ती	*s. f.* A flag, banner.	पताक, झेंडा.
वैद्यः	*s. m.* Physician.	
वैयात्य	*abs. s. n.* Immodesty, shamelessness.	निर्लज्जपणा.
वैरी	*s. m.* A foe.	शत्रू.
वैराग्य	*abs. s. n.* Disaffection, mutiny.	उदासीनपणा.
वैश्य	*s. m.* A man of the third class; a merchant or farmer.	वाणी.
वैश्रवण	*s. m. Kuvera,* God of wealth.	देवाचा खजीनदार, कुबेर.
वैषम्य	*abs. s. n.* Inequality.	भेद.
व्यग्र	*adj.* Perplexed.	
व्यजन	*s. n.* A fan.	पंखा.
व्यज्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* अञ्ज make clear, *with* वि. Is made manifest, or brought into play.	स्पष्ट केला जातो.
व्यञ्जन	*s. n.* Same; a mark, badge.	चिन्ह, खूण.

Sanskrit.	English.	Marathi.
व्यतिकर	*s. m.* Misfortune.	दुर्दैव.
व्यथा	*s. f.* Pain, distress.	उपद्रव, रोग.
व्यपदेश	*s. m.* Stratagem, fraud; designation.	युक्ति, मीष.
व्यपेत	*pass. part. vb.* इ go, *with* अप *and* वि. Gone far off, away.	
व्यपेयाताम्	*3rd du. pot. same vb.* May separate.	
व्यभिचार	*s. m.* The following wrong courses, straying.	छिनाल्की.
व्यभिचारिणी	*f. agt. pr. vb.* चर *with* अभि *and* वि. Going astray.—*s. f.* A harlot.	छिनाल स्त्री.
व्ययमान	*pres. part. atm. vb.* व्यय. Squandering.	खर्चला जातो तो.
व्ययिन्	*adj.* Declining, spending, wasting.	खर्च करणारा.
व्ययेन	*ins. sin. s. m.* Expenditure, loss.	खर्चानें.
व्यर्थ	*adj.* Useless, unprofitable.	फुकट.
व्यर्थयत्ने	*loc. sin. n.* Useless in its efforts.	ज्याची निरर्थक मेहनत झाली आहे तो.
व्यलीक	*adj.* Disagreeable.—*s. n.* An impropriety.	त्रासदायक; दुःख.
व्यवसाय	*s. m.* Exertion; persevering pursuit; trick; skill.	मेहनत, व्यासंग.
व्यवसायिन्	*adj.* Active, enterprising.	मेहनती, व्यासंगी.
व्यवस्थाप्य	*ind. pret. part.* Having set or placed.	वसवून, ठरवून.
व्यवस्थित	*pass. part. vb.* स्था *with* अव *and* वि. Determined, decreed.	देताचा, ठरलेला.
व्यवहरामि	*1st sin. pr. vb.* हृ take, *with* अव *and* वि. Act.	व्यवहार करतो.
व्यवहर्तव्य	*fut. pass. part.* To be practised.	व्यवहार करण्याजोगा.
व्यवहारम्	*acc. s. m.* Propriety of conduct; demeanour; usage; practice; public business.	व्यापार.
व्यवहाराङ्ग	*s. n.* The body of law.	लोकांची चाल, कायदा.
व्यवह्रियताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* हृ *with* अव *and* वि. Let business be proceeded with.	चालू द्यावें.
व्यसनप्रसारितकरः	*nom. sin. m.* With hand outstretched to afflict.	
व्यसनम्	*s. n.* Calamity; fate; ill-luck; vice; intense application.	संकट, दुःख, दुर्दैव.
व्यसनिता	*abs. s. f.* Evil destiny, calamity; inability.	संकट.
व्यसनिन्	*adj.* Addicted to ill habits; vicious.	
व्यसनीयः	*m. adj.* Addicted to evil habits.	
व्यस्त	*pass. part.* अस throw, *with* वि. Confounded, bewildered.	चक्री गुंग झालेला.
व्याकुलः	*nom. sin. m. adj.* Disturbed, agitated; overcome.	
व्याघात	*s. m.* Obstacle, hindrance.	अडथळा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
व्याघ्रः	*s. m.* A tiger.	वाघ.
व्याघ्रता	*abs. s. f.* The condition of a tiger.	वाघपणा.
व्यादान	*s. n.* Opening, setting open.	
व्याधः	*s. m.* A hunter.	पारधी.
व्याधि	*s. m.* Sickness, malady.	आजार, रोग.
व्याधितम्	*acc. m. adj.* Sick, ill.	आजाऱ्याला.
व्याधिदुर्भिक्षपीडितम्	*acc. sin. n.* Wasted with sickness and famine.	आजारानें व दुष्काळानें पीडलेला.
व्यापादयति	*3rd sin. pr. caus. vb.* पादि *with* आ *and* वि. Kill, doom to death.	ठार मारतो.
व्यापार	*s. m.* Attempt, effort; practice; business; meddling.	
व्याप्त	*pass. part. vb.* आप obtain, *with* वि. Pervaded, covered over.	व्यापलेला.
व्याल	*s. m.* A snake.	साप.
व्यालग्राहिन्	*s. m.* A snake-catcher.	साप धरणारा.
व्यूह	*s. m.* A squadron; warlike array.	बुरूज.
व्योमन्	*s. n.* The sky.	आकाश.
व्रजामि	*1st sin. pr. vb.* Go.	जातों.
व्रण	*s. m.* A tumour, ulcer.	जखम.
व्रणित	*pass. part. vb.* व्रण. Wounded.	जखमी झालेला.
व्रणितहृदयः	*nom. sin. m.* Heart-stricken.	जखमी उराचा.
व्रतम्	*s. n.* A vow, a religious act, austerity.	धर्मकृत्य.

श

Sanskrit.	English.	Marathi.
शकटम्	*s. n.* A cart.	गाडा.
शकटार	*s. m.* Name of king Nanda's minister.	विशेष नाम.
शकुनि	*s. m.* Name of the uncle of the *Kaurava* princes.	विशेष नाम.
शक्त	*pass. part. vb.* शक be able. Strong, able.	समर्थ.
शक्ति	*s. f.* Power, energy; royal power; a spear.	सामर्थ्य, जोर.
शक्तिधर	*s. m.* A lancer; son of Viravara.	कार्तिकस्वामीचें नांव.
शक्तु	*s. m. n.* Flour, meal.	सातु.
शक्नोति	*3rd sin. pr. vb.* शक be able, शक्नोति जेतुम्. He can conquer.	शकतो.
शक्यन्ते	*3rd pl. pres. same. vb.* They can.	
शक्यप्रतीकारः	*nom. sin. m.* Capable of removal.	उपाय होण्याजोगा.
शङ्कनीय	*fut. pass. part. vb.* शक इ. To be suspected.	संशयाचा.
शङ्कया	*ins. s. f.* Alarm, fear; doubt.	संशयानें.
शङ्कास्पदम्	*s. n.* Ground for suspicion.	संशयाची जागा.

Sanskrit.	English.	Murathi.
शङ्कितः	*m. pass. part.* Alarmed.	संशयित.
शङ्किन्	*agt.* Suspecting; fearing.	शंका करणारा.
शङ्कु	*s. m.* A dagger.	
शङ्क्यते	*3rd sin. pr. pass.* Is suspected.	शंकिला जातो.
शठ	*adj.* Roguish.	लुच्चा.
शत	*s. n.* A hundred.	शंभर.
शतद्वारम्	*acc. n. comp.* Hundred-gated.	शंभर द्वारांचें.
शतमुखम्	*acc. sin. n.* Having a hundred inlets.	शंभर तोंडाचें.
शतलक्ष	*comp.* A hundred lacs.	शंभर लाख.
शतायुः	*nom. sin. m.* A hundred years old.	शंभर वर्षांचा.
शत्रु	*s. m.* A foe, an enemy.	दुस्मान.
शत्रुविग्रह	*s. n.* Hostile invasion.	शत्रूवर स्वारी.
शनैस्	*ind.* Slowly, gently; now and then.	हळु हळु.
शपथ	*s. m.* An oath.	आण.
शपमान	*pres. part. vb.* शप. Cursing, abusing.	शापदेणारा, शिव्यादेणारा.
शब्द	*s. m.* A noise, cry, word.	
शब्दमात्र	*s. m.* A mere sound.	केवळ शब्द.
शमयति	*3rd sin. pr. caus. vb.* शमि make quiet. Calm, still; quench.	शांत करितो, विझवतो.
शयनम्	*s. n.* Sleeping, recumbent posture.	झोंप, लवंडणें.
शयित	*pass. part. vb.* शी. Sleeping.	निजलेला.
शय्या	*s. f.* A bed.	बिछाना.
शर	*s. m.* An arrow.	बाण.
शरणम्	*acc. s. n.* A preserver; protection; sanctuary.	रक्षणकर्ता.
शरणागतम्	*acc. sin. m.* Come for protection; a refugee.	शरण आलेला.
शरद्	*s. f.* The autumn.	अश्वीन कार्तिक.
शरन्मेघ	*s. m.* An autumn-cloud.	शरदकाळचा मेघ
शराव	*s. m.* A cup, dish or plate.	परळ.
शरीरम्	*s. n.* The body; life; health.	
शरीरवैकल्य	*s. n.* Ailment, disease of body.	शरीराचा आजारीपणा
शशक	*s. m.* A hare.	ससा.
शशाङ्कः	*s. m.* The moon (शश *and* अङ्क a spot).	चंद्र.
शशिदिवाकरयोः	*comp.* शशिन् the moon, *and* दिवाकरयोः *gen. du.*—कर The sun, maker of day.	चंद्रसूर्यांचा.
शशिनः	*gen. sin. s. m.* The moon.	चंद्राचा.
शश्वत्	*ind.* Continually, repeatedly.	नेहेमीं.
शस्त्रपाणीनाम्	*comp.* शस्त्र a weapon, and पाणि *s. m.* the hand.	हत्यारबंद.
शस्त्रम्	*s. n.* A weapon, arms.	हत्यार.

Sanskrit.	English.	Murathi.
शस्यक्षेत्र *s. n.*	A corn-field.	शेत.
शस्यभक्षक *agt.*	Eating grain.	दाणा खाणारा.
शस्यम् *s. n.*	Corn, fruit.	दाणा, धान्य.
शाकेन *ins. s. m.*	A pot-herb, salad.	भाजीनें.
शाखायाम् *loc. sin.*—खा *s. f.*	A branch.	फांदीवर.
शाठ्य *s. n.*	Knavery, villainy.	लुचेगिरी.
शान्त *pass. part. vb.* शम.	Abated, stilled.	
शान्तचेतसाम् *gen. pl. comp.*	Composed, quiet-minded.	शान्तमनाचे.
शान्तिः *s. f.*	Quiet, calm; relief.	
शाला *s. f.*	A house, hall.	घर.
शाल्मली *s. f.*	The silk-cotton-tree.	शेवरीचें झाड.
शावकः *s. f.*	The young of an animal.	मूल, पिलूं.
शाश्वत *adj.*	Lasting, continual, eternal.	नेहेमीचा.
शास्ति *3rd sin. pr. vb.* शास.	Rule, order, direct.	हांकतो, अम्मल करतो. हुकूम करतो.
शास्त्रज्ञ *agt.*	Knowing sciences, learned.	शास्त्र जाणणारा.
शास्त्रम् *s.n.*	An order, or command; scripture; science; a treatise; literature; a book.	कायदा, विद्या, धर्मपुस्तक.
शास्त्रवत् *ind.*	According to scripture or authority.	शास्त्रा प्रमाणें.
शास्त्रानुष्ठानेन *comp.* शास्त्र books, *and* अननुष्ठान *s. n.*	Inattention, neglect.	शास्त्र न शिकल्यानें.
शिक्षित *pass. part. vb.* शिक्ष.	Learned, well-read.	शिकलेला.
शिखर *s. m. n.*	A peak, summit, hill-top.	शेंडा, माथा.
शिखा *s. f.*	A flame; a lock of hair on the head.	शेंडी, ज्वाला.
शिथिल *adj.*	Loose; lax; languid; useless.	सईल, ढिला.
शिरः *s. n.*	The head.	डोकें.
शिला *s. f.*	A stone, rock.	दगड.
शिलीमुख *s. m.*	A thick-headed fellow; a bee; an arrow.	बाण, भुंगा, ठोंच्या.
शिव *adj.*	Prosperous.	कल्याणकारक.
शिशु *s. m.*	A child, an infant.	तान्हेंमूल.
शिष्ट *pass. part. vb.* शिष.	Left; distinguished; chief.—*s. m.* A chief or councillor; a good man.	विद्वान्.
शिष्टसभा *s. f.*	A council of chief men.	विद्वानांची कचेरी.
शीघ्रम् *ind.*	Quickly.	लौकर.
शीत *m. adj.*	Cold.	थंडगार.
शीतकाले *loc. sin. s. m.*	Cold season.	हिंवाळ्यांत.
शीततास् *acc. abs. s. f.*	Coldness.	थंडपणाला.
शीतलम् *n. adj.*	Cold, cool.	थंड, गार.
शीतार्त *comp.*	Chilled, frost-bitten.	थंडीनें पिठलेला.

Sanskrit.	English.	Marathi.
शीलः	*adj.* Possessing, practising.—*s. m.* Nature, disposition; good conduct; beauty.	ज्याच्या अंगीं आहे तो.
शीलगुणादि	*s. n.* Beauty, pleasantness.	स्वभाव गुण इत्यादि.
शीलतटा	*nom. sin. f.* Having good conduct for its bank.	
शीलसम्पन्न	*comp.* Well-behaved, of good disposition.	उत्तम स्वभावाचा.
शुक	*s. m.* A parrot.	पोपट.
शुकवत्	*ind.* Like a parrot.	पोपटासारखा.
शुक्लीकृताः	*nom. pl. m. from* शुक्ल white, *and* कृत made.	पांढरे केलेले.
शुचम्	*acc. s. f.* Sorrow, grief.	शोक.
शुचि	*adj.* Pure, free from fault or stain.—*s. m.* An honest man.	शुद्ध.
शुचित्वम्	*abs. s. n.* Purity.	शुद्धपणा.
शुद्धः	*pass. part. vb.* शुध. Pure, faultless.	
शुद्धमतौ	*loc. sin. comp.* Pure-minded.	साफ मनाचा.
शुध्यति	*3rd sin. pres. vb.* शुध. Become clean.	साफ होतो, शुद्ध होतो.
शुभ	*adj.* Happy; good; fair.—*s. f.* Good fortune.	कल्याण; कल्याणकारक.
शुभलग्न	*s. m.* A happy moment.	उत्तमवेळ.
शुभाशुभम्	*n. adj.* Lucky and unlucky; good and evil.	चांगलें वाईट.
शुल्क	*s. m. n.* Toll, custom, duty.	कर, मोल.
शुश्राव	*3rd sin. 2nd pret. vb.* श्रु. Hear.	ऐकिलें.
शुश्रूषेत	*3rd sin. pot. desid. vb.* शुश्रूष. Should honour.	चाकरी करो.
शुष्क	*pass. part. vb.* शुष be dry. Dry, dried.	वाळलेलें, कोरडें.
शूकरः	*s. m.* A boar.	डुकर.
शूद्र	*s. m.* A man of the 4th class.	कुळंबी.
शून्यम्	*n. adj.* Empty.	रिकामें, रितें.
शूर	*adj.* Bold, brave.—*s. m.* A hero.	
शूरता	*abs. s. f.* Bravery, valour.	शूरपणा.
शृगालेन	*ins. sin. s. m.* A jackal.	कोल्हा.
शृङ्ग	*s. n.* A horn.	शिंग.
शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखः	*nom. sin. m.* Presenting the weapons of his pointed horns.	शिंगानीं मारण्यास तयार झालेला.
शृङ्गिणाम्	*gen. pl. adj.* Furnished with horns.	शिंगांचीं जनावरें.
शृणि	*s. f.* An elephant-hook.	अंकुश.
शृणु	*2nd sin. imp. vb.* श्रु. Hear, hearken, obey.	ऐक.
शेते	*3rd sin. pr. vb.* शी Lie down, sleep.	निजतो.
शैथिल्य	*abs. s. n.* Slackness, inattention.	सईलपणा.
शैल	*s. m.* A mountain or peak.	पाहाड.

Sanskrit.	English.	Murathi.
शैलशिखर	*s. m. n.* A mountain-peak.	पर्वताचा माथा.
शोकः	*s. m.* Sorrow.	दुःख.
शोकचर्चा	*s. f.* Sorrowful broodings.	दुःखवार्ता.
शोकाकुल	*comp.* Overwhelmed, distracted with grief.	दुःखांत गाडलेला.
शोकारातिभयत्राणम्	*nom. sin. n.* Protecting from sorrow, enemies, and danger.	
शोकार्त्तैः	*ins. pl. m. adj.* Pained, sorrow-stricken.	शोकानें पीडलेले.
शोचितुम्	*inf. vb.* शुच. Regret, lament.	शोक करावयास.
शोधन	*s. n.* A cleaning, clearing out, exploring, search.	शुद्ध करणें, शोध, तपास.
शोभते	*3rd sin. pr. vb.* शुभ. Shines, pleases.	शोभतो.
शोभन	*adj.* Shining, richly arrayed.	शोभणारा.
शोभा	*s. f.* Lustre, beauty.	शोभा.
शौण्डिकी	*s. f.* An ale-wife, a woman who keeps a tavern.	पिठेवाली.
शौर्य्यम्	*abs. s. n.* Heroism, valour.	धीटपणा.
श्मशाने	*loc. s. n.* A cemetery.	मसणांत.
श्यामा	*f. adj.* Black, dusky.	काळी.
श्येन	*s. m.* A kite.	बहिरीससाणा.
श्रद्दधताम्	*gen. pl. m. from* श्रत् *denoting* faith, *and vb.* धा hold. Believing, trusting.	विश्वासणाऱ्यांचा.
श्रमणायते	*3rd sin. pr. vb.* (श्रमण a beggar) Is brought to beggary.	भिकारी होतो.
श्रयते	*3rd sin. pr. vb.* श्रि. Repair, resort to take possession.	आश्रयास जातो.
श्रवण	*s. n.* Hearing.	ऐकणें.
श्रवणपथ	*s. m.* The ear.—णपथगता *nom. pl. m.* Reaching to the ear.	
श्राद्ध	*s. n.* A funeral ceremony.	मेलेल्या बद्दल जे-[वण घालणें.
श्रान्त	*pass. part. vb.* श्रम. Wearied.	थकलेला.
श्री	*s. f.* Fortune, the wife of *Vishnu* and goddess of prosperity.	संपत्ति.
श्रीखण्ड	*s. m. n.* Sandalwood.	चंदन.
श्रीपर्व्वत	*s. m.* Name of a mountain-range.	एका पर्वताचें नाव.
श्रीमत्	*adj.* Fortunate; splendid.	नशीबाचा, मातबर.
श्रीमद्देवपादाः	*nom. pl. m.* The feet of your glorious majesty.	महाराजांचे पाय.
श्रुतः	*pass. part. vb.* श्रु. Heard, listened to.	ऐकिलेला.
श्रुतवन्तः	*indef. past. part. vb.* श्रु. Heard.	ऐकलेले.
श्रुतिविषय	*comp.* Familiar with holy writ.	वेदांतील.

Sanskrit. English.	Marathi.
श्रुतेन *ins. s. n.* Sacred science.	ऐकिल्यानें ; वेद, शास्त्र.
श्रुतौ *loc. sin.* श्रुति *s. f.* The Vedas.	वेदांत.
श्रुत्वा *ind. pret. part.* Having heard.	ऐकून.
श्रूयते *3rd sin. pr. pass. vb.* श्रु. Hear.	ऐकिलें जातें.
श्रेणि *s. m. f.* A company of traders.	एका व्यापाराची मंडळी.
श्रेयान् *m. comp.* प्रशस्य *adj.* Better, more excellent, best.	उत्तम, फार चांगला.
श्रेष्ठतम *superl.* Most excellent.—तमम् *acc. sin. n.*	सर्वांहून चांगला.
श्रोतुम् *inf. vb.* श्रु. Hear.	ऐकायास.
श्रोतृ *agt.* A hearer.	ऐकणारा.
श्रोत्रियः *s. m.* A Brahman learned in the Vedas.	अग्निहोत्री, जाणता, [वैदिक.
श्लाघा *s. f.* Praise.	स्तुति.
श्लाघ्यताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* श्लाघ. Praise.	स्तवावें.
श्लिष्टेन *ins. m. pass. part. vb.* श्लिष. Embraced, touched by, closely joined.	चिकटलेला.
श्लोकः *s. m.* A verse.	
श्लोकद्वयम् *comp.* A couple of verses.	दोन श्लोक.
श्वपुच्छः *s. m.* A dog's tail.	कुतऱ्याचें शेंपूट.
श्वस् *ind.* To-morrow.	उद्यां.
श्वसन् *pres. part. vb.* श्वस. Breathing, puffing.	श्वासोच्छ्वास करणारा.
श्वा *s. m.* A dog.	कुतरा.
श्वापदैः *ins. pl. s. m.* A beast of prey.	रानांतलीं जनावरें.

ष

षट् *nom. pl. num.* Six. (षष्)	साहा.
षट्कर्णः *nom. sin. m.* Six-eared.	साहा कानांचा.
षड्गुणः *nom. sin. m.* Six-fold.	साहापट.
षड्वर्ग *s. m.* A class of six.	साहांचा वर्ग.
षण्मासाभ्यन्तरे *comp.* षण्मास six months, *and* अभ्यन्तर *s. n.* included space (in the space of six months).	साहा महिन्यांत.
षाड्गुण्य *s. n.* A class of six qualities or modes.	साहागुण.
षोडशः *m. num. adj.* Sixteenth.	सोळावा.

स

स *in. comp. for* सह. With.	बरोबर.
संयम *s. m.* Restraint.	नियम, आवरणें.
संयमपुण्यतीर्था *nom. sin. f.* With restraint for its shrine.	
संयुक्त *pass. part. vb.* युज join, *with* सं. Endued, possessing.	जुळलेला.
संयुत *pass. part.* Connected, possessing.	जुळलेला.

Sanskrit.	English.	Marathi.
संयोग	*s. m.* Close connection.	भेट, जुळणी.
संरक्षति	*3rd sin. pr. vb.* रक्ष् guard. Preserves, protects.	संरक्षण करितो.
संलापः	*s. m.* Conversation, talk.	संभाषण.
संलापितानाम्	*gen. pl. adj.* Talked with, addressed.	भाषणकेलेल्यांचा.
संवदेत्	*3rd sin. pot. vb.* वद् speak. Hold converse, communicate.	बोलो.
संवर	*s. m.* A collection, comprehension.—संवरितुम्. To collect.	
संवर्द्धयति	*3rd sin. pr. caus. vb.* वर्द्धि. Cause to grow or thrive, protect, cherish, feast.	वाढवितो.
संवास	*s. m.* A house; company.	चांगली सोबत, घर, ठिकाण.
संविभागित्व	*abs. s. n.* Partnership, share.	
संविभागिन्	*s. m.* A sharer in spoil, partner.	वांटेदार.
संवृत	*pass. part. vb.* वृ. Covered, enclosed.	झांकलेला.
संशयः	*s. m.* Doubt.	अंदेशा.
संशयित	*adj.* Doubtful, uncertain.	अंदेशाचा.
संश्रय	*s.m.* Protection; seeking of a powerful alliance.	आधार.
संश्रयन्तु	*3rd pl. imp. vb.* श्रि serve. Let them resort.	आधार घेवोत.
संसर्गः	*s. m.* Union, familiarity, acquaintance.	संबंध.
संसारम्	*acc. s. m.* The world, worldly existence.	
संसूचयति	*3rd sin. pr. vb.* सूच. Indicate, imply.	सुचवितो.
संस्कारः	*s. m.* An embellishment; consecration, a rite; recollection; idea.	पवित्रकर्म, सजविणें.
संस्कृत	*pass. part. vb.* कृ make, *with* सम्, *meaning* Completeness, highly finished.—*s. n.* The classical Hindu language.	सजविलेला कमावलेला.
संस्कृतोक्तिषु	*comp.* संस्कृत *and* उक्तिषु *loc. pl.*—क्ति *s. f.* A word or phrase.	संस्कृत भाषणांत.
संस्थानाम्	*gen. pl. agt.* Staying, settled.	ठरलेले, राहिलेले.
संस्थित	*pass. part. vb.* स्था *with* सम्. Dead.	
संस्थितिः	*s. f.* A staying, abode; continuance.	राहणें.
संस्पृष्ट	*pass. part. vb.* स्पृश. Touched.	शिवलेला.
संहतत्व	*abs. s. n.* Compactness.	जूट.
संहताः	*m. pl. pass. part. vb.* हन strike. Closely joined, welded.	मिळालेले, जुळलेले.
संहतिः	*s. f.* Union, joint effort.	जूट.
संहरते	*3rd sin. pr. vb.* हृ seize, *with* सम्.	नेतो, चोरतो, आवरतो.
संहृष्ट	*pass. part. vb.* हृष rejoice, *with* सम्. Delighted, emulating.	आनंदलेला.
सः	*nom. sin. m. pron.* तद्. He, she, it.	तो.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सकरुण	*comp.* Tender, pitiful.	दयाळू.
सकल	*adj.* All, whole, entire.	सर्व, सगळा.
सकाशम्	*ind.* Near.	जवळ.
सकृत्	*ind.* Once.	एकवार, एकदां.
सकोप	*comp.* Angry.	रागावलेला, रागाचा.
सकोपम्	*comp.* Angrily.	रागानें, रागावून.
सक्तिमत्	*adj.* Fond of, attached to.	
सखी	*s. f.* A woman's female friend.	गोळगडीण, सोबतीण.
सखे	*voc. s. m.* सखि. A friend.	गोळगडी.
सख्यम्	*abs. s. n.* Friendship.	मित्रपणा, मैत्री.
सगर	*s. m.* Name of an ancient king.	एका प्राचीन राजाचें नांव.
सङ्कट	*adj.* Narrow.—*s. m.* Name of a goose.	अडचणीचा.
सङ्कल्प	*s. m.* A resolve, vow, purpose.	निश्चय.
सङ्कुल	*adj.* Crowded, confined.	गच भरलेला, व्यापलेला.
सङ्कोच	*s. m.* Closing, contraction.	मिटणें, आखडणें.
सङ्क्षेप	*s. m.* Abridgement, terseness.	थोडक्यांत आणणें, सारांश.
सङ्ख्यक	*adj.* Amounting to.	
सङ्ख्यामात्रम्	*s. n.* The sum of the numbers, the total.	एकंदरी, बेरीज.
सङ्ग	*s. m.* Association, society, union, attachment.	सोबत, योग, प्रेम.
सङ्गत	*pass. part. vb.* गम *with* सम्. Proper, the alliance of the good.—*s. n.* Union, meeting; friendship.	योग्य, भेट.
सङ्गतिः	*s. f.* A going to; society.	सोबत.
सङ्गमः	*s. m.* A meeting, union.	भेट.
सङ्गमयति	*3rd sin. pr. caus. vb.* गमि. Causes to meet or mix.	भेटवितो.
सङ्गात्	*abl. sin. s. m.* Union.	संबंधानें, भेटीनें.
सङ्गृह्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* ग्रह take. Is received, compiled.	संग्रह केला जाते
सङ्ग्रहः	*s. m.* A collection, compilation; store; a taking; admission; reception.	सांठा, घेणें, जम वणें.
सङ्ग्रहण	*s. n.* Mixing, inlaying.	घेणें.
सङ्ग्राम	*s. m.* War, battle.	लढाई.
सङ्ग्राह्य	*fut. pass. part. vb.* ग्रह. Proper to be received.	घेण्यास योग्य.
सङ्घात	*s. m.* A multitude, class, association.	समुदाय, जमा
सचकितम्	*comp.* Timidly, with fear.	भिञेपणानें, भिवू
सचिव	*s. m.* A minister.	प्रधान, दिवाण.

Sanskrit.	English.	Murathi.
सजारम्	*acc. sin. f.* With her lover.	
सज्ज	*adj.* Ready.	तयार.
सज्जनाः	*pl. m. adj.* Good, virtuous.	भले लोक.
सञ्चयः	*s. m.* A collection, a store.	संग्रह.
सञ्चरन्ति	*3rd pl. pr. vb.* चर. Rove, roam about.	फिरतात.
सञ्चारक	*s. m.* A leader, guide.	वाटाड्या.
सञ्चारित	*pass. part. caus. vb.* चारि. Made to go, moved.	फिरवलेला.
सञ्चित	*pass part. vb.* चि collect. Accumulated.	सांचविलेला.
सञ्चिन्त्य	*ind. pret. part.* Having carefully considered.	विचार करून.
सञ्जनयन्ति	*3rd pl. pr. caus. vb.* जनि. Engender, excite.	उत्पन्न करतात.
सञ्जातकौतुकः	*nom. sin. m.* Having curiosity aroused.	आश्चर्य झालेला.
सञ्जातेर्ष्याः	*nom. pl. f.* Grown envious.	हेवा झालेले.
सञ्जीवक	*s. m.* Name of a bull.	एका बैलाचें नांव.
सञ्जीवकनन्दकनामानौ	*acc. du. m.* Named *Sanjîvaka* and *Nandaka.*	संजीवक व नंदक या नांवांचे.
सञ्ज्ञा	*s. f.* A name, sign.	नांव, खूण.
सत्	*n. part. pres. vb.* अस being. Actual; good, virtuous.	खरें, चांगलें.
सततम्	*ind.* Always, ever.	नेहमीं, निरंतर.
सती	*f. pres. part. vb.* अस be. Being.—*s. f.* A virtuous wife, a *Suttee.*	पतिव्रता.
सतीत्वम्	*abs. s. n.* A good woman, a *Suttee*; chastity.	पतिव्रतापण.
सत्कारम्	*acc. s. m.* Hospitable reception.	मान, आदर.
सत्कृत्य	*ind. pret. part. vb.* कृ *with* सत् good. Having treated well.	आदर करून.
सत्त्व	*abs. s. n.* Being, nature; excellence; strength; equanimity; an animal.	बळ, प्राणी, उत्तम स्वभाव.
सत्त्वोत्साह	*s. m.* Natural energy or perseverance.	उभारी, हिम्मत.
सत्पात्र	*comp.* A good person.	योग्यस्थान.
सत्पात्रवर्षिन्	*agt.* Bestowing favours on the worthy.	
सत्पुरुषः	*s. m.* A good man.	उत्तम पुरुष.
सत्य	*adj.* True.	खरें.
सत्यता	*abs. s. f.* Truth.	खरेंपणा.
सत्यम्	*s. n.* Truth.—सत्ये. *loc.* Indeed, truly.	खरें.
सत्यमेव	*ind.* Indeed.	खरेंच.
सत्यवचनार्थम्	*ind.* For sake of speaking truth.	खऱ्या भाषणा करितां.
सत्यवाच्	*comp.* Truth-speaking.	खरें बोलणारा.
सत्यवादित्वम्	*abs. s. n.* Truth-speaking.	खरें बोलणें.
सत्यवादिन्	*agt.* Speaking truly.	खरें बोलणारा.
सत्याभिधान	*comp.* Truth-speaking.	सत्य बोलणें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सत्यार्य्यौ	*nom. du. m.* True and virtuous.	
सत्योत्कर्ष	*s. m.* True excellence.	खरा उत्कर्ष.
सत्योदका	*nom. sin. f.* Having truth for its waters.	
सत्रासम्	*comp.* With fear.	भयानें, त्रास पावून.
सत्वरम्	*comp.* Quickly, hastily.	लौकर.
सत्समागम	*s. m.* The company of the good.	चांगली सोबत.
सदर्प	*adj.* Proud, arrogant.	गर्विष्ट, मस्त.
सदर्पम्	*comp.* Haughtily.	गर्वानें.
सदसि	*loc. sin.*—सदस *s. n.* An assembly.	सभेमध्यें.
सदा	*ind.* Always, ever.	नेहेमीं.
सदारपुत्रः	*nom. sin. m.* With wife and son.	बायको व मुलगा यांसहित
सदृश	*adj.* Like, similar, equal.	सारखा.
सद्भावः	*s. m.* Good nature; purity.	चांगला स्वभाव.
सद्भिः	*ins. pl. m.* सत्. By the good.	चांगले लोकांनीं.
सद्वन्द्वः	*nom. sin. m.* Keeping a secret; *also* Contentious.	
सधनम्	*acc. sin. m.* Wealthy.	मातबर.
सन्	*pres. part.* Being.	असतां.
सनाथीक्रियताम्	*from* सनाथ. Having a master.	सनाथ करावें.
सन्तः	*nom. pl. m.* सत्. Good, virtuous.	साधु.
सन्तति	*s. f.* Offspring.	मुलें.
सन्तर्पितः	*pass. part. caus. vb.* तर्पि *fr.* तृप be satisfied, with सम्. Fed, satisfied.	संतोष केलेला.
सन्तान	*s. m.* Offspring; spreading, expansion.	मुलें.
सन्तानसन्धिः	*nom. sin. s. m.* Peace secured by family alliance.	
सन्ताप	*s. m.* Pain, distress.	त्रास, दुःख.
सन्तापयन्ति	*3rd pl. pr. caus. vb.* तापि make hot. Pain, torment, molest.	त्रास देतात.
सन्ति	*3rd pl. pr. vb.* अस be, सन्तु *3rd pl. imp.*	आहेत.
सन्तुष्टम्	*n. pass. part.* Pleased, contented.	तृप्त झालेलें.
सन्तोष	*s. m.* Contentment, delight.	आनंद, तृप्ति.
सन्तोष्य	*ind. pret. part. caus. vb.* तोषि. Having gratified or made happy.	संतोष करून.
सन्त्यज्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* त्यज. Quit, abandon.	टाकला जातो.
सन्त्रस्त	*pass. part. vb.* त्रस fear. Terrified, alarmed.	भ्यालेला, त्रासलेला.
सन्दध्यात्	*3rd sin. pot. vb.* धा. Should unite, hold together, combine.	सख्य करो, जुळो.
सन्दर्शन	*s. n.* A looking; appearance; a showing.	भेट, दाखविणें.
सन्दर्श्य	*indec. pret. part. caus. vb.* दर्शि. Having made to appear, shown.	दाखवून.

Sanskrit.	English.	Murathi.
सन्दिग्ध *pass. part. vb.* दिह	Doubtful.	संशयाचा.
सन्दीपन *agt.*	Lighting up.	पेटवणें.
सन्देहः *s. m.*	Doubt; risk.	संशय.
सन्धातव्य *fut. pass. part. vb.* धा.	To be reconciled, restored, &c.	मिलाफ करण्याजोगा, सल्ला करण्याजोगा.
सन्धान *s. n.*	A holding together, joining; conclusion of peace; alliance.—*also* Distillation.	सल्ला, मिलाफ.
सन्धाय *ind. pret. part. vb.* धा.	Having formed an union.	सल्ला करून, जुळून.
सन्धिः *s. m.*	Peace, union; reconciliation.	तह, मिलाफ.
सन्धिकुशल *adj.*	Skilful at forming unions.	तहाचे कामांत हुशार.
सन्धित *adj.*	Made peace with.	तह केलेला, जुळलेला.
सन्धिविद् *comp.*	Knowing alliances.	तह जाणणारा.
सन्धीयते *3rd sin. pr. pass. vb.* धा *with* सम्.	Is made peace with.	सांधला जातो, तह केला जातो.
सन्धेयः *fut. pass. part.* धा *with* सम्.	To be joined together, to be made peace with.	तह करावया जोगा, जुळण्याजोगा.
सन्ध्या *s. f.*	The twilight.	सांज किंवा पहाट.
सन्ध्याकाल *s. m.*	Evening, dusk.	सायंकाल.
सन्ध्यासमय *s. m.*	Evening, evening-time.	संध्याकाल.
सन्निकर्षेण *ins. sin s. m.*	Nearness; neighbourhood.	जवळपणानें.
सन्निधानेन *ins. sin. s. n.*	Proximity; presence.	जवळपणानें.
सन्निधौ *loc. sin. s. m.*	Proximity, presence.	जवळ.
सन्निपातक *s. m.*	A dangerous disorder.	संनिपातज्वर.
सन्निमित्ते *loc. sin.*	In a good cause, for sake of the good.	योग्यकारण असतां.
सन्निहिता *f. pass. part. vb.* धा *with* नि *and* सम्.	Near, at hand; present.	जवळची.
सन्निहितापायः *nom. sin. m.*	Transient, brief.	
सन्मानम् *nom. sin. m.*	Respect for the good, *or* of the good.	मान.
सन्मार्गे *loc. s. m.*	Good conduct.	चांगल्या वाटेंत.
सन्मित्र *s. m.*	A true friend.	चांगला मित्र.
सपत्नी *s. f.*	A rival wife.	सवत.
सपरिवारः *nom. sin. m.* with (स).	A train or retinue.	इतमामासकट.
सपुत्रदारः *nom. sin. m.*	With son and wife.	मुलेंमाणसेंसुद्धां.
सप्त *num.*	Seven.	सात.
सफलः *nom. sin. m.*	Fruitful, beneficial.	
सबन्धुः *nom. sin. m.*	Possessed of a friend.	मित्रासहवर्तमान.
सभयम् *comp.*	Fearfully.	भयानें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सभा *s. f.*	A court, assembly, council.	कचेरी.
सम् *prep.*	With, together, completely.	बरोबर.
समः *adj.*	Like ; equal ; plain, level.	सारखा.
समताम् *acc. s. f.*	Equality ; plainness ; similarity.	सारिखेपणा.
समधिक *adj.*	Exceeding, plentiful.	[illegible]
समन्तम् *ind.*	Around, on every side.	[illegible]
समन्वित *pass. part. rb.* इ go, *with* अनु *and* सम्.	Possessing, full of.	युक्त.
समम् *ind.*	With, along with ; equally ; at same time.	बरोबर.
समय *s. m.*	Season, time.	वेळ.
समयोचित *comp.*	Suited to the occasion.	[illegible]
समर *s. m. n.*	War, battle.	लढाई.
समर्थः *m. adj.*	Competent, able, strong.	
समर्पयति *3rd sin. pres. caus. rb.* अर्पि from ऋ go.	Consign, entrust, deliver up.	देतो, [illegible]
समवाय *s. m.*	Collection, assembly.	समाज.
समवीर्यौ *nom. du. m.*	Equal in strength.	सारख्या बळाचे.
समसन्धि *comp.*	Peace on an equal footing.	[illegible]
समस्त *pass. part. rb.* अस् throw, *with* सम् combined.	The whole.	सर्व.
समहीधरम् *acc. sin. n.*	With mountains, hilly.	पर्वतां [illegible]
समा *f. adj.*	Like.	सारखा.
समाकाराः *nom. pl. m.*	Like, resembling.	सारख्या आकाराचे.
समाकुल *adj.*	Embarassed, inconvenienced.	व्याकुळ.
समाख्यात *pass. part. rb.* ख्या tell.	Told, recounted.	सांगितलेला.
समागत *pass. part. rb.* गम.	Came, arrived, returned.	आलेला.
समागमः *s. m.*	Union ; meeting ; acquaintance.	संगत, सोबत.
समाचरति *3rd sin. pr. rb.* चर go, *with* आ *and* सम्.	Practice, observe.	करतो आचरतो.
समाज्ञापयति *3rd sin. pr. caus. rb.* ज्ञापि *with* आ *and* सम्.	Commands.	हुकूम करितो.
समादिशति *3rd sin. pres. rb.* दिश् show, *with* आ *and* सम्.	Command.	आज्ञा देतो.
समाधत्ते *3rd sin. pr. rb.* धा hold, *with* आ *and* सम्.	Repair, adjust.	समाधान करितो.
समाधि *s. m.*	Deep or devout thought—माधिस्थ *agt.* Dwelling in the thought.	योग.
समानाः *nom. pl. m. adj.*	Equal, similar, uniform, same.	सारखे.
समानार्थप्रयोजनाः *nom. sin. m.*	Having one object and purpose.	

Sanskrit. English. Marathi.

समापन्न *pass. part. vb.* पद् *with* आ *and* सम्. Come; occurred; fallen out. घडलेला.
समाप्तः *m. pass. part. vb.* आप. Obtain; ended. संपलेला.
समाप्ति *s. f.* End; conclusion; finis. शेवट.
समायातः *m. pass. part.* या go, *with* आ. Arrived, came. आलेला.
समायुक्तः *m. pass. part.* Joined, connected. जोडलेला.
समारब्धा *f. pass. part. vb.* रभ begin. Begun in earnest; with spirit. आरंभलेली.
समालभ्यताम् *3rd sin. imp. pass. vb.* लभ gain, *with* आ *and* सम्. मिळवावें.
समालम्बते *3rd sin. pr. vb.* लम्ब् ट. Supports, maintains. धरून राहतो.
समालोच्य *ind. pret. part. vb.* लोच. Having considered. पाहून.
समावासित *adj.* Lodging, taking up residence—वासितकटकः *nom. sin. m.* Encamped. स्थापलेलें.
समाश्वसिहि *2nd sin. imp. vb.* श्वस Take courage, be consoled. धीर धर, शांत हो.
समाहत *pass. part. vb.* हन strike. Struck; defeated. ताडलेला.
समाहूय *ind. pret. part. vb.* हू call. Having summoned. बोलावून.
समीक्ष्य *ind. pret. part. vb.* ईक्ष् see. Having seen to, or considered. पाहून.
समीपम् *acc. sin. n. adj.* Near, nigh.—समीपवर्त्तिनी *agt.* Being near. जवळ.
समीहितम् *n. pass. part.* ईह wish. Wished.—*s.n.* Wish, aim. इच्छिलेलें.
समुच्छेत्तुम् *inf. vb.* छिद cut, *with* उत् up, *and* सम् completely. तोडावयास.
समुच्छ्रित *adj.* High, lofty. उंच, उभारलेला.
समुत्थाय *ind. pret. part. vb.* स्था stand, *with* उत्. Having arisen. उठून.
समुदय *s. m.* A multitude. समुदाय.
समुदीरित *pass. part. vb.* ईर् go, *with* उत् *and* सम्. Declared, said. ह्मणालेला, सांगितलेला.
समुद्दिश्य *ind. pret. part. vb.* दिश point out, *with* उत् *and* सम्. उद्देशून, लक्षून.
समुद्धत *pass. part. vb.* हन strike, *with* उत् *and* सम्. upraised. उचललेला. उगारलेला.
समुद्धतलाङ्गूलः *nom. sin. m.* Cocking his tail. उभारलेले शेपटाचा.
समुद्धरेत् *3rd sin. pret. vb.* हृ take, *with* उत्. Would pick up, would withdraw. काढो.

Sanskrit.	English.	Marathi.
समुद्यत	*adj.* Ready; prepared.	तयार.
समुद्रतीर	*s. n.* The sea-beach.	दर्या किनारा.
समुद्र	*s. n.* The sea.	दर्या.
समुन्नतिम्	*acc. s. f.* Eminence; rank; exaltation.	उंच पदवी, थोरपणा.
समुन्मूलयितुम्	*inf. vb.* मूल take root, *with* उत्. To uproot completely.	उपटून टाकण्याकरतां.
समुपविष्ट	*pass. part. vb.* विश् enter, *with* उप *and* सम्. Sat, seated.	बसलेला.
समुपस्थिते	*loc. m. pass. vb.* स्था *with* उप. Attained; arrived; impending.	प्राप्त, आलेला.
समुह्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* वह् carry *with* सम्.	वाहिला जातो, ओढला जातो.
समूल	*comp.* Along with his generation.—मूल Having a root or stock.	मुळा सहवर्तमान.
समृद्धः	*m. pass. part.* ऋध् proper, *with* सम्. Prosperous, rich.	वाढलेला, उदयास आलेला.
समृद्धिसमये	*loc. sin. s. m.* A time of prosperity.	उदयकाळीं.
समेयात्	*3rd sin. pret. vb.* इ go, *with* आ *and* सम्. He should march across, meet.	जावो, येवो.
समैः	*ins. pl. m. adj.* Like; equal.	सारखे.
सम्पत्तिम्	*acc. sin. s. f.* Success; fortune; wealth; happiness.	दैव, पैका.
सम्पद्	*s. f.* Accomplishment, success, prosperity; competence; perfection; distinction.	पैसा, मातबरी.
सम्पद्यते	*3rd sin. pr. vb.* पद् go, *with* सम्. Comes to pass, befalls.	प्राप्त होतो.
सम्पन्नम्	*acc. pas. part. vb.* पद्. Accomplished; effected; obtained; endured.	सिद्ध झालेला.
सम्पूज्य	*ind. pret. part. vb.* पूज्. Worship, honour.	पुजा करून.
सम्प्रति	*ind.* Now, at present.	आतां.
सम्प्रदान	*s. n.* A gift.	देणगी.
सम्प्रश्न	*s. m.* A question; enquiry.	पुसणें.
सम्प्रसाध्य	*fut. pass. part. vb.* साध accomplish, *with* प्र *and* सम्. To be accomplished.	साधावयाचा.
सम्प्राप्तः	*pass. part. vb.* आप obtain, *with* प्र *and* सम्. Obtained; overtaken; reached.	आलेला.
सम्प्राप्नुवन्ति	*3rd pl. pr. same. vb.* Meet with, incur.	मिळतात, पावतात.
सम्प्रेषितः	*pass. part. caus. vb.* एषि *from* इष go, *with* प्र *and* सम्. Dismissed.	पाठविलेला.
सम्बन्धः	*s. m.* Connexion.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
सम्बन्धक	*s. m.* Connexion by birth or marriage.	
सम्बन्धिन्	*adj.* Related; a relation.	नातलग.
सम्बोध्य	*ind. pret. part. caus. vb.* बोधि *from* बुध. Understand; having explained.	जाणवून, कळवून.
सम्भवः	*s. m.* Production, origin, birth; possibility; existence.	
सम्भवति	*3rd sin. pr. vb.* भू become, *with* सम्. Arise; exist; befall; be possible; conceivable.	संभवतो, होतो.
सम्भावयेत्	*3rd sin. pret. caus. vb.* भावि. He should think of, honour, reward.	तर्क करो, आदर करो.
सम्भाषः	*s. m.* Speech, discourse.	संभाषण.
सम्भाषसे	*2nd. sin pr. vb.* भाष speak, *with* सम्. Converse with, address.	बोलतोस.
सम्भुज्यते	*3rd sin. pr. pass. vb.* भुज enjoy, *with* सम्.	उपभोगिला जातो.
सम्भूताः	*nom. pl. pass. part. vb.* भू be. Born; produced.	झालेले.
सम्भूय	*ind. pret. part. vb.* भू. Having united.	होऊन, मिळून.
सम्भ्रम	*s. m.* Flurry, confusion; haste; reverence.	घोटाळा, घाबरेपणा, घाई.
सम्मतम्	*n. pass. part. vb.* मन think. Approved of, agreed to.—*s. n.* Consent; agreement; opinion.	मान्य.
सम्मति	*s. f.* Consent; approval.	रुकार.
सम्मानम्	*s. m.* Respect, honour.	सन्मान, मुजरा.
सम्यक्	*ind.* Wholly, altogether; properly.	चांगलें.
सयत्नः	*w. comp.* Busy; intent; active; careful.	यत्न करणारा.
सयन्त्रजलशैलम्	*acc. s. n.* Having machines, water, and a lofty hill.	
सरः	*s. n.* A lake or pond.	सरोवर, तलाव.
सरस्तीरे	*loc. sin. n.* On the shore of a lake.	तलावाचे कांठीं.
सरस्वती	*s. f. Saraswati*, wife of *Brahmá*, goddess of speech and music, and inventress of *Sanskrit*.	देवीचें नांव, ब्रह्म्याची बायको.
सरित्	*s. f.* A river, stream.	नदी.
सरिन्मरुवनाश्रयम्	*acc. sin. n.* Containing river, desert, and wood.	
सरोग	*comp.* With sickness, sickly.	रोगी.
सरोगता	*abs. s. f.* Disease, ill-health.	आजारीपणा.
सरोरुह	*s. n.* Lake-produced, a lotus.	कमल.
सरोषम्	*comp.* Angrily, indignantly.	रागानें.
सर्पः	*s. m.* A serpent.	साप.
सर्पेश्वरः	*s. m.* King of snakes, *Vásaki.*	सापाचा राजा, वासुकी.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सर्व *pron.*	All, every.	सगळे.
सर्वकामसमृद्ध *comp.*	Filling up every desire.	[illegible]
सर्वगुणसम्पन्नः *nom. sin. m.*	Possessing every virtue.	सगळ्या गुणांनीं
सर्वज्ञ *agt.*	Omniscient, knowing all.	सर्व जाणता.
सर्वतस् *ind.*	Wholly, entirely.	सर्व प्रकारें, चोंहींकडून.
सर्वतेजोमय *adj.*	All-glorious.	सर्व तेजाचा.
सर्वत्र *ind.*	Everywhere.	सर्व ठिकाणीं.
सर्वथा *ind.*	By all means, altogether, on every account.	सर्व प्रकारें.
सर्वदा *ind.*	Always, at all times.	नेहेमीं.
सर्वदान *s. n.*	Gift of every thing.	सर्वस्व देणें.
सर्वदेवमयः *nom. sin. m.*	(सर्वदेव all the gods, मय made of.) Made up of all the gods.	
सर्वद्रव्येषु *comp.*	(सर्व all, *and* द्रव्य a thing.) Among all things.	सर्व पदार्थांत.
सर्वभक्ष *agt.*	Eating any or every thing.	सर्व खाणारा.
सर्वभूतेषु *comp.*	On all creatures.	सर्व प्राण्यांवर, प्राणिमात्रावर.
सर्वमङ्गला *s. f.*	The "all-auspicious" *Durgâ.*	दुर्गा.
सर्वशङ्का *s. f.*	Suspicion of every body.	सर्वांविषयीं संशय.
सर्वसहः *m. agt.*	All-enduring, patient.	सर्व सोसणारे.
सर्वस्वामिगुणोपेतः *comp.*	सर्व all, स्वामि a lord, गुण virtue, and उपेत possessing.	धन्याच्या सर्व गुणांनीं युक्त.
सर्वाङ्ग. *s. n.*	All the limbs, the entire body.	सर्व अवयव.
सर्वात्मन् *s. m.*	The whole soul.	
सलज्ज *comp.*	Modest, bashful.	लाजलेला.
सलिलात् *abl. s. n.*-लिल.	Water.	पाण्यापासून.
सवितरि *loc. sin.* सवितृ.	The sun.	सूर्याचे ठायीं.
सविद्य *comp.*	Learned, wise.	विद्वान्.
सविनयम् *ind.*	With respect and humility.	लीनपणानें.
सविशेष *comp.*	Special; excellent; superior.	
सविशेषम् *ind.*	In a special manner.	विशेषें करून.
सविस्मयः *nom. sin. m.*	Astonished.	विस्मय झालेला.
सव्यथ *comp.*	Uneasy, vexed.	घाबरा झालेला दुःख झालेला.
ससाध्वसम् *comp.*	With fear.	भयानें, भिऊन.
सशोक *comp.*	With sorrow, sad.	दुःखी.
ससम्भ्रम *comp.*	With haste; hasty; respectful.	घाबरलेला.
ससम्भ्रमम् *comp.*	Hastily, eagerly.	घाबरून, घाईनें.
ससर्प *comp.*	Having snakes, infested with snakes.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
ससैन्यबलवाहनाः	*nom. pl. m.* Having guards, forces and retinues.	
सस्मित	*comp.* With smiles, laughing.	हांसून.
सह	*ind.* With, along with.	बरोबर.
सहज	*adj.* Innate, natural.—*s. m.* Nature.	बरोबर उत्पन्न झालेलें, अंगचें.
सहते	*3rd sin. pr. vb.* सह्. Bear, endure.	सोसतो.
सहसा	*ind.* Quickly; inconsiderately.	अकस्मात्.
सहस्र	*s. n.* A thousand.	हजार.
सहाय	*s. m.* A companion, follower, friend.	सोबती, मित्र.
सहायवत्	*adj.* Possessing a companion.	सोबतीनिशीं.
सहितः	*adj.* Associated with.	युक्त.
सा	*f.* तद् *pron.* He, she, it.	ती.
साकाङ्क्षम्	*comp.* Wishingly, wishfully.	इच्छेनें.
साक्षात्	*ind.* Before the sight, in presence of.	स्वतः, समक्ष.
साक्षिन्	*s. m.* A witness.	साक्षिदार.
सागर	*s. m.* An ocean, sea.	समुद्र.
सागरान्ताम्	*acc. sin. f.* Bounded by the sea.	समुद्रानें वेष्टित.
साटोपम्	*comp.* With dignity.	आवेशानें, डौलानें.
सात्त्विकम्	*n. adj.* Good; honest; sincere.	चांगले गुणाचा, प्रामाणिक.
सादरम्	*comp.* Respectfully.	आदरानें.
साधयामि	*1st sin. pr. vb.* साध्. Finish; effect; kill.	सिद्ध करतों.
साधिका	*f. agt.* Completing; a finisher.	सिद्ध करणारी.
साधित	*pass. part. vb.* साध्. Finished; effected; completed; killed.	साधलेला.
साधु	*adj.* Good, pious.—*s. m.* A good man; a merchant; a usurer.	चांगला, उत्तम.
साधु	*ind.* Well done!	चांगलें.
साधुद्वितीय	*comp.* Having a merchant next to or with him.	
साधुवृत्तः	*nom. sin. m.* A virtuous person.	चांगल्या चालीचा.
साधुशीलत्वात्	*abl. abs. s. n.* Virtuous disposition.	चांगल्या स्वभावानें.
साधूक्त	*comp.* Well-said, or spoken.	चांगलें सांगितलेलें.
साध्यताम्	*3rd sin. imp. pass. vb.* साध्. Accomplish.	साधलें जावो.
साध्यसाधन	*s. n.* The effecting what is to be done.	उचललें काम साधणें.
साध्यसिद्धि	*s. f.* The success of an enterprize.	उचलेलें काम तडीस जाणें.
साध्ये	*loc. sin. fut. pass. part. vb.* साध्. What is to be effected; feasible; attainable.	साधण्याजोगें.
साध्वस	*s. n.* Fear, affright.	भय.
सानन्दः	*nom. sin. m.* Joyful.	आनंदलेला आनंदाचा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सानन्दम्	*ind.* Joyfully.	आनंदानें.
सान्त्व	*s. m. n.* Pleasing language.	समजावणी.
सान्निध्य	*abs. s. n.* Nearness.	जवळपणा.
साफल्य	*abs. s. n.* Fruitfulness ; advantage.	परिणाम, शेवट.
सामग्री	*s. f.* Goods and chattels ; furniture ; implements ; means.	सामान, उपाय.
सामन्	*s. n.* Gentle measures.	सामोपचार.
सामर्थ्य	*abs. s. n.* Power, ability.	शक्ति.
सामर्थ्यहीनः	*nom. sin. m.* Without power.	अशक्त.
सामानाधिकरण्य	*abs. s. n.* Common function or rule ; the *substratum* of attributes.	एका ठिकाणीं राहणें.
सामान्यम्	*abs. s. n.* Equality ; common property.—*adj.* Common, general.	साधारण गुण.
साम्प्रतम्	*ind.* Now ; actually..	आतां, खरोखर.
साम्यम्	*abs. s. n.* Equality ; likeness.	बरोबरी.
सारता	*abs. s. f.* Essence ; spirit ; vigour ; worth.	जीव, हशील.
सारम्	*n. adj.* Best, excellent ; vital ; sterling.	
सारवत्	*adj.* Excellent ; vital.	उत्तम, मुख्य.
सारस	*s. m.* The Indian crane.	एका पक्ष्याचें नांव.
सारासार	*comp.* Good and bad.	चांगलें वाईट.
सारेण	*ins. sin. s. m.* Sum, amount.	एकंदर.
सार्थ	*s. m.* A train of travellers.	मेळा, थवा, जमाव.
सार्द्धम्	*ind.* With, along with.	बरोबर.
साश्चर्यम्	*ind.* With wonder.	आश्चर्यानें.
साष्टाङ्गपातम्	*comp.* With prostration or falling on the eight bodily members.	साष्टांग नमस्कार करून.
साष्टाङ्गम्	*comp.* With the eight members.	आठ अवयवांनीं.
साहसम्	*s. n.* Boldness, rashness.	अचाट कर्म, धारिष्ट.
सिंह	*s. m.* A lion.	
सिंहल	*s. n.* Ceylon.	एका बेटाचें नांव.
सिंहलद्वीप	*s. m.* The island of Ceylon.	लंका.
सिंहायते	*3rd sin. pr.* Acts like a lion.	सिंहासारखा वागतो.
सिंहासन	*s. n.* A throne of lions.	गादी.
सिक्त	*pass. part. vb.* षिच. Wet, soaking.	ओला, भिंपलेला.
सित	*adj.* White.	पांढरा.
सितोत्पल	*s. n.* A white water-lily.	पांढरें कमल.
सिद्धम्	*n. pass. part. vb.* षिध Succeed ; fulfilled ; effected ; decided ; proved ; ready ; prepared.	तयार झालेला.
सिद्धिः	*s. f.* Completion ; prosperity ; success.	

Sanskrit.	English.	Murathi.
सिध्यति	*3rd sin. pr. vb.* षिध. Succeeds, prospers; is proved.	फल मिळवितो.
सीता	*s. f. Sitá*, daughter of *Janaka*.	रामाची बायको.
सीदसि	*2nd sin. vb.* षद्. Sink, despond.	बुडतोस, दुःख पावतोस.
सीमन्तिनी	*s. f.* A woman.	स्त्री.
सु	*prep.* Very well, good; easy.	चांगलें.
सुकरम्	*n. agt.* Easily done; practicable.	सोपें.
सुकृत	*pass. part. vb.* कृ *with* सु. Well-finished.—*s. n.* Reward; heaven; virtue; kindness.	पुण्य.
सुकृतिनाम्	*gen. pl. adj.* Virtuous, good.	पुण्यवानांचा, धार्मिकांचा.
सुखतर	*compar.* Easier.—तरम् More easily.	फारसोपें.
सुखदुःखयोः	*loc. du. n.* In pleasure and pain.	सुखदुःखाचा.
सुखभागिनः	*nom. pl. m. adj.* Partaking of happiness.	सुखाचा वांटेकरी.
सुखभेद्यः	*nom. sin. m.* Easy to be broken.	सहज फुटण्याजोगा.
सुखम्	*s. n.* Pleasure; ease; happiness.	
सुखयति	*3rd sin. pr. vb.* सुख. Pleases, makes happy.	सुख करितो.
सुखयशोभार्थम्	*ind.* For the sake of pleasure and glory.	
सुखसञ्ज्ञा	*s. f.* The term "ease."	
सुखसाध्य	*comp.* Easy to be overcome.	सुखानें मिळावयाजोगा.
सुखानि	*nom. pl. s. n.* Pleasure, enjoyment.	सुखें.
सुखावहाः	*nom. pl. m.* Conferring happiness.	संतोष देणारे.
सुखासीनः	*nom. sin. m.* सुख ease, *and* आसीन sitting. Comfortably sitting.	सुखानें बसलेला.
सुखास्वाद	*s. m.* Enjoyment, delight.	सुखाचा अनुभव.
सुखिस्वभाव	*s. m.* A happy disposition.	आनंदवृत्ति.
सुखी	*m. adj.* Happy, comfortable.	
सुखोच्छेद्यः	*nom. sin. m.* To be destroyed easily.	सहज मारण्याजोगता.
सुखोपविष्टानाम्	*comp.* (सुख *and* उपविष्ट seated) Seated at ease.	सुखाने बसलेल्याचे.
सुगत	*pass. part. vb.* गम. Passed, gone.	गेलेला.
सुगुप्त	*pass. part. vb.* गुप. Well concealed; very secret.	फार गुप्त.
सुगुप्तलेख	*s. m.* A very private letter.	
सुगुप्ति	*s. f.* Great secrecy.	मोठा गुप्तपणा.
सुग्रीव	*s. m.* The monkey-king.	वानराच्या राजाचें नांव.
सुघटित	*pass. part. vb.* घट *with* सु. Well-imagined or devised.	चांगल्यारीतीनें योजलेला.
सुचरितम्	*n. pass. part.* Well-conducted.—*s. n.* Good conduct.	उत्तम कर्म, चांगलें काम.
सुचिन्तितम्	*n. pass. part.* Well-conceived, well-thought on.	चांगला विचार ज्यांविषयीं केला आहे तें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सुचिरम्	*ind.* A long while, too long.	फार वेळ पर्यंत.
सुजनः	*adj.* Virtuous, good.	चांगला मनुष्य.
सुजला	*nom. sin f.* Having clear water.	चांगल्या पाण्याची.
सुजीर्णम्	*n. pass. part. vb.* जॄ decay, *with* सु. Well-digested.	चांगलें जिरलेलें.
सुत	*s. m.* A son, a young one.	पुत्र.
सुतनिर्विशेषम्	*acc. sin. m.* Exactly as a child.	पुत्राप्रमाणें.
सुतप्त	*pass. part. vb.* तप. Hot, very hot.	फार तापलेला.
सुतिनी	*s. f.* A mother, mother of a son.	आई.
सुदर्शनः	*adj.* Handsome; discerning.	सुंदर, खुप सुरत.
सुदुर्लभः	*m. adj.* Hard to be found.	मिळविण्यास फार कठीण.
सुदुस्तरे	*loc. sin adj.* (सु, दुर् hard, *and* तर crossing.) Inextricable, difficult to cross.	उतरून जाण्यास कठीण.
सुदूरम्	*acc. sin. n. adj.* Very distant.	फार दूर.
सुधीः	*adj.* Wise; sensible.	बुद्धिवान्.
सुनिभृतम्	*ind.* Very secretly; closely; narrowly.	गुप्तरीतीनें.
सुनिरूपितम्	*n. pass. part. vb.* रूप see, *with* नि *and* सु. Well-examined or considered.	ज्याविषयीं चांगला विचार केला आहे तें.
सुनिश्चित	*pass. part. vb.* चि gather, *and* निर् out. Well-determined, resolved.	चांगल्या रीतीनें ठरविलेलें.
सुनिश्चितम्	*ind.* Most assuredly.	खचित.
सुन्द	*s. m.* Name of a Daitya.	एका राक्षसाचें नांव.
सुन्दर	*adj.* Beautiful.	सुरेख.
सुपलायित	*pass. part.* Clean run away.—*s. n.* A rout.	दूर पळालेला.
सुप्त	*pass. part. vb.* स्वप sleep. Sleeping; lying down; lodged.	निजलेला.
सुप्रतिष्ठितः	*m. pass. part. vb.* ष्ठा. Consecrated; placed; fixed.	उत्तम प्रकारें स्थापलेला.
सुप्रीत	*pass. part. vb.* प्री. Very kind, gracious.	खुप झालेला.
सुबुद्धि	*comp.* Wise; clever; intelligent.	शहाणा.
सुभट	*s. m.* A warrior.	मोठा शूर.
सुभाषित	*pass. part. vb.* भाष. Well-spoken—*s. n.* A fine speech.	चांगलें बोललेलें.
सुमनस्	*s. n.* The jasmine.	फुलें.
सुमन्त्रित	*pass. part. vb.* मन्त्र इ consult, *with* सु. Well-planned.	उत्तम रीतीनें योजलेला.
सुमहता	*ins. sin. n. adj.* Very great.	फार मोठा.
सुयुद्ध	*s. n.* A good fight.	चांगली लढाई.
सुर	*s. m.* A God, a dweller in *Swerga*.	देव.
सुरक्त	*pass. part. vb.* रञ्ज. Well-affected.	नादावलेला.

Sanskrit.	English.	Marathi.
सूत्र	*s. n.* A thread, string.	दोरा, सूत्र.
सूत्रधार	*s. m.* A carpenter.	सुतार.
सूनृता	*f. adj.* Agreeable ; polite ; pleasant.	चांगली भाषणारी.
सृज्यन्ते	*3rd pl. pr. pass. vb.* सृज. Create.	उत्पन्न केले जातात.
सृष्टि	*s. f.* Creation.	सृष्ट, उत्पत्ति.
सेक	*s. m.* A watering, sprinkling.	शिंपणें.
सेतु	*s. m.* A mound, a dam.	पूल, धरण.
सेनानी	*s. m.* A general, commander.	सेनापति.
सेनापति	*s. m.* Commander-in-chief.	
सेवक	*s. m.* A servant.	चाकर.
सेवन	*s. n.* Service, a following of.	चाकरी.
सेवा	*s. f.* Service, employ.	चाकरी.
सेवेत्	*3rd sin. pret. vb.* सेव serve. Expect ; use ; practice ; enjoy ; suffer.	चाकरी करो, उपभोग घेवो.
सेव्यता	*abs. s. f.* Rank, eminence, lordship.	
सेव्यमान	*pres. part. pass. vb.* सेव. Being served ; well treated.	
सेव्यसेवकयोः	*gen. du. m.* Of served and server.	धनी सेवकाचा.
सैंहीम्	*acc. sin. f. adj.* Lion-like.	सिंव्हाची.
सैनिक	*s. m.* A guard, sentry ; detachment.	शिपाई.
सैन्यम्	*s. n.* An army.	लष्कर.
सोढ	*pass. part. vb.* षह. Borne, submitted to.	सोसलेला.
सोढुम्	*inf. vb.* षह. Bear, suffer.	सोसावयास.
सोत्साहेन	*ins. sin. m.* Strenuous, energetic.	हिम्मतीचा.
सोदर्ये	*loc. sin. m.* (स same *and* उदर belly.) A whole brother.	सख्खाभाऊ.
सोद्योगम्	*acc. sin. m.* Enterprising, active.	मेहनतीचा.
सौख्यम्	*s. n.* Happiness, pleasure.	सुख.
सौन्दर्य्यं	*s. n.* Beauty.	सुरेखपणा.
सौहार्द्दम्	*abs. s. n.* Friendship.	मित्रत्व.
सौहृद्यम्	*abs. s. n.* Friendship.	मित्रत्व.
स्कन्ध	*s. n.* The shoulder.	खांदा.
स्कन्धोपनेय	*comp.* To be borne on the shoulders ; a peace offering.	खांद्यावर घेऊन नेण्याचा.
स्तनकुड्मलम्	*s. n.* A woman's breast (स्तन a breast *and* कुड्मल a bud.)	
स्तनस्य	*gen. sin. s. m.* Breast, nipple.	थान.

Sanskrit.	English.	Murathi.
स्तब्ध	*pass. part. vb.* स्तभ Paralysed, stupefied; hindered; firm, hard; insensible.	स्थिर.
स्तब्धकर्णः	*nom. sin. m.* With ears erect.	उभारलेल्या कानाचा.
स्तब्धीकृत्य	*comp.* Having made rigid.	थांबवून.
स्तम्भ	*s. m.* A post, pillar.	खांब.
स्तम्भोभवति	*3rd. sin. pr. vb.* Becomes a post.	खांबा प्रमाणें होतो.
स्तवक	*s. m.* A cluster of blossoms.	फुलांचा घड.
स्तुतिम्	*acc. s. f.* Praise.	वाखाणणी.
स्तुवन्ति	*3rd. pl. pr. vb.* स्तु. Praise, commend.	स्तुति करितात.
स्त्री	*s. f.* A woman, female.	
स्त्रीकृत	*comp.* Done by a women.	स्त्रिनें केलेला.
स्त्रीभृत्यान्	*acc. pl. m.* Women and servants.	स्त्रीया व नौकर.
स्त्रीसेवा	*s. f.* Devotion to women.	स्त्रिची चाकरी, लंपटपणा.
स्थः	*m.agt.* Standing, abiding, existing *(in composition).*	
स्थल	*s. n.* A place, spot, soil; firm ground.	जागा.
स्थलचर	*agt.* Going on land.	जमिनीवर फिरणारा.
स्थलतस्	*ind.* From dry land.	जमीनीवरून.
स्थलविग्रह	*s. m.* A land-battle.	जमीनीवरची लढाई.
स्थल्याम्	*loc. sin.* स्थली *s. f.* A place, spot, soil.	जागा.
स्थविरे	*loc. m. adj.* Aged, old.	म्हातारा.
स्थातव्य	*fut. pass. part. vb.* ष्ठा To be stood or dwelt.	वसावयाचा.
स्थातुम्	*inf. vb.* ष्ठा. To stay, remain, dwell.	वसावयास.
स्थानभ्रष्टाः	*nom. pl. m.* Fallen from own place, displaced.	पदच्युत, जागेवरून सुटलेले.
स्थानम्	*s. n.* A place, station; middle state or mean; continuance.	जागा.
स्थानान्तरम्	*acc. sin. n.* Another place.	दुसरी जागा.
स्थापयेत्	*3rd sin. pret. caus. vb.* स्थापि. Should place.	वसवो, ठेवो.
स्थायिनः	*nom. pl. m. agt.* Staying, abiding.	राहणारे.
स्थास्यामि	*1st sin. 2nd fut. vb.* ष्ठा. I shall stand or stay.	वसेन.
स्थितः	*pass. part. vb.* ष्ठा. Stayed, stopped; remaining; dwelling; resolved; risen; steady; firm.	वसलेला.
स्थितिः	*s. f.* Fixed habit; state; stay; preservation; fixity.	राहाणें.
स्थित्वा	*ind. pret. part. vb.* ष्ठा. Having stood.	वसून.
स्थिरात्मन्	*comp.* Firm-minded.	दृढ मनाचा.
स्थीयताम्	*3rd. sin. imp. pass. vb.* ष्ठा. Let there be stood.	वसावें.
स्थेय	*s. m.* A judge, arbiter.	
स्नातक	*s. m.* A householder.	गृहस्थ, घरंदाज.

Sanskrit.	English.	Marathi.
स्नाति	*3rd. sin. pr. vb.* स्ना. Bathe.	आंग धुतो.
स्नानम्	*s. n.* Bathing ; ablution.	आंग धुणें.
स्नानवस्त्र	*s. n.* A wet cloth, bathing dress.	ओलें चिरगुट.
स्नानशील:	*comp.* स्नान bathing, *and* शील. Habit, disposition.	स्नान करणारा.
स्नायु	*s. f.* A sinew.	शिरा.
स्नायुबन्धनम्	*acc. s. n.* A cord of sinews ; cat-gut.	शिरांचें बन्धन.
स्निग्ध	*pass. part. vb.* स्निह be oily. Affectionate, friendly.	प्रीतीचा. तेलकट.
स्नेह:	*s. m.* Affection, friendship.	प्रीति.
स्नेहच्छेदे	*loc. s. m.* Interruption of friendship.	मित्रत्वाचा बिघाड.
स्नेहमूर्त्ति	*s. f.* An object of friendship.	प्रीतिपात्र.
स्नेहवत्	*adj.* Affectionate, loving.	स्नेह करणारा, प्रीति करणारा.
स्नेहानुवृत्ति	*s. f.* Affectionate intercourse.	स्नेह चालविणें.
स्पर्द्धा	*s. f.* Envy, rivalry.	हेवा.
स्पर्श	*s. m.* Contact, touch.	शिवणें.
स्पष्ट	*pass. part. vb.* स्पर्श. Closely accurate, correct ; clear.	उघड.
स्पष्टार्थम्	*nom. sin. n.* Accurate, exact.	उघड अर्थाचा.
स्पृशामि	*1st sin. pr. vb.* स्पृश. Touch.	शिवतों.
स्पृहा	*s. f.* Wish ; ambition.	इच्छा.
स्पृश्य	*fut. pass. part. vb.* स्पृश. To be touched.	शिवावया जोगा.
स्फटिक	*s. m.* Crystal.	एक जातीचा पांढरा दगड.
स्फुटम्	*ind.* Plainly, clearly.	स्पष्ट, उघड.
स्फुरत्	*pres. part. vb.* स्फुर. Dart ; shoot ; start.	
स्म	*particle, giving past signification.*	भूतयोगी अव्यय.
स्मर	*s. m.* The God of love.—*also 2nd sin imp.* स्मृ Remember.	मदन, आठव.
स्मरण	*s. m.* Remembering, recollection.	आठवण.
स्मृत:	*pass. part. vb.* स्मृ. Remembered ; recorded ; declared ; called.	आठवलेला.
स्मृति	*s. f.* Memory.	आठवण.
स्यन्दन	*s. m.* A war-car.	रथ.
स्यात्	*3rd sin. pret. vb.* अस. Be.	व्हावें, होवो.
स्रोतस्	*s. n.* A stream, current.	ओढा, वाहतें पाणी.
स्व:	*m. pron.* स्व. Own.—स्वेन. *ins. sin. n.*	आपला.
स्वकर्मसन्तानविचेष्टितानि	*nom. pl. n.* Deeds (in this life) which are the offspring of our acts (in a former).	

Sanskrit.	English.	Murathi.
स्वकीय	*adj.* Own.	आपला.
स्वगतम्	*ind.* Aside; to one's self.	आपल्या मनांत.
स्वगृह	*s. n.* Own house.	आपलें स्वतःचें घर.
स्वच्छ	*adj.* (*from* सु very, *and* अच्छ clear) Pure, free from stain; transparent.	
स्वच्छन्द	*adj.* (स्व own, *and* छन्द will) Self-willed; unrestrained; spontaneous; uncultivated.	आपल्या मर्जीनें वागणारा.
स्वजनात्	*abl. s. m.* One's own household.	आपलें गोत.
स्वजाति	*s. f.* Own caste.	आपली जात.
स्वतन्त्र	*adj.* Independent, free.	आपढंग्या.
स्वदेशज	*agt.* Born in one's country; a countryman.	आपल्या देशांतले.
स्वदेहदान	*s. n.* The gift of one's body.	आपलें शरीर देणें.
स्वनाश	*s. m.* Own destruction.	आपला तोटा, नुकसान.
स्वपन	*s. n.* Sleep.	झोंप.
स्वपिति	*3d. sin. pr. vb.* स्वप्. Sleep.	निजतो.
स्वप्नः	*s. m.* Sleep.	
स्वप्रयोजनवश	*s. m.* The sake of one's own object.	
स्वभावः	*s. m.* Nature; natural property; disposition; purpose.	
स्वभावजे	*loc. m. adj.* Innate, natural.	स्वाभाविक.
स्वभूत्याग	*s. m.* Abandonment of one's soil.	आपली जमीन सोडणें.
स्वभूमिः	*s. f.* Own land, freehold.	आपली जमीन.
स्वयंकृत	*comp.* Done by one's self.	आपण केलेला.
स्वयत्न	*s. m.* Own exertion.	आपला उद्योग.
स्वयम्	*ind.* Self; spontaneously; he himself, &c.; exactly as.	आपण.
स्वरम्	*s. n.* Note; sound; voice.	मोठा शब्द.
स्वरूप	*s. n.* Nature, character.	चेहरा, रूप.
स्वर्गः	*s. m.* Heaven, *Indra's* paradise.	
स्वर्गगामिनः	*nom. pl. m.* On the road to heaven.	स्वर्गास जाणारे.
स्वर्गपति	*s. m.* Indra, king of heaven.	इंद्र.
स्वर्णरेखा	*s. f.* A streak of gold. (Name of a woman.)	सोन्याची रेघ, एका बायकोचें नांव.
स्वल्प	*adj.* (स्व *and* अल्प) Very small or weak; smallest.	थोडा.
स्वल्पक	*adj.* Very small.	फार थोडें.
स्वल्पबलः	*nom. sin. m.* With small force.	थोड्या बळाचा, अशक्त.
स्वविषयः	*s. m.* Own country, or home.	स्वतःचा देश.
स्वसैन्य	*s. n.* Own army.	आपलें सैन्य.
स्वस्थानम्	*acc. sin. n.* Own place.	आपली जागा.

Sanskrit.	English.	Marathi.
स्वसा *s. f.*	A sister.	बहिणीनें.
स्वहस्तगतम् *acc. sin. m. n.*	Fallen into own hand.	आपल्या हातीं आलेला.
स्वातंत्र्यं *abs. s. n.*	Wilfulness; independence.	आपछंद, स्वच्छंद.
स्वाद्वन्नम् *nom. sin. n.*	Dainty food, delicacies.	गोड अन्न.
स्वाधीन *adj.*	In one's power.	हातातलीं.
स्वानुरूप *adj.*	After one's own manner.	आपणास योग्य.
स्वामिकार्य्यार्थिन् *agt.*	Seeking the advantage of a master.	धन्याचें काम करणारा.
स्वामिमूलाः *nom. pl. f.*	Founded on the ruler.	
स्वामी *s. m.*	A lord; master; husband.	धनी.
स्वाम्य *s. n.*	Rule, mastership.	धनीपणा, स्वामित्व.
स्वाम्यर्थम् *ind.*	For a master's sake.	धन्यासाठीं.
स्वीकृत्य *ind. pret. part.*	Having confirmed.	अंगिकारून.
स्वीय *adj.*	Own.	आपला.
स्वेच्छयाः *ins. sin. s. f.*	At one's own will.	आपल्या इच्छेचा.
स्वेच्छातस् *ind.*	According to one's will.	आपल्या इच्छेनें.
स्वेच्छाहारविहारम् *acc. sin. m.*	Grazing and roaming at pleasure.	आपल्या इच्छे प्रमाणें खाणें व फिरणें.
स्वेदन *s. n.*	A sudorific.	घाम आणणारें.
स्वेदित *pass. part. caus. vb.* स्विद्.	Sweated; heated.	घाम आलेला.

ह

Sanskrit.	English.	Marathi.
हंसः *s. m.*	A goose or swan.	
हंसकाकौ *nom. du. m.*	A goose and crow.	हंस व कावळा.
हतः *pass. part. vb.* हन.	Killed; struck; ruined.	मारलेला.
हतज्योतिर्निशीथ *s. m.*	A dark night.	काळोखीरात्र.
हतज्योतिस् *comp.*	With stars extinguished, dark.	
हत्वा *ind. pret. part.* हन.	Having killed.	ठार मारून.
हनिष्यसि *2nd sin. 2nd fut. vb.* हन.	Strike; slay.	ठार मारशील.
हन्तव्यः *fut. pass. part. vb.* हन slay.	To be killed.	ठार मारावयाचा.
हन्तारम् *acc. m. agt.*	Killing; one who destroys.	ठार मारणारा.
हन्मि *1st sin. pr. vb.* हन.	To strike; kill.	मारतों.
हय *s. m.*	A horse.	घोडा.
हयारूढाः *nom. pl. m.*	Mounted on horses.	घोड्यावर बसलेले.
हर *s. m.*	S'iva.	शिवाचें नांव.
हरण *s. n.*	A taking away; seizing.	घेणें, नेणें.
हरति *3rd s. pr. vb.* हृ.	Remove; destroy.	घेतो, नेतो.
हरितीकृताः *nom. pl. m.*	Made green.	हिरवे केलेले.
हरिहरकथा *s. f.*	Repetition of the names of *Hari* and *Hara*.	विष्णु व शिव [illegible]

Sanskrit.	English.	Marathi.
हरेः	*gen. sin.* हरि *s. m.* *Vishnú.*	
हरेत	*3rd. sin. pot. vb.* हृ. Carry off; receive; win over; steal.	घेवो, नेवो.
हर्म्य	*s. n.* A palace.	घर.
हर्ष	*s. m.* Joy, delight; envy.	आनंद.
हर्षक्रोधौ	*nom. du. m.* Joy and anger.	आनंद व राग.
हस्तः	*s. m.* The hand; a paw; a trunk.	हात, पंजा.
हस्ततल	*s. n.* The palm of the hand.	तळहात.
हस्तवर्त्तिन	*agt.* In hand; in reach.	हातांतले.
हस्ति	*s. m.* An elephant.	हत्ती.
हस्तिनापुर	*s. n.* *Delhi.*	एका नगराचें नांव.
हस्तिपक	*s. m.* An elephant-driver.	महात.
हस्तिवध	*s. m.* The slaughter of an elephant.	हत्ती मारणें.
हस्तिराज	*s. m.* The king of the elephants.	हत्तींचा राजा.
हस्तिस्नानम्	*s. n.* An elephant's ablution.	हत्तीची आंघोळ.
हा	*interj.* Alas!	अरेरे.
हातव्याः	*nom. pl. m. fut. pass. part. vb.* हा quit. To be avoided.	टाकावयाजोगे.
हानौ	*loc. sin.* हानि *s. f.* Loss; privation.	नाश, नुकसान.
हारित	*pass. part. caus. vb.* हारि. Allowed to be taken away.	नेऊं दिलेला.
हालाहलम्	*s. n.* A deadly poison.	जहाल विष.
हास	*s. m.* Laughter.	हसणें.
हास्याय	*dat. sin.* हास्य *s. n.* Laughter; ridicule.	उपहासास, फजीतीस.
हाहा	*interj.* Alas!	अरेरे.
हि	*ind.* For; because; surely.	कारणकीं, खरेंच.
हिंसा	*s. f.* Injury; mischief.	घात.
हिंस्र	*adj.* Fierce; cruel; noxious.	घातक.
हित	*pass. part. vb.* धा held. Useful; salutary; friendly.	चांगलें.
हितकामानाम्	*gen. pl. comp.* Wishing well.	बरें इच्छिणारे.
हितसुहृदः	*nom. pl. m.* Well-disposed.	बरें इच्छिणारे.
हितवत्	*adj.* Friendly.	
हितोपदेशः	*comp.* हित good, salutary, *and* उपदेश. Advice.	चांगला उपदेश.
हित्वा	*ind. pret. part. vb.* हा quit. Disregarding; having left.	टाकून, सोडून.
हिमागम	*s. m.* The cold season. (हिम cold).	हिंवाळा.
हिमार्त	*adj.* Cold, chilled.	[illegible]
हिरण्य	*s. n.* Gold; treasure.	सोनें.

Sanskrit.	English.	Marathi.
हिरण्यगर्भ	*s. m.* A proper name.	विशेषनाम.
हीन	*pass. part. vb.* हा Deprived, destitute; free; low; bad.	
हीनत्व	*abs. s. n.* Destitution.	
हीनवर्णः	*nom. sin. m.* Of low caste; vile.	हलक्या जातीचा.
हीनसेवा	*s. f.* Service or society of low people.	हलक्याची चाकरी.
हीयते	*3rd sin. pr. pass. vb.* हा quit. Is lowered or impaired; is lost.	कमी होतो, उतरतो.
हुताशन	*s. m.* Fire (हुत offering, *and* अशन an eater).	विस्तव.
हृत	*pass. part. vb.* हृ Seized, taken.	घेतलेला.
हृतसर्वस्वः	*nom. sin. m.* Robbed of all.	ज्याचें सर्वस्व गेलें आहे तो.
हृदय	*s. n.* The mind.	मन, ऊर.
हृद्	*s. n.* The heart; breast; mind.	अंतःकरण, ऊर, छाती.
हृष्ट	*pass. part. vb.* हृष rejoice. Pleased, with hair erect for joy.	आनंदलेला.
हृष्टपुष्टाङ्ग	*comp.* हृष्ट gay, पुष्ट fat, *and* अङ्ग body. Fat and happy.	टुमटुमीत.
हेतुः	*s. m.* A cause, motive, sake; argument; pretext.	कारण.
हेतुकम्	*acc. s. n.* Active cause; agent.	
हेतुता	*s. f.* Cause, causation.	कारण.
हेमन्	*s. n.* Gold.	सोनें.
हेममृग	*s. m.* A golden deer, into which form *Maricha* transformed himself to deceive *Rama*.	सोनेरी हरण.
हेय	*fut. pass. part. vb.* हा quit. To be avoided.	टाकण्याजोगा.
ह्रद	*s. m.* A pool.	डोह.
ह्रदान्तर	*acc. sin. n.* Another lake.	दुसरा डोह.
ह्रियम्	*acc. sin. s. f.* ह्री. Shame.	लाज.

THE END.